

41. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko
Center za slovenščino
kot drugi/tuji jezik

**Večkulturnost
v slovenskem jeziku,
literaturi in kulturi**

27. 6. – 15. 7. 2005

Zbornik predavanj

Ljubljana, 2005

večkulturnost

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko
Center za slovenščino
kot drugi/tuji jezik

41. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

**Večkulturnost v slovenskem jeziku,
literaturi in kulturi**

27. 6. – 15. 7. 2005

Zbornik predavanj
Ljubljana, 2005

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6(082)
821.163.6.09(082)
316.73(=163.6)(082)

SEMINAR slovenskega jezika, literature in kulture (41 ; 2005 ; Ljubljana)

Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi : zbornik predavanj / 41. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 27. 6.-15. 7. 2005, Ljubljana ; [organizator] Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik ; [urednik Marko Stabej ; povzetke prevedel David Limon]. - Ljubljana : Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2005

ISBN 961-237-116-4

1. Gl. stv. nasl. 2. Stabej, Marko 3. Filozofska fakulteta
(Ljubljana). Oddelek za slovenistiko. Center za slovenščino kot
drugi/tuji jezik
220822528

41. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Zbornik predavanj. Uredil Marko Stabej, **povzetke prevedel** David Limon, **tehnično uredila** Metka Lokar, **oblikovala** Metka Žerovnik, **izdal** Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, **natisnila** Tiskarna Pleško, d.o.o., v nakladi 700 izvodov.

Izdajo zbornika je omogočilo Ministrstvo RS za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo.

Ljubljana, julij 2005

Vsebina

Marko Stabej	Uvodna beseda	7
--------------	-------------------------	---

Predavanja

Miran Hladnik	Z njihovimi ženskami se poročajte ali soočanje kultur v slovenskem zgodovinskem romanu	11
Vojko Gorjanc	Diskurz slovenskih spletnih forumov – dokončen pokop strpnosti?	20
Vesna Požgaj Hadži, Tatjana Balažič Bulc	Kam je izginila srbohrvaščina? Status jezika nekoč in danes	30
Milena Mileva Blažič	Večkulturna mladinska književnost	40
Jožica Škofic	Slovensko narečno besedje na stičišču kultur (po gradivu za SLA)	51
Erika Kržišnik	Frazeologija v luči kulture	67
Janez Krek	Večkulturalizem, pravice in izobraževanje učencev romske etnične manjšine v javni šoli	82
Đurđa Strsoglavec	Meje moje kulture so meje mojega sveta (Večkulturnost v prozi Polone Glavan in Andreja Skubica)	93
Kozma Ahačič	<i>Vfaki jesik bode Boga fposnal</i> – vpliv Biblije na Bohoričevo in Dalmatinovo pisanje o jeziku in jezikih leta 1584	102
Tomaž Pavlin	Zgodbe slovenskega športa	110
Irena Novak Popov	Slovenski literarni dialog s tujino	121

Izbirni tečaji

Simon Krek, Polonca Kocjančič	Slovarski <i>blagoslov</i>	139
Peter Svetina	O laškem enajstercu, češkem humorju in baselskih dimnikih: Dialog kultur v delih Žige Zoisa, Frana Milčinskega in Lojzeta Kovačiča	153

Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Parada mladih

Ana Zwitter Vitez	Prozodija v spontanem govoru	160
Matjaž Zaplotnik	Kulturna širina v treh slovenskih verzniških pripovedih iz prve polovice 19. stoletja	170
Matej Šekli	Odras medjezikovnih stikov v poimenovanjih za vaške poklice in dejavnosti v nadiškem narečju	176
Nataša Špolad	Pouk književnosti v osnovnih šolah s slovenskim učnim jezikom v Furlaniji - Julijski krajini z vidika učiteljev slovenščine in njihovih učencev	182
Jordi Magrinyà	Večjezičnost v Kataloniji	186
Maruša Mugerli	Pisanje med kulturama (Dvojezično pesništvo Josipa Ostija) . . .	190
Gašper Troha	Večkulturnost in umetniška svoboda v SFRJ – primer drame <i>Karamazovi</i> Dušana Jovanoviča	194
Mateja Jemec	Koliko večkulturnosti prenesejo slovenska pravna besedila? . . .	198

Slovenščina kot drugi/tuji jezik 202

Andreja Markovič	Sporazumevalni prag za slovenščino – priročnik v rokah uporabnika	203
Marjana Lavrič	Kaj zmorem v drugem/tujem jeziku	205
Nataša Pirih Svetina	Lačni in žejni ne bomo ostali (Predstavitev dokumenta <i>Preživetvena raven v slovenščini</i>)	207
Mojca Stritar	Jezik na klik: Elektronski viri za učenje slovenščine	211
Mihaela Knez	Katere učbenike pa imate? (Predstavitev učbenikov Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik)	216

Okrogla miza

Primož Vitez	Prevod: ustvarjanje novega smisla	221
--------------	---	-----

Ekскурzija

Nataša Pirih Svetina	Več morja, več sonca, več kultur	227
----------------------	--	-----

Predstavitev avtoric in avtorjev 233

Sprememba razveseljuje, nas prepričuje stara modrost, in raznolikost je lahko vir veselja. Marsikatera stvar v naših življenjih se nam zdi usodno privlačna samo do tistega trenutka, ko jo začnemo spoznavati od blizu. Ko jo spoznamo, čar izgine in zahlepimo po novih dražljajih, ki jih prinaša neznano. Druge stvari se nam zdijo od daleč tuje, neprivlačne, nesprejemljive, kar moteče, celo škodljive. Če pa jih – po spletu okoliščin ali po kakšni drugi milosti – doživimo od blizu, jih marsikdaj ne le sprejmemo, ampak tudi vzljubimo, in sicer brez poti nazaj.

Zakaj slovenistika na ljubljanski filozofski fakulteti ponuja Seminar slovenskega jezika, literature in kulture? Po eni strani se zdi razlog od ustanovitve pred enainštiridesetimi leti kremenito trden in nespremenljiv: ponuditi strokovno preverjena sodobna spoznanja o treh razsežnostih troedinega slovenstva: slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Ponuditi tistim tujcem, ki jih to zanima, in to na tako prepričljiv način, da bo zanimanja vse več. Po drugi strani se – med drugim prav zaradi uspešnosti seminarja – nameni in učinki seminarja tudi spreminjajo. Želja po slovenski prepoznavnosti v okvirih evropske humanistike je bolj ali manj izpolnjena; na ravni splošne popkulturne nacionalne prepoznavnosti se Slovenci sicer še vedno zaskrbljeno razburjamo, ko nas ob različnih priložnostih različni polizobraženi mogočnejši zamenjujejo s Slovaško. Počasi pa vendarle spoznavamo, da to za slovenstvo pravzaprav ni nič usodnega.

Zaradi vsega tega prihaja v ospredje motivacije za prirejanje seminarja tisto, kar je bilo na začetku nekoliko bolj skrito: seminar ponujamo zato, da se imamo priložnost samoopazovati in samospoznavati – pred kritičnim očesom in s sodelovanjem tistih, ki jim vogelne zadeve slovenstva niso samoumevne. Odločitev seminarskega odbora, da letos pogled izraziteje usmerimo v dekonstrukcijo kulturne monolitnosti slovenstva, v resnici ne pomeni nobene novosti ali prelomnosti, ampak le etapo na poti posredovanja in sprejemanja.

V zgodnjem poletju 2005 nas bo zanimalo, kakšne so pokrajine duha v slovenskem prostoru na koordinatah *mi – vi – oni/one, tu – tam, zdaj – prej*. Vsak udeleženec naj poišče svoj prostor na matriki, razpeti med uniformiranostjo, standardiziranostjo in raznolikostjo ter individualnostjo. Lektorati, predavanja, tečaji in ekskurzije so le namigi, ki jih ponujamo z veseljem in ponosom.

Marko Stabej
predsednik 41. SSJLK

Predavanja

Hladnik

Gorjanc

Požgaj Hadži, Balažic Bulc

Blažič

Škofic

Kržišnik

Krek

Strsoglavec

Ahačič

Pavlin

Novak Popov

Miran Hladnik

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

UDK 821.163.6.09–311.6:316.7

Z njihovimi ženskami se poročajte ali soočanje kultur v slovenskem zgodovinskem romanu

Slovenski zgodovinski roman modelira troje odnosov nacionalne kulture do kultur sosednjih narodov, zlasti do dominantne nemške: 1. eliminacijo tujega, 2. ignoranco tujega in 3. adaptacijo tujega. Najbolj produktiven je model prevzema in adaptacije tuje kulture, kakor ga je predstavil Prešeren v *Krstu pri Savici* (1836) in so ga konkretizirali pomembnejši romanopisci, npr. Ivan Tavčar (*Visoška kronika*, 1919) in Vladimir Bartol (*Alamut*, 1938).

The Slovene historical novel models three ways in which the national culture can relate to neighbouring foreign cultures, especially the dominant German one: 1. elimination of the foreign, 2. ignorance of the foreign, and 3. adaptation of the foreign. The most productive of these is the model of adoption and adaptation, as illustrated by Prešeren's *Krst pri Savici* (1836) and by novelists such as Ivan Tavčar (*Visoška kronika*, 1919) and Vladimir Bartol (*Alamut*, 1938).

Multikulturnost je geslo današnjega časa in današnje Evrope, ki pa ga razumemo na različne načine. Pomeni lahko soobstoj več kultur na enem prostoru, mešanje kultur v družbi in na ravni posameznika, odprtost za druge in tuje kulture. Govorimo o mladinski kulturi, ki je različna od kulture odraslega sveta, o humanistični kulturi, ki je drugačna od kulture trdih znanosti, o urbani kulturi, ki je vzvišena nad ruralno, o alternativni, ki je v spopadu z etablirano, o elitni kulturi, ki se opredeljuje do popularne kulture, o kulturah socialnih manjšin oz. marginaliziranih skupin (gejevka, črnska, ženska), ki zahtevajo enakopravnost z večinsko. V zvezi s slovensko književnostjo imamo slej ko prej večinoma v mislih nacionalno, to je slovensko kulturo, saj je književnost poleg jezika ključni element tradicionalne nacionalne identitete. Kako močno se književnost veže na nacionalno kulturo, priča že organizacija njenega študija na Filozofski fakulteti pri nas in tudi na drugih univerzah. Imamo oddelke za slovenistiko, anglistiko, nemcistiko, italijanistiko, hispanistiko itd. Celo oddelek, ki nosi splošnejše ime, tj. oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, večino svojih energij usmerja v študij slovenske literature. Slovenska literatura je konstitutivni element nacionalne kulture. Slovenci se radi pohvalimo, da smo zrasli iz literature in da smo literarna nacija, ter pri tem kažemo na »največjega slovenskega pesnika« Franceta Prešerna kot na očeta naroda, čeprav so v njegovem času vlogo očeta naroda odigrali drugi znameniti Slovenci.

S slovensko književnostjo se znanstveno ukvarja slovenska literarna zgodovina in počne to na ekskluziven način. Upošteva monopolni položaj, ki si ga je v drugi polovici 19. stoletja priborila slovenska kultura na ozemlju današnje Slovenije, in jo zato zanima samo to, kar je bilo leposlovnega napisano v slovenščini. Zelo na hitro opravi celo z literaturo v drugih jezikih, ki je nastajala na tem prostoru, tudi če so jo pisali Slovenci. Če smem sklepati samo po tem, kako danes v internetu pridemo do Prešernovih besedil, moderni časi monopola slovenske književnosti niso dosti načeli: Prešernova slovenska besedila imamo v več izdajah na dosegu klika, Prešernove nemške pesmi pa si moramo iz zaprašanih izdaj pretipkati sami.

Razlogi za ekskluzivno obravnavo zgolj slovenskih besedil v slovenski literarni zgodovini in zgolj nemških v nemški literarni zgodovini seveda niso samo rivalske narave. Tako razporeditev interesov je narekovala pozornost na produktivno sfero literarnega sistema, to je na avtorja, ki je skozi tekst dokazoval svoj artistski genij in široke ustvarjalne zmožnosti svojega jezika. Besedila v drugih jezikih so lahko postala predmet nacionalne literarne zgodovine šele potem, ko se je pozornost premaknila od avtorja k bralcu. Ker je bil slovenski bralec v 19. stoletju naročnik tako slovenskega *Ljubljanskega zvona* kot nemške *Gartenlaube*, bi bodoča slovenska literarna zgodovina morala upoštevati literaturo v obeh revijah.

Multikulturnost za Slovence ni nova zgodovinska izkušnja. Vse do prve polovice 20. stoletja je bilo slovensko izobraženstvo, v 19. stoletju pač izobraženo meščanstvo, dvojezično. Produciralo in konzumiralo je kulturne dobrine v slovenščini in nemščini in bilo sestavni del dveh kulturnih sistemov hkrati. Lep zgled dvojne kulturne identitete je Luiza Pesjakova (1828–1898), ki je svojo pisateljsko kariero začela v nemščini. Objavljala je menda tudi v popularni nemški literarni reviji *Gartenlaube*, vendar o tem delu njenega opusa v slovenski literarni zgodovini ne vemo danes nič. Luizin oče Blaž Crobath je bil Prešernov delodajalec. Za šestnajsti rojstni dan je Prešeren Luizi napisal priložnostni sonet z naslovom *An eine junge Dichterin (Carniola 1844)* – v nemščini. Kramljali so namreč pri Crobathovih doma, kamor je zahajal Prešeren, da bi dekletu poučeval v zgodovini, latinščini in celo angleščini, slej ko prej nemško in francosko in njena literarna dejavnost je bila v skladu z navadami tistega časa nemška. Luizina izbira nemščine se je tudi Prešernu zdela samoumevna, sicer bi jo gotovo nagovarjal k slovenskemu pesnjenju, pa je ni. Dovolj se mu je zdelo že, da je eno njegovo pesem prevedla v nemščino. Šele dolgo po Prešernovi smrti, ko je petim hčeram priskrbela tudi učitelja slovenščine Antona Lesarja, se je skupaj z njimi začela slovenščine učiti, se nad njo javno navduševati in v njej pisati. Tega vendar ni počela na račun nemškega snovanja, ne, naprej je pisala v obeh jezikih. Velik del njenega leposlovnega opusa je ohranjen vzporedno v slovenski in nemški varianti. Leta 1885 je objavila zbirko otroških pesmi *Ins Kinderherz (V otroško srce)*, več pesniških zbirk pa je obtičalo v rokopisu, npr. *Zwischen Moos und Tannezweigen (Med mahovi in vejami jelk)*, ki je bila pripravljena za natis leta 1896. Slovenske germaniste čaka še zanimiva naloga ugotoviti, ali je bilo kaj njenega daljšega objavljeno v tedanjih nemških družinskih revijah, recimo povest *Marie*, lirsko-epska pesnitev *Was die Waldquelle erzählt (Kaj pripoveduje gozdni studenec)* ali pesmi iz zbirke *Kleine Lieder (Drobne pesmi)*.

Čeprav se danes nekam nostalgичno oziramo nazaj v večkulturno 19. stoletje, ne smemo pozabiti, da je bila situacija tudi stresna. Slovenska in nemška kultura nista bili enakopravni. Večjo privlačno silo je imela dominantna nemška kultura. Spomniti se je treba samo na to, kako celo France Prešeren ni zmozel tako preproste reči, kot je pisanje slovenskih pisem: napisal je samo dve, materi in češkemu prijatelju Františku Čelakovskemu, vse ostalo pa v nemščini, ki mu je v tem žanru očitno bolj gladko tekla. Izobraženčeva odločitev za slovensko pisanje je bila zato izrazito programske narave. Pogoj je bila dovolj velika pisateljeva gorečnost, njegov idealizem, bila je

stvar fantastičnega kulturnega načrta, ki je ob nemški kulturni dominanci komaj lahko računal na uspeh. Od tod šele lahko razumemo presežno mero konfliktne strasti, s katero je slovenska literarna in publicistična dejavnost tematizirala medkulturno, tj. slovensko-nemško rivalstvo. V nenakopravni ponudbi kulturnih dobrin je imela slovenska literatura nalogo modelirati take fiktivne svetove, v katerih so se kulturni antagonizmi za Slovence dobro razpletli. Slovenska kultura se je vzpostavljala v konfliktnem razmerju z dominantno nemško kulturo tistega časa. Vzpostavljala in emancipirala se je tako rekoč na teritoriju, ki je pripadal nemški kulturi, tako da je ta teritorij postopoma osvajala. S stališča nacionalne kulture, ki prisega na svoje temelje v 19. stoletju, je multikulturnost pravzaprav sovražno geslo, ker grozi z omejitvijo monopolnega položaja, ki si ga je pred dobrimi 150 leti s težavo priborila. Multikulturnost je v opoziciji z idealom t. i. nacionalne samobitnosti (avtonomnosti, neodvisnosti, samostojnosti, izvirnosti, enkratnosti, identitete in samozadostnosti).

Če bi hoteli zgodovinski večkulturnosti na Slovenskem pripisati pozitivni predznak, potem bi to lahko storili za čas do petdesetih let 19. stoletja, za drugo polovico 19. stoletja, ko je tekmovanje med nemško in slovensko kulturo kulminiralo in zavzelo konfliktne razsežnosti, pa ne več. Danes je geslo multikulturnosti zanimivo zlasti za obrobje slovenskega etničnega prostora, npr. na avstrijskem Koroškem in v Italiji, kjer si od multikulturne atmosfere obetajo več razumevanja s strani dominantnih kultur, v katere so vključeni.

Slovenska literatura je konceptu multikulturnosti v načelu nasprotna. Prizadevala si je za emancipacijo enkratne slovenske kulturne identitete, kar je počela tako, da se je postavila v opozicijo do sočasne nemške kulture in jo poskušala preseči. Slovenski zgodovinski roman in zgodovinska povest sta nenehno tematizirala odnose med »našim« in »njihovim«, med domačim in tujim, med slovenskim in nemškim, vse iz potrebe po obvladanju tujega in tako, da se je potrdila specifika in kvaliteta »našega«. Svoje in tuje sta soočala bodisi tako, da sta pripeljala tujca v domači prostor, ali pa sta poslala domačina na preizkus v tujino. Tujci so v slovenski literaturi prevzemali vloge negativcev, zlobnežev in sovražnikov. Tuje je bilo demonizirano in naloga literarnih zgodb je bila poskrbeti za njegovo diskvalifikacijo. Naj spoznanje o nacionalno militantni naravi slovenske književnosti ne zavede v domnevo, da samo še kulturno trdi, neprilagodljivi in konfliktni Slovenci preprečujemo trajno razumevanje in ljubezen med kulturami tega sveta. Tudi druge nacionalne literature se v preteklosti niso obnašale prav nič drugače in nič bolj plemenito kot slovenska. Kakor so v slovenski povesti najslabše vloge rezervirane za brezvestne Italijane (spomnimo se zapeljivca v Jurčičevi *Hčeri mestnega sodnika*), izkoriščevalske in potujčevalske Nemce, skopuške Žide (npr. pri Ivanu Cankarju in Mišku Kranjcu), krute Turke, izdajalske Uskoke, tatinske Cigane in celo brezverske Čehe, tako so tudi Slovenci v tistih sosednjih literaturah, ki nas sploh poznajo, v skrajno nesimpatičnih položajih. Roman *Pet mož gradi pot* koroško-švicarskega avtorja Gustava Renkerja (v slovenščino je bil preveden leta 1936, dve leti po izidu izvirnika *Fünf Männer bauen einen Weg: ein Alpenroman*) popisuje gorske vodnike na Poliški Špik ali Montaž v Zahodnih Julijcih: dva sta Italijana, eden koroški Nmec in dva Slovenca. Kulturno so si enakovrni samo Italijani in Nemci, Slovencem pa pripadejo negativne vloge: enega diči neznanska skopost in ga pritira v tragično smrt, drugega, pohabljenega Jožeta Tožbarja, ki mu je medved odtrgal pol obraza, pa večkrat imenuje »polčlovek« z očitnim namenom, da bi se to razumelo tudi

v inteligenčnem smislu. Podobno mentalno ozadje izpričuje roman *Bergsegen* (1930) Josefa Perkoniga. Avtor je bil po rodu napol Slovenec, sicer dovolj znameniti predstavnik avstrijskega Heimatromana. Dogajanje je postavil v Karavanke, kamor pride umirat blazirani meščan. Doživi razmerje z lepo Ljubo Jugovo, ki je med okoliškimi Slovenci redka pozitivna oseba; drugi so kriminalci, divji lovci, grobijani. Avtor se potrudi do »normalne« razrešitve: preprosta Slovenka in kultivirani Nемеc se ne moreta poročiti, ker ona tragično premine v snežnem metežu. Primitivni folklorni kulturi Slovencev, na primer mitu kralja Matjaža, je iz romantičnega čustvovanja sicer namenjeno nekaj simpatičnih besed, vendar avtorja to ne ovira, da ne bi slovenskih človeških usod razreševal negativno in tako kazal na neperspektivnost slovenstva.

Zgodovinsko pripovedništvo je imelo na voljo štiri temeljna razmerja do tujega. Prva možnost je utopitev v tujem ali asimilacija. Iz te ne more nastati nikakršna kulturna dejavnost, tudi literarna ne, zato jo bomo izpustili. V realnem življenju so jo uresničili mladi razočarani izobraženci, ki se jim je v določenem trenutku zazdelo vzpostavljanje svoje nacionalne kulture pretežka naloga, in so postali nacionalni odpadniki. Renegate, kot je Karel Deschmann (1821–1889), ki je bil v mladih letih slovenski pesnik Dragotin Dežman, ali pa Stanko Vraz (1810–1851), ki se je preselil v Zagreb in začel pisati ilirsko, potem ko je ugotovil, da ne razume Prešernove slovenščine in Prešeren ne njegove, slovenska literarna zgodovina nima za produktivno varianto slovenskega odnosa do tujega in njihove tujejezične dejavnosti ne obravnava. Nekoliko popustljivejša je do piscev, ki so zapustili domovino in opustili slovenščino iz ekonomskih razlogov, npr. do Louisa Adamiča (1898–1951), a jih še vedno nima za del slovenske književnosti.

Za pripovedništvo so bila potencialno zanimiva preostala tri razmerja med domačim in tujim:

1. eliminacija tujega,
2. ignoranca tujega in
3. adaptacija tujega.

Prva dva modela se realizirata v posameznih romanih ali zgolj v posameznih poglavjih, zlasti v začetnih obdobjih slovenske književnosti in v njeni popularni varianti, tretji pa si je pridobil status najbolj perspektivnega modela nacionalnega obnašanja. Z junakom Črtomirom in z lastnim jezikovnim ter literarnim ravnanjem ga je določil France Prešeren in ga uveljavil tudi kot pogoj kvalitetne stremeljive literature.

Ob konkretnih antoloških besedilih slovenske književnosti želim pokazati, kako raznoliko so artikularala medkulturna razmerja. *Martin Krpan* Frana Levstika (1858) prostodušno predlaga eliminacijo tujega in s korenjaškim naslovnim junakom pokaže, kako je treba to storiti: Martin Krpan se na cesarskem Dunaju spopade s tujim silakom Brdavsom in mu že po petih vrsticah opisa boja odseka glavo. Celotna povest vendarle ni bila napisana v znamenju pobijalske opcije, ampak predlaga veliko bolj kompleksno relacijo do tujega. Spopad s tujim in njegova eliminacija je v življenju, še bolj kot v literaturi, namreč tvegano početje, saj se lahko izide mimo pričakovanj z zmago tujega, ki je ekonomsko, vojaško, kulturno močnejše ter nadrejeno domačemu.

Slovenske literarne zgodbe se zato odločajo za bolj zvito strategijo. Tuje ignorirajo in pripovedujejo o spoznanju, da tujega pravzaprav ni. To kar se sprva zdi tuje, se nazadnje razkrije kot domače. Naj bo za zgled, kako se je v literaturo vpisovalo hrepenenje po tem, da bi sovražnega

tujega sploh ne bilo, epska pesnitev *Sedem sinov*, ki jo je kmalu po Prešernovem *Krstu pri Savici* napisal in leta 1843 objavil danes nič več poznani pesnik Jožef Zemlja. Naredil jo je po zgledu *Krsta* v oktavah in v njej obnovil poučno zgodbo iz hrvaških srednjeveških časov. Pripoveduje o ženi bana Mikića, ki zapodi ubogo beračico od hiše, ker ne verjame, da ima trojčke, sama pa čez leto in dan kakor za kazen in sramoto rodi fante sedmerčke. Ohrani le enega, druge pa naroči utopiti. Mož, ki se ravno pravi čas vrača z vojne, kruto dejanje prepreči in da šest otrok na skrivnem v rejo. Čez leta, ko dorastejo fantje v junake, jih pokliče na gostijo, razkrinka ženino trdosrčnost in jo hoče pokončati, pa ga sinovi in gostje ga preprosijo, da ji prizanese. Pesnitev je sicer zanimiva zaradi drugih reči, na ravni razmerja med domačim in tujim pa uči, da je tisto, kar se sprva zdi tuje in je namenjeno odstranitvi, pravzaprav kri naše krvi. Avtor z zgodbo o »odtujenih« otrocih pripoveduje, da tujega pravzaprav ni.

Podobno je s povestjo *Jurij Kozjak, slovenski janičar*, ki jo je leta 1864 pri Mohorjevi družbi objavil Josip Jurčič in zanjo dobil prvo slovensko literarno nagrado. Čeprav trdijo nekateri, da je povzemanje literarnih zgodb neakademsko in čeprav je mogoče komu zgodba že znana, si bom privoščil njen kratek rezime. Gre za varianto motiva o izgubljenem pa spet najdenem sinu. Dobri ovdoveli graščak Marko živi na gradu Kozjak s sinom Jurijem in grbavim bratom Petrom. Potuhnjeni Peter je na svojega brata ljubosumen in ko gre Marko na vojno, proda nečaka Jurija ciganu Samolu, ta pa naprej Turkom. Ko se Marko vrne, mu Peter natvezi, da so mu sina ugrabili. Marko se od žalosti umakne v samostan in prepusti grad Petru, ki pa nima sreče pri gospodarjenju, ker ga cigan ves čas opominja na zločin in ga izsiljuje. Po osemnajstih letih spet pridejo na Kranjsko Turki. Pozornost vzbujajo orjaški hrabri janičar, za katerega cigan razodene, da je Jurij Kozjak. Janičarja ujamejo in ga pripeljejo k očetju Marku. Jurij se v ujetništvu spomni svojih slovenskih korenin, prestopi na krščansko strani, ukani Turke, reši menihe in prevzame grad, izdajalski stric Peter pa si sam vzame življenje.

Povest je z zatrjevanjem, da sovražnega tujega pravzaprav ni, postala vzorec številnim mohorjankam. *Križem sveta* Valentina Slemenika iz leta 1877 je bila popularna tako zelo, da so jo dvakrat ponatisnili in je dosegla naklado 30.000 izvodov. Sprenevedanje te vrste je pomagalo Slovincem preživeti kritična obdobja v preteklosti. Zamenjave tujega z domačim so se dogajale v številnih priljubljenih scenah prepoznavanja. Prepoznavanje je nekakšna trivialna ustreznica spoznavanju. Pri spoznavanju mora človek novo z naporom vključiti v svoj pojmovni svet ali ustaljene predstave celo spreminjati. Pri prepoznavanju je drugače: tisto tuje in neznano je novo samo na videz, le prvi trenutek. Že takoj naslednji hip ga bralec zagleda kot nekaj znanega, kar ima v njegovem svetu že trdno določeno, čeprav za nekaj časa pozabljeno in zabrisano mesto. Da bi se svet potrdil v svoji nespremenljivosti in homogenosti, se v slovenskih turških povestih najpomembnejši Turki pogosto izkažejo za v turške noše preoblečene Slovence.

Linijo adaptacije tujega, to je prevzema in prilagoditve tujega, začenja Prešernov *Krst pri Savici* (1836), ki poje o spopadu med tistimi Slovenci, ki so v 8. stoletju že kristjani, in tistimi, ki še prisegajo na poganske bogove, ter o porazu slednjih. V končnem spopadu ostane od poganov pri življenju samo poveljnik Črtomir. Nadeja se zasebne sreče v zakonu s svečenico Bogomilo, ki pa se je medtem dala krstiti in se je zaobljubila bogu. Tudi Črtomir postane krščanski duhovnik. Po razlagi prešernoslovca Henryja Cooperja gre za zgodbo o uvozu in adaptaciji tujega. Taka je tudi

zgodba Prešernove pesniške kariere. Če povzamemo leksikonske oznake Prešernovega pomena za Slovence, je Prešernova zasluga v tem, da je na Slovensko uvozil eminentne evropske pesemske forme (npr. sonet in gazelo) in kompleksne pesniške teme ter s tem dokazal, da je slovenščina enako sposobna kot drugi jeziki in ima zato slovenski narod pravico do samostojne kulturne eksistence. Zgodba o Črtomirovem sprejemu krščanstva je torej tudi metafora za Prešernov sprejem evropskih romantičnih pesniških oblik v 19. stoletju. Kakor je bilo pokristjanjevanje boleče, je bilo vendarle za nadaljnji obstoj Slovencev in za njihovo vključitev v evropski verski sistem nujno. Prav tako je bilo dobro tisočletje kasneje nujno, da so Slovenci skozi eminentne literarne forme sprejeli visoko evropsko kulturo, če so se hoteli enakovredno ohraniti med evropskimi narodi. Dodatno potrjuje Cooperjevo interpretacijo dejstvo, da smo Prešernovo genialnost, daljnovidnost in pravilnost njegovih potez navajeni pregledno ocenjevati prav v razmerju do osebnosti, ki so se upirale uvozu tujega (kot npr. Janez Bleiweis) ali so se raje same »izvozile«, to je šle v emigracijo (npr. Stanko Vraz). Če se želimo izraziti sodobno in zunaj veljavne literarnozgodovinske dikcije, bomo tvegali izjavo, da se je Prešeren proslavil kot kulturni uvoznik. Enoglasno priznavanje Prešernove avtoritete pričuje, da na Prešernovo strategijo v razmerju do tujega prisegamo še danes.

Zgodbe, kakršna je *Krst pri Savici*, ponujajo recept za srednjo pot med utopitvijo v tujem in eliminacijo tujega: pripravljajo nas za sprejem tujega, vendar tako, da obenem to tuje prilagodimo domačemu. Pozorno branje *Krsta* ponuja še eno navodilo. Črtomir gre razširjat novo vero med rojake »in dalej čez njih mejo«, kar pomeni, da sama adaptacija tujega ni dovolj močan razreševalec nevarno konfliktnega razmerja domače-tuje, ampak da bo za kompenzacijo in za ravnotežje Slovcem treba tudi nekaj ekspanzionizma.

Zadnje čase sem se intenzivno ukvarjal z zgodovinskim romanom *Visoška kronika* Ivana Tavčarja (1919), ki ga naslednje leto naši gimnazijci dobijo za maturitetni esej, in ga premišljal tudi na ravni razmerja med domačim in tujim. *Visoška kronika* je pripoved o lastnikih kmečkega dvorca Visoko v Poljanski dolini. Leta 1707 odsluženi ranjeni vojak Izidor Khallan popisuje zgodbo svojega očeta Polikarpa, ki je posest kupil z denarjem, uplenjenim v tridesetletni vojni. Silaški oče, trd, temen in brezsrčen človek, je edini protestant v okolici, družino drži v strahu, strašno preklinja, vendar je tudi sam nesrečen, ker ga peče vest zaradi umora vojnega tovariša Jošta Schwarzkoblerja, ki bi si moral z njim razdeliti vojni plen. Da bi popravil krivico, pred smrtjo naroči Izidorju, naj se poroči z Joštovo vnukinjo Agato oziroma ji izroči polovico dediščine. Izidor gre na Nemško po Agato in razdre zaroko s sorodnico Margareto Wulffingovo iz Davče. V Agato pa se zaljubita še njegov mlajši brat Jurij in bratranec Marks Wulffing. Potem ko Agata odbije Marksa, jo ta obtoži čarovništva. Na procesu se namesto Izidorja zanjo zavzame Jurij, Izidor pa spozna svojo neodločnost, paru prepusti gospodarstvo in gre na vojsko. Ko se čez 12 let ranjen vrne, se poroči z Margareto, ki ga je ves čas zvesto čakala. V epilogu Izidorjev sin Georgius Postumus, ki namerava za duhovnika, na krat-

ko poroča, da je oče že tri leta po poroki umrl, kužna bolezen je pobrala tudi Jurija in na kmetiji sta zagospodarili obe ženski, njegova mati Margareta in Agata z dve leti starejšo hčerko Suzano, do katere ni čisto ravnodušen.

Roman je ohranil svoje visoko mesto v kulturni zavesti Slovencev tudi zaradi deklarativnih patriotskih izjav, ki so se napajale iz sovražne presoje Nemcev: »Tajčar je surov in ošaben, kadar misli, da se ga vse boji«, »Tajčarjev se boji!«, kronist očita Nemcem napihnjenost, surovost, ošabnost, privoščljivost, trmo, grabežljivost in pristranskost:

»Tajčarje smo imenovali takrat tiste, ki so se bili privlekli z Nemškega v naše kraje ter nam odvzeli najboljše kmetije.« Zopet je pričel: »Ta zarod poznam, je požrešen, misli, da je več, kot smo mi, in naše zemlje je lačen. Kdor z njimi ne laja, ga raztrgajo.«

Vendar pa *Visoška kronika* ne ostane pri takem prozornem kazanju na nacionalnega sovražnika. Ne le da je dal Tavčar edinemu pozitivnemu oblastniku, prosvetljenemu škofu Joannesu Franciscusu spregovoriti najprej v nemščini, ampak je tudi najbolj pozitivne vloge naklonil trem Nemkam. Nemce pohvali tudi izrecno: »Res je, zemljo vedo najbolje obdelovati. Tudi tvoja mati je bila nemškega rojstva in gospodinja tudi ni bila slaba, dasi me je rada jezila.« Ali: »V srcu sem občudoval te Nemce, da si vzgajajo otroke tako, da jih tepo.«

Visoška kronika se godi v nacionalno mešanem okolju in uresničuje mešane poroke. Polikarp se je poročil s tujko in njegova dva sinova pristaneta v mešanem zakonu, kar ni noben slučaj, ampak plod Polikarpove ženitne strategije. Iz njegovega nesrečnega mešanega zakona na začetku knjige dobimo na koncu dva mešana zakona. Čeprav moža kmalu umrjeta, sta poskrbela za slovenske potomce – Polikarpova ženitna strategija je bila uspešna. Ker so Nemci gospodarsko uspešnejši, jih lahko obvladamo le z asimilacijo: »Kdor z njimi ne laja, ga raztrgajo. Da jim goltanec zamašim, te oženim in Tajčarko boš vzel, da ne bo imela nemških otrok.« Zanimivo je pri tem, da mešani zakon vedno sestavljata slovenski moški in nemška ženska, nikoli obratno. Ker imajo ženske v literaturi status naravnega korektiva takim ali drugačnim moškim socialnim obsesijam, pomeni, da je Tavčar videl regenerativno moč slovenstva prav v njegovi povezavi z nemštvom.

Nacionalna strategija, kakor jo uveljavlja *Visoška kronika*, je drugačna od nacionalne strategije zgodnejših Tavčarjevih del. V njegovem *Antoniu Gledeviću* (1873) se slovanski junak z mečem maščuje moralno skvarjenemu tujcu, ki mu je onečastil sestro, vendar to plača s smrtjo v ječi, avtor pa pripoved zaključí z resignirano napovedjo, da »slovanstvo nima pričakovati prihodnosti na obali sinjega morja« in da »slovanskega Dubrovnika ni več in ga več ne bode«. V romanu *Izza kongresa* (1905–1908) še ni nobenega jasnega nacionalnega in jezikovnega načrta: skriptor v licejski knjižnici Miha Kastelic se v strahu pred nemško jezikovno dominacijo zavzema za ilirščino, to je skupni južnoslovanski jezik, pesnik Jakob Zupan pa je iz istega strahu za radikalnejšo rešitev, ki jo bo prinesel skupni slovanski jezik; o slovenščini ni še nobene besede.

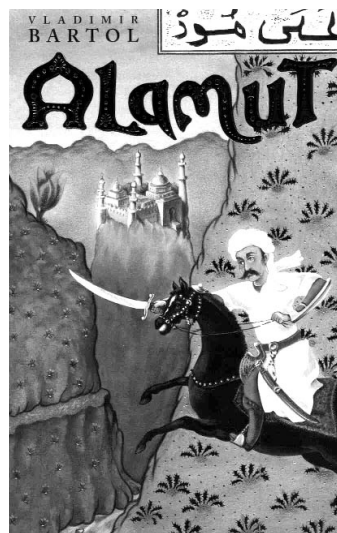
V *Cvetju v jeseni*, ki je bilo napisano v času najhujše nacionalne stiske v prvi svetovni vojni (1917), je Tavčar načrtoval nacionalno preživetje s fantastično formulo združitve socialnih slojev: meščan naj se poroči na kmete in tam požene korenine. Nacionalne eksistence brez nacionalnega teritorija ni in meščan se zato mora vrniti na deželo, od koder je izšel in se ji odtujil. Načrt poroke meščanskega moškega (Janeza) in kmečkega dekleta (Mete) seveda ne uspe, ker uspeš-

nih zvez med socialno različnimi partnerji tako v življenju kot v vseh stotinah slovenskih povesti in romanov pač ni, ostala pa je potreba po iskanju čarobne formule za preživetje v časih ogroženosti od tujcev. V *Visoški kroniki* je Tavčarjev recept za preživetje Slovencev ob gospodarsko podjetnejših nemških sosedih poroka in asimilacija njihovih žensk.

Roman je izšel v prvem letu eksistence nove južnoslovanske države, ki so jo po prvi svetovni vojni in po razpadu Avstro-Ogrske pomagali ustanoviti Slovenci. V tem političnem okviru so se oblikovali pogoji za drugačno dojetje nemškega sosedstva, kot je določalo slovensko kulturno in politično obnašanje v 19. stoletju. Nenadoma nemška kultura ni več pomenila prve nevarnosti slovenskemu kulturnemu uveljavljanju in Tavčarju se je najbrž med prvimi zazdelo, da s politično ločitvijo od Nemcev grozi izguba tistega elementa nacionalne zgodovinske identitete, ki se je stoletja oblikovala ob nemških zgledih. Zato je *Visoško kroniko* zasnoval kot pripoved o začetnem dvojnem, slovensko-nemškem nacionalnem kulturnem kapitalu. Tavčarjevi načrti nacionalnega mešanja v obliki ženitev Slovencev z Nemkami med slovenskimi avtorji nimajo para. Roman je napisal relativno star avtor, ki se je zavedal, da pred njim ni več veliko življenja. V starostni pristočnosti si je, tako domnevamo, upal izreči marsikaj, česar bi si mlajših eden, v misli, koliko bi to lahko škodovalo njegovemu ugledu in načrtom, nikakor ne dovolil.

Nazadnje vzemimo v presojo še roman, ki trenutno žanje največ bralskega priznanja doma in v tujini, to je *Alamut* (1938) Vladimira Bartola. Zgodba je bolj ali manj znana. Poglavar verske ločine izmailcev v Iranu 11. stoletja Hasan Ibn Saba na gradu Alamut, ki bi ga v slovenščino prevedli kot Orlovsko gnezdo, vzgaja v slepo pokorščino vojake fedaije, da bi kot »živa bodala« pripomogli k odrešitvi Irancev od seldžuškega jarma in k svobodi. V fanatizem jih pripravi s prevaro: s hašišem jim prikliče iluzijo raja, ki ga bodo deležni po smrti, in v njegovem imenu so se pripravljene brez premisleka pokončiti. Najmodrejši med učenci, Ibn Tahir, se pritihotapi v tabor oblegovalcev in umori velikega vezirja Nizama al Mulka, ta pa mu pred smrtjo razodene, kako ga je Hasan prevaral. Razočarani Ibn Tahir se sklone svojemu učitelju maščevati, vendar ga ta uspe prepričati o upravičenosti svojega ravnanja. Roman se ob vrsti osebnih tragedij, umorov in samomorov konča z zmago Hasanovega političnega načrta: lahko se umakne iz javnosti in prepusti krmilo naslednikom; Alamut okliče svojo samostojnost in neodvisnost od turške dinastije, ki vlada Iranu. Ibn Tahir pripozna Hasanovo duhovno očetovstvo in postane dedič njegove manipulativne ideje.

Romanu so ob izidu očitali, da je neslovenski, ker se godi v daljni deželi in brez slovenskih junakov. Bistrejši bralci pa so hitro ugotovili, da je zgodovinska kulisa le preobleka za aktualne slovenske politične in zgodovinske subjekte in situacije. Eksotično tuje dogajališče in personal so prevajali v poznane kategorije: utrdba Alamut, ki se je prisiljena braniti pred preštevlinimi sovra-

žniki, je podoba Slovenije, ki jo ogrožajo močnejši sosedje, Hasan Ibn Saba pa je primer uspešnega voditelja, ki »naše« z radikalnimi sredstvi ubrani pred tujo grožnjo. Na tej ravni je *Alamut* roman, v katerem se navidezno tuje razkrije kot poznano, in se s tem umešča v Žemljevo linijo.

Sovražnemu razmerju med domačim in tujim se je Bartol izrecno posvečal tudi v kratkih pripovedih, ki jih je objavil pod naslovom *Al Araf* (1935) in so pripravljale pot romanu. Motila ga je slovenska servilnost do tujcev in dejstvo, da njegovo ljudstvo vse preveč ceni tuje: »Vsemu temu našemu zlu in vsej tej naši narodni sramoti je krivo tisočletno hlapčevstvo našega rodu. /.../ Od nekdaj je bil našemu človeku tujec gospod, neko višje bitje, za čigar milostni smehljaj smo se borili in umirali.« Glede poročnih kombinacij je bil veliko manj samozavesten, manj podjeten in manj izviren kot Tavčar in je zaskrbljeno svaril pred tujimi moškimi, ki so si poželeli slovenskih žensk: Srbi, Angleži, Francozi in Italijani so ponosni, poroka s tujcem velja pri njih za sramoto, pri nas pa za žensko ni večje časti, če si je poželi tujec. »Kaj zato, če je podlež in prostak! Boljši je še vedno kakor najbolj pošten domačin.« Obnašanje mladega junaka Ibn Tahirja, ki se v koncu romana pusti prepričati svojemu učitelju Hasanu Ibn Sabi in sprejme tujo mu makiavelistično idejo, nas vendarle nezamenljivo spomni na Črtomirov vzorec. Tako kot je sovražno tujo vero nazadnje sprejel Prešernov Črtomir in nam pokazal, kako se je treba obnašati, da bi preživel, tako tudi Ibn Tahir v sebi zatre pomisleke, ki mu jih narekuje »vera staršev«, in se poda na neznano pot po tujem svetu. *Alamuta* zato lahko uvrstimo v prešernovsko linijo besedil, prepričanih v nujno prevzema in adaptacije tujega.

Opisani modeli medkulturnega soočanja so Slovencem tja od Črtomirovih časov dalje zagotavljali bolj ali manj samostojno eksistenco. So zato uporabni še danes ali pa so zgodovinske spremembe, ki smo jim priča, znamenje za popolnoma novo, svežo konceptualizacijo nacionalnih kultur? Ali se razmerja med nacionalnimi kulturami v Evropi vzpostavljajo na inovativen, še nikoli prej mogoč način, ki bo pometel s predstavami sovražnega soseda? Želeli bi odgovoriti z da, pa nam zgodovinske izkušnje in aktualni politični dogodki v sosesčini (mislim na nedavni italijanski izbruh protislovenskega razpoloženja ob filmu *Srce v breznu* in na obsesivni odpor do dvojezičnih krajevni tabel na avstrijskem Koroškem) narekujejo previdnost.

Vojko Gorjanc

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

UDK 811.163.6'42:004.738.5

Diskurz slovenskih spletnih forumov – dokončen pokop strpnosti?

Članek govori o diskusijah na slovenskih spletnih forumih, predvsem tistih, ki so jih sprožili dogodki v slovenski družbi v zadnjih nekaj letih in so povezani z družbeno nevplivnimi skupinami. V članku se osredotočimo na sovražni govor in z analizo diskurza ugotavljamo, kako se izražajo mnenja in stališča razpravljavcev. Lastnost spleta, da se na njem pojavljamo anonimno in si v virtualnem prostoru oblikujemo številne nove identitete, namreč s seboj prinaša tudi ekstremno nestrpne izjave, spletni diskurz pa tako postaja tudi prostor za širjenje nestrpnosti.

The paper analyses discussions on Slovene Internet forums, in particular those triggered by events in Slovene society over recent years and linked with groups lacking social influence. The focus is on expressions of hostility and, through discourse analysis, how opinions and attitudes are expressed by forum participants. The fact that one can take part anonymously in such forums and create in virtual space a number of new identities leads to the expression of extremely intolerant views, while online discourse becomes a medium for the propagation of intolerance.

1 Uvod

V članku najprej na kratko predstavimo problem interneta in internetske komunikacije z vidika svobode govora in njenega omejevanja, ko ta krši temeljna demokratična načela, nato skušamo predstaviti karakteristike spletnega diskurza in v ta okvir umestimo vprašanja sovražnega govora. Z vpogledom v diskurz spletnih forumov skušamo ugotoviti, v kolikšni meri in na kakšen način se pojavlja sovražni govor. Ker ugotovitve kažejo, da se diskusije na spletnih forumih velikokrat oblikujejo na podlagi medijskega diskurza, ta pa v veliki meri vključuje diskurz institucionalizirane politike, vprašanje sovražnega govora vpneemo tudi v ta okvir. Prispevek sklenemo z vprašanjem o mejah tolerance in korakih za vzpostavitev tolerantnejših diskurzov v slovenskem prostoru.

2 Splet kot odprt demokratični prostor

Internet kot prostor, odprt za vse in vsakogar, je tudi prostor, kjer se zaradi anonimnosti in ustvarjanja virtualnih identitet mnenja in stališča izražajo izostreno. Anonimnost spodbuja svobodno izražanje, se pa seveda lahko tudi zlorablja, saj se da na tak način popolnoma izogniti vsakršni odgovornosti. Ker gre pri internetu za brezmejno svoboden medij,¹ se ob njem nenehno postavljajo vprašanja meje svobode, saj omogoča objavo vsebin, ki so ekstremno sovražne ali tudi eksplicitno pozivajo od besed k dejanjem, k fizičnemu nasilju ali celo linču.

Swoboda govora je ena temeljnih človekovih pravic; določa jo vrsta mednarodnih instrumentov, ki urejajo to področje (Kovačič 2001: 178), eno temeljnih vprašanj, ki se postavlja glede sovražnega

---

¹ Navdušujoče ocene interneta kot popolnoma odprtega demokratičnega prostora se danes vse bolj problematizirajo z različnih vidikov – od možnosti dostopanja in tako delitve na privilegirane z in deprivilegirane brez možnosti dostopanja do kritike takih ocen kot utopičnih vizij medijskega modela neposredne demokracije.

govora, pa je, »ali svoboda izražanja obsega tudi mnenja in ideje, ki po svoji naravi nasprotujejo ideološkimi izhodiščem (demokracija in človekove pravice) /.../ pravnih instrumentov, ki to svobodo zagotavljajo« (Kovačič 2001: 179). Pri odločitvah nadzornih organov *Evropske konvencije o človekovih pravicah* je bilo večkrat jasno izraženo mnenje, da so bili nameni in cilji tistih, ki so zahtevali zaščito zaradi svojega sovražnega govora, v neposrednem nasprotju z demokratičnim izročilom, idejami in ideali *Evropske konvencije o človekovih pravicah*:

Sovražni govor v svojem bistvu nasprotuje obstoju demokratične družbe in zagovarja ideje, ki glede na svojo nazadnjaškost spadajo v ropotarnico zgodovine. /.../ Demokratična družba res temelji tudi na pluralizmu mnenj, vendar so to mnenja, ki tvorno in odgovorno sodelujejo v javni razpravi in ki z osvetlitvijo pomembne problematike iz različnih zornih kotov pomagajo k večjemu razumevanju in strpnosti med ljudmi (Kovačič 2001: 198).

Izjemen porast sovražnih vsebin in vsebin, ki vzpodbujajo rast sovraštva, je sprožil tudi odziv Sveta Evrope; ta je zaradi lastnosti interneta, ki posameznikom omogoča, da »z modernimi zelo vplivnimi sredstvi vzpodbujajo rasizem in ksenofobijo ter da tovrstne ideje z lahkoto razširjajo«,² oblikoval pobudo za kriminaliziranje internetnega sovražnega govora (vključno s povezavami na strani s tovrstno vsebino). Tako naj bi bila sankcijam podvržena

kakršnakoli pisna sporočila, slikovni material ali kakorkoli drugače predstavljene ideje ali teorije, ki spodbujajo ali promovirajo sovraštvo, diskriminacijo ali nasilje do posameznikov ali skupin glede na njihovo rasno pripadnost, barvo kože, izvor, etnično ali narodnostno pripadnost ter religijo (Kovačič 2001: 198),

prav tako pa se nanaša tudi na dogodke, povezane z drugo svetovno vojno; gre za spletne vsebine, povezane s holokavstom, ki kakorkoli zanikajo, zmanjšujejo pomen, odobravajo ali opravičujejo zločine proti človeštvu (Kovačič 2001: 198). Evropska regulativa in pravna praksa je tu v razmerju do ameriške popolnoma na drugem bregu, saj ameriška glede na prvi ustavni amandma zagotavlja svobodo govora tudi v primerih sovražnega govora, veljavnost prvega amandmaja pa je ameriško vrhovno sodišče preneslo tudi na področje interneta, kar je povzročilo fizični prenos sovražnih internetnih vsebin iz evropskega v ameriški prostor. Zaradi tako radikalnih razlik skušajo v Evropi regulirati ne le obstoj, ampak tudi dostop do njih iz evropskega prostora, prevzemajo pa jih tudi druge države, kot npr. Avstralija, Kanada, Indija ..., ob tem pa raziskovalci, ki se ukvarjajo s tovrstno problematiko, v tem primeru že govorijo o spopadu kulturnih konceptov.³

Ker fizični prostor ni več omejevalen, saj se vsebine lahko fizično selijo kamorkoli, bi bila zares učinkovita regulativa le mednarodna (Kuhar 2003: 105), kar pa je praktično nemogoče, zato je pri tem vitalnega pomena mednarodno sodelovanje, do določene mere pa je učinkovita lahko tudi regulativa posameznih držav.

Obstoječa slovenska zakonodaja že omogoča tudi reguliranje določenih vsebin na internetu, saj glede na zakon o medijih pri vsebinah, ki so oblikovane uredniško, velja, da je z razširjanjem programskih vsebin prepovedano spodbujati k narodnostni, rasni, verski, spolni in drugi neenako-

² [Http://europa.eu.int/eur-lex/en/com/pdf/2001/com2001_0664en01.pdf](http://europa.eu.int/eur-lex/en/com/pdf/2001/com2001_0664en01.pdf).

³ [Http://www.selfregulation.info/iapcoda/rxio-background-020923.htm](http://www.selfregulation.info/iapcoda/rxio-background-020923.htm).

pravnosti, k nasilju in vojni, ter izzivati narodnostno, rasno, versko spolno ali drugo sovraštvo in nestrpnost. A problem interneta je bil, kot so pokazale analize, da uredniki internetnih variant tiskanih in elektronskih medijev kot svoje uredniške vsebine niso razumeli tudi forumov. V mislih imamo forume, odprte na spletnih straneh elektronskih variant časopisov, kjer je diskusija največkrat potekala o vsebinah objavljenih člankov, zaradi nemoderiranja forumov pa so se na njih neovirano širile vsebine, ki bi se morale uredniško urejati (Kuhar 2003:103–105).

Tovrstne vsebine v zahodnih demokracijah uredništva regulirajo, uporabnike zavezujejo k spoštovanju demokratičnih norm in opozarjajo na sankcioniranje pri njihovem nespoštovanju ter vaje uredniško posegajo (Zupančič 2005: 24–28). Zgledi angleških regulativ spletnih forumov kažejo, da spletni časopisi zares regulirajo vsebino sporočil z vidika kršenja pravic drugih tudi z vidika sovražnega govora, pri pravih obnašanja pa skušajo delovati čim bolj vzgojno v smislu vzgoje tolerance in splošne kulture komuniciranja. Slovenski spletni dnevnik pa nasprotno pri svojih forumih z njihovim moderiranjem bolj kot regulirajo ščitijo sebe, saj se predvsem omejujejo od odgovornosti za objavljene vsebine udeležencev foruma, na področje pa ne posegajo npr. v smislu vzgoje tolerantnega odnosa (Zupančič 2005: 24–27).

Velik problem moderiranja slovenskih forumov v primeru sovražnega govora pa je preprosto v tem, da moderatorji o tem, kaj sovražni govor je, premalo vedo, prav tako pa ga enostavno ne prepoznavajo (Zupančič 2005: 51).

Tudi 300. člen kazenskega zakona prepoveduje izzivanje in razpihovanje narodnega, rasnega in verskega sovraštva, nestrpnosti, idej o večvrednosti ene rase nad drugo, pomoč pri rasistični dejavnosti in zanikanje, zmanjševanje pomena, odobravanje in zagovarjanje genocida.⁴ Prav na podlagi tega zakonskega člena se je decembra 2004

začela preiskava zoper nekatere udeležence spletnega foruma Lendava.net, zaradi širjenja nestrpnosti po internetu. Sporočila, objavljena junija 2004, pozivajo k poboju Romov v Hitlerjevem slogu in so primer sovražnega govora, ki bo morda prvič uporabljen za dokazni material v sodnem postopku (Anžin 2005: 19).

Gre za precedenčni primer v slovenskem prostoru; zoper skupino mladostnikov je namreč kazensko ovadbo vložil lendavski župan Anton Balažek, ki s tem hkrati daje zgled institucionalizirani slovenski politiki z opozarjanjem na nujnost strpnega sobivanja: »Občina Lendava je narodnostno mešano območje, posebej občutljivo na vse vrste nestrpnosti, zaradi tega sem čutil potrebo, da reagiram in vložim prijavo proti neznanim storilcem« (Ozmeč 2005). Primer bo zgleden za ravnanje v prihodnje, hkrati pa v slovenski institucionalizirani politiki pomeni pozitiven premik pri ravnanju v zvezi s sovražnim govorom.

3 Spletni in medijski diskurz ter diskurz institucionalizirane politike

Če diskurz razumemo kot uporabo jezika v določenem prostoru in času na način in s sredstvi, ki nam omogočajo (medsebojno) delovanje, razmišljanje, vrednotenje, izražanje mnenj in stališč ... (Gee 1999: 17–18), spletni diskurz določa virtualno okolje, kibernetki prostor, ki »omogoča ko-

---

⁴ Kot lahko vidimo, je slovenski kazenski zakon tu usklajen s priporočili Sveta Evrope.

munikacijo med ljudmi in kreacijo njihovih skupnih interesov, neodvisno od realnega časa in prostora ali geografske, fizične distance, ki ju loči.« (Hromadžić 2004: 100.) Tako se oblikuje kibernetska skupnost v virtualnem okolju kot prostoru diskurzivne interakcije vseh, ki se v ta prostor vključujejo. Spletni diskurz je kot nadkategorija z množtvom podkategorij, ki jih družijo skupne lastnosti, hkrati pa ločujejo specifične. Tako kot za diskurz na splošno velja, da ne moremo potegniti jasnih mej med enim in drugim, saj se medsebojno prepletajo (Gee 1999: 19–20), to velja tudi za spletni diskurz in njegove zaključene diskurzivne enote, kamor sodi tudi diskurz spletnih forumov kot mest odprte diskusije in izmenjave mnenj, stališč, idej ... Ena od pomembnejših lastnosti spletnega foruma pa je njegova anonimnost, saj se (odvisno od tipa foruma) na njem lahko pojavimo s prikrito identiteto, si ustvarimo novo, virtualno, definirano le z vzdevkom (in avatarjem) in delujočo v kibernetskem prostoru.

Na faktor anonimnosti, ki je v raznih teorijah o mediju poudarjen, je treba še zlasti opozoriti. V primeru *on-line* forumov se zdi ta dimenzija izjemno pomembna, saj gre za jasno izraženo obliko objavljanja lastnih ideoloških stališč v prikriti identitetni formi. Očitno je namreč, da ta faktor vpliva na konstrukcijo občutka svobode med udeleženci forumov in je gotovo eden od ključnih dejavnikov v ustvarjanju njihovega diskurza (Hromadžić 2004: 101).

Diskusija na spletnih forumih, še posebej tistih, ki so del spletnih časopisov ali medijskih hiš, je velikokrat spodbujena z medijskim diskurzom. Medijska konstrukcija realnosti oblikuje dominantno javno mnenje, medijski diskurz pa je izrazito povezan z drugimi javnimi diskurzi. Še posebej mediji in njihovo povzemanje diskurza institucionalizirane politike izrazito zaznamujejo diskurzivni prostor, velikokrat podkrepljen z »ljudskim« diskurzom, govorom iniciativ prebivalcev (Jalušič 2001: 14, 40), ki navidezno zaokroža podobo institucionaliziranega govora in mnenjskega govora posameznikov.

V slovenski institucionalizirani politiki se je ustalil robat diskurz, ki v javnosti legitimizira nestrpnost do posameznikov oz. skupin posameznikov, slovenska politika pa ni znala vzpostaviti mehанизmov, ki bi tak diskurz preprečevali, ga omejevali in tudi sankcionirali, še več, po zadnjih volitvah so nekateri poslanci, znani po ekstremnih izjavah, prevzeli izpostavljene vodstvene funkcije. Tako se v slovenskem prostoru nestrpnost v veliki meri generira v institucionalizirani politiki, reproducira pa z mediji (Dragoš 2003: 53).

Zadnjih nekaj let se v slovenskem prostoru izrazito nestrpno diskutira npr. ob problemu izbrisanih, vrh nestrpnih izjav pa smo dosegli ob stavki izbrisanih pozimi, ko se je na vratih poslanske skupine SNS pojavil napis

Vsi izbrisani vabljeni na ples, igral vam bo Jelinčič na puškomitaljez.

Suzana Lovec, novinarka Dnevnika, je naslednji dan zapisala, da je po izjavah Saše Pečeta⁵ napis na vratih pisarne bil delo njihove poslanske skupine, ker menijo, da se »izbrisani delajo norca iz naše države« (<http://www.dnevnik.si>). Sašo Peče je svojo izjavo sicer zanikal, navkljub Pečetovi nekonsistentnosti pa je novinarka Dnevnika za Mladino izjavila, da stoji za izjavo, ki jo

---

⁵ Po zadnjih volitvah je Sašo Peče podpredsednik državnega zbora RS.

Vodja poslanske skupine SDS-a Jože Tanko je izrazil obžalovanje zaradi besed strankarskega kolega Pavla Ruparja na seji DZ-ja. Rupar naj bi z izbiro napačnih besed želel podkrepiti stališče o nestrpnosti poslank Majde Širca in Majde Potrata do drugače mislečih (<http://www.rtvlo.si>).

Tako kot se slovar zaradi družbene neobčutljivosti in neustrezne slovarske predstavitve pojavlja kot argument za širjenje nestrpnosti (Gorjanc 2004: 153–154), se tudi v institucionalizirani politiki v razpravah pojavi kot argument za legitimizacijo nekorektnih izjav z uporabo negativno zaznamovanega besedišča.

Že včeraj ste govorili o enih čudnih nakanah Slovenske nacionalne stranke, vendar bi vas opozoril za včerajšnjo debato, o ciganu in o Romu. Povedal vam bom, da Slovar slovenskega knjižnega jezika besede »Rom« ne pozna in kot besedo »rom« uporablja okvir. Piše pa pod definicijo »cigan«, pod 1, piše: pripadniki iz Indije priseljenega ljudstva, navadno brez stalnega bivališča; in kot 2, slabšalno, zviti, lahkomišeln ali malopriden človek. Vendar slovenski slovar slovenskega knjižnega jezika to definira tako. (Zmago Jelinčič, pl., razprava v Državnem zboru RS, 29. 5. 2002.)⁶

4 Sovražni govor

Ves čas, ko razpravljamo o spletni komunikaciji in nestrpnem spletnem diskurzu, uporabljamo izraz *sovražni govor*; ta se je zvezi z nestrpnim izražanjem uveljavil tudi v slovenskem prostoru pod vplivom angleškega poimenovanja *hate speech*.

Izraz sovražni govor je v pravu uveljavljen v anglosaškem pravnem okolju, predvsem ko gre za vprašanja o pravicah do svobode izražanja v okviru prvega amandmaja ameriške ustave. Uporablja se ga v primeru, ko »gre za izražanje mnenj in idej, ki so po svoji naravi ksenofobični, diskriminatorni in rasistični in naperjeni predvsem zoper razne vrste manjšin (etnične, verske, kulturne). Sovražni govor se v evropskem in ameriškem prostoru velikokrat pojavlja v obliki izjav, ki zanikajo nacistične zločine med drugo svetovno vojno /.../ ali poskušajo zmanjšati pomen teh zločinov.« (Kovačič 2001: 178).

Izraz so v svoj teoretični okvir v tem smislu vključile tudi politične in sociološke vede, v tem okviru pa se opazuje vprašanja oblikovanja negativnih podob drugih in drugačnih, vprašanja o simbolnem zanikanju njihove človeške eksistence in celo težnje k izničenju drugih in drugačnih (Jalušič 2001: 15). Pri tem pa se opazuje tudi jezik z vidika kršenja načel svobode, enakosti, solidarnosti in človeškega dostojanstva, ko gre za izražanje mnenj, obremenjenih s predsodki in stereotipi, kot tudi odtegotvanje pravice do človeškega dostojanstva in promocijo sovražstva (Kuhar 2001, 2003; Kuzmanić 2001, 2003, 2004).

Jezikoslovje, ki se ukvarja z analizo diskurza, se je začelo z vprašanji sovražnega govora ukvarjati predvsem ob prenosu težišča opazovanja jezika na njegovo delovanje, na vprašanje moči izrekov, da nadzorujejo delovanje posameznika oz. skupin posameznikov (Tolmach-Lakoff 2000: 86–117). Tako se na tem področju jezikovne analize izrazito povezuje sociolingvistika z vprašanji, povezanimi z vzpostavljanjem razmerij moči in solidarnosti, in že tradicionalne raziskave o jeziku in družbeni neenakosti (Hudson 1996: 203–215) ter analiza diskurza, ki besedilo opazuje izrazito vpeto v prostor in čas poteka komunikacije.

---

⁶ [Http://www.dz-rs.si/si/aktualno/arhiv_sej_mandat_3/dobesedni_zapisi_sej/dobesedni_zapisi_sej.html](http://www.dz-rs.si/si/aktualno/arhiv_sej_mandat_3/dobesedni_zapisi_sej/dobesedni_zapisi_sej.html).

5 Slovenski spletni forumi: stališča o slovenskem jeziku

V Sloveniji so bile izjemno obiskane diskusije na spletnih forumih ob dogodkih, ki so bili povezani z družbeno nevplivnimi skupinami. Za zahodno kulturo velja, da so v družbi manj vplivne skupine glede na spol (ženske), rasno pripadnost (nebelci), spolno usmerjenost (neheteroseksualci), vero (nekristjani), hendikep (hendikepirani), starost (starejši), izrazito pa so kulturno specifične nevplivne skupine glede na nacionalnost (Goddard, Petterson Meân 2000: 72–73); nekaj podobnega velja tudi za slovenski prostor, kjer lahko kot družbeno vplivno večino glede na spol prepoznamo moško, glede na spolno orientacijo heteroseksualno, na versko pripadnost katoliško, nacionalno slovensko in geopolitično zahodno (Kuzmanić 2003: 28). Množične so bile spletne diskusije npr. ob predlogu zakona o oplojevanju z biomedicinsko pomočjo, ob zmagi travestitske skupine Sestre na izboru za Eurosong, zakonu o homoseksualnem partnerstvu, gradnji muslimanskega kulturnega centra v Ljubljani, problemu izbrisanih, romski skupnosti, segregaciji Romov na OŠ Bršljin na Dolenjskem ...

Dosedanje analize spletnih forumov, ki so bile usmerjene v opazovanje izražanja nestrpnosti, lahko povzamemo v nekaj točkah (Hromadžić 2004: 101, 110–111):

- Spletni forumi so mesta že obstoječih, tradicionalnih oblik izključljivosti, nestrpnosti in diskriminacije.

- Nestrpne diskusije niso utemeljene na argumentih, ampak ad hoc »teorijah«, večinoma temelječih na stereotipih in predsodkih, vulgarnosti in žaljivkah.

- Spletni forumi, ki jih omogočajo sodobne tehnologije, so prostor za nove oblike alternativnih diskurzov, vendar se ti potenciali tudi zlorabljajo, prihaja do preobrata pozitivnih potencialov spletnega prostora v poligon za izžvljanja z diskurzom nestrpnosti in izključevanja.

Ob stereotipiziranju so nestrpne izjave grajene z izbiro besedišča z negativno ekspresijo, ki pozivajo celo od besed k dejanjem (Kuhar 2003: 87, 97–99), na slovenskih spletnih forumih pa je izrazito opazno tudi stališče »ne na mojem dvorišču«, ki »tolerira« pojave, če se le ne dogajajo preveč blizu nas, in nestrpnost med samimi sodelujočimi na forumu, na nek način nestrpnost do strpnih (Kuhar 2003: 102, Zupančič 2005: 31).

Kot zgled, kako poteka izključevanje, pa si pogledajmo še eno delitev na osi mi – oni, ki se oblikuje ob mnenjih in stališčih v zvezi s slovenskim jezikom. Pri pregledu forumov se namreč izkaže, da so pričakovanja v zvezi z jezikom popolnoma jasna, od vseh, ki prihajajo v slovenski prostor se namreč pričakuje popolno jezikovno integracijo oz. kar asimilacijo.

Potomci jugoslovanskih priseljencev pa imajo težave(!) s slovenščino in ko tretja generacija govori po slovensko, imam občutek, da so včeraj prišli iz Srbije in da niso vnuki ali otroci priseljencev. Pogledj koprskega Popovića-mama mu je Slovenka, živi v Sloveniji, le foter mu je črnogorec, njegova slovenščina pa je zelo grda in površna in je podobna slovenščini tipa, ki je prišel sem eno leto nazaj. Južnaki so leni, kar se tiče učenja jezika in večina njihovih potomcev ima težave. Je pa res, da imamo tudi ljudi sorte Mičo Mrkaić. Kljub imenu nimaš filinga, da ni slovenskega rodu. Poznam bosanca, ki živi v Sloveniji od 20. leta in tako izvrstno govori Slovensko, da najprej sploh nisem verjela, da ni Slovec. Na žalost pa je več jugoslovanov, ki se ne asimilirajo.

(forum na <http://www.rtv slo.si>)

Pravic imajo prav toliko kot mi, samo za denar gre tule... Pa vsaj slovenščine bi se lahko naučili v vseh teh letih, mar ne?

(forum na <http://www.rtv slo.si>)

Znanje slovenskega jezika je glede na razpravo pogoj za pojavljanje v javnosti.

Vsekakor pa se strinjam, da vseh ne smemo metat v isti koš. Vendar pa se mi zdi smešno, da človek, ki živi že čez 40 let v Sloveniji, javno po TV zahteva državljanstvo zase in govori o tem, kako in na kakšen način so mu bile kršene pravice in to v tekoči srbsščini ali hrvaščini. In taki, ki v 40 letih niso mogli ali niso hoteli osvojiti niti ene slovenske besede, se torej javno izpostavljajo po TV. Če drugo ne, že s takimi dejanji mečejo slabo luč na vse t.i. izbrisane.

Nisem rasisit, ksenofob ali kaj podobnega, vendar mislim, da je eden osnovnih pogojev za pridobitev kateregakoli državljanstva prav znanje uradnega jezika v tisti državi, v tem primeru pač slovenščine.

(forum na <http://www.rtv slo.si>)

Pojavljajo pa se tudi zahteve ne le po znanju jezika, ampak poznavanja družbe in kulture, če tako razumemo »književnost in vse ostalo«.

Vsi ti, ki gladovno stavkajo so ŠPEKULANTI povejte mi zakaj vedno isti ljudje? Kje je ostalih nekaj tisoč? Mislim, da bi lahko dobili državljanstva pod enim pogojem ustni in pisni izpit iz slovenščine(književnost in vse ostalo) zato ker pa spet ne mislim koga užalit nekateri izmed stavkajočih ne zna sestaviti enega stavka v slovenščini. Zakaj lahko povsod v evropi(pa sem obiskal več kot polovico držav) vsi govorijo uradni jezik tiste države v javnosti? Pri nas pa sem že nekaj krat doživel da je neka ženska v trgovini malo da ne nadrla prodajalko(severda v srbohrvaščini) da ona ni dolžna znati slovensko... Tako da kdor zna slovensko ima lahko državljanstvo kdor pa ne zna si GA PA NE ZASLUŽIIIIII!

(forum na <http://www.rtv slo.si>)

Prav tako, kot so na sploh izostrena razmerja med strpnimi in nestrpnimi, se na tej osi izostrijo tudi razmerja med strpnimi in nestrpnimi glede jezika (tudi ta izmenjava mnenj je s foruma <http://www.rtv slo.si>):

Robek

Odškodnine ne v več milijonih ampak se vsota povečuje na 24 mil, sit in se več, potem je najboljša kako slovinci priti do denarja, dajo se izbrisat in zahtevajo odškodnine ki bi znašale tudi po 100mil, sit

buccaneers_04

Robek, te malo slovenščina jebe, a?

Robek

Čuj mali ti je dolgcajt, potem pa k njim stopi, mene že ne boš zajebaval šmrkavec asi gorenc nč čudnga

Robek

ČEFUR!!!!!!

buccaneers_04

Nism ne Gorenc in ne čefur, tolk za informacijo. Z Ljubljane sm. V tvojih postih je nenormalno veliko slovničnih napak, tko da predn začneš žalt »čefurje« si mehn poglej, ka pišeš. Teslo bezobrazno!

6 Sklep

Spletni forumi so vnesli v diskurzivni prostor novo obliko diskurza, odpri so možnost za diskusije o raznoterih vsebinah neodvisno od časovnih in prostorskih ovir, hkrati s pozitivnim odpiranjem diskurzivnega prostora pa so tudi zaradi anonimnosti in ustvarjanja virtualnih identitet vnesli v prostor diskusije izostreno izražanje mnenj in stališč. Anonimnost spodbuja svobodno izražanje, se pa seveda lahko tudi zlorablja, saj se da na tak način popolnoma izogniti vsakršni odgovornosti.

V slovenskem prostoru se izostrena stališča v obliki sovražnega govora na spletnih forumih velikokrat pojavljajo kot komentar delovanja institucionalizirane politike. Ta s svojim robotim diskurzom, ki promovira nestrpnost, generira nestrpna mnenja in stališča, ki se v spletnih diskusijah samo še zaostrijo. Diskurz slovenske institucionalizirane politike v javnosti legitimizira nestrpnost do posameznikov oz. skupin posameznikov, slovenska politika pa ni znala ali hotela vzpostaviti mehanizmov, ki bi tak diskurz preprečevali, ga omejevali in tudi sankcionirali. Ko se sprašujemo o mejah netolerance, se nenehno zdi, da jih politični diskurz ne more več presegati, a se vedno znova izkaže, da se stališča lahko še izostrijo. Del slovenske politike se svoje odgovornosti pri širjenju nestrpnosti ne zaveda oz. je širjenje nestrpnosti vgradil v svoja načela delovanja.

Pri diskusijah na forumih izključevanje mi – oni največkrat poteka v razmerju do družbeno nepriviligiranih skupin, z jezikoslovnega vidika pa je zanimiv odnos do jezika, ki poteka na osi mi – oni, ker mi pomeni rojene govorce slovenskega jezika. Pri pregledu forumov se namreč izkaže, da so pričakovanja v zvezi z jezikom popolnoma jasna, od vseh, ki prihajajo v slovenski prostor, predvsem vseh, ki prihajajo s prostorov nekdanje Jugoslavije, se pričakuje popolno jezikovno integracijo oz. kar asimilacijo.

Vprašanja, ki smo si jih zastavili, odpirajo vprašanja vzgoje strpnega in spoštljivega odnosa, ki bi morala biti sestavni del vzgoje že od zgodnje socializacije, tako da bomo sploh znali strpno bivati na vseh nivojih svojega delovanja in ustvarjanja.

Literatura

- ANŽIN, J., 2005: Zaradi poziva k poboju Romov v zapor? *Delo*, 7. januar. 19.
- ANDERSON, T., 1996: The virtual conference: Extending professional education in cyberspace. *International Journal of Educational Telecommunications* 2-3/2. 121-135.
- DRAGOŠ, S., 2003: Islam in suicidalno podalpsko pleme. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 02*. Ur. R. Kuhar, T. Trplan. Ljubljana: Mirovni inštitut. 34-54.
- DRAGOŠ, S., 2004: Islamofobija na Slovenskem. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 03*. Ur. T. Trplan, S. Autor, R. Kuhar. Ljubljana: Mirovni inštitut. 10-19.
- Exploring Language*, ¹⁰2004. London, New York: Longman.
- GAČIČ, S., 2005: »Ali nas niso že dovolj ponižali«. *Mladina*, 29. februar. <http://www.mladina.si>.
- GEE, J. P., 1999: *An Introduction to Discourse Analysis*. London, New York: Routledge.
- GODDARD, A., PATTERSON MEÁN, L., 2000: *Language and Gender*. London, New York: Routledge.
- GORJANC, V., 2004: Politična korektnost in slovarski opisi slovenščine – zgolj modna muha? *40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Zbornik predavanj*. Ur. M. Stabej. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko FF UL. 153-161.

- GORJANC, V., 2005: Neposredno in posredno žaljiv govor v jezikovnih priročnikih: diskurz slovarjev slovenskega jezika. *Družboslovne razprave* 48/21. 197–209.
- HOLMES, J., 2001: *An Introduction to Sociolinguistics*. London: Longman.
- HROMADŽIČ, H., 2004: On-line forumi. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 03*. Ur. T. Trplan, S. Autor, R. Kuhar. Ljubljana: Mirovni inštitut. 98–111.
- HRŽENJAK, M., 2001: Legitimiziranje neenakosti. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 01*. Ur. B. Petković. Ljubljana: Mirovni inštitut. 104–113.
- HUDSON, R. A., 1996: *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- JALUŠIČ, V., 2001: Ksenofobija ali samozaščita? *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 01*. Ur. B. Petković. Ljubljana: Mirovni inštitut. 12–43.
- KOVAČIČ, B., 2001: Pravni vidiki sovražnega govora. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 01*. Ur. B. Petković. Ljubljana: Mirovni inštitut. 177–198.
- KUHAR, R., 2001: Zgrabiti in izgnati. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 01*. Ur. B. Petković. Ljubljana: Mirovni inštitut. 44–55.
- KUHAR, R., 2003: »Fuj, prašiči nemarni buzerantski!«. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 02*. Ur. R. Kuhar, T. Trplan. Ljubljana: Mirovni inštitut. 76–107.
- KUZMANIČ, T. A., 2001: Rasizem in ksenofobija, ki da ju v Sloveniji ni. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 01*. Ur. B. Petković. Ljubljana: Mirovni inštitut. 56–77.
- KUZMANIČ, T. A., 2003: Ksenofobija v nekdanji SFR Jugoslaviji in v postsocialistični Sloveniji. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 02*. Ur. R. Kuhar, T. Trplan. Ljubljana: Mirovni inštitut. 14–33.
- KUZMANIČ, T. A., 2004: Kaj (ne)strpnost je in kako jo lahko kot koncept uporabljamo/zlorabljam? *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 03*. Ur. T. Trplan, S. Autor, R. Kuhar. Ljubljana: Mirovni inštitut. 150–174.
- MARTIN, J. R., ROSE, D., 2003: *Working with Discourse. Meaning beyond the Clause*. London, New York: Continuum.
- MEKINA, B., 2004: Izbrisani, prvi polčas: Odločna zmaga desnice. *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 03*. Ur. T. Trplan, S. Autor, R. Kuhar. Ljubljana: Mirovni inštitut. 56–69.
- MILES, S., 1997: *Discourse*. London, New York: Routledge.
- OZMEC, S., 2005: Sovražni govor. *Mladina*, 21. marec. [Http://www.mladina.si](http://www.mladina.si).
- PETKOVIČ, B., 2003: Romi v Sloveniji – tuji za vedno? *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 02*. Ur. R. Kuhar, T. Trplan. Ljubljana: Mirovni inštitut. 54–75.
- TOLMACH-LAKOFF, R., 2000: *The Language War*. Berkeley: University of California Press.
- ZUPANČIČ, Nataša, 2005: *Sovražni govor na spletnih forumih. Diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Vesna Požgaj Hadži, Tatjana Balažič Bulc
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
UDK 811.163.4'243(497.4)

Kam je izginila srbohrvaščina? Status jezika nekoč in danes

Srbohrvaščina, ki je imela v bivši skupni državi status prestižnega jezika, je v slovenski jezikovni skupnosti prevzela tudi status rezervnega koda, čeprav je bila v šolskem sistemu z dvema urama tedensko v 5. razredu prisotna le simbolično. Po razpadu Jugoslavije je v Sloveniji dobila skrajno negativen predznak in se, posledično, umaknila iz slovenskih osnovnih šol, obenem pa je jezik razpadel na različne jezikovne standarde oz. jezike (bosanskega, hrvaškega in srbskega, oblikuje se tudi črnogorski). Danes vse bolj pridobiva status tujega jezika in počasi izgublja zaznamovanost, v ospredje pa vse bolj stopa vprašanje srbohrvaščine kot prvega jezika oz. odnos do njenih govorcev, ki soustvarjajo slovensko nacijo.

Serbo-Croat, which was seen as a prestigious language in the former common state, also had among the Slovene-speaking community the status of a fall-back language, even though it was only symbolically present in the school system with two hours per week in the 5th year. Following the break-up of Yugoslavia, the language developed highly negative connotations in Slovenia and, as a result, was withdrawn from the primary school syllabus. At the same time the language separated into different variants or languages, such as Bosnian, Croatian and Serbian, and more recently Montenegrin has slowly been taking shape. Today, it is increasingly becoming a foreign language and is slowly losing its significance, while there comes increasingly to the fore the issue of Serbo-Croat as a first language, or rather attitudes to the speakers of the language who help make up the Slovene nation.

1 Uvod

Slovenščina se je skozi stoletja oblikovala v stiku z različnimi jeziki, zlasti sosednjimi: italijanščino, madžarščino, nemščino in srbohrvaščino.¹ Na celotno slovensko jezikovno skupnost sta najbolj vplivala predvsem slednja dva. Medtem ko je bila nemščina rezervni kod do začetka 20. stoletja, je kasneje to vlogo počasi prevzela srbohrvaščina (Stabej 2003a), ki je imela v nekdanji skupni državi status prestižnega jezika, v novih družbenih okoliščinah pa je dobila skrajno negativen predznak. V nadaljevanju bomo natančneje predstavili status in odnos do tega jezika nekoč in danes.

2 Status srbohrvaščine v Sloveniji pred osamosvojitvijo

2.1 V družbi ...

Formalnopravni status jezikov, ki so bili v rabi na tleh bivše Jugoslavije, zasnovane po načelih multikulturnosti, je bil »ideal« – na papirju. O tem pričajo tudi ustavna določila, ki so zagotavljala enakopravnost jezikov in pisav vseh narodov in narodnosti (*Ustava SFRJ*, 1974, 246. člen). Vendar pa je v praksi prevladal srbohrvaški jezik, ki sicer ni imel statusa državnega jezika, bil pa je

---

¹ Termin srbohrvaščina uporabljamo v jezikoslovnem smislu kot oznako za vse jezikovne standarde, ki so se v devetdesetih letih prejšnjega stoletja oblikovali na srbohrvaškemu govornemu področju (po abecednem redu bosanski, hrvaški in srbski, v zadnjem času pa se govori tudi o črnogorskem).

jezik večine, medtem ko so bili drugi jeziki (slovenščina in makedonščina ter jeziki narodnosti v avtonomni pokrajini Vojvodina madžarščina, slovaščina, romunščina, rusinščina in avtonomni pokrajini Kosovo albanščina in turščina) v podrejenem položaju. Dejstvo je, da se je dominantnost srbohrvaščine sčasoma večala, kar dokazujejo tudi številne spremembe nekaterih členov *Ustave SFRJ*. Tako je bil v ustavi 1974. leta izbrisan del 42. člena (iz leta 1963), ki govori o pravici pripadnikov vseh narodov in narodnosti Jugoslavije do šolanja v svojem jeziku, nova zvezna ustava iz 1988. (do katere ni prišlo zaradi razpada Jugoslavije), pa naj bi omejila uporabo slovenščine in makedonščine samo na jezik notranjega republiškega sporazumevanja in uradovanja, kar bi pravzaprav pomenilo absolutno dominacijo srbohrvaščine (Ciglar 2004).

Kljub ustavnim določilom, ki so omogočala enakopravno rabo jezika narodov in narodnosti v Jugoslaviji, je imela srbohrvaščina status prestižnega jezika, ponekod celo z ustavo zagotovljenega edinega sporazumevalnega koda, npr. v vojski. V 243. členu *Ustave* iz leta 1974 je zapisano:

V oboroženih silah Socialistične federativne republike Jugoslavije se v skladu z ustavo SFRJ zagotavlja enakopravnost jezikov narodov in narodnosti Jugoslavije in njihovih pisav. Pri poveljevanju in vojaškem pouku v Jugoslovanski ljudski armadi se lahko v skladu z zveznim zakonom uporablja eden od jezikov narodov Jugoslavije, v njenih delih pa jeziki narodov in narodnosti.

Seveda v ustavi ni navedeno ime jezika, saj je bilo samoumevno, za kateri jezik gre. Na zapolnjen položaj slovenščine v vojski ter na vsesplošno prestižnost srbohrvaščine tudi na drugih področjih (npr. v zveznem parlamentu v Beogradu, poslovni komunikaciji med podjetji itd.) so opozarjali številni avtorji, npr. Pogorelec (1983), Toporišič (1991) in Gjurin (1991), nekatera besedila so bila tudi zelo čustveno obarvana,² kar se kasneje ponovi v razpravah o ukinjanju srbohrvaščine v osnovni šoli.

Srbohrvaščina je bila tako rekoč sporazumevalni kod na celotnem področju nekdanje Jugoslavije. Obenem pa je imela v Sloveniji vlogo rezervnega koda, saj je bila večina slovenskega prebivalstva posredno dvojezična (Stabej 2003b). Pri tem je imela posebno vlogo televizija, ki je omogočala, da se je vpliv srbohrvaščine preselil iz javnega v zasebno življenje. Tako so bili številni televizijski programi v srbohrvaščini, do leta 1968 celo televizijski dnevnik na TV Ljubljana. Poleg tega je bil tudi večji del poljudnoznanstvene in znanstvene literature dostopen samo v srbohrvaščini (Toporišič 1991). Povsem samoumevno je bilo, da je bil npr. jezik kongresov in znanstvenih srečanj srbohrvaščina. Delavci, ki so prihajali na delo v Slovenijo, so brez težav komunicirali v srbohrvaščini. Lahko bi celo rekli, da so bili govorci srbohrvaščine v Sloveniji v privilegiranim položaju – Slovenci so se jezikovno prilagajali njim in ne obratno (Stabej 2003a).³ Simbolični prestižni status je imela srbohrvaščina tudi v jugoslovanskih potnih listih. Do osemdesetih let prejšnjega stoletja je bilo namreč besedilo v jugoslovanskem potnem listu napisano v francoščini, kot diplomatskem jeziku, in srbohrvaščini, šele kasneje v slovenščini in francoščini (Ciglar 2004). Prav tako so bili v neenakopravnem položaju tudi jeziki in pisave jugoslovanskih narodov na domačih bankov-

---

² Na nestrpnost do vsega »južnega« in na čustveno reakcijo do jezika velikega naroda in njihovih predstavnikov, ki so ji podlegli tudi jezikoslovci, opozarja Kalin Golob (1996).

³ Na drugi strani se pripadnikom drugih narodov v Jugoslaviji nikoli ni zdelo potrebno, da bi spregovorili slovensko.

cih (več o tem gl. v Gjurin 1991). V osemdesetih letih, ko so se že nakazovala trenja med narodi, pa je bil izoblikovan celo predlog o skupnih učnih načrtih ali t. i. skupnih programskih jedrih v vzgoji in izobraževanju (1981). Njihov glavni cilj je bil zmanjšati razlike v osnovnošolski in srednješolski vzgoji in izobraževanju med republikami in pokrajinama ter uresničiti državljansko vzgojo, ki bi vzgajala Jugoslovane. Učni načrt bi učencem nudil manj vsebin, ki se nanašajo na njihov prvi, materni jezik, književnost in kulturo. Slovenska javnost, ki je bila, zanimivo, enotna, se je precej negativno odzvala na ta predlog, ki se k sreči nikoli ni uresničil.

2.2 ... in v šoli

Kljub svojemu statusu v družbi pa je imela srbohrvaščina v osnovni šoli glede na število ur stransko vlogo. Tako je imela npr. leta 1946 samo eno uro v 2. polletju 4. razreda, ki je bila vzeta iz fonda ur slovenščine. Največ ur je imela v petdesetih letih prejšnjega stoletja, tako rekoč po dve uri na teden v vsakem razredu osnovne šole, medtem ko je bila od sedemdesetih let pa vse do njene ukinitve v šolskem letu 1993/94 obvezni predmet v 5. razredu osnovne šole s po dvema urama na teden (skupaj 70 ur). Seveda pa je tako majhno število ur premalo za učenje kateregakoli jezika. Srbohrvaščina je bila v osnovnošolskih programih pravzaprav nekakšen uvod za usvajanje jezika iz okolja. Na drugi strani slovenščina nikoli ni postala predmet v osnovnih šolah v drugih republikah, tako da ne moremo govoriti o recipročnosti.

Zanimiv je tudi primer OŠ Prežihov Voranc, šole s paralelnim poukom v srbohrvaščini in slovenščini ter dvema učiteljskima zboroma. V šolskem letu 1959/60 je bilo na šoli 24 slovenskih in 12 srbohrvaških oddelkov. Podobno razmerje je ostalo do leta 1992, ko so prenehali vpisovati učence v srbohrvaške oddelke. Zadnji oddelek z 10 učenci je dokončal šolanje v šolskem letu 1998/99. Pobudniki takega pouka so bili najverjetneje predstavniki JLA, kasneje pa so se v te razrede vpisovali tudi drugi otroci, zlasti otroci delavcev, ker niso bili dovolj kompetentni v slovenščini. To je razvidno tudi iz ciljev pouka, kot so npr.: omogočiti učencem srbohrvaške narodnosti osnovni pouk v njihovem maternem jeziku, jih usposobiti za prehod na katerokoli šolo v Jugoslaviji ter jim olajšati prehod na slovenske srednje in strokovne šole. Zanimivo pa je tudi, da je pouk v srbohrvaških oddelkih potekal po učnih načrtih in učbenikih iz Bosne in Hercegovine, kar je bila najustreznejša rešitev glede na dolgoletne nerešene odnose med hrvaškim in srbskim jezikom (Ciglar 2004).

3 Status srbohrvaščine po osamosvojitvi

3.1 Srbohrvaščina kot tuji jezik v Republiki Sloveniji

3.1.1 V družbi ...

Z nastankom samostojne države Slovenije, v kateri je slovenščina dobila status edinega uradnega jezika, je srbohrvaščina izgubila status dominantnega in prestižnejšega jezika, z okrepitevijo produkcije besedil različnih zvrsti v slovenščini, pa je izgubila tudi status rezervnega koda (Stabej 2003a). Še več: kot jezik nekdanje unitaristične politike in agresorske vojske je dobila skrajno negativen predznak, zato se je v prvih letih po osamosvojitvi večina slovenskih govorcev distancirala od znanja tega jezika. Tudi tisti, ki jim je to prvi jezik, so v javni komunikaciji (verjetno iz strahu

pred stigmatizacijo) začeli uporabljati slovenščino. Odnos družbe do jezika se je izrazito pokazal v polemikah, povezanih s srbohrvaščino kot obveznim učnim predmetom v osnovni šoli.

Vendar pa se po dobrem desetletju samostojnosti duhovi mirijo, čustva se ohlajajo in jeziki, ki so nasledili srbohrvaščino (bosanski, črnogorski, hrvaški in srbski jezik), postopoma izgubljajo negativne konotacije, bolj strpen postaja tudi odnos večinskega prebivalstva do govorcev teh jezikov. V tem smislu je bilo narejenih že kar nekaj raziskav, ki so potrdile pozitivne premike v slovenski družbi. Tako je npr. raziskava o odnosu Slovencev do sosedov (Plenković 1997), ki je bila na reprezentativnem vzorcu izvedena leta 1995 v okviru projekta *Sodbe in mnenja srednjeevropskih narodov o svojih sosedih*, pokazala, da mnenja o Hrvatih glede delavnosti, svobodoljubnosti, komunikativnosti, odnosa do kulture, do politike, do tujcev itd. ne odstopajo pretirano v primerjavi z drugimi sosednjimi narodi.⁴ Največji premik pa prav gotovo nakazuje uvajanje hrvaščine kot izbirnega predmeta v zadnjem triletju devetletne osnovne šole, s čimer je sosednji jezik postavljen ob bok vsem drugim tujim jezikom, ki se jih je možno učiti v šoli (angleščina, nemščina, italijanščina, francoščina, ruščina, latinščina, španščina).

Da jezikovni standardi, ki so nastali iz srbohrvaščine, v družbi res vse bolj pridobivajo status tujih jezikov, kaže tudi vse večje zanimanje za opravljanje izpita iz znanja hrvaškega oz. iz znanja srbskega jezika, ki ju izvajamo na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. V letu 2004 je izpit uspešno opravilo že prek 20 kandidatov.⁵ Zaradi ponovnega obujanja gospodarskih stikov počasi narašča tudi povpraševanje po tečajih hrvaščine in srbsčine, zlasti tečajih poslovne komunikacije,⁶ čeprav se starejša generacija večinoma še vedno zanaša na znanje, pridobljeno v prejšnji državi. To potrjuje tudi anketa časopisa *Delo* iz leta 2001, saj je kar 38,5 % anketiranih odgovorilo, da aktivno obvlada hrvaščino ali srbsčino (15,8 % nemščino, 21,3 % angleščino, 7,5 % italijanščino, 1 % francoščino, 0,6 % ruščino in 0,2 % španščino), pasivno pa 37,1 % anketiranih (35,4 % nemščino, 27,3 % angleščino, 8,7 % italijanščino, 3,1 % francoščino, 3,1 % ruščino in 2,3 % španščino) (Stabej 2003b). Vendar mlajše generacije Slovencev srbohrvaščino res vse manj razumejo, zato se v komunikaciji z govorniki s srbohrvaškega govornega področja pogosto zatekajo kar k angleščini, ki tako v Sloveniji kot v drugih državah vse bolj prevzema vlogo rezervnega koda oziroma postaja/je jezik mednarodne komunikacije.

3.1.2 ... in v šoli

Že v osemdesetih letih je bilo jasno, da s srbohrvaščino v osnovni šoli niso bili zadovoljni ne učenci, ne učitelji, ne starši, ne predstavniki Zavoda Republike Slovenije za šolstvo in šport (v nadaljevanju besedila Zavod), ki so se zavedali dejstva, da bi bilo treba predmet v celoti preoblikovati.

-
- ⁴ Malo nižje v primerjavi z drugimi je ocenjen le njihov odnos do tujcev. Na lestvici od 1 do 5, pri čemer 1 pomeni izrazito slab odnos, 5 pa odličen odnos, sta najpogostejši oceni 2 in 3. Da imajo slab odnos do tujcev, je Italijane ocenilo 30 % anketiranih, Avstrijce 35 %, Madžare 10 % in Hrvate 43,33 %; da imajo dober odnos do tujcev, je Italijane ocenilo 56,66 % anketiranih, Avstrijce 36,66 %, Madžare 10 % in Hrvate 43,33 % (Plenković 1997: 273).
  - ⁵ Izpiti iz znanja hrvaškega in izpiti iz znanja srbskega jezika je v Sloveniji možno opravljati samo na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Izpit predvideva znanje jezika na visoki ravni, ki je primerljiva s peto stopnjo (C1) na lestvici Sveta Evrope. Več o tem gl. v Požgaj Hadži, Balažič Bulc 2004.
  - ⁶ Vsekakor bi bilo zanimivo raziskati, v katerem jeziku poteka poslovna komunikacija med slovenskimi podjetji in podjetji iz srbohrvaškega jezikovnega okolja.

A se tega nihče ni lotil, saj na Zavodu ni bilo svetovalca za srbohrvaščino. Poleg zastarelega in neustreznega učbeniškega kompleta Mile Vlašić Gvozdić⁷ je imelo le 46,2 % učiteljev ustrezno strokovno izobrazbo, medtem ko so imeli ostali različno izobrazbo in so večinoma s tem predmetom zapolnjevali primanjkljaj ur. Kljub temu dejstvu vrsto let ni bilo tečajev permanentnega izobraževanja za učitelje srbohrvaščine.⁸ Na položaj srbohrvaščine in odnos do nje v slovenski osnovni šoli je zelo vplivala tudi nova politična situacija v devetdesetih letih, tako da je imela večina strokovnih razprav skoraj neizbežno politično konotacijo (Požgaj Hadži 1993). Zaradi vsega tega je srbohrvaščina v slovenski osnovni šoli dobila status »neresnega« predmeta in jeseni 1991. leta je Zavod, predvsem pod pritiskom staršev, oblikoval predlog o ukinjanju predmeta ter predlagal javno razpravo na to temo. Malokatera tovrstna polemika je izzvala toliko burnih razprav, bolj političnih kot strokovnih, predvsem pa čustveno obarvanih. Tako so o predlogu razpravljali predstavniki najpomembnejših slovenskih inštitucij (npr. Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, SAZU, Slavističnega društva Slovenije, Gospodarske zbornice itd.), slovenski jezikoslovci in slovenska javnost. Vrsta polemik v časopisih, ki so se pojavile poleti 1992. (npr. v *Delu*, *Dnevniku*, *Naših razgledih*), je bila pretirano čustvenih, marsikdaj žaljivih in nekulturnih, predvsem pa prepogosto daleč od osnovnega vprašanja: Srbohrvaščina, del slovenskega šolskega predmetnika: da ali ne (Ciglar, 2004, 47). Seveda pa negativni odnos do jezika oz. do govorcev tega jezika ni bil edini razlog za ukinitve, problem je nastal tudi znotraj srbohrvaščine same. Namreč, bipolarni hrvaško-srbski jezikovni standard, ki se je že na samem začetku v 19. stoletju oblikoval z dvema različicama, saj je izhajal iz dveh že stoletja oblikovanih nacionalnih entitet, hrvaške in srbske (Škiljan 2002),⁹ se je ob razpadu Jugoslavije na nacionalne države zopet ločil.¹⁰ Tako so iz enega skupnega jezika nastali štirje različni jezikovni standardi: poleg že omenjenih hrvaškega in srbskega jezika, še bosanski (kot jezik Bošnjakov) ter, še ne povsem konstituiran, črnogorski jezik. Zato se je pogosto porajalo vprašanje, ali se v jezikoslovnem terminu srbohrvaščina skriva eden ali več standardnih jezikov (Požgaj Hadži, Smolić 1998) oziroma kateri jezik sploh poučevati, hrvaški ali srbski? Predstavniki SAZU so npr. (izjava je bila objavljena v *Dnevniku* 21. 11. 1992) menili, da je od ponujenih različic Zavoda najustrežnejša tista, ki predlaga ukinitve srbohrvaščine iz osnovnošolskega predmetnika, in predlagali, da se predmet prenese v srednjo šolo kot fakultativni. Polemike v medijih pa niso dale

7 Na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani smo več kot deset let neuspešno poskušali prodreti v »srbohrvaški lobi« v slovenskih osnovnih šolah, vse do leta 1990, ko nas je Zavod prosil za recenzijo učbeniškega kompleta Mile Vlašić Gvozdić. Zaradi negativne recenzije, ki nikoli ni bila objavljena, se je morala recenzentka Vesna Požgaj Hadži celo zagovarjati pri tedanjem dekanu Filozofske fakultete.

8 Neposredno pred ukinitvijo srbohrvaščine se je Zavod hotel nekako »odkupiti« za zanemarjanje tega predmeta in je leta 1992 organiziral zadnji seminar permanentnega izobraževanja v Mariboru in Ljubljani, tokrat v sodelovanju z Oddelkom za slavistiko. Komentarji udeležencev so bili več kot zadovoljivi, med njimi pa so se pojavila tudi takšna vprašanja: »Sprašujem se, zakaj tako dober seminar šele pred ukinitvijo predmeta? Zakaj sploh ukiniti predmet?« (več o tem gl. v Požgaj Hadži 1993: 104).

9 Po besedah Bugarskega obstajajo v srbohrvaščini tudi v času SFRJ razlike glede na sociokulturno okolje, v katerem se ta jezik uporablja. Te razlike izvirajo predvsem iz različnih zgodovinskih, kulturnih in drugih posebnosti, tudi nacionalnih (Bugarski 1986).

10 Srbohrvaščina kot skupni jezik več narodov je bila uradno potrjena tudi v različnih dokumentih, npr. v dunajskem dogovoru iz leta 1850 in kasneje v novosadskem dogovoru iz leta 1954, vendar se njena nedorečenost kaže tudi v neprestanem spreminjanju naziva od srbohrvaškega oz. hrvaškosrbskega do srbskega ali hrvaškega oz. hrvaškega ali srbskega jezika (več o tem gl. npr. v Radovanović 2004).

odgovora, zato je revija *Jezik in slovstvo* s pomočjo ankete za mnenje povprašala slovenske strokovnjake z različnih področij (slovenistike, pedagogike, didaktike, sociologije, komunikologije in zgodovine).¹¹ Vendar pa je skromna odzivnost (od 20 povabljenih jih je odgovorilo le 9) potrdila, da o tem »žgečkljivem« vprašanju ni mogoče razpravljati zgolj na intelektualni ravni (Požgaj Hadži 1993). Tudi ta razprava ni ponudila odgovora na glavno vprašanje. Ravno obratno. Omenjenih je bilo več možnosti, pogosto nasprotujočih: od trditve, da bi bilo ukinjanje srbohrvaščine nesmiselno in kratkovidno, do tega, da je ohranjanje predmeta v slovenski osnovni šoli politično vprašanje in da za to ni strokovnih argumentov. Različna so bila tudi mnenja, ki so se nanašala na izbiro jezika: od zavzemanja za uvajanje hrvaščine v slovensko osnovno šolo, ki bi po geografskem statusu in kulturno-političnem pomenu morala dobiti enak status kot ga imajo sosednji jeziki nemščina, italijanščina in madžarščina v Sloveniji, do mnenja, da ne moremo dajati prednosti samo enemu jeziku, zato je treba upoštevati oba, torej hrvaščino in srbsščino. Nasprotujoča so si bila tudi mnenja o načelu recipročnosti, za katerega se nekateri med anketiranimi zavzemajo, drugi pa se sprašujejo, zakaj potem takega načela ne zahtevamo npr. pri angleščini. Iz vsega tega je razvidno, da o vprašanju srbohrvaščine, dolgoletnega prestižnega jezika v Sloveniji, ni bilo možno razpravljati brez političnih konotacij (kar so zlasti pokazale razprave v časopisih), zato niti ne preseneča dejstvo, da so si tudi nekatera mnenja slovenskih jezikoslovcev popolnoma nasprotna: od popolnoma negativnega mnenja o srbohrvaščini do tolerantnega in pragmatičnega mnenja o učenju sosednjega jezika, kar se je kasneje pokazalo kot povsem upravičeno.

Celovita šolska reforma v Sloveniji je konec devetdesetih let omogočila uvajanje vrste izbirnih predmetov, med katerimi je tudi hrvaščina kot izbirni predmet v 7., 8. in 9. razredu osnovne šole. Učni načrt za predmet je bil potrjen konec leta 2000.¹² Tako se, po večletnem premoru, v slovenski osnovnošolski vzgojno-izobraževalni sistem vrača eden od standardov srbohrvaškega jezika. Osnovni cilj izbirnega predmeta hrvaški jezik je razvijanje sporazumevalne zmožnosti pri učencih ter spoznavanje učencev s hrvaško kulturo in civilizacijo, kar prispeva k uspešnejši medkulturni komunikaciji in medkulturnemu razumevanju. Ponovno oživiljanje predmeta v povsem novem kontekstu pa zahteva veliko truda, promocije med učenci, starši in ravnatelji¹³ ter pripravo novega učnega gradiva, predvsem učbenika, za katerega je koncept že izdelan (Požgaj Hadži, Benjak 2003). Že več let pripravljamo v okviru Centra za pedagoško izobraževanje Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani permanentno izobraževanje za učitelje hrvaščine, ki ga financira Ministrstvo RS za šolstvo, znanost in šport. Naše prizadevanje, da bi hrvaščina čim prej zaživela, se kaže v majhnih, vendar gotovih korakih. Tako je bilo v letošnjem šolskem letu pet šol v Sloveniji, ki so ponudile hrvaščino kot izbirni predmet, jeseni jih pričakujemo deset. Menimo, da je znanje sosednjih jezikov

¹¹ Anketa o položaju hrvaščine/srbsščine v slovenski šoli, *Jezik in slovstvo* 38/3, 1992/93, 95–105. V anketi so sodelovali: Breda Golob, Peter Kolšek, Boris Paternu, Jože Pogačnik, Breda Pogorelec, Janez Rotar, Vika Slabe, Jože Toporišič, Ada Vidovič Muha.

¹² Gl. *Učni načrt. Izbirni predmet: program osnovnošolskega izobraževanja. Hrvaščina* (pripravili Vesna Požgaj Hadži idr.). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Zavod RS za šolstvo, 2004 ali na http://www.mszs.si/slo/solstvo/razvoj_solstva/viprogrami/os/9letna/ucni_nacrti/pdf/hrvascina.pdf.

¹³ Več o tem v različnih člankih v slovenskih in hrvaških medijih (npr. več člankov v *Šolskih razgledih*, maj, junij 2003; *Šolskim novinama*, Zagreb, 17. 6. 2003; televizijska oddaja HTV *Školsko jutro*, 13. 6. 2003. itd.) ter v promocijskem gradivu (npr. letak in CD, ki sta v pomoč učiteljem pri predstavitvi predmeta).

temelj za dobrososedske odnose in upamo, da tega dejstva ne bodo spregledali v bližajoči se reformi šolstva na Hrvaškem, ki bi prav tako morala pokazati odprtost do svojih najbližjih severnih sosedov in ponuditi slovenščino kot izbirni predmet v hrvaških osnovnih šolah.

4 Srbohrvaščina kot prvi jezik v RS

Posebno vprašanje, ki mu tako stroka kot javnost šele v zadnjem času posvečata več pozornosti, je srbohrvaščina kot prvi, torej materni jezik v Republiki Sloveniji. Ob osamosvojitvi, ko se je Republika Slovenija uradno konstituirala kot država slovenskega naroda s slovenščino kot ednim državnim jezikom, so bile po načelu avtohtonosti posebne pravice dodeljene le dvema manjšinama na narodnostno mešanih področjih: italijanski na Primorskem (0,11 % celotnega prebivalstva) in madžarski v Prekmurju (0,32 % celotnega prebivalstva),¹⁴ v zadnjih letih so posebne obravnave deležni tudi Romi (0,17 % celotnega prebivalstva). Vendar pa je iz različnih popisov prebivalstva razvidno, da v Sloveniji poleg večinskega slovenskega prebivalstva (83 %)¹⁵ ne živijo le tri manjšinske etnične skupnosti, temveč jih je skupaj 24, od katerih jih le nekaj presega en odstotek celotne populacije: to so srbska (1,98), hrvaška (1,81 %) in bošnjaška skupnost (1,10 %).¹⁶ Skupaj s črnogorsko skupnostjo (0,14 %) predstavljajo priseljenci s srbohrvaškega govornega področja skoraj 6 % celotnega prebivalstva. V Slovenijo so se priseljevali zlasti od šestdesetih letih prejšnjega stoletja dalje, ko je model ekstenzivne ekonomije zahteval uvažanje nizko izobražene delovne sile. Čeprav je šlo za interne migracije, so imele zaradi različnih kulturnih okolij vse značilnosti mednarodnih migracij.¹⁷ Drugi, precej manjši val je bil po letu 1991, najpogosteje zaradi neurejenih razmer v novonastalih matičnih državah.

Povsem razumljivo je, da je bila slovenska javnost v obdobju nastajanja nove države dokaj restriktivna do priznavanja posebnih pravic novim manjšinskim skupnostim, čeprav so te bile zagotovljene v Ustavi Republike Slovenije.¹⁸ Vendar je slovensko družbeno okolje še vedno zadržano do teh skupnosti. Po raziskavah javnega mnenja so Slovenci naklonjeni razvijanju kulture, ustanavljanju kulturnih organizacij, ohranjanju stikov z matičnimi državami in zasebni rabi mater-

---

¹⁴ Pri tem sta bili povsem spregledani avtohtoni skupnosti Srbov v Beli krajini ter Hrvatov v Beli krajini in na posameznih obmejnih področjih. Srbi so na to področje pribežali pred Turki v 16. stoletju, njihova prisotnost na tem področju pa je poleg jezika in kulture vidna tudi v naselbinskih imenih (vasi kot so npr. Miliči, Paunoviči itd.). Prisotnost Hrvatov na tem področju je še starejša, saj je bilo področje do 12. stoletja pod hrvaško upravo, šele ob prihodu Nemškega cesarstva se je meja utrdila na reki Kolpi. (Več o tem gl. npr. v Kržišnik Bukič 2003.)

¹⁵ Odstotke navajamo po zadnjem popisu iz leta 2002 (Statistični urad Republike Slovenije, Popis prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj, 2002; <http://www.stat.si/popis2002/si/default.htm>).

¹⁶ K skupini Bošnjakov bi verjetno lahko prišteli tudi tiste, ki so se v popisu deklarirali kot Muslimani (0,53 %). Muslimansko prebivalstvo Bosne in Hercegovine se je namreč v Jugoslaviji imenovalo po verski opredelitvi, danes pa se opredeljujejo kot Bošnjaki. Skupaj jih je v Sloveniji 1,63 %.

¹⁷ In kot je značilno za vse mednarodne migracije, raziskave javnega mnenja kažejo, da nad priseljevanjem iz drugih republik v Sloveniji nikoli ni bilo pretiranega navdušenja. Stopnja tolerančnosti je nekoliko višja le leta 1980, vzrok za to pa so najverjetneje izredne razmere v Jugoslaviji – smrt Josipa Broza Tita (Komac, Medvešek 2005).

¹⁸ O pravicah drugih narodov in narodnostnih skupnosti govori predvsem 61. člen: »Vsakdo ima pravico, da svobodno izraža pripadnost k svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo.« in 62. člen: »Vsakdo ima pravico, da pri uresničevanju svojih pravic in dolžnosti ter v postopkih pred državnimi in drugimi organi, ki opravljajo javno službo, uporablja svoj jezik in pisavo na način, ki ga določa zakon.« Takega zakona še vedno nimamo.

nega jezika priseljencev s srbohrvaškega govornega področja, vendar pa so proti njihovemu političnemu udejstvovanju, ustanavljanju medijev javnega obveščanja ter vključevanju njihovega maternega jezika v šolski sistem (Komac, Medvešek 2005). Takšen odnos, v katerem se odražata ignoriranje in distanca, ki temeljita na negativnih predsodkih in stereotipih, ne dovoljuje aktivnega vključevanja manjšinskih skupnosti v družbeno življenje večinske skupnosti, edina rešitev je njihovo prilagajanje. Vzrok za odbojnost večinskega prebivalstva gre iskati tudi v slovenski državi, ki kljub sprejetju številnih dokumentov, kot je npr. Resolucija o imigracijski politiki, še vedno izvaja enostransko migracijsko politiko in prikrito asimilacijo (Kržišnik Bukič 2003).

Poleg številnih težav, ki zaradi nesprejetosti pestijo srbohrvaške manjšinske skupnosti, velik problem predstavlja tudi jezik, zlasti pri otrocih. Ti so praviloma dvojezični, torej govorijo jezik prednikov (prvi jezik) in jezik večinskega naroda (drugi jezik). Prvi je kazalec primarne, etnične identitete, drugi pa nepogrešljivo sredstvo socialne mobilnosti (Nečak Lük 1994). Rezultati raziskave Večkulturno/večjezično okolje in šola so pokazali, da večina staršev, priseljenih s srbohrvaškega govornega področja, doma govori v obeh jezikih, prvem in drugem, vendar pogosto prihaja do prevlade večinskega jezika, torej slovenščine (Nečak Lük 1994). Eden od razlogov za to je prav gotovo že prej omenjeni negativen odnos večinskega naroda do njihovega maternega jezika. Tako otroci ne obvladajo ne prvega ne drugega jezika v zadostni meri, nezadostno poznavanje strukture prvega jezika ter nizka akademska jezikovna zmožnost v drugem jeziku pa sta glavni vzrok za težave ne le pri učenju drugega jezika, temveč tudi pri vseh drugih predmetih in posledično za slabše šolske rezultate.¹⁹ Zato je nujno potrebno v osnovnošolsko izobraževanje vključiti učenje njihovega prvega jezika, za otroke z omejeno jezikovno zmožnostjo v drugem jeziku pa še dodatni pouk slovenščine. To določa tudi Zakon o osnovni šoli iz leta 1996, vendar je vprašanje, v kakšni meri se izvaja.

V poročilu Evropskega omrežja za izmenjavo informacij v vzgoji in izobraževanju o urejanju problematike šolanja otrok priseljencev v Sloveniji je zapisano, da imajo tujci v Sloveniji možnost učenja maternega jezika, organizacija takšnega pouka pa poteka v sodelovanju z državo porekla, torej na ravni bilaterale. Tako je organiziran pouk hrvaščine kot prvega jezika, ponekod tudi srbščine,²⁰ sama organizacija takšnega pouka pa je pogosto preveč odvisna od pobude matičnih držav, saj imajo te še vedno težav same s seboj, da bi lahko ustrezno skrbela za svoje (nove) izseljence, pri nekaterih skupnostih, kot so npr. Srbi, pa je tudi težko določiti, katera država naj bi skrbela za njih (Srbija, Hrvaška ali Bosna in Hercegovina). Zato bi morala naša država sama bolj sistematično poskrbeti za poučevanje maternih jezikov, ki ne pripadajo večinskemu jeziku. Očitno pa se v Sloveniji niti ne zavedamo zahtevnosti problematike, saj se v poročilu v isti koš mečeta učenje maternega in učenje tujega jezika. V njem je namreč zapisano, da imajo učenci možnost

---

19 Učitelji v šolah redko prepoznajo otroke z omejeno jezikovno zmožnostjo v drugem jeziku in jih zaradi slabega uspeha in različnih motenj (npr. vedenjskih motenj, gibalnega nemira, socialne izolacije ipd.) večinoma napotijo v Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše (Nečak Lük 1994).

20 Dodatni pouk hrvaščine kot prvega jezika se v Sloveniji izvaja 6 let in ga v celoti financira Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Hrvaške, ki v Slovenijo pošlje tudi učitelja. Dodatni pouk srbščine občasno organizirajo posamezna srbska društva. Vendar se pouka maternega jezika udeležuje majhno število učencev, čeprav raziskave kažejo ravno obratno, kar 60,4 % učencev zanima ta predmet (Požgaj Hadži, Medica 1997). Iz tega lahko sklepamo, da še vedno obstaja strah priseljenjskih skupnosti pred stigmatizacijo s strani večinskega prebivalstva. Temu bi se prav gotovo izognili z aktivnejšim sodelovanjem države gostiteljice v procesu integracije.

učenja maternega jezika tudi v okviru izbirnih predmetov v osnovni šoli, v našem primeru je to hrvaščina. Vendar, kot je bilo že rečeno, je bila hrvaščina kot sosednji jezik med izbirne predmete vključena v okviru tujih jezikov in učitelji, ki ta predmet poučujejo, še zdaleč niso usposobljeni za poučevanje rojenih govorcev. Poudariti pa je treba tudi, da takšne nepremišljene trditve niso tako nenevarne, saj postavljajo v deprivilegiran položaj pripadnike drugih priseljenskih skupnosti s srbohrvaškega govornega področja.

5 Srbohrvaščina na fakultetni ravni

Vse te družbene spremembe pa niso kaj dosti vplivale na študij srbohrvaščine na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Srbohrvaščina oziroma obe književnosti, hrvaška in srbska, so študijski predmet že od osnovanja fakultete 1919. leta. V začetku se je študij povezoval s študijem slovensščine, od 1951. pa tudi s študijem ruščine in drugih jezikov. 1961. je bil k študiju dodan še lektorat makedonščine, ki je sredi osemdesetih let prešel v katedro za makedonski jezik in književnost. Razen v Ljubljani je študij srbohrvaščine/hrvaškosrbščine in književnosti potekal tudi na nekdanjih pedagoških akademijah v Ljubljani in Mariboru, a je bil ukinjen s prehodom akademij na štiriletni študij v šolskem letu 1985/86 (več o tem gl. v Požgaj Hadži 1994). Z osamosvojitvijo Slovenije je bil zaradi novih družbenih potreb študijski program preoblikovan po vsebini (zaradi ukinjanja srbohrvaščine v osnovni šoli je bila pedagoška smer nadomeščena s prevajalsko in lektorsko) in po nazivu (ime srbohrvaščina je nadomestil ločen naziv jezikov, torej hrvaščina in srbščina). Danes se študij imenuje hrvaški, srbski in makedonski jezik s književnostmi, z novimi učnimi načrti, ki jih prinaša bolonjski proces, pa bo prerasel v študij južne slavistike.

V okviru študija, ne le v Ljubljani, temveč na vseh slavistikah po svetu, se zastavlja vprašanje, kako nominalno rešiti problem poučevanja jezika, ki se je nekoč imenoval srbohrvaščina in se je v sodobnih družbenih procesih razdelil na tri standarde (hrvaški, srbski in bosanski), kmalu pa se bo verjetno izoblikoval še četrti (črnogorski). Študiji se na različnih univerzah različno imenujejo (srbohrvaščina, srbščina in hrvaščina ali bosanščina, hrvaščina in srbščina), vendar je povsem jasno, da je učitelj jezika samo eden in da sam izbere standard, ki mu je najbližji, posredovati pa mora tudi informacije o drugih standardih. Več informacij o različnih standardih, še bolj pa o različnih kulturah in civilizacijah lahko študenti dobijo od tujih lektorjev, ki prihajajo predvsem prek pogodb o izmenjavnih lektoratih. V Ljubljani imamo trenutno takega lektorja iz Hrvaške,²¹ upamo pa, da bodo podobni dogovori čim prej sklenjeni tudi z drugimi novonastalimi državami.

6 Namesto sklepa ali Kam je izginila srbohrvaščina

Vprašanje je bilo zastavljeno v radijski oddaji,²² v kateri je novinarka poskušala ugotoviti, kam je izginil jezik, ki so ga nekoč razumeli tako rekoč vsi, danes pa mlajše generacije v komunikaciji z govorniki s srbohrvaškega govornega področja uporabljajo angleščino. Nekoč prestižni jezik in rezervni kod v bivši državi je poniknil v strahu pred stigmatizacijo. Vendar pa se razmere spremeni-

²¹ Na Filozofski fakulteti v Zagrebu je slovenski lektor oz. trenutno lektorica. To je edini izmenjavni lektorat v kateri od bivših jugoslovenskih republik.

²² Radio Slovenija, Val 2002, 12. 6. 2004, ur. Jana Vidic, pogovor s prof. dr. Vesno Požgaj Hadži in prof. dr. Gregorjem Tomcem.

njajo in iz razlikih raziskav je očitno, da je negativnih konotacij, povezanih s srbohrvaščino, vse manj in da jezik počasi pridobiva status tujega jezika. To dokazuje tudi zanimanje za študij, upamo pa, da bo tudi več zanimanja za izbirni predmet v osnovni šoli. Verjetno pa bo še nekaj časa minilo, da bo tudi srbohrvaščina kot prvi jezik izgubila predznake in da bodo njeni govorniki spregovorili brez strahu pred zaznamovanostjo.

Literatura

- BUGARSKI, Ranko, 1986: *Jezik u društvu*. Beograd: Prosveta.
- CIGLAR, Veronika, 2004: *Slovenščina in (srbo)hrvaščina: vprašanje statusa nekoč in danes. Diplomaska naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- GJURIN, Velemir, 1991: *Slovenščina zdaj*. Ljubljana: Art agencija.
- KALIN GOLOB, Monika, 1996: *Jezikovni kottički in jezikovna kultura*. Ljubljana: Jutro.
- KOMAC, Miran, MEDVEŠEK, Mojca (ur.), 2005: *Percepcije slovenske integracijske politike. Zaključno poročilo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- KRŽIŠNIK BUKIĆ, Vera (ur.), 2003: *Položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Jugoslaviji. Raziskava*. [Http://www.gov.si/uvn](http://www.gov.si/uvn).
- NEČAK LŪK, Albina, 2003: *Language education policy in Slovenia*. Ljubljana: Ministry of Education, Science and Sport, Education Development Unit.
- NEČAK LŪK, Albina, 1994: *Veškulturno/vešjezično okolje in šola. Raziskovalno poročilo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- PLENKOVIĆ, Mario, 1997: Stavovi Slovenaca o Hrvatima i drugim susjednim narodima: prilog razvitku dobrosusjedskih odnosa. *Hrvati U Sloveniji. Zbornik radova*. Ur. M. Domini. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti. 267–285.
- POŽGAJ HADŽI, Vesna, 1993: Hrvatski jezik u Sloveniji i slovenski jezik u Hrvatskoj: trenutna situacija i prijedlozi za buduće. *Trenutak sadašnjosti u učenju jezika. Zbornik radova*. Ur. M. Andrijašević, Y. Vrhovac. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 103–109.
- POŽGAJ HADŽI, Vesna, 1996: Kroatistika na slovenskim sveučilištima. *Riječki filološki dani: zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani održanoga u Rijeci od 1. do 3. prosinca 1994*. Ur. M. Turk. Rijeka: Pedagoški fakultet. 297–302.
- POŽGAJ HADŽI, Vesna, MEDICA, Karmen, 1997: Hrvatski jezik u Sloveniji. *Hrvati u Sloveniji. Zbornik radova*. Ur. M. Domini. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti. 359–371.
- POŽGAJ HADŽI, Vesna, BENJAK, Mirjana, 2003: Hrvatski jezik u slovenskoj osnovnoj školi: (primjer programske/udžbeničke jedinice). *Psiholingvistika i kognitivna znanost u hrvatskoj primijenjenoj lingvistici. Zbornik radova*. Ur. D. Stolac idr. Zagreb, Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 635–647.
- POŽGAJ HADŽI, Vesna, BALAŽIĆ BULC, Tatjana, 2004: *Hrvatski jezik/Srpski jezik. Vodič za polaganje ispita na visokoj razini*. Ljubljana: Oddelek za slavistiku Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- POŽGAJ HADŽI, Vesna, BALAŽIĆ BULC, Tatjana, v tisku: Meje (ne)tolerantnosti do govornice slovenščine kot tujega jezika. *Slovenščina in njeni uporabniki v luči evropske integracije*. 2. mednarodni znanstveni simpozij, Koper, 20.–22. maj 2004.
- POGORELEC, Breda (ur.), 1983: *Slovenščina in javnosti. Posvetovanje o slovenskem jeziku*. Ljubljana: Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, Slavistično društvo Slovenije.
- RADOVANOVIĆ, Milorad, 2004: *Planiranje jezika i drugi spisi*. Sremski Karlovci, Novi Sad. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- SMOLIĆ, Marija, POŽGAJ HADŽI, Vesna, 1998: O nekdanji srbohrvatistiki – aktualna vprašanja in perspektive. *Srečanja* 1. Ur. B. Krakar Vogel idr. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 55–59.
- STABEJ, Marko, 2003a: Bo en jezik dovolj? Vešjezičnost v enojezičnosti. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje (Obdobja 20 – Metode in zvrsti)*. Ur. A. Vidović Muha. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 51–70.
- STABEJ, Marko, 2003b: Slovenščina: kaj še ostane velikim? *Létopis* 50/1. 60–72.
- ŠKILJAN, Dubravko, 2002: *Govor nacije: jezik, nacija Hrvati*. Zagreb: Golden marketing.
- TOPORIŠIĆ, Jože, 1991: *Druženost slovenskega jezika: sociolingvistična razpravljanja*. Ljubljana: DZS.
- Urejanje problematike šolanja otrok priseljencev v Sloveniji. Poročilo*. Evropsko omrežje za izmenjavo informacij o vzgoji in izobraževanju EURYDICE. [Http://www.mszs.si/slo/solstvo/razvoj_solstva/pdf/urejanje_prob1_pris_slo.pdf](http://www.mszs.si/slo/solstvo/razvoj_solstva/pdf/urejanje_prob1_pris_slo.pdf).

Milena Mileva Blažič

Pedagoška fakulteta, Ljubljana

UDK 821.163.6.09–93:371.214(497.4:4)

Večkulturna mladinska književnost

V pričujočem članku je predstavljena analiza slovenske mladinske književnosti s stališča večkulturnih prvin, motivno-tematskih elementov, analiza učnega načrta ter analiza slovenske mladinske književnosti v skladu z evropskim pojmovanjem enakosti oz. kulturne, verske in jezikovne raznolikosti.

This article presents an analysis of literature for young people in Slovene from the point of view of multi-cultural and thematic elements, an analysis of the syllabus and an analysis of young people's literature in accordance with European concepts of equality or cultural, religious and linguistic diversity.

Uvod

Izraelska znanstvenica Zohar Shavit s stališča semiotike pravi, da je mladinska književnost področje, kjer pride do medsebojnega delovanja oz. konvergence učinkov med različnimi kulturnimi področji ali sistemi (prim. Shavit 1986). Sodobna mladinska književnost temelji na podobnem konceptu 19. stoletja, ko so avtorji pisali predvsem z namenom vzgajati in poučevati, pozneje v 20. stoletju tudi zabavati mlade bralce. Cilji sodobne književne vzgoje so tudi podobni, vendar v obratnem vrstnem redu, prvo je učenje, potem zabavnost. Izdajatelji so postopoma, najprej po letu 1950, po letu 1970 in še posebej po letu 1990 odkrili, da je tiskanje knjig za mlade bralce eno izmed najbolj zanesljivih potrošniških področij. Vendar mladinske književnosti ne moremo obravnavati le v potrošniško usmerjenem kontekstu, čeprav ta miselnost sooblikuje tudi smeri razvoja v sodobni mladinski književnosti, npr. Madonnina identitetna zgodba *Angleške rožice* kot svetovni marketinški fenomen, ki ni povezan s kakovostjo slikanice, niti besedila niti ilustracij.

Tudi britanski znanstvenik Peter Hunt pravi, da je mladinska književnost področje, ki je močno nadzorovano in kaže na hierarhično in ideološko razmerje, npr. odrasli pišejo, priporočajo, interpretirajo knjige za otroke (prim. Hunt 1994). Gre za enosmerno določanje, kaj naj otroci berejo; v skladu s temi nenapisanimi pravili tudi večina avtorjev piše književna besedila. Z nastajanjem in razvojem mladinske književnosti je v 19. stoletju tesno povezano pojmovanje otroka kot pomanjšaneega odraslega (A. M. Slomšek: *Blaže in Nežica v nedeljski šoli*, 1842). V drugi polovici 19. stoletja otrok postaja individualiziran in dobi ime, npr. Gregor (F. Levstik: *Otročje igre v pesencah*, 1880). V prvi polovici 20. stoletja otrok začne dobivati individualne značilnosti in pravico biti otrok, igrati se (O. Župančič: *Ciciban in še kaj*, 1900) in že lahko »nosi sončnico na rami« (S. Kosovel). V drugi polovici 20. stoletja otrok postane središče družine, ki se preseli z vasi v mesto, dobi celo pedenjarstvo (N. Grafenauer: *Pedenjped*, 1966), po letu 1990 pa odrasli začnejo vnašati nostalgичen pogled na otroštvo (B. Štampe Žmavc: *Popravljalnica igrač*, 1990), ker »odrasti pomeni umreti«.

Švedska znanstvenica Maria Nikolajeva meni, da književnost za odrasle znotraj družbe sprejema mladinsko književnost kot stransko področje, kar odraža proces marginalizacije v enokulturni

družbi, tudi zato, ker za otroke pišejo večinoma ženske (prim. Nikolajeva 1996). Slovenska mladinska književnost je nastala sredi 19. stoletja in še nima dovolj razvite teorije mladinske književnosti, tudi zato, ker pretežno govori o branju in knjigah za mlade, ne pa o mladinski književnosti kot estetskem področju. Povezava mladinske književnosti s knjižničarstvom je zgodovinska, tu se je začela teorija; miniti je moralo 30–50 let, da je mladinska književnost prišla na univerze kot samostojni predmet in znanstvena disciplina. Za razliko od književnosti za odrasle je bolj prožna in odzivna na spremembe v času in prostoru. Po letu 1990 se je hitro odzvala na duh časa in literarno ubeseduje sodobne družbene teme, med drugim tudi večkulturnost. Le-ta je evropocentrična in je pričakovati, da bo v nadaljnjem razvoju postala svetovna mladinska književnost.

Motivno-tematski vidiki in prvine večkulturnosti v slovenski mladinski književnosti

Umetnostna besedila v *Učnem načrtu za devetletko* (1998) so tisto področje, kje učenci v prvem triletnem pridobivajo pozitivno razmerje do slovenske književnosti; v drugem triletnem berejo slovensko in tujo književnost, si širijo obzorje in postajajo strpni do drugih kultur. V tretjem triletnem so splošni cilji usmerjeni na dejstvo, da je jezik najpomembnejši del kulturne dediščine in s tem temeljna prvina človekove osebne in narodne identitete. Poleg slovenske učenci spoznavajo tudi tujo (spet bi bilo boljše poimenovanje *svetovno*) književnost, širijo svoja obzorja in si privzgajajo strpen odnos do drugih kultur. Na osnovi analize *Učnega načrta za slovenščino* iz leta 1998 je ugotovljeno, da je med 15 kanonskimi besedili za devetletko le eno besedilo iz svetovne mladinske književnosti (H. C. Andersen), ostala besedila so s področja slovenske književnosti (Pegam in Lambergar, slovenske narodne pravljice in pripovedke, Prešeren, Levstik, Cankar, Tavčar, Župančič, B. A. Novak, Suhodolčan, dvakrat Pavček in Makarovič). Podrobnejša analiza kaže, da so dela predlagana v naslednjem razmerju: dve tretjini slovenske in ena tretjina svetovne književnosti. Od tega je svetovna ne/mladinska književnost predstavljena z reprezentativnimi avtorji, kar samo po sebi zagotavlja večkulturnost.

Večkulturnost ali kulturni pluralizem je teorija, zgled in stvarnost, ki poudarja enkratne značilnosti ene in drugih kultur, še posebej če živijo različni narodi in narodnosti skupaj, pri čemer je formula sožitja, strpnosti, odgovornosti in spoštovanja drugih nujna prvina. Mladinska književnost je bila vse od začetkov v 19. stoletja povezana s socializacijo. Na začetku 19. stoletja je bila književnost za mladino versko moralistična (A. M. Slomšek: *Drobtinice: učitelam ino učencam, starišam ino otrokam v podvučenje ino za kratek čas*, 1846–1901) in v njej ni bilo prvin večkulturnosti. V tem obdobju se je Slomšek oprl na krščansko vzgojo in koncept Christopha von Schmidta ter njegovo pisanje, ki v podnaslovih premočrtno poudarjajo verski moralizem (*Kmet Izidor s' svojimi otroki ino lydmy ali Pripodobi navyki dobrih staršov za svoje otroke ino podložne: knjižica za vsakega kmeta ino težaka*, 1824).

Podoba spolov – dečkov in deklic v zgodovini slovenske mladinske književnosti je tudi stereotipna. Tudi v prvi polovici 20. stoletja so deklice skromno omenjali, bolj pogosto v zvezi s pastirsko funkcijo v slovenski ljudski pesmi (Majhna sem bila, / piške sem pasla, / piške so čivkale, / jaz sem pa rasla.). Liki dečkov so se v mladinski književnosti pojavljali z lastnimi imeni, kar govori o spremenjenem pojmovanju otrok. Glavna književna oseba Gregor v Levstikovi pesmi *Otročje igre v pesencah* (1880) se še ne igra. Njegova funkcija je pastirska, otrok je pomožna delovna sila

(Črno kravo, molžo našo / Gregor žene v log na pašo.). V Levstikovi pravljici *Kdo je napravil Vidku srajčico*, je otrok predstavljen kot reven, narava mu pomaga v obliki personificiranih živali. Knjiga J. Stritarja *Pod lipo: knjiga za mladino s podobami* (1895) pomeni napredek, saj vsebuje ilustracije, čeprav je vzgojnost še vedno glavna vrednota (*Jagode: knjiga za odrastlo mladino*, 1899; *Lešniki: knjiga za odrastlo mladino*, 1906). Prvine izvirnosti so pokazatelj enakovrednejšega pojmovanja otrok pri Levstiku (Najdihojca) in Stritarju (Cvilimožek).

Največji premik od vzgojnosti k estetiki je naredil pesnik Oton Župančič z novim pojmovanjem otroka, ki ima pravico do igre, igrivosti, nagajivosti, ki ima pravico biti otrok (*Pisanice: pesmi za mladino, Ciciban*). Poimenovanje ciciban za otroke se ohranja že več kot sto let, kar pomeni, da gre ne le za novo poimenovanje, ampak tudi vsebinsko kakovost pri pojmovanju otroka. Pri Župančiču se prvine večkulturnosti pojavijo v obliki domišljajske dežele Indije Koromandije in liku strašnega Turka kot arhetipa tujca oz. grožnje za otroke. Zanimivo je tudi večkulturno poimenovanje živali – psov – v slovenski književnosti z dvema najpogostejšima poimenovanjema, npr. Sultan (F. Prešeren: *Hčere svet*) in Tarzan. Prvo poimenovanje je slabšalno in je posledica turških vpadov na Slovenskem. V Prešernovih baladah in romancah najdemo večkulturne prvine, npr. v Turjaški Rozamundi pri Lejli, ki sprejme »pravo« vero. Še pred Prešernom je veliko prvin večkulturnosti v slovenskih ljudskih pesmi (*Alenčica, Gregčeva sestra, Lepa Vida*, ciklus pesmi o Kralju Matjažu, ipd.).

Tematika družine je v 19. stoletju široko pojmovana, družine so večinoma enokulturne in se začenjajo zavedati šele na začetku 20. stoletja. Od modela široke družine v 150 letih preidemo na model enoroditeljskih družin – kmečke, vaške, primestne, mestne in urbane. Družine se krčijo, prehajajo od velikih, številnih, večgeneracijskih k enoroditeljskim (P. Kovač: *Kaja in njena družina*), hkrati pa se enokulturni prostor širi v večkulturnega (J. Vidmar: *Princeska z napako*), čeprav v smeri nestrpnosti. V zgodovini slovenske mladinske književnosti najdemo še eno stalnico – odsotnega očeta (F. Levstik: *Kdo je napravil Vidku srajčico*). Ob koncu 19. stoletja ima otrok doma le prostor ob peči, ob koncu 20. stoletja dobi lastno sobo. Podoba otroka od pastirja, ki se igra na paši, do otroka, samega v sobi in s preveč igračami, se je postopno razvijala skoraj sto let. V pesmi Srečka Kosovela *Sončnica na rami* lahko ugotovimo novo pojmovanje otroka, ki nadaljuje Župančičev koncept otroštva. Po letu 1950 otrok postane glavna književna oseba, Jelka v *Moj dežnik je lahko balon* (E. Peroci) je npr. obremenjena s posledicami sodobnega časa, ne more se igrati, kar bo stalnica, in to ne le v slovenski mladinski književnosti. Pomemben detajl je, da je glavna književna oseba deklica, ki je most med dvema pojmovanjema deklic: tradicionalno – podrejeno – deklico in sodobno – »nebomsko« – deklico.

Slovenska mladinska književnost je močno usmerjena v enokulturno preteklost, kar se kaže v nostalgicnem pojmovanju otroka in otroštva, utopični postavitvi kraja in časa v idilično vaško brezčasnost, domačijskost, kjer je vedno lepo vreme in otroci nimajo obveznosti, se le igrajo; odrasli nimajo vstopa v arkadijsko pojmovano pokrajino. Slednje ne govori o podobi otroka in otroštva v slovenski mladinski književnosti, ampak o skonstruirani predstavi odraslih, ki pojmujejo odraslost kot »izgon iz raja«, namesto da bi odgovorno ravnali in pripravili otroke na svet zunaj enokulturnega kraja in časa, na zunanji večkulturni svet (odhoda od doma, preizkušnje in vrnitev domov) v smislu individuacije in samopremagovanja (T. Partljič: *Hotel sem prijeti sonce*, S. Pregl: *Geniji v*

kratkih hlačah). Otroci v sodobni mladinski književnosti se bolj učijo na izkušnjah odraslih, ki jih svarijo, vzgajajo, vendar pozabijo, da jih s tem prikrajšajo za njihove izkušnje in njihova lastna spoznanja (J. Ribičič: *Miškolin*). Odrasli otrokom prikazujejo svet boljši, lepši in enokulturni ter s tem prispevajo k temu, da je poznejše soočenje z realnostjo in večkulturnostjo težje in bolj nestrpno, kot če bi otroci živeli v realnem svetu (B. Š. Žmavc: *Popravljalnica igrač*). Po drugi strani je opaziti izrazit trend opisovanja problemske tematike, posebej po letu 1990, vendar je ta tematika prikazana linearno (Janja Vidmar), trivialno (Ivan Sivec) in onkraj literature (Vitan Mal: *Žigana*).

Večkulturne prvine se pojavljajo že ob koncu 19. stoletja v smislu eksotičnega nerealnega pojmovanja Indije – Indije Koromandije kot dežele izobilja. Povest za mlade *Miškolin* J. Ribičiča (1931) obravnava enokulturno družino poosebljenih mišk z edinim sinom Miškolinom. V vaško idilo vstopi tuja prvina – teta Sivopetka, ki družini Mišonovih pripelje svojo hčerko Mišo. Književni osebi, Mišonu, se s sprejemanjem »tujke« začne spreminjati koncept življenja – začne se izvijati iz varnega, a hkrati preveč zaščitniškega zavetja staršev, ki prek sina izživljata svoje neuresničene želje in doživljata ljubezen, kot da »nam je vsem v pogubo«. Ker fantastična pripoved temelji na konceptu ljudske pravljice, je konec srečen. Fantastična pripoved J. Ribičiča *Nana, mala opica* (1937) ima prvine večkulturnosti, vendar pojmovane slabšalno. *Nana, mala opica*, in njeni sorodniki (teta Anina, Anu, Kanfu) ter papiga Koko so kot tujci postavljeni v določen kraj – cirkus, pojmovani pa eksotično in le za zabavo domačinom. Gibljejo se lahko le v prostoru, določenem za prisleke, in še to naj bo prostor za zabavo domačinom.

Leta 1917 izide zbirka kratkih realističnih zgodb F. Milčinskega *Ptički brez gnezda*, kjer podoba otroka ni romantizirana, kjer so pravice otrok kršene, ker ni možno upoštevati koristi otrok niti zasebno niti javno, kjer ni personificirane ptičke pomagalka, ki bi v obliki arhetipa modreca ali dobre vile prinesla Vidku srajčico, ki bi otrokom sirotam prinesla upanje iz 19. stoletja, ko je dobro poplačano in zlo kaznovano. Otroci in mladostniki pri Milčinskem so diskriminirani na podlagi socialnega porekla, gmotnega stanja, rojstva, invalidnosti ipd. V realistični pripovedni prozi so pravice otrok predstavljene problemsko in ne romantično kot v fantastični pripovedni prozi. Vseeno si je slovenska mladinska književnost na področju fantastičnih besedil izborila novo pojmovanje otroka in tako vnašala prvine enakosti med deškimi in dekliskimi književnimi osebami, najprej je pravice otrokom priznala v književnosti, potem tudi v stvarnosti. V drugi polovici 19. stoletja se pogosto pojavlja t. i. kolektivni junak, ob koncu 20. stoletja pa le individualni osamljeni otroški junak tipa »sam doma«. Stranske književne osebe – odrasli (mama, oče, učitelj/ica, stric, teta, dedek, babica ...) pogosto nastopajo, nimajo dejavne vloge in ostajajo na dogajalnem robu (E. Peroci: *Moj dežnik je lahko balon*, 1955). Zanimivo je, da imajo živali, igrače, rastline, narava in izmišljena bitja boljši stik z otrokom kot odrasli.

Enokulturni dogajalni prostor v slovenski mladinski književnosti zaznamuje socialno poreklo, pripadnost socialni skupini, gmotni skupini in je v 19. stoletju vezan na vas, vaško okolje, pašo, hišne prostore – za pečjo. Primer večkulturnega prostora je tudi koroška ljudska pripovedka *Mojca Pokrajculja*, katere domovanje je piskrček in ki zaradi gostoljubja skoraj ostane brez doma, saj se vanj naselijo živali od zunaj. V prvi polovici 20. stoletja je dogajalni prostor enokulturni – pot do šole, šola, pašnik in okolje so vezani na čas med dvema vojnoma in revščino (F. Bevk: *Pastirci, Pestrna, Grivarjevi otroci, Levi devžej* ipd.). Šele pozneje, v drugi polovici 20. stoletja oz. po letu

1950, posebej po 1960 se enokulturni prostor delno prenese v večkulturno mesto, kar govori o izboljšanju gmotnega položaja in hkrati izgubljanja stika s t. i. idealizirano domačijskostjo. Slovenski mladinski junaki imajo izrazitega predstavnika, ki gre v večkulturni svet, v realistični pripovedi F. Bevka *Lukec in njegov škorec*; škorec je simbol domačije, doma in enokulturnosti. Slovensko enokulturno okolje obišečejo tudi tujci iz veselja (V. Pečjak: *Drejšček in trije Marsovciki*, 1961) – Marsovcji, ki vidijo, da Zemljani tepejo otroke, čas hladne vojne ipd.

Tujci živijo zunaj območja enokulturne domačijskosti ali »male vasi z majhnimi hišicami«, kjer tam zunaj »sredi gozda« stanuje Muca Copatarica, ki je dobra, vredna zaupanja, zato ker je izpolnila pogoj za vključitev tujcev v domačo skupnost – izkazala se je z delom, s šivanjem, pospravljanjem in podrejenostjo (E. Peroci: *Muca Copatarica*, 1957). Po letu 1990 se je dogajalni prostor prenesel z zunanjega dogajalnega prostora (*vas, šola, pašnik, travnik, gozd*) na notranji ali subjektivni prostor – v otrokovo notranjost, kjer so posledično kršene pravice otrok, ker je otrok postal »strelodod za jezo« (B. Gregorič: *Nebomske pesmi*) v *sanje, želje, strah, sam doma, dolgčas ...* Pravice otrok so se izboljšale v drugi polovici 20. stoletja; otroci, ki so bili v preteklosti telesno kaznovani, lačni, bosji, so po letu 1990 postali tarča za psihološke kazni, premagati morajo samoto, dolgčas, osamljenost, strah ipd. Pojmovanje zunanjega prostora ali večkulturnih domišljjskih dežel je tudi pomembno, otroci imajo vse pravice, ker so domišljjske dežele ponavadi permisivne in predstavljajo večkulturno gastronomsko utopijo, kjer se cedita med in mleko (*Čenčarija, deveta dežela, Indija Koromandija, Kosovirija, Pedenjcarstvo, Popravljalnica igrač, čudežna dežela, veselje ...*). Posledice permisivne vzgoje so tudi vidne v mladinskih besedilih: otroci svobodno izražajo mnenja, upoštevajo le princip ugodja (Pedenjped se napoka), imajo premalo dolžnosti in samo pravice (B. A. Novak: *Pravice otrok*), ne pa tudi principa stvarnosti (S. Pregl: *Geniji v kratkih hlačah*).

S stališča večkulturnosti je zanimivo dejstvo odsotnost tematike starejših. Podobe starejših imajo stereotipno funkcijo vzgojnosti in ne sodelujejo v družbenem in kulturnem življenju. V besedilu M. Mateta *Babica v supergah* so starejši prikazani brez dostojnosti, bolj s stališča smešenja kot samostojnosti. Vključevanje invalidov oz. oseb s posebnimi potrebami je še vedno redka tematika (S. Makarovič: *Veveriček posebne sorte*), včasih pa prav programska (J. Vidmar o downovem sindromu). Dogajalni čas, izražen v slovenski mladinski književnosti, je sicer povezan s ključnimi nacionalnimi prazniki, vendar ti nimajo izrazite vloge pri oblikovanju pozitivne samopodobe. Dogajalni prostor in čas sta oblikovana podobno kot v pravljicah – večinoma nedoločena, s tem pa splošna. Ta razlog je razumljiv in sprejemljiv za 19. stoletje, ne pa za konec 20. stoletja in urbanost, čas elektronskih medijev, mobilne telefone, splet, računalnike ipd.

Evropska unija in kulturna, verska ter jezikovna različnost

Spoštovanje jezikovne in kulturne različnosti je eden izmed temeljnih ciljev EU in je tudi pravica, zapisana v 22. členu *Evropske listine o osnovnih pravicah*: »Evropska unija spoštuje kulturno, versko in jezikovno različnost.«¹ Na osnovi iniciative Evropskega parlamenta, ki je sprejel serijo reso-

---

¹ *Charter of fundamental rights of the European Union (2000/C 364/01)*, http://www.europarl.eu.int/charter/default_en.htm, in *Listina o temeljnih pravicah Evropske unije (200/C 364/01)*, [http://www2.gov.si/svez/svezweb.NSF/043EBFC2376F40E56C1256C6F003A4215/\\$file/32000Y1218\(01\).doc](http://www2.gov.si/svez/svezweb.NSF/043EBFC2376F40E56C1256C6F003A4215/$file/32000Y1218(01).doc).

lucij, EU skrbi za spoštovanje in pospešuje razvoj jezikov in manjšinskih jezikov v Evropi. Sodobna mladinska književnost v Sloveniji in svetu odraža bistvene spremembe časa, kar se odraža tudi v leposlovju, ki je »zrcalo družbe«. Sodobna mladinska književnost izraža vrednote večkulturne družbe, predvsem strpnost do drugačnosti. Večkulturna mladinska književnost je priložnost, da skozi literaturo spoznamo pozitivne učinke na osebno rast in dvignemo splošno zavest.

Večkulturno izobraževanje ali vzgoja za strpnost je pomembno področje v izobraževalnem sistemu EU. Današnja družba je večkulturna družba, šole imajo številne učence iz drugih kultur, jezikovnih področij, različnega socio-kulturnega ali nacionalnega porekla. EU vzgaja za strpnost in spodbuja razumevanje različnih kultur v državah s primernimi didaktičnimi pristopi, metodami in prakso v šoli. Večkulturni projekti spodbujajo strpnost in so zoper rasizem in ksenofobijo; spodbujajo učence, da razvijajo kritičen odnos do lastne kulturne identitete, pomagajo jim, da odkrijejo in delijo humanitarnost, ki naj sega v vse kulture. Ob tem je potrebno razviti večkulturne kompetence ali zmožnosti za delovanje v večplastnem kulturnem okolju, ki vsebujejo več kot eno kulturno in jezikovno identiteto.

Večkulturno mladinsko književnost sem analizirala s stališča naslednjih motivno-tematskih prvin, v skladu s pojmovanjem oz. načeli, zapisanimi v *Listini o temeljnih pravicah Evropske unije* (2000/C 364/01), predvsem s tretjim poglavjem, ki govori o enakosti.

1. V slovenski mladinski književnosti tematika enakosti pred zakonom² ni niti pogosta niti eksplisitna tematika, vendar so besedila, od ljudskega izročila dalje, ki upoštevajo te prvine (vsi so pred zakonom enaki, npr. Peter Klepec, Pegam in Lambergar, Martin Krpan). Etično dilemo odpirajo besedila, npr. *Ptički brez gnezda* F. Milčinskega. Arhetip otroka sirote oz. brez krivde krivih otrok je stalnica v mladinski književnosti (A. Ingolič: *Deček z dvema imenoma*, P. Zidar: *Kukavičji Mihec* in 2001 J. Vidmar: *Barabe*). Obenem imamo izjemen komičen pogled na enakost med zakonom v parodiji *Kozlovska sodba v Višnji gori* J. Jurčiča (1884) in *Butalcih* F. Milčinskega (1949).

2. Slovenska mladinska književnost ima izjemne primere socialne nediskriminacije,³ ki spodbujajo empatijo, koncept sožitja in miru (Bevk: *Pastirci, Grivarjevi otroci, Pestrna, Lukec in njegov škorec*). V času socialnega realizma izstopa tudi Voranc (*Solzice, Levi devžej*). V kratki realistični prozi *Prvo pismo* Voranc prikaže izrazit primer jezikovne diskriminacije in pripadnosti narodnosti manjšini, npr. slovensko poimenovanje mesta Celovec. Primer socialne diskriminacije na podlagi socialnega porekla in gmotnega stanja in potem preseganje le-tega je v Vorančevi črtici *Potoščeni kramoh*.

3. V slovenski književnosti, od ljudskega izročila dalje, najdemo precejšnje prvine kulturne, verske in jezikovne raznolikosti⁴ v primerih, ko gre književna oseba v tujino in hrepeni po domovini (Lepa Vida), ko oseba iz tujine pride na slovensko ozemlje (F. Prešeren: *Turjaška Rozamunda*) in sprejme »pravo« vero. Imamo tudi motivno-tematske prvine preoblečenih deklc, npr. Alenčica,

---

2 Vsi so pred zakonom enaki.

3 Prepovedana je vsakršna diskriminacija na podlagi spola, rase, barve kože, narodne pripadnosti ali socialnega porekla, genetskih značilnosti, jezika, vere ali prepričanja, političnega in drugega mnenja, pripadnosti narodnosti manjšini, gmotnega stanja, rojstva, invalidnosti, starosti ali spolne usmerjenosti in glede na državljanstvo.

4 Spoštovanje kulturne, verske in jezikovne raznolikosti.

Gregčeva sestrice, ki se pogumno loti naloge in reši svojega brata Gregca iz turške ječe. Pri tem je zanimivo, da to, da je Alenčica ženskega spola, sploh ni pomembno – samozavestno se zaveda svojega spola in poguma. Leta 1958 je Tone Pavček izdal pesnitev *Juri Muri v Afriki*. Takrat splošna zavest o kulturni, verski in jezikovni raznolikosti ni bila na tako visoki ravni kot leta 2001, ko je izdal *Juri Muri drugič v Afriki*, premočrtno napisano pesnitev, v katerem se na besedilni ravni pojavljajo prvine diskriminacije na podlagi rase, barve kože in socialnega porekla, vse pa je podkrepljeno tudi z ilustracijo.

**T. Pavček, M. Jemec Božič:
Juri Muri v Afriki, 1958**

Čuri Muri, kljukec Juri,
tisti, ki je s hruške pal,
včeraj je ob peti uri
v Afriko odpotoval.
Saj doma je nemogoče,
vsak ga kara in pesti,
vsak umivati ga hoče,
on pa se vode boji.
Pa je mislil: bolje iti
bo na južno stran zemlje,
tam zamorci neumiti
brez vode, brisač žive.

**T. Pavček, M. Jemec Božič:
Juri Muri drugič v Afriki, 2001**

Juri jezdi na velblodu,
da podoben je gospodu,
črni deček bosonogi
peš po ostrem pesku hodi,
a z visokega neba
isto sonce žge oba.

Juri brž ko to opazi,
reče modro si: »Zapik!
Meni drugih barv obrazi
pač ne bodo vzrok razlik!
Torej, deček moj pošteni,
kar prisedi sem gor k meni!«
Velblod klecne na kolena,
gonič Bongo skoči nanj
in že juri ga objema
in mu stiska črno dlan,
ko hitita kot dva brata
v daljni šejkanat ben ata.

4. Tradicionalna književnost, ki so jo v 19. in tudi 20. stoletju pisali predvsem moški, je ženski spol prikazovala kot neenak.⁵ To je posledica razmer v družbi, v kateri so bile ženske osredotočene na dom, družino, otroke, moški pa na poklic, družbo in zabavo. Zanimiv paradoks, ki ga omenja tudi M. Hladnik,⁶ je, da so ženske v zaostanku pri ustvarjanju, v prednosti pa so pri branju, čeprav jih leposlovje kaže v podrejeni funkciji, neglede na to, ali so naslovne, glavne ali stranske osebe. Lik ženske v slovenski prozi je marginalen in slabšalen. Lik deklice je še bolj marginaliziran; v znanem motivu preoblečenih junaških deklic se lepo kaže, kako je deklicam dovoljeno, da so pogumne, le, če so preoblečene v deške obleke (*Alenčica*, *Gregčeva sestrica*). Neenako prikazovanje ženskih književnih oseb v stereotipnih vlogah v zavesti mladih bralcev zmanjšuje pripravljenost preseči vzorce. Mladinska književnost s tradicionalnim prikazovanjem vloge spolov – zasebne sfere pri deklicah in javne sfere pri moških – pripomore k ohranjanju nadrejenega položaja moških. Seksizem ima veliko pojavnih oblik: odkriti (»ženska področja«, šale na račun žensk), subtilen (pokroviteljski odnos do žensk – »tega ti ne moreš narediti«) in prikriti. Neenak položaj deklisih književnih oseb prehaja iz formalnih in odkritih oblik v neformalne in prikrite. K utrjevanju neenakosti spolov prispeva tudi slikanica K. Koviča in J. Reichman *Maček Muri*; Maca in Mica, katere mož, maček Jumbo, je na službenem obisku v Tigraniji, se lahko »nemoteno pogovarjata o mačjih prijateljicah, mačji modi in mačjih otrocih« in sedita v lepo pospravljeni sobi. Po nogometni tekmi gresta Mav in Muri na »veliko mleko«.

5. O pravicah otrok v slovenski mladinski književnosti je bilo veliko napisanega, predvsem s pozitivnega stališča. Obdobje t. i. socialnega realizma pozna izredne primere, ko je širša družba poskušala upoštevati otrokove pravice, varstvo, nego in dobrobit otrok.⁷ Književna besedila F. Bevka so primeri socialne empatije, kohezivnosti in pomoč otrokom v slabšem gmotnem stanju. Širša družba je z ozirom na razmere med dvema vojnama poskušala upoštevati predvsem zasebne in javne koristi otrok. Tema ločitve staršev postane vidna po letu 1990, predvsem v knjigi P. Kovač *Kaja in njena družina*. Čustva naslovne književne osebe so prizadeta zaradi ločevanja staršev, otrok je v stiski, v deklici se zbudi arhaična fantazija v podobi kamna in zajčka. Ker gre za model sodobne pravljice, pomeni, da ni srečnega konca. Besedilo se po številnih čustvenih zapletih zaključi tako, da ima naslovna junakinja reden in neposreden stik z obema staršema. Teme, se še pojavijo, so kršenje otrokovih pravic (S. Vegri: *Kdaj in zakaj*), otrok v »pedenjarstvu« (N. Grafenauer: *Sladkosned*), otrok se zaveda svojih pravic (B. A. Novak: *Pravice otrok*) in otrok čuti posledice sodobnega časa in stresov (B. Gregorič: *Strelovod za jezo*).

Številna so književna besedila, v katerih je otrok npr. predmet spolne zlorabe (M. Moškrič: *Le-dene magnolije*), ki so sredstvo za izražanje ideologije (J. Snoj: *Škorček norček*) ali pa so popolnoma onkraj literature (V. Mal: *Žigana*).

⁵ Enakost med moškimi in ženskami na vseh področjih, vključno z zaposlovanjem, delom in plačilom, in posebne ugodnosti v korist spola, ki je zastopan v manjšem številu.

⁶ Miran Hladnik: *Ženska v slovenski pripovedni prozi*. <http://www.ijs.si/lit/zenske.html-12>.

⁷ Otrokove pravice se nanašajo na dobrobit otrok na vseh področjih.

Saša Vegri: Kdaj in zakaj

Kdaj in zakaj
tepejo odrasli otroke?
Odrasli tepejo
takrat otroke,
ko jim od glave
in srca
odnese roke.
Taka brezglavo
brezsrdna dlan,
kakšen deževen dan
sploh ne ve,
kaj naj počne.
Kaj pa počne?
Tako ko kje
kakšno živahno
betico uzre,
ji eno primaže.
In zakaj to počno?
KER MISLIJO VSI,
DA JE DOBRO PRETEPATI
MAJHNE LJUDI.

Niko Grafenauer: Sladkosned

V pedenjcarstvu umno vlada
visočanstvo Pedenjped.
Tam se toči limonada
in ponuja sladoled.
Torta, puding, čokolada,
vse leti v prepad brez dna.
V pedenjcarstvu je navada,
da se car ves dan sladka.
Kakor boben se napoka,
niti hip ni praznih ust.
Potlej se krivi in stoka,
v posteljo gre nad dopust.

Boris A. Novak: Pravice otrok

Imam pravico:
biti sit
nor na pomfrit,
jesti sladoled,
ker sem sladkosned,
biti vesel,
če sem debel,
poslušati glasbo,
kakršno hočem
(sicer se zjočem!) ...
In imam še eno pravico,
ki mi ni preveč všeč,
ker je bolj dolžnost,
ki tišči mladost,
taka je ta reč:
pravico na izobrazbo,
kar se rima na glasbo
in pomeni,
da moram v šolo,
pa čeprav bi rajši pil Coca-colo!
Muči me vprašanje,
kako uskladiti
dve temeljni otroški pravici:
po eni strani
pravico do šolanja,
po drugi strani
pa pravico do igranja
in do jutranjega spanja.

Barbara Gregorič: Strelovod za jezo

Moja mama ima probleme.
Ker v njeni službi
prebiva nek zmaj.
Moj oče ima probleme.
Ne vem, kakšne,
in ne vem, zakaj.
Moja sestra
ima tudi probleme
zaradi nesrečne ljubezni.
Ampak zakaj
so vsi name jezni?
In me spravljajo v jok?
Jaz sem OTROK.
In ne STRELOVOD!
Poiščite drug izhod!

6. Pravice starejših so v slovenski mladinski književnosti redkeje predstavljene. Podobe dedkov in babic so romantizirane, dedki obrezujejo živo mejo, babice imajo predpasnik in pečejo potico. Sodobni pogled na dostojno in samostojno življenje, sodelovanje v družbenem in kulturnem življenju starejših⁸ še ni prišel v mladinsko književnost.

7. Vključevanje invalidov⁹ (oseb s posebnimi potrebami) je prav tako redka tematika v mladinski književnosti. Avtorica Svetlana Makarovič se je v sodobni pravljici *Veveriček posebne sorte* lotila zahtevne tematike in kot glavno književno osebo predstavila veverička Čopka kot samostojno osebo, vključeno v družbeno in poklicno življenje v gozdu. Čopko je sin veverice Puhanke in odsotnega očeta, stalnice v slovenski mladinski književnosti. Veveriček sodeluje v življenju skupnosti, in sicer tako, kot je običajno pri različici motiva desetnice, ko narava prikrajša otroka za eno stvar, zato ga obdari z drugo – veveriček je izreden pripovedovalec zgodb. Družba simbolno preseže predsodke do osebe s posebnimi potrebami takrat, ko jo veveriček preseže tudi sam. Osebe s posebnimi potrebami so prikazane tudi še v nekaterih drugih književnih besedilih, z večjimi ali manjšimi odprtimi vprašanji pri vključevanju v družbo (P. Svetina: *Mrožek dobi očala*). Posebno pozornost je potrebno posvetiti knjigi za slepe in slabovidne *Snežna roža* (2005) avtorice Aksinje Kermauner, napisane v slovenščini (tudi v angleščini) in Braillovi pisavi. Slikanica je namenjena tudi tistim, ki vidijo, da bi jih senzibilizirala za tovrstno problematiko in povezala strpnost in spoštovanje do drugačnih.

Zaključek

V slovenski mladinski književnosti je bilo v 19. stoletju največ motivno-tematskih prvin posvečenih uveljavljanju pravic otrok kot pomanjšanih odraslih (npr. pri Levstiku, Stritarju). Šele z Župančičem je otrok dobil status otroka, bitja, ki ga je potrebno varovati. Otroštvo je postalo obdobje v življenju, vredno posebne pozornosti (S. Kosovel: *Sončnica na rami*), starši so postali zaščitniški (J. Ribičič: *Miškolin*), na tujce se je gledalo z mešanimi občutki, kot na eksotične osebe, vendar v omejenem in posebnem prostoru (J. Ribičič: *Nana, mala opica*). Med dvema vojnama je Bevk z izjemno senzibilnostjo poskušal prikazati nediskriminacijo otrok na podlagi socialnega porekla in gmotnega stanja (*Pastirci, Pestrna, Levi devžej*) in odhoda iz enokulturnega doma v večkulturni svet (*Lukeyc in njegov škorec*). Izrazit primer jezikovne diskriminacije in pripadnosti narodnosti manjšini je Vorančeva črtica *Prvo pismo*.

Po drugi svetovni vojni se zunanji svet otroka razširi, preide iz ruralnega v urbano okolje, s tem pa se notranji svet skrči: otrok dobi veliko javnih pravic, zasebne se zmanjšajo. Ima redne in neposredne stike z obema staršema, vendar je razdvojen ne zaradi večkulturnosti, ampak zaradi dveh enoroditeljskih družin. Po eni strani dobi svojo deželo (pedenjcarstvo) in svojo sobo, ampak zato je v njej sam. Psihološke pravice postanejo še bolj pomembne, odrasli postajajo neodgovorni do otrok (S. Vegri: *Kdaj in zakaj*; B. Gregorič: *Strelovod za jezo*), prehod iz enokulturne vasi v več-

---

⁸ Pravice starejših – priznavanje in spoštovanje pravice starejših do dostojnega in samostojnega življenja ter sodelovanja v družbenem in kulturnem življenju.

⁹ Priznavanje in spoštovanje pravic invalidov do ukrepov za zagotavljanje njihove samostojnosti, socialne in poklicne integracije ter sodelovanje v življenju skupnosti.

Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

kulturno mesto je postal stvarnost, ki so jo mladinski pisatelji predstavili umetniško (S. Makarovič), linearno (J. Vidmar), trivialno (I. Sivec) in napredno (A. Kermauner).

Literatura

Charter of fundamental rights of the European Union (2000/C 364/01). [Http://www.europarl.eu.int/charter/default_en.htm](http://www.europarl.eu.int/charter/default_en.htm).

Listina o temeljnih pravicah Evropske unije (2000/C 364/01). [Http://www2.gov.si/svez/svezweb.NSF/0/43EBFC2376F40E56C1256C6F003A4215/\\$file/32000Y1218\(01\).doc](http://www2.gov.si/svez/svezweb.NSF/0/43EBFC2376F40E56C1256C6F003A4215/$file/32000Y1218(01).doc).

NIKOLAJEVA, Maria, 1996: *Introduction to the theory of children's literature*. Tallinn.

HLADNIK, Miran: *Ženska v slovenski pripovedni prozi*. [Http://www.ijs.si/lit/zenske.html-12](http://www.ijs.si/lit/zenske.html-12).

HUNT, Peter: *An introduction to children's literature*. Oxford.

Učni načrt za slovenščino, 1998. [Http://www.mszs.si/slo/solstvo/razvoj_solstva/viprogrami/os/9letna/ucni_nacrti/pdf/sl.pdf](http://www.mszs.si/slo/solstvo/razvoj_solstva/viprogrami/os/9letna/ucni_nacrti/pdf/sl.pdf).

SHAVIT, Zohar, 1986: *Poetics of Children's Literature*. Athens, London. [Http://www.tau.ac.il/~zshavit/pocl/index.html](http://www.tau.ac.il/~zshavit/pocl/index.html).

Jožica Škofic
ZRC SAZU, Ljubljana
UDK 811.163.6'282(497.4)

Slovensko narečno besedje na stičišču kultur (po gradivu za SLA)

V prispevku je s pomočjo lingvistične geografije prikazan del narečnega besedja, zbranega za *Slovenski lingvistični atlas* (SLA), ki je eden najstarejših projektov Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani in eno najtežje pričakovanih del v slovenskem jezikoslovju oz. dialektologiji. Besedni zaklad slovenskih narečij, njegov izvor in tvorjenost, je primerjan s knjižnim, izpostavljeni pa so predvsem zunajjezikovni dejavniki, ki so vplivali na njegov razvoj.

Linguistic geography is used to help illustrate part of the dialectal vocabulary collected for the *Slovene Linguistic Atlas*, which is one of the oldest projects of the Fran Ramovš Institute for Slovene Language at the Slovene Academy for Sciences and Arts, and one of the most eagerly awaited works in Slovene linguistics or dialectology. The vocabulary of Slovene dialects, its origin and formation is compared with the standard language, and special emphasis is given to the extra-linguistic factors that have influenced the development of this vocabulary.

1 Uvod

Slovenski jezik, ki ga v domovini in zamejstvu govori okrog 2 milijona ljudi, je razdeljen na sedem narečnih skupin (koroška, primorska, rovtarska, gorenjska, dolenska, štajerska in panonska), na Logar-Riglerjevi *Karti slovenskih narečij* iz leta 1983 pa so te narečne skupine – predvsem na podlagi različnih glasoslovnih razvojov in s tem povezanega splošnega slušnega vtisa – razdeljene še na 36 narečij in 12 govorov. Razlogi za tako veliko narečno razčlenjenost na majhnem jezikovnem prostoru so zunajjezikovni, tj. zgodovinski (različne smeri slovanske poselitve, stiki s staroselci ter sosednjimi narodi in njihovimi jeziki, cerkvenoupravne in deželne meje, kolonizacije) in geografski (zemljepisna razčlenjenost – gore, močvirja, obširni gozdovi, reke), ter znotrajjezikovni (npr. različne stopnje v razvoju dolgega in kratkega vokalizma ter konzonantizma, različni naglasni premiki, sprejemanje besed in skladenjskih vzorcev iz jezikov v stiku ipd.).

Temelji lingvistične geografije kot tiste smeri v raziskovanju narečij, ki jo zanima zemljepisna razprostranjenost posameznih jezikovnih pojavov, segajo na Slovenskem v prvo polovico 20. stoletja – leta 1925 je namreč prav slovenščina kot prva med slovanskimi jeziki dobila svoj lingvistični atlas – *Atlas linguistique pour servir à l'étude du duel en slovène*. V njem je francoski jezikoslovec Lucien Tesnière prikazal razprostranjenost različnih oblik dvojine v slovenskih narečjih (npr. *dva gradova, dva brata, dve ribi, dve okni, dve peresi, k obema babama, midva, njuna, onidve pišeta* itd.) in »/.../ prišel do zanimivih sklepov glede postopnega izginevanja [slabljenja] dvojine na določenih zemljepisnih področjih.« (Jakop, 2004: 20.) Raziskave, ki jih je v zadnjih letih na temelju gradiva za SLA opravila T. Jakop,¹ pa kažejo, da se ta številka kategorija v slovenskih narečjih še zelo dobro ohranja, in sicer tako v glagolu kot pri samostalniški besedi, pluralizacija

---

¹ T. Jakop je o dvojini v slovenskih narečjih pisala v svoji doktorski disertaciji, ki jo je zagovarjala leta 2004.

pa je zajela predvsem slovenska jugozahodna narečja (nadiško, briško, kraško in istrsko narečje) na stiku z romanskimi jeziki, tj. italijanščino in furlanščino (Jakop 2005: 41), ne pa tudi osrednjih narečij in tistih na stiku z germanskim nemškimi in madžarskim jezikom.

Slovenski lingvistični atlas je zasnoval Fran Ramovš že leta 1934, ob ustanovitvi Odbora za sestavo slovenskega lingvističnega atlasa pri slovenski Akademiji znanosti in umetnosti leta 1945 in nato ob njegovi vključitvi v leta 1947 ustanovljeni Inštitut za slovenski jezik pa so se dejansko začele priprave nanj (Kenda Jež 2000: 196). Prav jezikovnogeografske raziskave so bile tako od vsega začetka ena od temeljnih nalog Inštituta za slovenski jezik, druge dialektološke raziskave, npr. monografske obdelave narečij na vseh jezikovnih ravninah in narečni slovarji, pa so bile temu cilju podrejene.

Ramovševo vprašalnico je leta 1961 dopolnil J. Rigler, novo mrežo krajev pa sta v letih 1982–1984 določila J. Rigler in T. Logar,² tako da danes SLA zajema 406 krajev (od tega 69 v zamejstvu, tj. v Italiji 28 točk, v Avstriji 39 točk in na Madžarskem dve točki, v SLA pa ni zajet noben slovenski govor na Hrvaškem). Vprašalnica obsega 870 osnovnih vprašanj (s podvprašanji), razdeljenih na 16 razdelkov (pomenskih polj): telo, obleka, hiša, vas, prazniki, orodje, živina, rastline, planina, bolezni, čas, pokrajina, družina, štetja, razno ter gramatična vprašanja – glasoslovje in oblikoslovje (od vprašanja št. 700 dalje).

Prvi je začel po tej vprašalnici zbirati gradivo dr. Tine Logar, ki je na terenu zapisal 197 govorov, pozneje pa je (on in njegovi nasledniki na ISJ FR in FF) organiziral zapisovanje preko svojih študentov in drugih slovenskih jezikoslovcev – večinoma govorcev posameznih krajevnih govorov – tako da zbirka danes obsega okrog 680 zapisov. Zbrano gradivo je shranjeno v dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani v dveh oblikah: v listkovni kartoteki, kjer je urejeno po vprašanjih, in v zvezkovni kartoteki, kjer je urejeno po krajih. V zadnjih letih gradivo za SLA dopolnjujemo z doslej nezapisanimi govori in ga postopoma urejamo tudi v elektronski obliki (s skeniranjem). Rezultat prizadevanj za SLA je bogato narečno gradivo, ki obsega okrog 884.000 listkov in 390 zvezkov (ter dodatno še 182 zvezkov izven mreže za SLA). Na podlagi gradiva za SLA je že nastalo nekaj v strokovni javnosti odmevnih razprav dr. Tineta Logarja in dr. Jakoba Riglerja, v knjižni obliki pa je doslej izšel uvodni zvezek, tj. *Vodnik po zbirki narečnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas* avtorice Francke Benedik. V okvir raziskav za SLA sodijo tudi monografske in slovaropisne raziskave posameznih narečij, ki jih opravljajo sodelavci dialektološke sekcije: J. Škofic pripravlja monografijo o enem od gorenjskih govorov (SLA 202 Kropa), vzhodnodolenjski govor (SLA 262 Šentrupert) raziskuje V. Smole, zgornjesavinjsko narečje (govori v Zadrebški dolini – SLA 312 Gornji Grad, SLA 314 Spodnje Kraše) P. Weiss, K. Kenda pa cerkljansko narečje (SLA 166 Cerkno) in ziljsko narečje v Kanalski dolini (SLA 005 Ukve – Ugovizza). V zadnjih letih je bilo po gradivu za *Slovenski lingvistični atlas* objavljenih tudi že okrog štirideset leksičnih kart (avtorice F. Benedik, V. Smole, J. Škofic), nekaj glasoslovnih kart so že objavile F. Benedik, V. Smole in S. Poklač, oblikoslovne karte, povezane z dvojino v slovenskih narečjih, objavlja T. Jakop.

Ob SLA kot temeljnem projektu dialektološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU njeni sodelavci sodelujejo še v dveh mednarodnih

---

2 O tem v predgovoru K. Kenda Jež v *Vodniku po zbirki narečnega gradiva za SLA* F. Benedik, str. 5–9.

geolingvističnih projektih: v *Splošnoslovanskem lingvističnem atlasu* (OLA), kjer je slovenski jezik med 835 raziskovalnimi točkami zajet s petindvajsetimi krajevnimi govori, med njimi je sedem zamejskih, in v *Evropskem lingvističnem atlasu* (ALE), kjer je med 2600 raziskovalnimi točkami tudi devet slovenskih krajevnih govorov, med njimi dva zamejska.

2 Pomen raziskovanja narečnega besedja iz gradiva za Slovenski lingvistični atlas

V dialektološki sekciji ISJ FR ZRC SAZU nameravamo do leta 2007 pripraviti prvi leksični zvezek *Slovenskega lingvističnega atlasa*. Precej poskusnih leksičnih kart zanj je nastalo že v šestdesetih letih 20. stoletja, skoraj štirideset pa jih je bilo v zadnjem desetletju in pol tudi že objavljenih.

Narečno besedno gradivo za SLA je kljub različnim pomanjkljivostim (npr. nedoslednosti in neenotnosti zapisa, še vedno manjkajočim zapisom okrog tridesetih krajevnih govorov itd.) zelo zanimivo ne le za ozko jezikoslovno obravnavo, npr. za raziskovanje glasoslovno-naglasne problematike slovenskega jezika in njegovih narečij, za etimološko in besedotvorno analizo ter raziskovanje različnih poimenovalnih postopkov in odnosov med zaznamujočim in označenim, ampak tudi za sociolingvistične raziskave in osvetlitev jezikovno-kulturnih stikov in povezav z drugimi, predvsem sosednjimi narodi in njihovimi jeziki, zlasti z nemškim, italijanskim, furlanskim, madžarskim in hrvaškim, pa tudi srbskim.

Življenje in raba besed se spreminja predvsem zaradi zunajjezikovnih dejavnikov – besede nastajajo skupaj s pojmi, ki jih poimenujejo, in izginjajo, ko izgine potreba po poimenovanju različnih predmetov, odnosov, dejavnosti itd., ali se krepijo (raba postaja pogostejša, besedna družina postaja večja), ko se poimenovalna potreba večja. Tudi stilno-zvrstna pripadnost besed ali besednih zvez (tj. eno- ali večbesednih leksemov) ni nekaj stalnega, ampak se njihova oblika in pomen v času in prostoru lahko spreminjata. Geolingvistično raziskovanje narečnega besedja je tako lahko v pomoč tudi pri načrtovanju razvoja knjižnega jezika,³ saj med drugim omogoča tudi ugotavljanje odprtosti knjižnega jezika za živo narečno leksiko⁴ in njene tvorbnne modele ter tako tudi za prepoznavanje narečnih temeljev slovenskega knjižnega besedja. Tako je npr. v SSKJ kot normativnem slovarju 3428 narečnih besed oz. okrog 3 % gesel (Hajnsšek Holz 1999: 214), največ med njimi je samostalnikov (približno pol), sledijo glagoli (slabo četrtno) in pridevniki (približno ena desetina). Te narečne besede so v pisavi, glasoslovno, oblikoslovno in naglasno⁵ sicer prilja-

---

3 O narečnih prvinah, predvsem besedju v SSKJ kot normativnem slovarju v več člankih piše ena od soavtoric tega slovarja Milena Hajnsšek Holz (o tem v Literaturi). Med drugim piše, da so bile v SSKJ sprejete le »/.../ tiste narečne besede, ki so močneje zastopane v pisanem knjižnem jeziku, zlasti v leposlovju /.../- pri čemer je /bilo/ upoštevanih 40 avtorjev /.../« (Hajnsšek-Holz 1989: 79–81) iz različnih slovenskih pokrajin, ne pa tudi »/.../ vse tiste narečne besede, ki so v Pleteršnikovem slovarju« (Hajnsšek Holz 1997a: 111), pa jih sodobni pisani viri ne potrjujejo. To gradivo je bilo ob nastajanju SSKJ preverjano tudi z narečnim besedjem, ki je bilo pridobljeno »/.../ z zbiranjem na terenu, z izpisovanjem objavljenega narečnega gradiva in z izpisovanjem opomb oziroma slovarčkov narečnih ali manj znanih besed /.../« (Hajnsšek Holz 1999: 215), in besedjem, ki je bilo dostopno iz (maloštevilnih) dialektoloških slovarjev in gradiva za SLA.

4 Hajnsšek Holz (1996: 33): »S sprejetjem narečnih besed v Slovar slovenskega knjižnega jezika smo obogatili slovenski besedni zaklad, hkrati pa rešili pozabe marsikatero besedo, ki bi se ob sodobnem načinu življenja izgubila.«

5 Naglas narečnih besed se v SSKJ »/.../ naslanja na knjižni govor ljudi iz osrednjih področij /.../« (Hajnsšek Holz 1998: 82) ne glede na to, iz katerega narečja je beseda prišla.

gojene sistemu knjižnega jezika, v slovarju pa so označene z označevalnikom narečno in nekatere še z dodatnim pojasnilom (vsega 24 različic tovrstnih označevalnikov), ki jih ožje narečno določijo. Nekatere narečne besede so v SSKJ označene tudi z označevalnikom starinsko, saj se umikajo iz žive rabe, spet druge pa so postale strokovni termini.

Geolingvistična obravnava narečnega besedja torej ni le skop prikaz razširjenosti posameznih leksemov z določenimi pomeni v slovenskih narečjih,⁶ ampak je predvsem možnost za drugačen pogled na življenje besed in jezika, kot ga nudijo npr. slovarji in slovnica. Prikaz jezikovnih pojavov v prostoru skupaj z drugimi jezikoslovnimi in nejezikoslovnimi vedami (npr. etimologijo, sociolingvistiko itd. na eni in zgodovino, etnologijo, geografijo itd. na drugi strani) omogoča pogled na razvoj jezika v skladu s kulturno-zgodovinskimi, naravnimi idr. okoliščinami, ki so sooblikovale in še oblikujejo (slovenski) jezik. Primerjava z leksikalnim gradivom sosednjih narečij oz. jezikov v stiku pa prinaša vedno nove odgovore na vprašanja o tem, kako na življenje besed oz. jezika kot celotnega diasistema vplivajo t. i. »komunikacijska pretočnost prostora« in stiki slovenščine z drugimi jeziki oz. njihovimi govorci.

3 Besedni zaklad slovenskih narečij

Slovensko narečno besedje se je razvijalo skupaj s poimenovalnimi potrebami narečnih govorcev brez normativnih posegov od zunaj in hkrati pod različnimi vplivi, ki so ta razvoj usmerjali. Ne glede na svoj izvor kaže to besedje najbolj natančno podobo sporazumevalnih potreb in jezikovnih zmožnosti govorcev, ki ga uporabljajo ali so ga uporabljali v posameznih okoljih. Tako kot vsak jezik je tudi narečje živ organizem, ki se neprestano spreminja, ko stopa v stik z drugimi jeziki oz. se različnojezični govorci v stiku jezikovno prilagajajo med seboj. Narečja se v soodvisnosti s pogostostjo in trajanjem stikov oddaljujejo in spet stapljajo med seboj, prevzemajo besedje itd. drugo od drugega in od sosedov, pa tudi iz drugih jezikovnih zvrsti (danes je tako posebno močan vpliv knjižnega jezika medijev in šole).

3.1 Slovenski jezik kot eden od slovanskih jezikov ima seveda največji del svojega besednega bogastva oz. besednih korenov, iz katerih se tvorijo nove besede, podedovanega iz skupne praslovanske osnove. To so predvsem leksemi, ki označujejo zelo star pojmovni svet, elemente iz narave in kulturne dobrine, ki so tesno povezane s tradicionalnim načinom življenja, in so zato ponavadi tudi najbolj razširjeni. Taki so npr. leksemi iz pomenskega polja družina (SLA 606 *sin*) in življenje (SLA 083 *grob*), naravni pojavi (SLA 531 *sneg* – glej Benedik 1990), živalski svet (SLA 348 *pes* – glej Škofic 2002a), stare obrti (SLA 205 *kovač*, SLA 206 *železo*, SLA 208 *meh* – glej

---

⁶ O v knjižni jezik/SSKJ sprejetih narečnih besedah je na več mestih pisala M. Hajnšek Holz: »Areala posameznega narečnega izraza ni vedno lahko določiti, ker imamo Slovenci zelo malo narečnih slovarjev, pa tudi gradivo v Dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ni zbrano na tak način, da bi omogočalo jasno krajevno opredelitev. Pri redakciji smo se odločali na osnovi slovarskega gradiva, Pleteršnikovega slovarja in opravljenih anket.« (Hajnšek Holz 1997b: 54) »V SSKJ ustrezajo oznake narečnih besed bolj pokrajinskim pojmom kot pojmom zemljepisnih narečij.« (Hajnšek Holz 1996: 27) »Areala posameznega narečnega izraza ni vedno lahko določiti, čeprav je za Slovar izpisanega veliko gradiva (okoli 6 milijonov kartotečnih listkov), ker Slovenci žal skoraj nimamo narečnih slovarjev, pa tudi posebna narečna kartoteka, ki je v Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša, ne nudi dovolj podatkov.« (Hajnšek Holz 1996: 28).

Škofic 2004a) ipd. To besedje je prav zaradi svoje avtohtonosti in zemljepisne razširjenosti tudi temeljni del vseslovenskega knjižnega jezika (glasoslovno in naglasno seveda prilagojeno njegovemu sistemu).

3.1.1 Živost poimenovanj v posameznih narečjih je tudi v tesni povezanosti z naravnim okoljem – tako npr. V. Smole in M. Zupančič (1999) ugotavljata precejšnje ujemanje med fitogeografsko delitvijo Slovenije in prostorsko razširjenostjo nekaterih narečnih leksemov, ki poimenujejo pojme, nanašajoče se na naravo. Tako npr. podatki o obstoju in razširjenosti poimenovanj za *malino* (SLA 415 A) in *robidnico* (SLA 415B) bogatijo tudi vedenje o razširjenosti teh dveh rastlin v naravnem okolju, s katerim je (bil) slovenski človek tesno povezan (in obratno). Medtem ko npr. rdeča malina raste povsod, razen v Primorju od Goriških brd do Istre, in so različni leksemi z istim korenem v slovenskih narečjih tudi najbolj razširjeni, pa je robidnica znana prav v primorskem (ne tudi istrskem) in deloma predalpskem prostoru, kjer je živo tudi poimenovanje *robidnica/robida*, ki je za to rastlino sprejeto v knjižni jezik, manj znana pa je ta rastlina in z njo poimenovanje drugod, kjer jo od rdeče maline ločijo predvsem s prilastkom *črna* ali z leksemi drugačnih etimologij (*ostrožnica*, *kopinščnica* itd.) (glej Škofic 2002b).

Podobno tudi besede za 'kozolec – leseno, od strani odprto stavbo za sušenje žita, krme' (SLA 299 – glej Smole 1996) ne poznajo v pokrajinah, kjer pokošene trave ne sušijo/začasno shranjujejo v teh stavbah, ampak za to uporabljajo kopice, ostrnice ipd. Sicer pa je v večjem delu slovenskega jezikovnega prostora za ta pomen v rabi beseda *kozolec* (oz. *kozlec*) ter različne izpeljanke z istim korenem (*kozel* in *kozol*),⁷ le v severozahodnem delu slovenskega prostora (del gorenjskega in koroških narečij) se za ta pomen rabi beseda *stog*, ki pa v knjižnem jeziku ohranja le prvotni pomen 'visoka stožčasta kopa, kopica zlasti sena'.

Tudi narečna poimenovanja za *gozd* (SLA 556), ki jih je raziskovala F. Benedik (1990),⁸ so s tega stališča zelo zanimiva, saj marsikaj povedo o legi gozdov v posameznih pokrajinah, o njihovem lastništvu in dodatnih funkcijah, o rastlinskem sestoju ... Tudi avtorica karte zbrane narečne lekseme pomensko razvršča na tiste, ki gozd poimenujejo kot posebno obliko narave s samostojnim imenom (npr. *gozd* ter *les*, *log*, *loza* (v SSKJ imajo označevalnik knjižno), *šuma*, *boršt* (v SSKJ imata označevalnik narečno), *hosta* (v SSKJ je označen kot sinonim h *gozdu*)) in na tiste, ki ga poimenujejo glede na oblike in razvrstitev rastlinstva (*grmovje* in *gošča* (v SSKJ označen kot narečno gorenjski ali stilno nevtralni leksem s pomenom 'gost gozd')), posebno zanimivi pa so tisti narečni leksemi, ki gozd poimenujejo glede na oblike zemljišča (*brdo*, *reber*, *hrib* in *gora* (v SSKJ s pomenom 'gozd' označeno kot zastarelo), njegove funkcije (*meja*) ali lastninske odnose (*gmajna*) in imajo sicer v knjižnem jeziku samo prvotne pomene, ne pa tudi pomena 'gozd'.

Ob tem je zanimivo tudi vprašanje stilno-plastnih in časovno-frekvenčnih označevalnikov v SSKJ, saj so v njem nekatere besede, ki so v narečjih še zelo žive, lahko predstavljene kot zastarele (gre pač le za zastarelost v knjižnem jeziku) ali celo kot ozko knjižne, torej take, ki se rabi-

⁷ M. Snoj ne izključuje možnosti, da se je s to slovansko osnovo pomešala osnova *kas- 'stog', ki se pojavlja v centralnih Alpah (Snoj 2003: 316).

jo »zlasti v leposlovnem in znanstvenem jeziku« (SSKJ I, 1980: XX), druge pa kot narečne z zemljepisno ožjim ali širšim področjem rabe.

3.1.2 V slovenskih narečjih so za isti pojem pogosto v rabi različne besede slovenskega/slovenskega izvora – v SSKJ pa so kot socialnozvrstno nezaznamovane navadno sprejete le tiste, ki so osrednjeslovenske, tj. rabljene v osrednjih slovenskih narečjih, medtem ko so tiste, ki so rabljene v obrobni narečjih, označene kot narečne.⁹ Tako se je npr. med devetindvajsetimi različnimi leksemi za 'snop šibja in zelenja, ki se za cvetno nedeljo nese k blagoslovu' (SLA 240), kot knjižna uveljavila le osrednjeslovenska *butara/butarica*, nekatere besede z istim pomenom so v SSKJ označene kot narečne (npr. *presmec*, *beganica/begalnica*), večina manj razširjenih narečnih leksemov, zbranih za SLA, med katerimi tudi niso vsi slovenskega izvora, pa v knjižni jezik seveda ni bila sprejeta in je zato njihov zapis v gradivu za SLA toliko bolj dragocen, saj marsikaj povedo tudi o izgledu butarice v posameznih zemljepisno omejenih okoljih in posredno tudi o običajih, povezanih s praznikom (npr. *pušelj(c)*, *snop*, *šop*, *prajtelj*, *pegelj*, *potica*, *oljka*, *oljče*, *lovorka*, *mačice*, *ibovina* ... (glej Smole 1988).

Podobno je tudi z besedami za pojem 'sklenitev zakonske zveze in pogostitev ob tem' – *poroka* (SLA 243). Ob prevzetem leksemu *ohcet*, ki poimenuje predvsem 'pogostitev ob poroki', je v večini slovenskih narečij (in seveda tudi v knjižnem jeziku) živ leksem *poroka*, ki pa se ne rabi v panonskih narečjih. Tu se ob leksemu *gostovanje* oz. *gostija*, ki je vzhodnoslovenski sinonim osrednjeslovenski *ohceti*, rabi leksem *zdavanje*, redkeje tudi *ženitev* oz. *ženitva*, ki se kot *žemba* pojavlja tudi v nekaterih severnoprimorskih govorih – predvsem v obsoškem in terskem narečju (glej Škofic 2003b). Med knjižno besedje sprejeta sta torej osrednjeslovenska *poroka* in v panonskih narečjih živi glagolnik *ženitev* ter *gostija* 'pojedina' v svojem širšem pomenu.

Tudi leksema *osla* (SLA 309) in *oselnik* (SLA 310) sta v gradivu za SLA v pomenu 'brus za brušenje kose' in 'tulec zanj' izpričana za večino osrednjeslovenskih narečij, medtem ko so leksemi *oslica*, *ostrivnik*, *kosjak*, *brusec* ter *vodir*, *čepun*, *tobolec* manj razširjeni in se v knjižnem jeziku ne rabijo oz. imajo v SSKJ stilno-plastni označevalnik (glej Benedik 1994).

3.1.3 Posamezni (izvornoslovenski) narečni leksemi, ki zemljepisno niso tako razširjeni kot drugi, ki so ob tem živi v osrednjih slovenskih narečjih, pa lahko ob prehodu v sistem knjižnega jezika dobijo tudi delno drugačen pomen – kljub širšemu pomenu v »svojih izvornih« narečjih so v knjižnem jeziku rabljeni kot nekakšne podpomenke v narečjih pogostejšega oz. zemljepisno bolj razširjenega leksema. Taki sta npr. besedi *bat* in *klepač*, ki sta v posameznih narečjih sicer rabljeni kot poimenovanji za pomen 'kladivo' v najširšem smislu, v knjižnem jeziku pa sta pomensko zoženi na 'leseno kladivo' in 'kladivo za klepanje kose', medtem ko je v skoraj vseh slovenskih narečjih znani leksem *kladivo* (beseda ni živa le v delu primorskih narečij, v notranjskem narečju in v nekaterih belokranjskih govorih, kjer se za ta pomen rabi *bat* oz. izpeljanke s to besedotvorno

8 Gre za prvo objavljeno leksično karto po gradivu za SLA.

9 Npr. za robidnico osrednjeslovenski leksem robidnica proti vzhodnoslovenskim (štajerskim, panonskim) leksemom in tvorjenkam iz njih *ostroga*, *ostrožnica* in *kopina*, *kopinjščnica*, *kopinjača* ipd. (Glej Škofic 2002b.)

podstavo, ter v panonski narečni skupini in nekaterih koroških govorih, kjer se rabi prevzeta beseda *hamer*, v nekaterih štajerskih in prekmurskih govorih pa tudi *klepač* oz. *klepec*) v knjižnem jeziku rabljen v najširšem pomenu 'orodje za tolčenje iz držaja in na njem nasajenega navadno železnega kosa'¹⁰ (SLA 154 – glej Škofic 2004a).

3.1.4 Izvorno slovenski leksemi z enakim pomenom imajo lahko v različnih narečjih tudi različno zgradbo – lahko so eno- ali večbesedni ali tvorjeni z različnimi obrazili. Zato je narečno besedje iz gradiva za SLA pomembno tudi za raziskovanje različnih poimenovalnih postopkov in besedotvornih zakonitosti, s katerimi narečja tvorijo nove besede, saj npr. omogoča ugotavljanje pogostnosti posameznih obrazil (pripon, predpon ...) in njihovo združljivost z različnimi tipi besedotvornih podstav, nudi pa tudi bogato gradivo za raziskovanje tvornosti besedja tako iz domačih, tj. slovenskih/slovanskih, kot iz prevzetih podstav ter nenazadnje besedotvorno in skladiščno primerjavo med narečji in knjižnim jezikom.¹¹

Med narečnimi besedotvornimi različicami je v knjižni jezik navadno sprejeta tista, ki se rabi v osrednjih narečjih in je hkrati tudi najbolj razširjena. Za pomen 'oglje – črna snov, ki nastane z žganjem lesa' (SLA 207) je tako v knjižnem jeziku živa le beseda *oglje*, medtem ko se v narečjih (sicer redkeje in večinoma v panonski narečni skupini in v belokranjskih govorih) rabijo še mnoge besedotvorne različice, npr. *ogljen*, *ogljenje*, *ogelje/ogulje*, *ogljevje* ipd. (glej Škofic 2004a). Prav tako je za 'malino – grmičasto rastlino, ki raste na posekah in v gozdovih, ali njene užitne, navadno rdeče jagode' (SLA 415A) v knjižnem jeziku kot stilno (socialnozvrstno) nezaznamovana beseda rabljena le *malina*, ne pa tudi tvorjenke *malinica*, *malivnica*, *malin*, *malnin*, *malinec*, *malanka*, *malinje* ipd. (glej Škofic 2002b).

V knjižnem jeziku imajo enobesedni leksemi navadno prednost pred večbesednimi, ki pa so v narečjih kar pogosti – za 'robidnico' (SLA 415B) so npr. v narečjih v rabi tudi dvobesedni leksemi *črna malina*, *divja malina*, *črna jagoda* in *črna kopinščnica* (glej Škofic 2002b), za cvetnonedeljsko 'butarico' (SLA 240) pa poleg večinoma enobesednih poimenovanj tudi dvobesedna *lesen* in *kravji žegen*, *žegnan les* ter *oljčne vejice* (glej Smole 1988).

Zanimivi so eno-, dvo- ali celo večbesedni narečni leksemi, ki so v narečno rabo prišli iz drugih socialnih zvrsti – taki so npr. leksemi s pomenom 'praznik Marijinega vnebovzetja', ki so pod vplivom različnih krščanskih liturgičnih tradicij in običajev, povezanih s praznikom, v slovenskih narečjih precej različni. Kot knjižni religiozni termin se je uveljavil predvsem *veliki šmaren*, živ v gorenjskem, delu dolenjskega in v notranjskem narečju, drugi leksemi – dolensko-štajersko-panonska *velika maša*, koroška *velika gospojnica*, severnoprimorska *rožnica* in istrsko-kraška *sveta devica Marija* in *velika mati božja* – pa so samo narečni (glej Benedik 1992).

¹⁰ Iz gradiva za SLA ni razvidno, ali v osredneslovenskih narečjih poleg leksema *kladivo* za ožje pomene 'leseno kladivo' oz. 'kladivo za klepanje kose' obstajajo tudi drugačna poimenovanja.

¹¹ Tako primerjavo med tvorjenkami v zgornjesavinjskem narečju in knjižnem jeziku je na simpoziju Dialekti v stiku 2. maja 2005 v Kopru prikazala Irena Stramlič Breznik v referatu Tvorjenke v Slovarju govorov Zadrebčke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami, poskusni zvezek A–H.

3.1.5 Primerjava knjižnega (tj. v SSKJ sprejetega) in narečnega (tj. v gradivu za SLA zapisanega) besedja tudi kaže, da je med izvorno slovenskimi leksemi v knjižnem jeziku navadno neznamovan tisti leksem, ki je najmanj »obremenjen« z različnimi pomeni. V osrednjeslovenskih narečjih so npr. pogosta poimenovanja za 'tasta' (SLA 611) (*stari*) oče/*ata*, *dedek* in za 'taščo' (SLA 612) (*stara*) *mama/mati*, *babica*, ki hkrati pomenijo tudi stare starše (torej krvne sorodnike), zato sta se v knjižnem jeziku uveljavila leksema *tast* in *tašča*, ki sta (sklepajoč iz gostote navedb teh leksemov v gradivu za SLA) bila prvotno živa predvsem v primorskih narečjih, *tast* tudi v belokranjskih govorih in panonskih narečjih, od tod pa sta se verjetno preko knjižnega jezika razširila tudi v osrednja slovenska narečja, kjer prej nista bila znana. Ob navedenih leksemih so tu živa še poimenovanja z določnim členom *ta* – *ta star* oz. *ta stara* ter opisna poimenovanja *od sina/žene oče* ter *od sina/žene mati*, podobno kot je to tudi s poimenovanji za *zeta* (SLA 613) in *snaho* (SLA 614). Izpridevniška poimenovanja z določnim členom *ta mlada* in *ta mladi* ter opisna poimenovanja *sino-va žena/od sina žena* in *hčerin mož/od hčere mož*, ki so v osrednjih slovenskih narečjih najbolj razširjena, vse bolj izpodrivata (tudi pod vplivom knjižnega jezika) leksema *snaha*, ki je v tem pomenu rabljen predvsem v panonski narečni skupini ter v vzhodnoštajerskih, vzhodnodolenjskih in belokranjskih govorih, ter *zet*, ki se govori tudi primorski narečni skupini in v večini dolenskih govorov (glej Škofic 2004c). S poimenovanji za 'zeta' in 'snaha' so tesno povezana tudi poimenovanja za *ženina* (SLA 244) in *nevesto* (SLA 245) (glej Škofic 2003b). Obe tudi v knjižni jezik sprejeti besedi se v pomenu 'moški oz. ženska ob poroki in nekaj časa pred njo' govorita v večini slovenskih narečjih, razen v panonski narečni skupini, v belokranjskih govorih ter v primorski narečni skupini. Za 'ženina' se predvsem v prekmurskem narečju rabi leksem *mladoženec*, za 'nevesto' pa *snaha*, ki ima v knjižnem jeziku drugačen pomen. V primorski narečni skupini pa se ob različnih romanskih izposojenkah uporabljata predvsem poimenovanji *novič* in *noviča*, saj ima npr. leksem *nevesta* tu pomen 'snaha', medtem ko se leksem *ženin* tu ne rabi v nobenem pomenu.¹²

3.1.6 Posebno zanimivi pa so primeri, ko je v slovar/besedni zaklad knjižnega jezika kot stilno najbolj nevtralna sprejeta tista izvornoslovenska/slovanska beseda, ki se v narečjih govori samo na ozkem robu slovenskega jezikovnega prostora, čeprav so v narečjih bolj (ali vsaj enako) razširjene druge, prav tako izvornoslovenske besede, ki pa so v knjižni jezik (oz. njegov normativni slovar) sprejete le z različnimi označevalniki. Besedna karta SLA 366 *oven* kaže, da se leksem *oven*, ki je bil za poimenovanje te živali sprejet v knjižni jezik, govori le v narečjih, ki so v stiku s sosednjim hrvaškim jezikom. V osrednjih slovenskih narečjih je ta leksem zelo redek, morda sprejet že iz knjižnega jezika, k njegovi uveljavitvi pa je verjetno pripomogla tudi beseda z istim korenem za samicu, tj. *ovca*. Prav tako izvornoslovenska leksema *jarec* in *janjec*, ki se kot poimenovanji za ovna najpogosteje rabita v osrednjih narečjih in sta celo bolj razširjena, sta v knjižnem jeziku sprejeta le kot sinonima za *ovna*, prav tako slovenski leksem *mrkač* pa ima v SSKJ oznako narečno. Najbolj razširjeno poimenovanje za to žival v slovenskih narečjih pa je prevzeta/neavtohtona beseda *koštrun*, ki je v knjižni jezik sprejeta le v pomenu 'skopljeni samec ovce' – torej v svojem izvornem pomenu v izvornem jeziku (italijansko *castrone* 'skopljen oven'), čeprav v večini slovenskih narečij

¹² O prepletenosti teh poimenovanj marsikaj povesta tudi priloženi »kombinirani« besedni karti.

označuje vsakega (tudi neskopljenega) ovna. Pri tej besedi gre torej za razširitev pomena pri prevzemu besede iz tujega/sosednjega italijanskega jezika v slovenska narečja in na ponovno zožitev pomena pri sprejemu besede v sistem knjižnega jezika (glej Škofic 2002a).¹³

3.2 V slovenskih narečjih pa je poleg podedovanega slovanskega ohranjeno tudi predslavansko besedje iz jezika staroselcev, ki so to področje poseljevali ne le pred Slovani, ampak tudi že pred Rimljani. Taka narečna beseda¹⁴ je gotovo narečno poimenovanje za psa¹⁵ v Istri, tj. *brak*, ki je v pomenu 'večji lovski pes, navadno lisast' in s ponazarjalnim gradivom *goji brake, istrski brak* ter s terminološkim označevalnikom lov. (= lovski termin) kot stilnozvrstno/socialnozvrstno nezaznamovana beseda navedena tudi v SSKJ, ima pa jo tudi že Pleteršnik (*brek* 'der Jagdhund' (C., Sv. Peter (Notr.), Erj. (Torb.)).

3.3 Pomemben delež slovenskega narečnega besedja je prevzet tudi iz jezikov v stiku – vpliv teh je močnejši predvsem na obrobju slovenskega jezikovnega prostora, čeprav do jezikovnega stika ni prihajalo (ne prihaja) le tu, ampak zaradi različnih kulturno-zgodovinskih, upravnih, gospodarskih, prometnih ipd. dejavnikov tudi v notranjosti. Prav to besedje poleg glasoslovnih značilnosti daje posameznim narečjem izrazit slušni vtis, ki najbolj nedvoumno kaže na bolj ali manj dolgotrajne stike z drugače govorečimi narodi. Seveda izposojanje besedja ni potekalo samo iz drugih jezikov v slovenščino, ampak tudi obratno, tj. iz slovenščine v sosednje jezike.¹⁶

3.3.1 V primorskih narečjih na stiku z romanskim jezikovnim prostorom so seveda najpogostejše prav izposojenke iz italijanskega in furlanskega jezika. Med narečnim besedjem, prikazanim na že objavljenih kartah za SLA, so take npr.: *farin* 'kovač' (SLA 205) v rezijanskih in terskih govorih

13 Iz slovarjev slovenskega knjižnega jezika (SSKJ, Pleteršnik, Cigale, etimološki slovarji) bi lahko sklepali, da izrazi iz gradiva za SLA *mrkač, bider, oven, praz*, morda *janjec* pomenijo neskopljenega ovna (*prč* neskopljenega kozla), izraza *koštrun* in *skopec* pa le skopljenega, *jarec, bac, bic, janjec* pa še mladega (torej še ne skopljenega?) ovna. Toda gradivo za SLA take delitve pomenov ne dopušča, saj v nekaterih slovenskih govorih sicer poznajo različne izraze za skopljene oz. neskopljene samce ovce, večinoma pa ta dvojnost ni izpričana. Najpogostejše in najbolj razširjeno poimenovanje za samca ovce v slovenskih narečjih je vsekakor *koštrun*, in sicer ne glede na motivacijo poimenovanja (kastiranost) – le v koroških narečjih in v panonski narečni skupini ter v istrskih govorih izraz skorajda ni znan/zapisan. Po pogostnosti mu sledijo še leksemi: *oven* in *jarec* (leksema imata približno enaka pogostnost, a prostorsko drugačno razporeditev: *oven* je pogostejši na obrobju slovenskega jezikovnega prostora na stiku s hrvaškim jezikom in verjetno pod vplivom knjižnega jezika še v okolici Ljubljane in posamično drugod po Slovenskem, *jarec* je pogostejši na Gorenjskem in ponekod na Krasu, Notranjskem in Dolenjskem); *janjec* je najpogostejši v kraško-notranjsko-zahodnodolenjskem pasu, *bider* v vseh koroških narečjih, *praz* v Istri, *mrkač* v nekaterih rovtarskih in gorenjskih govorih ter ponekod v zgornjesavinjskem in mežiškem narečju, *bok* v prekmurskem in vzhodnoprleškem narečju, *bigel* ponekod v osrednjedolenjskih govorih, *prč* redko v Istri in Kostelu, *bariš* je znan v dveh prekmurskih govorih, *skopec* na Loškem polju na Dolenjskem, ostali izrazi se pojavljajo le posamično.

14 Ob že omenjenem *kozolcu*.

15 Leksem *pes* za psa je znan v vsem slovenskem jezikovnem prostoru, seveda izkazan z različnimi glasovnimi uresničitvami kratkega naglašene polglasnika, poznajo pa ga tudi vsi zahodnoslovanski jeziki, ob nekaterih drugih leksemih (npr. *pseto, pašče, cucek, ker, kera, kuče, kučak, čuko, ščene*) pa tudi vsi južnoslovanski jeziki, v vzhodnoslovanskih jezikih pa prevladuje leksem *sabaka* (iz iran. *sabaka*), znan pa je tudi leksem *pes*.

16 O tem v predavanju Mitje Skubica Leksikalni vplivi slovenskih zahodnih narečij na obsoško furlanščino na simpoziju Dialekti v stiku 2, v Kopru maja 2005.

(prim. furl. *fari*), karbon 'ogljje' (SLA 207) v nekaterih istrskih, južnonotranjskih in kraških govori (prim. ital. *carbone*), *kjač* in *martjel* 'kladivo' (SLA 154) v rezijanskem narečju (prim. furl. *martièl*), *špožo* in *muroz/marožo*, tudi *fidenčati* 'ženin' (SLA 244) ter *špoža* in *muroza/maroža* 'nevesta' (SLA 245) v mnogih primorskih govori (prim. ital. *sposo*, *sposa*, *fidanzato* in furl. *morôs*, *morose*), *matremonih* 'poroka' (SLA 243) v terskem narečju (prim. ital. *matrimonio*), *suočera* 'tašča' (SLA 612) in *suočero* 'tast' (SLA 611) v enem od istrskih govorov (prim. ital. *suocera*, *suocero*), *konjat*, *kunjado*, *konja* 'svak' (SLA 619) in *kunada* 'snaha' (SLA 614) v nekaterih primorskih govori (prim. ital. *cognato*), tudi *frmentin* 'koruza' (SLA 197) v istrskem narečju in južnonotranjskih govori je izposojenka iz severne italijanščine,¹⁷ *framba*, *frambula* ipd. 'malina' (SLA 415A) v nekaterih primorskih govori (prim. ben. ital. *fràmboe*, *frambolèr* ipd.), *sofflet* 'meh' (SLA 208) v rezijanskem narečju (iz furl. *soflèt*), *benidicijum*, *bedencijon*, *benedet* 'bлагослов' (SLA 234) v rezijanskem in terskem narečju (prim. ital. *benedizione*) ter za pomen 'žegnanje' (SLA 210) *fešta* v rezijanskem narečju in *fjera* v istrskem (prim. ital. *festa* 'slavnost' in *fiera* 'sejem') ter *šagra*, *segra* v več primorskih narečjih (prim. ital. *sagra*), *markat* 'semenj' (SLA 182) v enem rezijanskem in dveh terskih krajevnih govori (prim. ital. *mercato*), *šugaman* 'brisača' (SLA 108) v istrskem narečju (prim. ital. *asciugamano*), *puntin* 'žebelj' (SLA 126a) v enem od istrskih govorov (prim. ital. *puntina*) itd.

V prekmurskem narečju na stiku z madžarskim jezikom so razmeroma pogoste izposojenke iz tega jezika, v že objavljenem besednem gradivu za SLA npr.: *apoš* 'tast' (SLA 611) in *anjoš* 'tašča' (SLA 612) v enem od prekmurskih krajevnih govorov na Madžarskem (prim. madž. *após* in *anyós*), *buča* 'žegnanje' (SLA 210) v istem govoru in še v enem krajevnom govoru na Goričkem (prim. madž. *bucusu*).

V koroških narečjih, na stiku z germanskim svetom, so seveda najpogostejše izposojenke iz nemščine, npr. *švigerfoter* 'tast' (SLA 611), *švigermuter*, *švigemama* 'tašča' (SLA 612), *švigerzon* 'zet' (SLA 613) in *švigertohter* 'snaha' (SLA 614) v ziljskem narečju, redko tudi v katerem od štajerskih krajevnih govorov (prim. nem. *Schwiegervater*, *Schwiegermutter*, *Schwiegersohn* in *Schwiegertochter*), *kirfet* in *kirfaje* 'žegnanje' (SLA 210) v nekaterih koroških, severnoštajerskih in panonskih narečjih (prim. bavarsko-avstrijsko *Kirchweiche*), *jarmark* 'semenj' (SLA 182) v večini koroških in rezijanskih govorov (prim. nem. *Jahrmarkt*), v enem od koroških govorov pa je poleg leksema *žebelj* (SLA 126a) v gradivu za SLA zapisan tudi leksem *nagelj* (prim. nem. *Nagel*).

Posebnost med slovenskimi krajevnimi govori je govor Zgornje Sorice, ki je bila v 13. stoletju naseljena s tirolskimi Nemci, ki so svoj posebni nemški govor ohranili vse do druge svetovne vojne, zato je tudi v gradivu za SLA za to točko zapisanega veliko nemškega besedja: *pern* 'krompir' (SLA 420) – prim. nem. *Birne*, *da junge* 'svak' (SLA 619) in 'zet' (SLA 613) itd.

Izposojenke iz nemščine so zaradi upravnogodovinskih razlogov in večstoletnih kulturnih stikov seveda pogoste tudi v osrednjeslovenskih narečjih: tako je npr. za pomen 'brisača – kos blaga za brisanje telesa' (SLA 108) v notranjskem, dolenskem, vzhodnogorenjskem in štajerskih narečjih v rabi prevzeti leksem *hantuh* oz. *antlja* (prim. nem. *Handtuch*), medtem ko so leksemi s korenem *bris-* živi v gorenjskem in koroških narečjih (*brisalka*), v nekaj južnonotranjskih govori in v prekmurskem narečju ter spodnjeprleškem govoru (*brisač(a)*), v belokranjskem in delu posav-

¹⁷ Tako to narečno besedo razlaga Benedik 1996, str. 7.

skega narečja pa leksemi s korenem *otir-* (*otirač(a)*) (glej Smole 1999). Podobno je v koroških in štajerskih narečjih ter v nekaterih gorenjskih in dolenskih govorih ob leksemu *svak* (SLA 619) živa predvsem izposojenka *švoger* (prim. nem. *Schwager*) itd.

Narečja na jugovzhodnem robu slovenskega jezikovnega prostora pa so v nenehnem stiku s hrvaškim jezikom, v Beli krajini že nekaj stoletij tudi s srbskim jezikom – zato so tu opazne tudi izposojenke iz teh jezikov, npr. *svekrva* 'tašča' (SLA 612) in *sveker* 'tast' (SLA 611) v belokranjskih in nekaterih istrskih govorih (gre za že praslovanski besedi iz ie. *svekrъ*), *punica* 'tašča' v prekmurškem narečju, ki je hrv.-srb. in slovenska tvorjenka s praslovanskim korenem *pъn, *čavelj* 'žebelj' (SLA 126a) – v SSKJ ima ta beseda označevalnik starinsko in pomensko pojasnilo, da gre za »žebelj, navadno grobe oblike«.

3.3.2 Prevzete besede, ki so žive samo v narečjih v stiku s sosednjimi jeziki, navadno ne morejo postati del knjižnega jezika, v SSKJ pa so nekatere vendarle sprejete zaradi večkratnega zapisa v knjižnih (predvsem leposlovnih) virih in označene s stilnoplastnim označevalnikom narečno ali pogovorno oz. s časovnim označevalnikom starinsko. Večinoma pa to vendarle ostajajo samo narečne besede, ki niso postale del knjižnega besedja, saj imajo izvornoslovenski leksemi pri prehajanju v knjižni jezik skorajda absolutno prednost pred prevzetimi, tudi če niso najbolj razširjeni oz. niso znani v osrednjih slovenskih narečjih, ampak le na robu slovenskega jezikovnega prostora.

Tako se je npr. za 'blagoslov – prošnjo za božjo naklonjenost, včasih z obredno kretnjo' (SLA 234) uveljavil leksem *blagoslov*, ki je v narečjih živ le v panonski narečni skupini, drugod pa le ob pogostejše rabljenem leksemu *žegen*, ki je v slovenskih narečjih sicer najbolj razširjen, a ni izvornoslovenski, ampak prevzet iz/preko nemškega jezika (glej Škofic 2001) – beseda *žegen* je v tem pomenu v SSKJ prav zaradi svojega izvora/prevzetosti iz tujega jezika označena kot pogovorna.

Kljub prevzetosti pa je v SSKJ ob izvornoslovenskem poimenovanju zaradi svoje razširjenosti v večini slovenskih narečij kot socialnozvrstno nezaznamovana sopomenka lahko (sicer redko) sprejet tudi leksem s prevzetim korenem – taka je npr. beseda *žegnanje*, ki je ob prekmurškem in belokranjskem *proščenju* za pomen 'farni praznik' (glej Škofic 2001) v rabi skoraj povsod. Drugi leksemi s tem pomenom so v narečjih manj razširjeni (npr. *shod*, *opasilo*, *počeščenje*, *svetek*, *bob*, *štrukljevec* ...), za knjižni jezik pa so zaradi svoje večbesednosti manj primerni tudi leksemi *semanja/žegnanjska/široka/lepa nedelja* in besedne zveze s samostalnikom *žegnanje/semenj/nedelja/praznik/svetek* v jedru in svetniškem imenom v pridevniškem prilastku, ki so v narečjih sicer najbolj razširjeni. V nekaterih severnoprimeških, rovtarskih, gorenjskih in koroških govorih razširjeni izvornoslovenski leksem *semenj* se v pomenu 'farni praznik' ni mogel uveljaviti, ker ima ta v knjižnem jeziku že pomen 'sejem', tj. navadno zunanji prostor, kjer se prodaja in kupuje – do stika med pomenoma 'sejem' in 'žegnanje' pa je v nekaterih narečjih prišlo prav zato, ker sta praznik in trgovanje lahko tesno povezana.¹⁸

Posebnost so tudi narečna poimenovanja za kulturne rastline, ki so v naše kraje prišle šele pred nekaj stoletji, tj. ob evropskem odkritju Amerike. Besedi *koruza* (SLA 197) in *krompir* (SLA

¹⁸ Med najbolj znanimi slovenskimi sejmi je npr. šušarski sejem na angelsko nedeljo v začetku septembra v Trzinu.

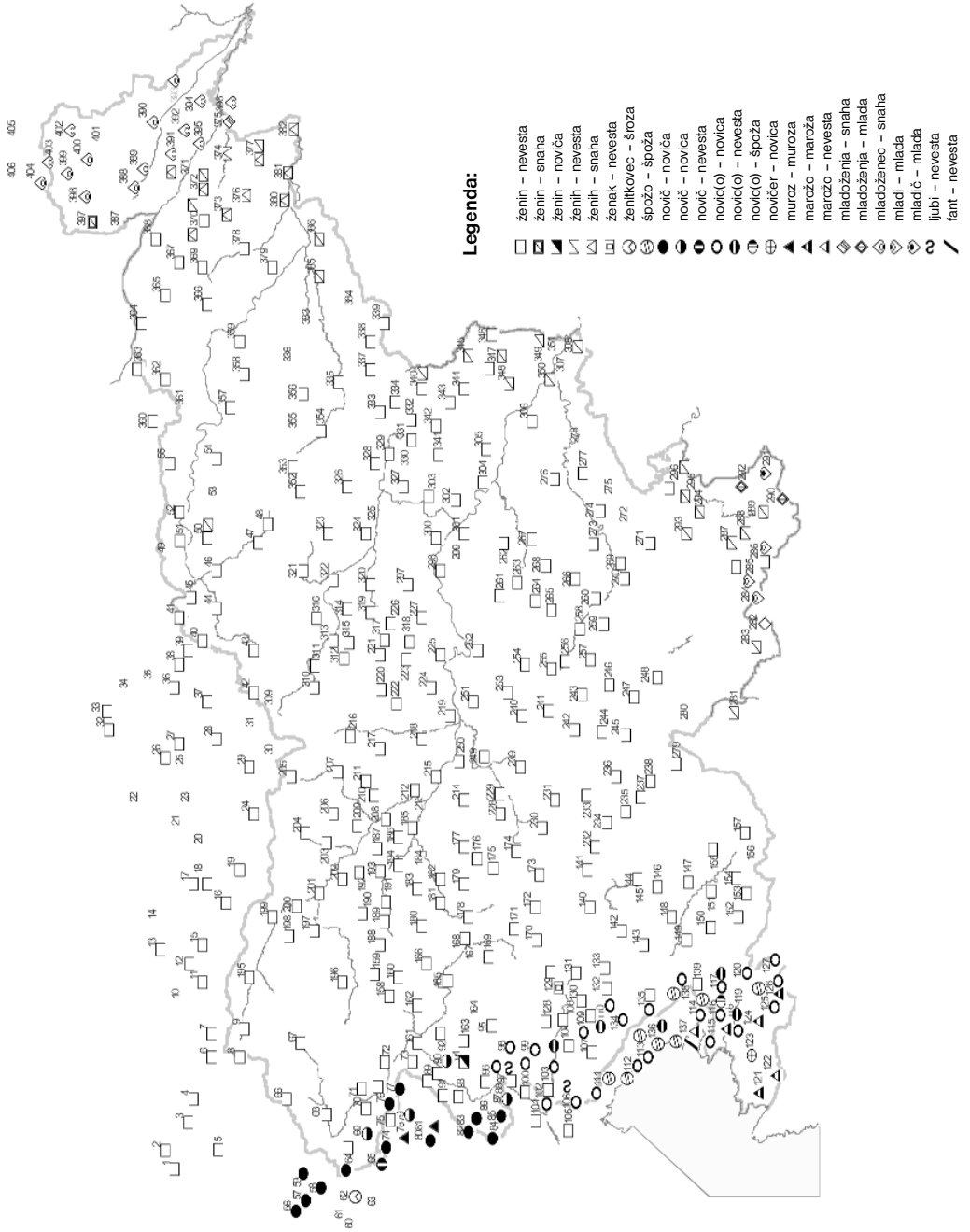
420) sta npr. občuteni kot popolnoma slovenski, saj imata tudi razvejani besedni družini, rabljeni sta v frazemih itd., čeprav sta bili prevzeti iz tujih jezikov (*krompir* iz koroškonemškega *Grundbirne*, *koruza* preko hrvaškega *kukûruz* iz turškega *kokoroz*). Poleg teh dveh leksemov, ki sta sprejeta tudi v knjižni jezik, pa se v narečjih rabijo še drugi, tvorjeni večinoma iz slovenskih skladenjskih osnov, nastali pa tudi po pomenskem prenosu s poimenovanj drugih kulturnih rastlin (npr. *podzemeljska hruška*, *laška/koroška/pemska repa*, *repica*, *bob*, *turka*, *čompa* 'krompir' (glej Škofic 2004č) ter *turščica*, *sirek*, *debelača* itd. 'koruza' (glej Benedik 1996).

Zelo zanimivo je s tega stališča tudi narečno gradivo za vprašanje SLA 126b – razne vrste žebļjev: med domačimi izrazi zanje so tako (redke) netvorjene besede (ob splošnem *žebelj* npr. še *pes*, tako poimenovan zaradi značilne oblike svoje glave (v Kropi)), kot različne tvorjenke, ki so razpršene po vsem slovenskem jezikovnem prostoru ali pa značilne le za posamezna območja. Tvorjenke so večinoma izpeljanke z različnimi priponami: *glav-ač*, *kamen-čan* in *krop-ar*, *kladiv-ce*, *klin-ec/-ček*, *kolar-nik*, *konj-ak*, *konj-ščak*, *kovan-ec*, *kov-ič*, *peč-nik*, *planinč-ar*, *podkov-čnik*, *podkov-ec*, *podkov-nik*, *pritisk-avec*, *roženič-nik*, *streh-ar*, *tram-ovec*, *zvezd-nik*, *žb-ica*, *žblj-iček*, *žebelj-c*, *žič-nik* itd. V primorski narečni skupini na stiku z romanskim svetom je precej izposojenk iz romanskih jezikov (italijanskega in furlanskega), npr.: *puntin*, *broka*, *brokon*, *čebilja*, *kjodin*, *šemencin*, zaradi stoletij trajajočega stika z nemškim jezikom v celotnem slovenskem jezikovnem prostoru pa se pogosto pojavljajo tudi različno stare izposojenke iz nemškega jezika, ki jih je prav tako mogoče razdeliti na poimenovanja, ki so prevzeta v celoti (npr.: *bergštajger*, *cvek*, *cviker*, *dratnegelj*, *fensternegelj*, *grifcvek*, *jegarnigelj*, *maverhakelj*, *ponkajzer*, *rajsnegelj*, *šifnegelj*, *štift* ipd. – taka so tudi z dolžino žebļjev motivirana poimenovanja, npr.: *firar*, *funfciger*, *zeksar*, *ohcigar*, *ohtar*, *nojncigar*, *hundertar* itd.) in poimenovanja, ki imajo tujo le besedotvorno podstavo, priponsko obrazilo pa je domače (npr.: *cveč-ič*, *cvik-ovec*, *drat-inec*, *klanf-ica*, *numar-ica*, *šper-ovec*, *šper-nik*, *zotlar-ski*, *flosar-ski*, *mašin-ski žebelj* itd.). Le izjemoma lahko katerega od teh leksemov najdemo v SSKJ (npr. *žičnik*, *žblj-iček*), večinoma pa to ostaja samo narečno besedje, ki bi brez zbiranja gradiva za SLA lahko ostalo neznano zunaj svoje narečne (in strokovne) rabe.

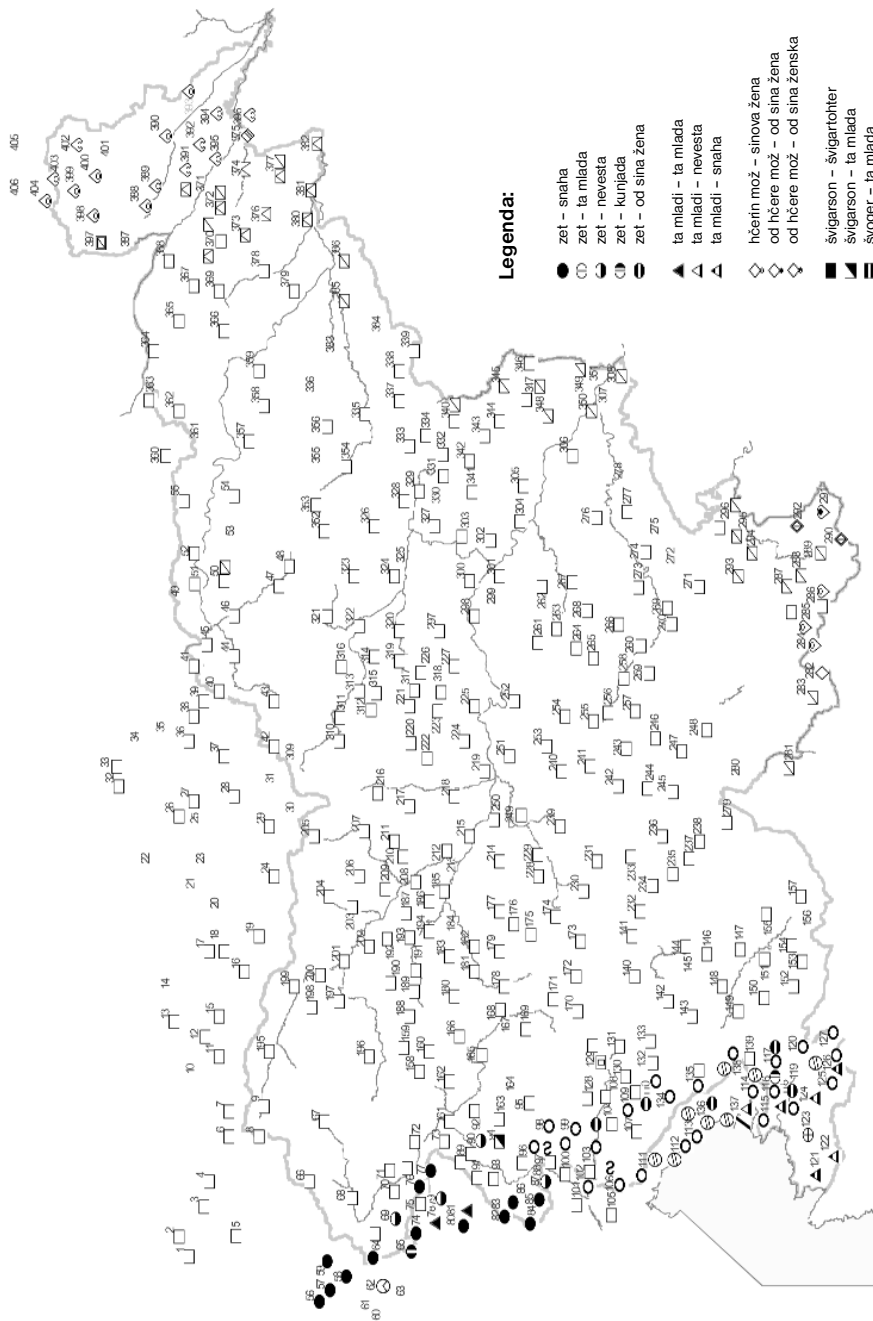
4 Sklep

Za *Slovenski lingvistični atlas* zbrano narečno besedje, ki je v že objavljenih člankih več avtoric, sodelavk Dialektološke sekcije Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, predstavljeno z metodo lingvistične geografije in opremljeno s komentarji, kaže, da gre za gradivo, ki ni zanimivo le za ozko dialektološke in širše jezikoslovne raziskave, ampak tudi za druge vede, ki se ukvarjajo s slovensko nacionalno kulturno in naravno dediščino. Pred sedanjo (še vedno maloštevilno) generacijo slovenskih dialektologov je zato pomembna in zelo odgovorna naloga, da narečno gradivo, ki se je za SLA zbiralo zadnjih petdeset let, strokovno uredi, dopolni in čim prej predstavi javnosti tudi v knjižni obliki ter tako slovenski jezik postavi ob bok tistim evropskim jezikom, ki svoje lingvistične atlase že imajo. Težka naloga, a uresničljiv izziv.

SLA 244: ženin – SLA 245: nevesta

SLA 613: zet – SLA 614: snaha

Vir in literatura

- Arhiv narečnega gradiva za SLA v *Dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani – listkovna in zvezkovna kartoteka.*
- BENEDIK, Francka, 1990: Poimenovanje gozda in refleksi ē v besedi sneg v slovenskih govorih. *Traditiones* 13. Ljubljana: SAZU. 213–220.
- BENEDIK, Francka, 1992: Veliki Šmaren. *Traditiones* 21. Ljubljana: SAZU. 233–240.
- BENEDIK, Francka, 1994: Slovenska narečna imena za oslo in oselnik. *Oselniki: zbirka Slovenskega etnografskega muzeja*. Ur. l. Smrdel. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej. 301–314.
- BENEDIK, Francka, 1996: Narečni izrazi za koruzo, koruzni storž, ličkati in ružiti. *Razprave SAZU* 15. Ljubljana: SAZU. 7–25.
- BENEDIK, Francka, 1999: *Vodnik po zbirki narečnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas (SLA)*. Ljubljana: Založba ZRC.
- BEZLAJ, France, 1977: *Etimološki slovar slovenskega jezika I (A–J)*. Ljubljana: SAZU.
- BEZLAJ, France, 1982: *Etimološki slovar slovenskega jezika II (K–O)*. Ljubljana: SAZU.
- BEZLAJ, France, 1995: *Etimološki slovar slovenskega jezika III (P–S)*. Ljubljana: SAZU.
- HAJNŠEK HOLZ, Milena, 1989: Narečne prvine v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. *Zbornik razprav iz slovenskega jezikoslovja*. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU. 79–100.
- HAJNŠEK HOLZ, Milena, 1996: Narečno besedje v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. *Razprave. Dissertationes* 15. Ljubljana: SAZU 1996. 27–33.
- HAJNŠEK HOLZ, Milena, 1997a: Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar kot vir za Slovar slovenskega knjižnega jezika. *Jezikoslovni zapiski* 3. Ljubljana: Založba ZRC. 105–112.
- HAJNŠEK HOLZ, Milena, 1997b: Besedišče, značilno za posamezne kraje, v Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju in Slovarju slovenskega knjižnega jezika. *Maks Pleteršnik*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 5). Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 51–61.
- HAJNŠEK HOLZ, Milena, 1999: Narečno besedje kot vir in pomagalo pri izdelavi SSKJ. *Logarjev zbornik (Zora)* 8. Maribor: Slavistično društvo Maribor. 214–225.
- JAKOP, Tjaša, 2004: *Dvojina v slovenskih narečjih. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. (Tipkopis.)
- JAKOP, Tjaša, 2005: Ohranjenost dvojine v slovenskih narečjih v stiku. Povzetek predavanja. *Mednarodni znanstveni sestanek Dialekti v stiku 2. Glasnik* 10/3. Koper: ZRS Koper. 41.
- KENDA JEŽ, Karmen, 2000: Dialektološke raziskave na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša. *Slovensko jezikoslovje danes in jutri* (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 10). Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 195–206.
- LOGAR, Tine, RIGLER, Jakob, 1990: *Karta slovenskih narečij*. Ljubljana: Kartografski oddelek Geodetskega zavoda Slovenije.
- OROŽEN, Martina, 1996: *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- PLETERŠNIK, Maks, 1984–1985: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- SKOK, Petar, 1971–1974: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–4. Zagreb: JAZU.
- SKUBIC, Mitja, 2005: Leksikalni vplivi slovenskih zahodnih narečij na obsoško furlanščino. Povzetek predavanja. *Mednarodni znanstveni sestanek Dialekti v stiku 2. Glasnik* 10/3. Koper: ZRS Koper. 27.
- SMOLE, Vera, 1988: Poimenovanja za cvetnonedeljsko butaro. *Traditiones* 17. Ljubljana: SAZU. 327–335.
- SMOLE, Vera, 1996: Poimenovanja za kozolec in njegov steber, late in stol v slovenskih narečjih. *Traditiones* 25. Ljubljana: SAZU. 309–319.
- SMOLE, Vera, 1999: Poimenovanja za brisačo v slovenskih narečjih (po gradivu za SLA). *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 42. Novi Sad: Matica srpska. 479–484.
- SNOJ, Marko, 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* 1–5, 1970–1991. Ljubljana: SAZU, DZS.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2005: Tvorjenke v Slovarju govorov Zadrebčke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami, poskusni zvezek A–H. Povzetek predavanja. *Mednarodni znanstveni sestanek Dialekti v stiku 2. Glasnik* 10/3. Koper: ZRS Koper. 30.
- STRIEDTER-TEMPS, Hildegard, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slowenischen*. Berlin: Osteuropa-Institut, Wiesbaden, in Kommission bei Otto Harrasowitz.
- ŠKOFIC, Jožica, 2001: Besede za semenj, žeganje (farni praznik) in blagoslov v slovenskih narečjih (po gradivu za SLA). *Jezikoslovni zapiski* 7. Ljubljana: Založba ZRC. 267–292.

Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

- ŠKOFIC, Jožica, 2002a: Besedne karte po gradivu za Slovenski lingvistični atlas. *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika*. Ur. M. Jesenšek, B. Rajh, Z. Zorko. Maribor: Slavistično društvo Maribor. 124–139.
- ŠKOFIC, Jožica, 2002b: Robidnica in malina v slovenskih narečjih. *Jezikoslovni zapiski* 8.1. Ljubljana: Založba ZRC. 121–138.
- ŠKOFIC, Jožica, 2003a: Žebelj v slovenskih narečjih. *Riječ* 9/2. Rijeka: HFD. 39–66.
- ŠKOFIC, Jožica, 2003b: *New lexical maps for Slovenian linguistic atlas*. Predavanje v Rigi: 2. mednarodni kongres dialektologov in sociolingvistov, julij 2003. (V tisku.)
- ŠKOFIC, Jožica, 2004a: Narečno kovaško strokovno besedje in Slovenski lingvistični atlas. *Annales* 14/1. Koper: UP ZRS Koper. 179–194.
- ŠKOFIC, Jožica, 2004b: Dialectal words as a source for literary language. *Language Variation in Europe. Papers from the ICLaVE 2, Uppsala University, Sweden, June 12–14, 2003*. Uppsala: Department of Scandinavian languages, Uppsala University. 366–377.
- ŠKOFIC, Jožica, 2004c: Od narečnega h knjižnemu besedju (po gradivu za Slovenski lingvistični atlas). *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Členitev jezikovne resničnosti (Obdobja 22 – Metode in vrsti)*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 353–370.
- ŠKOFIC, Jožica, 2004č: Besede za krompir v slovenskih in sosednjih hrvaških narečjih. Predavanje na mednarodnem simpoziju Hrvatski štokavski dijalekti v Zagrebu, novembra 2004. (Članek v tisku v *Hrvatskem dijalektološkem zborniku*.)
- ZUPANČIČ, Mitja, SMOLE, Vera, 1999: Fitogeografska delitev Slovenije in leksična raznolikost slovenskih narečij. *Traditiones* 28/1. Ljubljana: SAZU. 259–268 + 2.

Erika Kržišnik
 Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
 UDK 811.163.6'373.7:316.7

Frazeologija v luči kulture

Prispevek predstavlja kulturološki vidik frazeologije, o katerem se v slovenskem prostoru še ni teoretično natančneje razmišljalo, čeprav so tudi pri nas posplošene sodbe o frazeoloških enotah kot najbolj samobitnem delu vsakega jezika znane že od 19. stoletja dalje. Skuša pojasniti, zakaj so frazemi lahko nosilci kulturne konotacije, in predstavlja v jezikoslovju daljši ali krajši čas prisotne pristope in metode proučevanja kulturne semantike frazemov: etnolingvistične, kontrastivne in lingvokulturološke – skupno in razločevalno v njih ilustrira z izbranim frazemom (*/žena/ nosi hlače*). V zadnjem delu je podan tipski prikaz slovenskega prispevka k proučevanju frazeologije v kontekstu kulture.

This paper presents a culturological view of phraseology, which in Slovenia has never been addressed in a theoretically precise way, even though the idea that phraseological units are the most original aspect of any language has been widespread here since the 19th century. An attempt will be made to clarify why set phrases can be the bearers of cultural connotations and to present various approaches to and research methods – ethnolinguistic, contrastive and culturo-linguistic – relating to the semantics of set phrases, illustrated with selected phrases (e.g. */the woman/ wears the trousers*). Finally, a standard Slovene approach will be offered to researching phraseology in the context of culture.

*Tam, kjer vsi govorijo isto, razum spi, spanec pa rojeva pošasti.*¹

1 Frazem kot nosilec kulturne konotacije²

Ko razmišljamo o vsebovanosti kulture v jeziku, opazujemo »pokulturjeno« videnje sveta, kar se izraža z jezikovnimi znaki.³ Če o tem govorimo pri frazeoloških znakih, bomo iskali predvsem v slikovitem (figurativnem) motivacijskem ozadju njihove notranje forme, ki jo predstavlja podstavna »dobesedna«/prosta besedna zveza – »dobesedno« branje frazema je torej sredstvo za razkrivanje »vpisanosti« kulture v frazeme. Da je to eden od načinov, kako t. i. »duh naroda« kaže svoje videnju sveta v jeziku, je že konec 18. stoletja trdil nemški jezikoslovec W. Humboldt in

1 A. Debeljak, *Grand Hotel Evropa*, članek v časopisu *Delo, Sobotna priloga*, 30. april 2005, str. 14, 15.

2 Čeprav je pojem kulturne konotacije v slovenskem prostoru nov, naj za zdaj zadošča najsplošnejši opis, da je »/k/ulturna konotacija /.../ interpretacija denotativnega ali slikovito (figurativno) motiviranega, kvazidenotativnega, vidika pomena v kategorijah kulture« (Telija 1996: 214). Gre za sposobnost govorca, rojenega v danem kulturnem (večkulturnem) prostoru in temu prostoru »pripadajočem« jeziku, da to povezavo »doživlja« zavestno in/ali nezavedno.

3 Vprašanja, kaj je v zvezi s to opredelitvijo pravzaprav kultura, zaradi obsežnosti in zapletenosti na tem mestu ne bom niti zastavila, še manj razreševala. Navedem naj le povzermalni opis, ki ga najdemo v Telija 1999: 18: »Kultura – če skušamo iz številnih opredelitev tega pojava v najsplošnejši obliki izločiti in posplošiti vidike, bistvene za njeno součinkovanje z jezikom – je tisti del slike sveta, ki odraža samozavedanje človeka, zgodovinsko spreminjajoče se v procesih oseb(nost)ne ali skup(nost)ne refleksije o vrednostno pomembnih okoliščinah naravnega, socialnega in duhovnega bivanja.« Gre torej za razumevanje kulture kot posebnega tipa vedenja, ki priča o reflektiranem samospoznanju človeka v procesu življenjskih navad. Upoštevati pa je treba, da to spoznanje vključuje tako zavestne kot tudi nezavedne plasti. Prim. še opis v Telija 1996: 226: »Kultura je svojevrsten zgodovinski spomin naroda. Jezik s svojo kumulativno funkcijo jo ohranja in zagotavlja dialog generacij ne le iz preteklosti v sedanjost, temveč tudi iz sedanjosti v prihodnost.«

humanistična smer, ki je njegovim naukom sledila, med drugim tudi v jezikoslovju, je tudi na Slovenskem že v 19. stoletju dala prve poskuse odkrivanja in opisovanja povezave med (nacionalno)kulturnimi normami (navadami), človekovim (kot posameznika in kot pripadnika določene jezikovne oz. narodne skupnosti) videnjem sveta in (nacionalno)jezikovnim izrazom. Najpogosteje in na več mestih (Vidovič Muha 1988: 46 in 2000: 48; Kržišnik, Smolić 1999: 63/64) se s tem v zvezi pri nas omenja Fran Levstik in njegova primerjava slovenskega in nemškega načina poimenovanja izbrane reference (*bogomolja, kolovrat*) v *Napakah slovenskega pisanja* (1858). Zdi se, čeprav ne razpolagam z natančnimi podatki, da je slovensko frazeološko gradivo postalo predmet tovrstne analize šele kasneje, v 20. stoletju (o tem dalje).

Od osemdesetih let 20. stoletja dalje je za odkrivanje kulturnih danosti, kakor in kolikor jih odraža jezikovno gradivo, zelo pobudno kognitivno jezikoslovje, zlasti kognitivna semantika s svojo teorijo metafore (Lakoff, Johnson 1980, 1981, 1998; v slovenskem prostoru o tem npr. Kante 1998; Kržišnik, Smolić 1999 in 2000; Kržišnik 2004a, Będkowska Kopczyk 2004a, 2004b; Jemec 2004; Kastelic 2004). Ker se v tem okviru metafora razume kot del človekovega mišljenja, se najprej govori o konceptualni (pojmovni) metafori – ta je povezana z načinom, na katerega človek miselno osvaja »svet«, in sicer v razponu od filogenetskega (človek kot biološka vrsta) do ontogenetskega (človek kot posameznik) – vmes pa si lahko zamislimo še prehodne stopnje, kot so etnogenetsko, lingvogenetsko itd. Jezikovni kod je tako le ena od pojavnih oblik konceptualne metafore – v njem se le-ta udejanja v jezikovni obliki, torej v obliki jezikovnih metaforičnih izrazov. Ker je miselne procese neposredno težko (nemogoče?) preverjati, jezikovni izrazi služijo kot neke vrste »corpus delicti«.

Za raziskovanje kulturološkega vidika frazeologije s pomočjo kognitivnega pristopa je pomembno dvoje. Prvo je povezano z ugotovitvijo kognitivistov, da je človekov konceptualni sistem metaforičen, kar je posledica dejstva, da je človek pojme enega mentalnega področja sposoben in celo prisiljen osvajati s pomočjo in v okviru drugega: bolj abstraktne pojme doumeva tako, da nanje preslikava razmerja in lastnosti bolj konkretnih. Pojmi, kot so ČAS, PROSTOR, ČUSTVO, SMRT itd., so zelo abstraktni in nedoločni, zato je za človeka edino mogoče, da jih ugleda znotraj konkretnjših pojmov, s katerimi ima določeno izkušnjo. Človekova izkušnja pa ni (vprašanje, na katerega ne vemo odgovora, je: ali je sploh kdaj bila) povezana samo z naravnimi danostmi, človek je tako rekoč naroden v neko (kakršnokoli) kulturo, njene norme, navade, obrede itd., kar vse ga določa vsaj toliko kot narava. Predvidevamo lahko celo, da se razmerje med deležema narave in kulture skozi zgodovino spreminja v korist kulture. Z vidika prostora, v katerem smo, je mogoče reči, da je marsikdaj in za marsikoga delež kulturne dediščine večji od deleža narave.⁴ Drugo, kar je pomembno za prisotnost kulturološke vrednosti, je povezano s frazeologijo samo,

4 Anekdotičen in hkrati zgovoren je primer »bele vrane«. Ker frazem *bela vrana* v slovenščini pomeni (navajam po SSKJ) 'redkost, izjema', sem bila (resda kot mestni otrok, kar je do neke mere pomemben podatek) do svojih zelo zrelih let prepričana, da **so vrane črne**. Šele pri pripravi vaj iz frazeologije za priročnik *Pouk slovenščine nekoliko drugače* (Križaj Ortar, Bešter, Kržišnik 1994: 139) sem se svoje zmote zavedela ob tekstu »**Vrane so sive**. Če bi priletela med nje bela vrana, bi jo takoj opazili. Rekli bi: Ta vrana je drugačna. Bela vrana pravimo tudi tistemu, kar ne sodi v množico enakih stvari.« V letošnjem študijskem letu se je zgodba ponovila ob referatu v okviru izbirnega diplomskega seminarja, v katerem je študentka analizirala vrste pomenske udeležnosti sestavine s pomenom barve v stalnih besednih zvezah, tudi frazeoloških. Ob frazemu *bela vrana* je trdila, da gre za nasprotje simbolnih pomenov bel – črn = pozitivno –

in sicer – poleg že omenjene poglobitve značilnosti, da frazeološke zveze eksistirajo v dvojni podobi –⁵ z dvema lastnostma njenih enot: stalnostjo in večbesednostjo. Stalnost, četudi še tako relativizirana,⁶ zagotavlja konvencionaliziranost frazeoloških enot, konvencionalna jezikovna sredstva pa so predvidoma vedno jezikovna uresničitev konvencionalnih konceptualnih metafor in večinoma del temeljnih konceptualnih metafor, ki so sistemske, se pravi organizirane v koherentne sklope (prim. npr. usmeritvene metafore GOR/DOL)⁷. Nadalje konvencionaliziranost frazemov zagotavlja poznavanje in sprejetost od pripadnikov dane jezikovne skupnosti ter medgeneracijsko prenosljivost (»podedovanost«), kar priča o njihovi daljši časovni (zgodovinski) prisotnost v jezikovni skupnosti. Druga omenjena lastnost, večbesednost, dela frazeme bolj eksplicitne, razkrite. V njih se konceptualna metafora jezikovno pogosteje izraža razkrito kakor npr. v besedju, kar jih dela ne samo dostopnejše za znanstveno analizo, temveč tudi vplivnejše za rojene govorce in prepoznavnejše v t. i. sliki sveta dane jezikovne skupnosti (etnične, nacionalne) oz. kot univerzalno človeške.⁸ Prim. npr. razliko med razvidnostjo »slike« časa kot premikajočega se predmeta v zvezi *čas teče* ali tudi v *zavrteti čas nazaj* in v besedi *prihodnost* ali celo *čas*.⁹

2 Raziskovanje frazeologije v kontekstu kulture¹⁰

Z uvodnim delom smo že segli v prvega od treh sklopov vprašanj, ki jih kot bistveno nalogo pri proučevanju frazeologije v kontekstu kulture zastavlja Veronika N. Telija, ena od najeminentnejših premišljevalcev tega vidika frazeologije v rusistiki (prim. Telija 1996: posebej 3. del na str. 214–269, Telija 1998, Telija 1999). Prvi sklop je torej povezan z opredeljevanjem frazemov kot tis-

---

negativno, ker da **so** sicer **vrane črne**, bela med njimi bi bila torej res prava redkost. [Biološka resnica je sicer bolj zapletena: obstajajo namreč sive (oz. sivo-črne) in črne vrane, a dejstvo je, da v slovenskem prostoru daleč najbolj prevladujejo sive. V nekaterih drugih delih Evrope so v večini črne vrane. – Slovenski *črni vran* je krokar.]

- 5 Izraz »podoba« je zasilen in se na tem mestu nanaša na dejstvo, da ima frazem dvojni obliko in v bistvu tudi dvojni pomen, in sicer tako, da obliko – t. i. notranjo formo – frazema predstavlja oblika (izraz) podstavne proste besedne zveze in do določene (motivacijske) mere njen pomen.
- 6 Obsežne zbirke besedil v elektronskih besedilnih korpusih kažejo, da je absolutna stalnost frazeoloških enot, predvsem njihove oblike, lastnost manjšega števila teh enot (prim. Gantar 2003, posebej str. 212).
- 7 Kar je pozitivno (VEČ, DOBRO, SREČA, ZDRAVJE, ŽIVLJENJE, LJUBEZEN, VISOK POLOŽAJ), je gor (*plavati v oblakih, biti v sedmih nebesih, dvigati glavo, povzdigovati koga v nebo, visoko letati, visoko prilesti*); kar je negativno (MANJ, SLABO, NESREČA, BOLEZEN, SMRT, SOVRAŠTVO, NIZEK POLOŽAJ), je dol (*biti na tleh, skloniti glavo, pogrezniti se v zemljo / od sramu .../, spraviti koga pod rušo, iti v krtovo deželo, nizko pasti*). Ta konceptualna metafora dobiva tudi drugačna izrazila, kot je jezik. Gotovo najrazkošnejši prostori, v angleščini imenovani *penthouse*, niso po naključju na vrhu (prim. *penthouse* »so razkošne sobe na vrhu visoke stavbe«, Collins Cobuild 2000). (Tudi vodstvo Filozofske fakultete je v 5. nadstropju, torej na vrhu!)
- 8 Pojem **slike sveta** je od srede 20. stoletja znan iz jezikoslovne smeri, ki jo je v tridesetih letih začel L. Weisgerber, izhajajoč neposredno iz teorije besednih oz. semantičnih polj, v širšem smislu pa tudi v navezavi na že omenjeni humboldtivizem – vse troje se namreč v izhodišču navezuje na nemški prostor. Pri nas o tem prim. Balašova 2004.
- 9 *Prihodnost* je v tem smislu »čas, ki prihaja (se premika)« – slika je še vedno prisotna, čeprav rojenemu govorniku zagotovo manj razvidna kakor slika premikajočega se časa v zvezi *čas teče*. Da je tudi v besedi čas koncept časa zagledan kot premikanje, razkrije šele etimološka razlaga in celo ta le kot domnevo (Snoj 1997: 67): »Etimologija ni jasna. Lahko gre za izpeljanko, sorodno s češ. *časat* 'hitro hoditi, bežati', kar je dalje sorodno s sloven. *kas* 'vrsta konjskega teka' /.../. Če je domneva pravilna, je čas prvotno *'gibanje, tek'.«
- 10 Ob tem naj opozorim na zbornik tej temi posvečenih razprav z naslovom *Frazeologija v kontekste kul'tury* (Moskva 1999), v katerem je mogoče najti prispevke, ki se raziskovanja lotevajo z vidika različnih pristopov in z različnimi metodami.

tega dela poimenovalnih sredstev, ki je na kulturno-jezikovni ravni najbolj samobiten. V okviru drugega sklopa nalog je treba natančneje premisliti različne v jezikoslovju daljši ali krajši čas prisotne pristope in metode »proučevanja kulturne semantike frazemov« (Telija 1999: 13) in vzpostaviti med njimi povezovalna in razločevalna razmerja. Tretji sklop pa zadeva probleme, povezane z določitvijo jeziku in kulturi skupnih metodoloških temeljev, na podlagi katerih bi se izdelale metode proučevanja enot frazeološkega sestava, ki imajo funkcijo medgeneracijsko reproduciranih znakov »jezika« kulture in sodelujejo pri translaciji mentalnih značilnosti naroda kot nosilca jezika. Ker se teoretično o kulturološkem vidiku frazeologije v slovenskem jezikoslovju še ni kaj dosti razmišljalo – čeprav lahko tovrstnim razmislekom v zvezi s posameznimi frazeološkimi enotami sledimo strnjeno vsaj od srede 20. stoletja (o tem še dalje) –, se ta zapis s teoretičnimi metodološkimi rešitvami pri (lingvo)kulturološki analizi frazeološkega gradiva ne bo zmožal ukvarjati. Poskušal pa bo vsaj predstaviti prva dva sklopa vprašan in njihovih reševanj, tudi znotraj slovenskega jezikoslovnega prostora.

2.1 Nadaljujemo torej v uvodu začeti prvi sklop, katerega naloga je utemeljitev frazeoloških enot kot najprimernejših znakov za »pretvorbo« znakov kulture v jezikovno obliko in posledično kot najprimernejših sredstev za izražanje kulturnega temelja neke jezikovne skupnosti. V zvezi z dokaj posplošenimi trditvami, da je frazeologija najbolj samobiten del jezika, lahko tudi v zgodovini slovenske frazeologije najdemo opise, kot je naslednji:

Fraz¹¹ ima vsak razvit kulturni jezik na tisoče, in tem več, čim bolj je star, razvit in bogat. V njih se mnogo bolj kot v besedju in v slovničnih oblikah razodeva samoniklost jezika in duša naroda, ki ta jezik govori. Proučevati in osvajati si frazeološki zaklad nekega jezika pomeni torej spoznavati značaj naroda, njegov način mišljenja in čustvovanja. (Pavlica 1960: 1.)

Kot smo skušali nakazati zgoraj (pod 1), gre za to, da se v frazemih pojavljajo jezikovna sredstva in načini, ki jim dajejo sposobnost, nanašati se na kulturo – zaradi njih frazemi imajo t. i. **kulturno referenco** in so sposobni odslikavati za dano jezikovno skupnost značilne poteze kulture v obliki jezikovnega znaka. To se v frazeologiji lahko kaže na dva osnovna načina: s prisotnostjo zunajjezikovnih danosti s področja materialne, duhovne ali socialne kulture ali z izražanjem kulturnih vrednot in norm neke družbe (jezikovne skupnosti, naroda itd.) z denotativnim ali konotativnim delom pomena. Za prvo je mogoče navesti zveze kot npr. *kuj železo, dokler je vroče* (obrt), *držati se kot lipov bog* (predkrščansko malikovanje), *nositi svoj križ* (krščanstvo), *lomiti kopja* (način vjaskovanja), *vreči rokavico (komu)* (v viteških časih dogovorna kretnja za izzivanje na dvoboj), *na kolenuh prositi* (»simbol človekove avtoritete in njegove družbene moči«, Chevalier, Gheerbrant 1993, geslo *koleno*), *vzeti vajeti v svoje roke*, *prevzeti krmilo* (kultura prevoznitva), *imeti krompir* (prim. Stabej 1977: 89; dalje pod 3.1), *na rovaš (koga/česa)*¹²; za drugo prim. *čas je zlato, čas preganja (koga)*, *brez dela ni jela*, *(kdo) hlače nosi, glava družine* ali npr. negativno vrednotenje nedela –

¹¹ Tako imenuje Pavlica frazeme.

¹² Povezavo odkrije le zgodovinska raziskava in etimologija. Rovaš je bila palica, ki je ponekod, zlasti na severu Evrope služila kot koledar, na njej so bili dnevi označeni z runami ali zarezi (prim. *Geburt der Zeit*, 1999: 92–95), naša kultura jo pozna oz. jo je poznala predvsem kot »časovno palico« s posebnim namenom: »preklana palica, na katero

držati roke križem, imeti dve levi roki, družbeno(moralno) nesprejemljivih vrst govorne komunikacije, kot je neodkrito govorjenje – prevara: *kaliti vodo, metati pesek v oči, obljubiti s figo v žepu*; zmerjanje *oprati glavo (komu)*, žalitev *dajati v nič (koga)*, obrekovanje *vlačiti po zobeh*, prepir *prati umazano perilo, loviti (koga) za besedo*.

2.2 Druga naloga je razmejiti različne pristope v raziskovanju medsebojnega delovanja jezikovnih sredstev (v okviru tega razmišljanja zlasti frazemov) in kulture ter vzpostaviti razmerja med temi pristopi. Telija (1999: 14, 15) jih razdeli na etnolingvistično, kontrastivno in lingvokulturološko usmeritev. Vse tri usmeritve se med seboj prepletajo in dopolnjujejo, vendar ne sovpadajo, ker jih zanimajo različni časovni (diahroni, sinhroni) in kulturno-arealni (nacionalnokulturni in -geografski, večkulturni, medkulturni) prerezi proučevanja frazemov. **Etnolingvistika** raziskuje in opisuje predvsem zgodovinski vidik nastajanja frazemov oz. pojavljanja kulturnih plasti pri tem nastajanju. Zanj je značilen diahroni način obravnave, zato bi jo lahko imenovali tudi zgodovinski ali etimološki pristop. Etnolingvistiko zanima kulturno ozadje kot izhodišče za slikovito (figurativno) podlago nekega frazema. **Lingvokulturologija** nasprotno proučuje žive komunikacijske procese in povezavo v njih rabljenih jezikovnih izrazov s sinhrono obstoječo in delujočo mentaliteto naroda oz. jezikovne skupnosti.

Lingvokulturologija si za cilj proučevanja zastavlja sposobnosti frazeoloških znakov odsliskavati sodobno kulturno samozavedanje naroda, razumljeno kot ogrodje njegove mentalitete, in izražati le-to v procesu žive rabe frazemov v diskurzih različnega tipa. (Telija 1999: 14/15.)

Lingvokulturološki pristop odkriva, s katerimi sredstvi in na kakšen način se v frazemih pojavljajo kulturno zaznamovani znaki, in ugotavlja, v kakšnem razmerju so z ustreznim kulturnim kodom in njegovim »jezikom«. Naloga tega pristopa je tudi natančneje opredeliti pojem kulturne konotacije (prim. op. 2) in izdelati tipologijo teh konotacij.¹³

Kontrastivna analiza je sicer prav tako usmerjena v sinhroni opis, vendar jo zanimajo povezave in razlike med frazeološkimi sistemi različnih jezikov. Zanima jo predvsem izrazna stran frazemov, razlike v njihovi komponentni sestavi, zlasti tistih, ki so kulturno zaznamovane. Rezultat je razmejitev nacionalnega¹⁴ oz. posebnega od skupnega oz. univerzalnega na ravni izraza in tudi v organizaciji t. i. »slike sveta«.

In vendar so vse tri usmeritve med seboj tesno povezane. Sinhrona usmerjenost lingvokulturologijo sicer bistveno ločuje od primarno diahrono etnolingvistike, ni pa mogoče spregledati, da

---

so z zarezami označevali količino posojila, zamenjanega blaga ali česa podobnega« (prim. Bezljaj 1995: 2000, Snoj 1997: 546).

13 Jezikoslovno zanimivo vprašanje, ki se ga jezikoslovci malo, a tudi različno lotevajo, je, kakšno je razmerje med kulturno konotacijo in pomensko konotacijo. Ali drugače: ali je kulturna konotacija del pomena frazeološke enote ali je le del njene rabe? Vprašanje je odprto na podoben način, kakor je odprto pri uvrščanju jezikovnozvrstne zaznamovanosti (prim. Kržišnik 2004b: 104) – zdi se, da sta kulturna konotacija in jezikovnozvrstna zaznamovanost enote do neke mere povezani, kar je pogosto posledica intertekstualnosti tako zaznamovanih enot (prim. izbiblične frazeme in njihovo zaznamovanost, o tem tudi v Kržišnik 2000: 68).

14 Izraz »nacionalen« se v tej zvezi zelo rad uporablja, vendar ne vedno upravičeno (verjetno se /je/ dostikrat tudi zlorablja/l/).

je etnolingvistika hkrati tudi temelj za lingvokulturologijo. Telija zelo dobro ugotavlja, da je razlog za to tesno povezavo zgodovinska narava tako kulture kot jezika. Tudi rezultate kontrastivne analize, ki osvetljujejo etnično logiko v protistavi z logiko iste vrste v drugem frazeološkem sistemu, lingvokulturologija s pridom izrablja za iskanje kulturno specifičnega.

2.2.1 Ne da bi želeli predstaviti natančno ekspertizo, poskušajmo povezave in razlike med usmeritvami ponazoriti z zgledom slovenskega frazema *nositi hlače*. Zgled je razmeroma preprost, v nekem smislu celo banalen, a vendar še vedno delujoč.

• Raba v slovenskem jeziku in besedilih

Zvezo *nositi hlače* rojeni govorec slovenskega jezika še danes najpogosteje reflektira v tipsko enakem sobesedilu, kakor ga – ne po naključju – navaja *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (dalje SSKJ): v *tej družini pa žena hlače nosi*, pripisani denotativni pomen je 'odloča in ukazuje', konotacija je dana s kvalifikatorjem iron(ično). *Slovenski pravopis* 2001 se odloča za nekoliko večjo abstrahiranost v zaznamovanosti vršilca dejanja iz funkcije (žena) v spolskost (ženska): v *tej hiši ona nosi hlače*. Besedilni korpus Fida, ki je pisni korpus, ima med 136 zadetki 36 frazeoloških uresničitvev, po odstranitvi ponavljanih še 29; besedilno je vršilec dejanja po naravnem spolu uresničen takole: v 13 zgledih je ženska, ki *nosi hlače*, v 4 moški; v 10 zgledih ni opredeljeno (z vprašalnim zaimkom *kdo*), v 1 zgledu je neugotovljivo (zaradi pomanjkanja sobesedila) in v 1 zgledu je vršilec dejanja politična stranka. Sklep: nanašanje frazema na žensko je sicer prevladujoče tako v refleksiji rojenih govorcev kakor v izkazani besedilni rabi, vendar ne (več) izključno nanjo.¹⁵

• Splošni kulturološki vidik

V skladu s prisotnostjo prvin kulture v frazemu sploh najprej ugotovimo, da so hlače kulturna realija: so del oblačilne kulture, in sicer tradicionalno del moških oblačil.¹⁶ Zato lahko dalje sklepamo, da je kot del kulture vpisano v ta frazem tudi določeno razmerje med družbenima vlogama moškega in ženske.

• Etnolingvistika

Znotraj te usmeritve je mogoče ugotoviti, da so hlače kulturna realija, povezane z določenim kulturnim prostorom in časom. Za naš namen naj zadošča podatek, da nosijo hlače **moški** že od antike, **ženske** pa šele od dvajsetih let 20. stoletja (*Slovenski veliki leksikon*, 2004: 51). Dalje se pokaže, da se zveza *nositi hlače* v starejših slovenskih slovarjih in zbirkah ljudskih pregovorov pojavlja v obliki *žena hlače nosi* ali celo *kjer žena hlače nosi, si mož kruha prosí* in *kjer žena hlače nosi, mož malokdaj dobro kosi*.¹⁷ Slika podstavne besedne zveze je popolnoma jasna: če ženska obleče moško oblačilo, prevzema moško vlogo – vloga moškega pa je »odločati in ukazovati«. Sklep: frazeološka zveza je zagotovo del kulture, v kateri so (bile) hlače del moških oblačil in v kateri je vlogo odločanja in ukazovanja imel moški, ne pa ženska. Na prvi pogled bi se verjetno

¹⁵ Kot kaže gradivo v Fidi, gre za širitev, seveda izjemoma: *Poroke ne bo, ker želi nositi hlače SLS* in *Boš že še videl, kdo bo v Evropi nosil hlače*.

¹⁶ Prim. SSKJ geslo *hlače*: 'oblačilo, **zlasti moško**, ki obdaja spodnji del telesa in vsako nogo posebej'.

¹⁷ Prim. Pleteršnik: (geslo *hlača*) *žena hlače nosi* die Frau hat den Hut, der Mann steht unter dem Pantoffel, *kjer žena hlače nosi, si mož kruha prosí*. Kocbek (1887: 36): *Kjer žena hlače nosi, mož malokdaj dobro kosi*.

zdelo, da frazem ne potrebuje kake posebne zgodovinske ali kulturološke razlage, ker da je popolnoma razviden.

• Kontrastivna analiza

Tako usmerjeno proučevanje kulturnega temelja frazemov bo slovenskemu frazemu poiskalo ekvivalente v frazeoloških sistemih drugih jezikov in ugotovilo, da v vseh jezikih z isto oblačilno kulturo obstajajo bolj ali manj prekrivni ekvivalenti. Prim. nemško (po Wahrig): (*Hose*) *sie hat die Hosen an* 'sie ist der Herr im Haus, sie gibt in der Ehe einen Ton an, sie Bestimmt alles' z oznako <umg-(angsprachlich)>; francosko (po Rey, Chantreau 1998) *porter la culotte(s)*; angleško (po Collins Cobuild): (*wear* 5.) »If you say that one person in a married couple wears the trousers, especially the wife, you mean that they are the one who makes all the decisions. The American expression is *wear the pants*, s kvalifikatorjem *informal*¹⁸ itd. Glede na jezikovno sorodnost je zanimiv podatek, da recimo v ruskih slovarjih zveze *nosit' brjuki* ne dobimo, jo je pa mogoče – čeprav redkeje – najti v ruskih besedilih.¹⁹ – Kontrastivna analiza, ki mora upoštevati zgodovinsko tesno povezanost slovenskega in nemškega prostora, bo tudi opazila, da se kljub navedenemu nemškemu frazemu v Pleteršnikovem slovarju (1894/95) slovenski frazem prevaja z nemškim ekvivalentom *die Frau hat den Hut* in da se tudi v zbirki Pregovori in reki na Slovenskem E. Bojca (izšla trikrat: 1974, 1980 in 1987) navede pregovor *Kjer žena klobuk nosi, mož slabo kosi*.²⁰ S tem v zvezi bo treba ugotoviti, ali je taka varianta v slovenščini kdaj obstajala (menim namreč, da danes ne obstaja) ali pa je šlo le za prevod (kalk) iz nemščine; dalje pa tudi, ali je Pleteršnikova izbira neprekrivne variante prevodnega ekvivalenta posledica puristično obarvane izbire ali tedanjega stanja v nemščini. – Drugo s slovenskim tesno povezano okolje je seveda prostor bivše Jugoslavije, ki je, kar se tiče oblačilne kulture v tradicionalnem smislu zelo zanimiv. Na prvi pogled se zdi nenavadno, da Jurančičev *Slovensko-srbskohrvatski slovar* (1981) pod geslom *hlače* zvezo *žena nosi hlače* prevaja kot *žena je gospodar u kući*, vendar tudi Aničev *Rječnik hrvatskoga jezika* zveze *nositi hlače* nima. Vsaj rojeni govornici hrvaškega jezika zvezo poznajo, najti jo je mogoče tudi v besedilih, kljub temu pa njeno neupoštevanje v slovarjih najbrž prinaša neko informacijo.²¹ Še posebej bi morala biti kontrastivna analiza pri opazovanju kulturnega ozadja frazema pozorna na stanje v jezikih okolij z drugačno oblačilno kulturo. Predvidoma v kulturnem okolju, v katerem tradicionalno nosijo hlače ženske – prim. SSKJ *dimije* 'zelo široke ženske hlače, segajoče do členkov' s pojasnilom »v muslimanskem okolju« – takega frazema v jeziku torej ne bi mogli pričakovati (npr. v arabščini, morda celo ne v bosanščini).²²

18 To je verjetno tudi razlog, da slovenska različica tega slovarja (*Collins Cobuild Angleško-slovenski slovar Bridge*) frazema ne vključuje.

19 Podatke o stanju v ruskih slovarjih mi je posredovala kolegica z zagrebške rusistike Ž. Fink. Ruska frazeologinja T. Filimonova meni, da frazema v slovarjih verjetno ni zaradi tega, ker še ni popolnoma ustaljen; da pa je sicer rabljen in prepoznaven v ruščini: v glavnem v povezavi z vlogo žene v družini.

20 Pri tem citira Slomška (Bojca 1980: 320).

21 Za podatek se zahvaljujem hrvaški frazeologinji Ž. Fink.

22 V arabščini je za isti pomen (tudi ne izključno za odnos ženska – moški) kot *nositi hlače* rabljena zveza (dobesedno): *spraviti se na čigav hrbet* (podatek mi je posredovala D. Zgonec). Prim. tudi take sopomenske (a z različno »sliko«) frazeme, kot so slovenski *priti z dežja pod kap*, nemški *vom Regen in die Traube kommen*, angleški *out of frying-pan (and) into the fire*, malajsko (dobesedno) *priti iz krokodilovih čeljusti v tigrov gobec* (Moon 1992: 13–27). Podatek mi je posredovala M. Urbinc.

• Lingvokulturologija

Ta usmeritev za svojo analizo najprej ugotovi tipičnost »slike«, ki je v osnovi pomena frazema (torej motivacijsko povezavo med nošenjem hlač in odločanjem oz. ukazovanjem) in ki kulturološko odsliskava tipičnost življenjske situacije. Tako namreč ugotavlja kolektivne (stereotipne) predstave lingvokulturne skupnosti o neki kolektivni izkušnji. Za dodelitev statusa kolektivne predstave, je treba v povezavi s frazemom *nositi hlače* oz. *žena hlače nosi* upoštevati skupino frazemov (in izrazov), ki so jezikovna uresničitev konceptualnega polja ŽENSKA (*dolgi lasje – kratka pamet; kurja pamet, kamor si hudič sam ne upa, pošlje babo; babja vera; kjer vrag ne zmore, ženska pripomore; ženska zamolči, kar v glavi več ni, ženska je kakor aprilsko vreme*).²³ Nadalje je mogoče ugotoviti, da je konceptualna vsebina, katere eno od izrazil je frazem *žena/ženska nosi hlače*, vrednotena negativno, kar se na ravni konotativnega dela pomena frazema kaže z oznako »ironično« tako v SSKJ kot tudi v asociativno-pomenskem (mentalnem) slovarju rojenih govorcev slovenskega jezika. Če bi ta prikaz ne bil zgolj za ilustracijo različnih pristopov pri proučevanju frazeologije znotraj kategorij kulture, ampak celovitejša kulturološka analiza tega primera, bi seveda morali ugotoviti, da je v tej zvezi treba pregledati še eno konceptualno polje, in sicer zgradbo koncepta MOŠKI, kajti dejstvo je, da se stereotipna situacija vsaj v enaki meri nanaša tudi nanj – če ostanemo samo na omejenem področju kulturne danosti frazema *nositi hlače*, prim. frazeme *srce pade v hlače komu, hlače se tresejo komu, koliko je koga v hlačah*, ki jim nekoliko poenostavljeno lahko pripišemo pomen '(z)biti se, biti strahopeten' in se tako motivacijsko kot stereotipno nanašajo na moškega. – S takimi postopki grupiranja frazeoloških izrazov v reprezentativno obsežna ideografska polja (npr. lastnost človeka, čustva, intelektualne sposobnosti itd.) lingvokulturološka analiza lahko vzpostavi temeljne konceptualne metafore, te pa so posrednik med jezikovno in kulturno kompetenco rojenih govorcev (prim. prikaz koncepta časa v Kržišnik, Smolić 2000). Poznavanje kulturnih znakov in prepoznavanje z njimi povezane kulturne konotacije jezikovnih znakov, v tem primeru frazemov, je del kulturne kompetence pripadnikov jezikovne skupnosti oz. naroda. Stereotip, ki ga izraža frazem (*žena/ženska nosi hlače*, v sodobni slovenski družbi očitno slabi ali se omejuje na določene družbene skupine (socialne, starostne?) – to bi kazalo dejstvo, da nanašanje začenja presegati odnos žensko/moško – vendar še vedno ostaja in se lahko celo aktivno vključi v medsebojno razmerje jezika in kulture. To razmerje namreč ni enostransko v tem smislu, da bi le kultura puščala svoje sledi v jezikovnih znakih, temveč deluje tudi obratno: tudi jezikovni znaki s svojo reprodukcijsko močjo medgeneracijskega prehajanja pomagajo vzdrževati kolektivne predstave. Tega se bo na Slovenskem zlahka spomnila generacija žensk, ki so še po drugi svetovni vojni (v šestdesetih letih), ne le v dvajsetih letih, kakor trdi enciklopedični zapis, začele nositi hlače.²⁴

²³ Konceptualno polje ŽENSKA v slovenščini nima samo ene temeljne konceptualne metafore, niti niso konotacije vseh frazemov, ki so njihova izrazila, negativne (tako je na primer znano tudi, *da ženska podpira tri vogale pri hiši* in je to ocenjeno kot pozitivno). Tukaj so pač ponazorjene povezave za izbrani frazem.

²⁴ Slovenski prostor v tem ni izjema. V korpusu Fida je mogoče najti naslednje poročilo iz *Mladine* 1998. leta: »In Hillary [gre za ženo bivšega ameriškega predsednika Clintona, op. E. K.], predsednica welllesleyske študentske vlade, je dobro vedela, kako se streže reformam. Ko je l. 1965 prišla na kolidž, je veljal strog ocenjevalni sistem, fantje niso smeli v dekliške spalnice, avtomobili v študentskem naselju so bili prepovedani, **punce pa so morale nositi krila**. Ko je s kolidža odhajala, se je ocenjevalni sistem povsem sprostil, fantje so lahko hodili v dekliške spalnice, avtomobili so lahko vozili po študentskem naselju in **punce so smele nositi tudi hlače**.«

Naravnost eksemplarična pa je zgodba, ki se je dogajala letošnjo pomlad (2005) v eni od bank v Sloveniji: vodstvo Probanke je svojim uslužbenkam prepovedalo nositi hlače na delovnem mestu.

3 Slovenski prispevek k proučevanju frazeologije v kontekstu kulture

Čeprav gradiva ni nepregledna množica, premislek o tej temi noče biti izčrpen pregled zgodovine kulturološkega vidika v slovenski frazeologiji, temveč le tipski prikaz prisotnosti obravnavanih treh usmeritev znotraj njega. Tudi nas ne bo zanimalo ukvarjanje s tem posebej z vidika paremiologije, čeprav se je treba zavedati, da je bilo prav paremiološko gradivo, kot so pregovori, reki, različne sentence itd. – sploh izreki kot izraz življenjske izkušnje, ljudske modrosti, »večnih resnic« v obliki nauka – časovno gledano, prva pobuda za tovrstne raziskave.²⁵ Časovno zaporedje pojavljanja posameznih pristopov je pričakovano in se ujema tudi s količinskim: na prvem mestu so etnolingvistične raziskave, sledijo kontrastivne in redke lingvokulturološke.

3.1 Etnolingvistično proučevanje frazemov se je v slovenskem jezikoslovju začelo sredi 20. stoletja. Kar preseneča, je dejstvo, da smo v tem smislu časovno usklajeni z drugimi jezikoslovji (čeprav je sicer začetek moderne frazeologije pri nas – nekoliko zapoznelo – v prvi polovici sedemdesetih let²⁶).²⁷ Leta 1958 je namreč poljski leksikolog in frazeolog S. Skorupka v svojem prispevku na 4. mednarodnem kongresu slavistov v Moskvi predlagal ločevanje frazeološkega gradiva slovanskih jezikov na **konvencionalni** in **naturalni (naravni)** del (Skorupka 1958; citirano po Mokienko, Malinski, Stepanova, Walter 2004: 16). Eno izmed teoretičnih vprašanj tedaj, ko se je frazeologija kot samostojna jezikoslovna veda šele začejala, je bilo med drugim interakcija univerzalnega in unikalnega, splošnočloveškega in nacionalno specifičnega v frazeologiji. Razmejevanje frazemov na konvencionalne in naravne, kakor ga je opisal Skorupka, je bilo zamišljeno diahrono, temelječe na »genezi« frazemov (Skorupka 1958: 123):

Frazeološke zveze, ki jih imenujem naravne, so pogosto skupne mnogim jezikom, nastajajo neodvisno druga od druge, ker temeljijo na naravnih pojavih, na človekovem opazovanju narave, življenja v njej, na splošnih fizičnih in psihičnih oblikah človekove dejavnosti. Frazeološke zveze, ki jih imenujem konvencionalne, pa odslikavajo specifične razmere v razvoju danega naroda: njegove obrti, bivanjske razmere, običaje, verske in kulturne razlike – z eno besedo razvoj materialne in duhovne kulture človeka.

Skorupka je navajal tudi mnoge frazeološke zglede. K naravnim je prišteval frazeme, ki imajo med sestavinami poimenovanja delov telesa (t. i. somatizme), zemljepisna poimenovanja, meteorološke izraze, živalska poimenovanja (t. i. animalizme); med konvencionalne pa je uvrščal frazeme, katerih motivacijske besedne zveze so zadevale npr. ribolov, lov, vojaško področje, religiozno

---

²⁵ Ne da bi se bilo treba bati prevelike pomote, zapišimo, da lahko prve začetke iščemo v 19. stoletju. Razmeroma popolno bibliografijo objav o slovenskih pregovorih in rekih najdemo v zbirki *Pregovori in reki na Slovenskem* E. Bojca (druga izdaja 1980: 17–21).

²⁶ Mejnik je Toporišičeva objava članka *K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije v Jeziku in slovstvu* 1973/74.

²⁷ Tudi v jezikoslovnih krogih v drugih delih tedanje Jugoslavije je tovrstna diskusija datirana v tem času. Prim. npr. o frazemu *biti na konju* v *Zborniku za filologiju i lingvistiku* (1959) – slovenski del je prispeval R. Kolarič (1959: 151/152).

življenje itd. Kot pravijo ocenjevalci Skorupkovega prispevka (Mokienko, Malinski, Stepanova, Walter 2004: 18), bi »/b/ilo /.../ vznemirljivo za vsak posamezni jezik izdelati nabor frazemov, pripadajočih prvi ali drugi skupini. Toda narediti nekaj takega je nadvse težavno in za mnoge frazeme na današnji stopnji njihove raziskanosti načelno nemogoče«. To je tudi vzrok, da so se avtorji prvih slovenskih zgodovinsko-kulturnih prispevkov o frazemih poleg raziskovanja njihovega nastanka morali ukvarjati še s purističnim in antipurističnim razglabljanjem. Gre za članke A. Sovreta *V kozji rog ugnati in še kaj* (1959/60), B. Borštnika *Še nekaj besedi o reklih in kalkih* (1960/61), T. Bajca *O purizmu in puristih* (1959/60) in F. Bezlaja *Vloga kalkov v slovenščini* (1959/60), vsi objavljeni v reviji Jezik in slovstvo. Tako A. Sovre (1959/60: 181) začne takole:

Pred to rečenico [v *kozji rog ugnati* – op. E. K.]²⁸ stojim že najmanj pol stoletja kakor bik pred rdečo ru-to, prvič zato, ker me draži v nji eden najbolj kosmatih germanizmov, drugič, ker je v nemščini sami ne-smiselna, tretjič, ker je njen slovenski prevod napačen, četrtič, ker je neekonomska, saj zadostuje skrom-nemu Kranjcu za natanko isti pomen glagol »ugnati« brez naslednjih treh besed.

B. Borštnik (1960/61: 173) pa: »Kadar človeku pride na misel ali bi rad zapisal domače reklo, se mu često zbude pomisleki, ali je reklo pravilno in naše ali pa je s tujih livad pritavalo na naše polje.« Ta manj produktivni del diskusije je zaključil Bezlaj z razlago kalkiranja kot enega od procesov v razvoju vsakega jezika in kot kulturnozgodovinskega pojava (1959/60: 140): »Kalki so torej že prastar pojav, skoraj bi rekli nujna posledica sožitja narodov in kultur.«²⁹ Poleg te diskusije pa članki prinašajo premisleke, ki jih bližajo Skorupkovi ideji o delitvi frazemov na naravne in konvencionalne oz. univerzalne in nacionalno posebne. Tako npr. Sovre na str. 182 protestira proti označevanju zveze *nimam časa* v *Slovenskem pravopisu* (1950) z zvezdico (kot le pogojno dovoljeno za knjižni jezik) zaradi njene namišljene neslovenskosti in meni, da je univerzalna: »Ne razumem, zakaj bi Slovenec ne mogel narediti kake fraze z natanko istim zasukom kakor Nemec ali Anglež ali Italijan, ne da bi njegov izraz dišal po »izmu«. **Vsi ljudje imamo enake možganske vijuge.**«³⁰ [Podčrt. E. K.] Nasprotno pa Bajec na str. 132 zvezi *lomiti kopje* ravno iz kulturoloških razlogov pripiše neslovenski izvor:

Pred časom sem v tem listu odklonil tudi reklo *kopje lomiti*. Nekdo mi je odgovoril, da je to evropeizem, saj ima tudi italijanščina rompere una lancia. Priznam, da za evropeizem ne gre jemati najtanjšega sita,

²⁸ Za frazem se v starejših prispevkih uporabljajo različna poimenovanja: reklo, rečenica, fraza. (Izraza reklo in rečenica pri tem nista prekrivna z istima izrazoma za skladenjsko zgradbo frazema, rabljena v Toporišič 1973/74.)

²⁹ Zdi se, da bodo z množičnim prevajanjem zlasti administrativnih in pravnih besedil Evropske unije pojavu kalkiranja ponovno nastežaj odprta vrata v jezik in jezikoslovne obravnave, morda tokrat bolj z lingvokulturološkega stališča.

³⁰ Sovretova razlaga je na tem mestu navedena samo zato, da bi potrdila hkratnost dogajanja v slovenskem prostoru glede na Skorupkovo tezo o ločevanju na univerzalne in unikalne enote. Sicer je misel o univerzalnosti pomenskega prenosa v *nimam časa* zmotna, saj gre za izrazito kulturno vezano metaforo. Zveza *nimam časa* je jezikovni izraz temeljne konceptualne metafore ČAS JE DENAR/SREDSTVO/DOBRINA, kamor sodi še dosti drugih frazemov, npr. *trajiti/zapravljati čas, krasti čas (komu), bogu čas krasti, čas je zlato* (več v Kržišnik, Smolič 2000, posebej str. 10, 12, 15/16). Metafora je prisotna v moderni zahodni kulturi, kjer je delo tipično povezano s časom, ki ga zahteva, in je čas natančno kvantificiran: »navada«, biti plačan na uro, niti ni zelo stara, vezana je na razvoj moderne industrializirane družbe. Zato tudi ni presenetljivo, da je Sovre zvezo *nimam časa* razglasil za enako možno (in obstoječo) v nemščini, angleščini in italijanščini – in v tem smislu ima popolnoma prav, le da je podlaga zanjo skupno kulturno ozadje, ki družijo Slovence z Nemci, Angleži in Italijani.

vendar vprašam: kopja so lomili vitezi na turnirjih, toda kdaj in za koga jih je lomil slovenski tlačan? Reklo je slovenski miselnosti tuje.

Prva slovenska monografska etnolingvistična leksikološko-frazeološka raziskava z vsem potrebnim zgodovinskim in sociokulturnim instrumentarijem je izšla 1977. leta z naslovom *Kruh ubogih*. Njen avtor je J. Stabej, posvečena pa je krompirju. Večji del jezikoslovnega razpravljanja je sicer namenjen slovenskim poimenovanjem za to rastlino, predstavljene pa so tudi vse prostorsko-časovne, socialne idr. okoliščine,³¹ zaradi katerih v slovenščini frazem *imeti krompir* pomeni 'doživeti nepričakovano ugoden, dober izid, konec česa' (= *imeti srečo*). Prim. še: *Neumen kmet ima najdebelejši krompir* in variante.

Prvo teoretično in načelno razmišljanje, povezano tudi z etnolingvističnim proučevanjem frazemov je prispeval J. Keber vsaj v dveh člankih. Leta 1995 je izšel *Pomen etnografskih in zgodovinskih podatkov za raziskovanje leksike in frazeologije* (Keber 1995: 85–90), pet let zatem še članek *Razlaganje izvora slovenskih frazemov* (2001: 35–50). Medtem ko je prvi bolj prikaz, kako ustrezno izrabljati podatke iz kulturnozgodovinskih virov za razlaganje motivacijske osnove konkretnih frazemov (*živeti na koruzi, kupiti mačka v žaklju, iti rakom žvižgat*), je Keber v drugem sistematično podal, razložil in s primeri ponazoril svoj »razlagalni pristop« pri razlaganju izvora frazemov, za katerega pravi, da »je v primerjavi s podajanjem v slovarskem delu *Opyta* [*Opyt etimologičeskogo slovarja ruskoj frazeologii* N. M. Šanskega, V. I. Zimina in A. V. Filippova, Moskva 1987 – op. E. K.] bolj kompleksen, kar je na zunaj vidno že po bistveno večjem obsegu članka, v katerem se pojasnjuje določen frazem« (Keber 2001: 37). Upošteva 7 vidikov: 1. pomen frazema po SSKJ in drugih slovarjih; 2. izpričanost v gradivu za SSKJ; 3. izpričanost v starejših slovarjih, 4. upoštevanje ustnih virov, 6. upoštevanje stanja v drugih evropskih jezikih; 7. leksikološka in etimološka analiza sestavin frazema; 8. »pojasnitev predstave, motiva, na osnovi katerih je nastal obravnavani frazem«; 9. »časovna določitev nastanka obravnavanega frazema, in če je izposojen, jezik, iz katerega je bil izposojen ali prek katerega je bil posredovan«; 10. »ugotavljanje izvirnosti, ki je razvidna iz obravnave po predhodnih vidikih«. Po vmesni obravnavi nekaterih frazemov (*kuzla skače v rit komu, mačji kašelj, mila jera, imeti maslo na glavi, španska vas*) po naštetih vidikih vsebino vsakega vidika še povzema predstavi. Čeprav posebnega kulturološkega ali etnolingvističnega vidika ne predvideva, je iz opisov razvidno, da podatke o jezikovnih in zunajjezikovnih motivacijskih temeljih (»sliko«) upošteva v več vidikih. Tako pri sopomenskih frazemih (5. vidik) govori, da so »/o/b različnih ubeseditvah lahko nastali po enakem motivu, po enaki predstavi«, 7. vidik je prav tako potreben »za ugotavljanje izhodišč, motivov, predstav frazeologizacije«, 8. vidik je v celoti posvečen določanju motivacijske osnove, na podlagi katere frazemom etnolingvistično lahko pripišemo kulturno referenco ali pa ne. Presenetljivo je, da podatke o času nastanka frazemov v opisu 9. vidika bolj kot s kulturno podlago povezuje s »primerjav/o/ pojavitev v različnih jezikih«. – Sicer pa lahko z gotovostjo trdimo, da je J. Keber najplodnejši raziskovalec etnolingvistične smeri v slovenski frazeologiji.

31 Z uveljavitvijo sajenja krompirja do konca 18. stoletja je bilo namreč na Slovenskem in tudi sicer v Evropi konec obdobja velike lakote.

3.2 Resnici na ljubo je treba reči, da so tako pravkar omenjena etnolingvistična razmišljanja kakor tudi še mnoga neomenjena pravzaprav vedno opremljena tudi s primerjalnimi podatki iz drugih jezikov. To seveda še ne pomeni, da gre hkrati tudi za **kontrastivno** usmerjeno proučevanje frazemov. Še najbolj se je združitvi etnolingvističnega pristopa s kontrastivnim J. Keber približal v dveh monografskih objavah o slovenski živalski frazeologiji *Živali v prisposodobah 1* in *2*. (Keber 1996 in 1998a), v katerih so obravnavana poimenovanja 55 živali v funkciji frazemskih sestavin. Do kontrastivne analize manjka v glavnem le še teoretično podložen povzetek vseh »zgodb« (kakor jih sam imenuje v Uvodni besedi k drugi knjigi), položen na »živalsko sliko sveta« različnih jezikov. V prispevku, ki z naslovom obeta korak v to smer, *Raziskovanje slovenske frazeologije: živalski nazivi v frazeologemih* (Keber 1998b), je tega malo, je pa pregledno zbrano bogato gradivo po jezikih. – Po naključju je poskus take ideografske klasifikacije s primerjalno analizo slovenskih in ruskih frazemov v članku T. Filimonove (2003: 447–453) narejen ravno na gradivu frazemov z živalskimi poimenovanju. Vzorec bi bilo seveda še mogoče dodelati, tudi na podlagi obsežnega gradiva, zbranega v obeh Kebrovih knjigah, in »slika sveta«, zapolnjena s slovensko animalistično frazeologijo v sopostavitvi s tujejezično, bi bila zarisana. – Še en prispevek k primerjalnemu študiju slovenske frazeologije je v tem tipskem prikazu treba upoštevati. To je prispevek V. Jesenšek (2003) *Konfrontativna frazeologija s kognitivnih vidikov*. Članek je sicer kratek, obravnava frazeme s sestavino *roka* v slovenščini in nemščini, njegova drugačnost pa je v tem, da se primerjalne analize frazeološkega gradiva dveh jezikov loteva z vidika kognitivne semantike. S tega stališča se ji problem medjezikovnega prevzemanja poenostavi (Jesenšek 2003: 336): »/S/ prejemljive /so/ le tiste idiomatske prvine oziroma metaforično-metonimične podobe, ki se skladajo z lastnim dojetjem in razumevanjem sveta, tiste, ki podpirajo lastne izkušnje in poglede na življenje. Govorec se mora strinjati s pojmovno podobo, na kateri drugojezično poimenovanje temelji, sicer ni verjetno, da ga bo sprejel v svoj jezik.«³²

3.3 Lingvokulturološki pristop k proučevanju frazeologije v kontekstu kulture je v jezikoslovju nov. Kako kulturne norme sinhrono odsevajo v frazeologiji in v njeni rabi v besedilih ter kako s tem povezati določanje stereotipov, navad, norm, v katerih živimo tukaj in zdaj; dalje, kako rojeni govorniki prepoznavajo te plasti (kulturno konotacijo) v frazeologiji in kolikšna je torej njihova kulturna kompetenca – vse to so vprašanja, ki se jih je slovenska frazeologija malo lotevala. Še najbolj neposredno je v to smer naravnano kratko razmišljanje v članku E. Kržišnik in M. Smolić *Metafore, v katerih živimo tukaj in zdaj*, in sicer tisti del, kjer so prikazane konceptualne metafore, dobljene na podlagi jezikovnega gradiva – ne samo, a tudi frazeološkega – iz časopisnih besedil s politično, gospodarsko in kulturno tematiko v dnevniku *Delo* (Kržišnik, Smolić 1999: 74–79). Najcelovitejša in z lingvokulturološkimi podatki v zvezi s slovenskim jezikovnim gradivom, prav tako ne samo frazeološkim, najbogatejša pa je monografija A. Będkowske Kopczyk (2004a), v kateri ugotavlja, kakšna je jezikovna podoba negativnih čustev v slovenščini.³³ – Zgled predstavitve

³² Razlaga je v skladu s kognitivnim pojmovanjem, vendar pravzaprav ni nova – že iz začetka strukturalizma je znana razlaga, da se od prevzetega iz drugega jezika obdrži le tisto, kar je vsaj potencialno dano v sistemu jezika sprejemnika.

³³ Kot kaže, je to pot, po kateri gre tudi mlajša generacija. Prim. članek K. Marc Bratina *Pomen frazemov z vidika medkulturne sporazumevalne zmožnosti* (2004).

izbranega pomenskega polja v njegovih frazeoloških uresničitvah v slovenščini imamo v članku I. Stramljič Breznik *Frazemi s pomenom 'umreti'* v SSKJ (1999, zlasti 266–270).

4 Najmodernejša smer v raziskovanju frazeologije v kontekstu kulture je lingvokulturologija. Drugače kot etnolingvistika, ki jo zanima izvor, nam pripoveduje o stereotipih, mitih in o načinih vrednotenja, v katerih živimo (še) danes, ki nas do tiste mere – ko se determiniranosti zavemo – tudi določajo. Hkrati pa ne moremo spregledati, da se tudi kulturne norme spreminjajo, resda na daljši rok, a zagotovo. Ob prebiranju etnolingvistične literature in reflektiranju sedanosti, ki jo živimo, se to razkrije na zanimiv način. Navedimo primer. Omenjena Stabejeva razprava o krompirju razlaga med drugim, da je bilo za sprejetje krompirja kot koristne kulturne rastline v Evropi potrebno precej časa (kar okrog 100 let), otepali so se ga tako preprosti ljudje kakor tudi »izobražene in učene glave«. Kulturološko in sociološko zanimiv je vzrok za nesprejemanje (Stabej 1977: 10): »Od ust do ust, pa tudi v tisku, je šla namreč v svet novica, da je krompir že samó **zato ničvreden in škodljiv** sadež, ker je bil, kakor turščica in tobak, **prinesen k nam iz zahodne dežele in ne, kakor večina drugih nedomačih rastlin, iz vzhodnih krajev**.« [Podčrt. E. K.] Ob tem ni mogoče iti mimo dejstva, s katerim lahko to Stabejevo razmišljanje podpremo: tudi večino drugih upoštevanja vrednih virov za kulturološko analizo jezikovnega gradiva smo namreč dobili ali prinesli z vzhoda (npr. biblična besedila, grška in rimska mitologija in besedila, slovanska mitologija ...). Položaj je danes (in že nekaj časa) obrnjen, večino kulturnih vplivov prihaja z zahoda. Zato je zanimiva izjava, ki smo jo brali v Delovi *Sobotni prilogi* 14. maja 2005, str. 35: »Turbofolk je zelo lahko zavračati, mnogo težje ga je sprejeti. »Ta glasba naj bi, na primer, prihajala z vzhoda, **vzhod pa je vedno pojmovan kot nekaj negativnega**,« razlaga muzikolog, profesor /.../.« Zanimiva je zlasti sodba: vedno.

Literatura

- BAJEC, Tone, 1959/60: O purizmu in puristih. *Jezik in slovstvo* 5/4. 129–134.
- BALAŠOVA, Elena A., 2004: Naivanaja kartina mira slovencev: socio- i etnolingvističeskij podhod. *Aktualizacija jezikovno-zvrstne teorije na Slovenskem – Členitev jezikovne resničnosti (Obdobja 22 – Metode in zvrsti)*. Ur. E. Kržišnik. Ljubljana. 3–17.
- BĘDKOWSKA KOPCZYK, Agnieszka, 2004a: *Jezikovna podoba negativnih čustev v slovenskem jeziku. Kognitivni pristop*. Ljubljana.
- BĘDKOWSKA KOPCZYK, Agnieszka, 2004b: Med konvencionalnostjo in kreativnostjo – o metafori v kognitivnem jezikoslovju. *Slovenski jezik in literatura v evropskih globalizacijskih procesih* (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 15). Ur. M. Jesenšek. Ljubljana. 273–277.
- BEZLAJ, France, 1995: *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Tretja knjiga. Ur. M. Snoj, M. Furlan. Ljubljana.
- BEZLAJ, France, 1959/60: Vloga kalkov v slovenščini. *Jezik in slovstvo* 5/5. 140–143.
- BOJC, Etbin, 21980: *Pregovori in reki na Slovenskem*. Ljubljana.
- BORŠTNIK, Božo, 1960/61: Še nekaj besedi o reklah in kalkih. *Jezik in slovstvo* 6/5. 173–175.
- CHEVALIER, Jean, GHEERBRANT, Alain, 1993: *Slovar simbolov: miti, sanje, liki, običaji, barve, števila*. Ljubljana.
- Collins Cobuild Angleško-slovenski slovar Bridge*, 2000. Ljubljana.
- Collins Cobuild Learner's Dictionary*, 1996. London.
- FIDA – *Korpus slovenskega jezika*. [Http://www.fida.net](http://www.fida.net).
- FILIMONOVA, Tatjana, 2003: Primerjalna analiza slovenskih in ruskih frazemov z živalskimi poimenovanji. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje (Obdobja 20 – Metode in zvrsti)*. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana. 447–453.
- Frazeologija v kontekste kul'tury*, 1999. Ur. V. N. Telija. Moskva.

Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

- GANTAR, Polona, 2003: Stalnost in spremenljivost frazema v slovarju. *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa / Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji*. Ur. S. Gajda, A. Vidovič Muha. Opole, Ljubljana. 209–223.
- Geburt der Zeit. Eine Geschichte der Bilder und Begriffe*, 1999. Ur. H. Ottomayer, S. Lüken, M. Röhring. Kassel.
- JEMEC, Mateja, 2004: Primerjava konceptualnega pojmovanja ljubezni in sreče v slovenščini, poljščini in nemščini. *Slovenski jezik in literatura v evropskih globalizacijskih procesih* (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 15). Ur. M. Jesenšek. Ljubljana. 278–282.
- JESENŠEK, Vida, 2003: Konfrontativna frazeologija s kognitivnih vidikov. *Psiholingvistika i kognitivna znanost u hrvatskoj primijenjenoj lingvistici*. Ur. D. Stolac, N. Ivanetić, B. Pritchard. Zagreb, Rijeka.
- JURANČIČ, Janko, 1981: *Slovensko-srbskohrvatski slovar*. Ljubljana.
- KANTE, Božidar, 1998: Kaj je metafora? *Zbornik »Kaj je metafora?«*. Ur. B. Kante. Ljubljana. 7–42.
- KASTELIC, Silva, 2004: Možnost izrabe kognitivnega pristopa v razumevanju metafore pri pouku slovenskega jezika in književnosti. *Slovenski jezik in literatura v evropskih globalizacijskih procesih* (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 15). Ur. M. Jesenšek. Ljubljana. 283–288.
- KEBER, Janez, 1995: Pomen etnografskih in zgodovinskih podatkov za raziskovanje leksike in frazeologije. *Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj*. Ur. R. Muršič, M. Ramšak. Ljubljana. 85–90.
- KEBER, Janez, 1996: *Živali v prisposodobah 1*. Celje.
- KEBER, Janez, 1998a: *Živali v prisposodobah 2*. Celje.
- KEBER, Janez, 1998b: Raziskovanje slovenske frazeologije: živalski nazivi v frazeologemih. *Jezikoslovni zapiski 4*. Ljubljana.
- KEBER, Janez, 2001: Razlaganje izvora slovenskih frazemov. *Skripta 5*. Ur. E. Kržišnik. Ljubljana.
- KOCBEK, Fran, 1887: Pregovori. V Ljubljani.
- KOLARIČ, Rudolf, 1959: *Biti na konju* v slovenščini. *Zbornik za filologiju i lingvistiku*. Novi Sad. 151–152.
- KRIŽAJ ORTAR, Martina, BEŠTER, Marja, KRŽIŠNIK, Erika, 1994: *Pouk slovenščine malo drugače*. Trzin.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2000: Biblične stalne zveze v slovarju slovenskega knjižnega jezika in v slovenskem jeziku. *Razprave / Dissertationes 17*. Ljubljana. 67–80.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2004a: Pojmovanje metafore v kognitivnem jezikoslovju. ČAS JE DENAR – tako rečemo = tako mislimo. *Slovenski jezik in literatura v evropskih globalizacijskih procesih* (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 15). Ur. M. Jesenšek. Ljubljana. 56–74.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2004b: Določanje jezikovno- in/ali besedilnozvrstne zaznamovanosti v frazeologiji. *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem – Členitev jezikovne resničnosti (Obdobja 22 – Metode in vrsti)*. Ur. Erika Kržišnik. Ljubljana. 103–120.
- KRŽIŠNIK, Erika, SMOLIČ, Marija, 1999: Metafore, v katerih živimo tukaj in zdaj. *35. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ur. E. Kržišnik. 61–80.
- KRŽIŠNIK, Erika, SMOLIČ, Marija, 2000: »Slike« časa v slovenskem jeziku. *36. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ur. I. Orel. Ljubljana. 7–19.
- LAKOFF, George, 1998: Sodobna teorija metafore. »Kaj je metafora«. Ur. B. Kante. Ljubljana. 271–330.
- LAKOFF, George, JOHNSON, Mark, 1980: *Metaphors We Live By*. Chicago in London.
- LAKOFF, George, JOHNSON, Mark, 1981: Conceptual Metaphor in Everyday Language. *Philosophical Perspectives on Metaphor*. Ur. M. Johnson. Minneapolis. 286–325.
- MARC BRATINA, Karin, 2004: Pomen frazemov z vidika medkulturne sporazumevalne zmožnosti. *Jezik in slovstvo 49/6*. 33–48.
- MOKIENKO, Valerij, STEPANOVA, Ludmila, WALTER, Harry, 2004: *Russische Phraseologie für Deutsche*. Greifswald.
- MOON, Rosamund, 1992: »Textual Aspects of Fixed Expressions.« *Vocabulary and Applied Linguistics*. Ur. P. J. L. Arnaud, H. Béjoint. London. 13–27.
- PLETERŠNIK, Maks, 1894/95: *Slovensko-nemški slovar*. V Ljubljani.
- REY, Alain, CHANTREAU, Sophie, 1998: *Dictionnaire des Expressions et Locutions*. Le Robert, Collection Les Usuels. Paris.
- SKORUPKA, Stanisław, 1958: Idiomatyzmy frazeologiczne w języku polskim i ich geneza. *Slavjanskaja filologija*. Moskva. 124–155.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1970–1991 (tudi elektronska verzija). Ljubljana.
- Slovenski pravopis*, 2001 (tudi elektronska verzija). Ljubljana.
- Slovenski veliki leksikon*. H–O, 2004. Ur. M. Kocjan Barle, D. Bajt. Ljubljana.
- SNOJ, Marko, 1997: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana.
- SOVRE, Anton, 1959/60: V kozji rog ugnati in še kaj. *Jezik in slovstvo 5/6*. 18–182.

- STABEJ, Jože, 1977: *Kruh ubogih. Kulturnozgodovinski in jezikovni začrt zgodovine krompirja na Slovenskem*. Ljubljana.
- STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 1999: *Prispevki iz slovenskega besedoslovja*. Maribor.
- TELJA, Veronika N., 1996: *Russkaja frazeologija, Semantičeskij, pragmatičeskij i lingvokul'turologičeskij aspekty*. Moskva.
- TELJA, Veronika N., 1998: Phraseological Entities as a Language of Culture (Methodological Aspects). *Europhras* 95. *Europäische Phraseologie im Vergleich: Gemeinsames Erbe und kulturelle Vielfalt*. Ur. W. Eismann. Bochum. 783–794.
- TELJA, Veronika N., 1999: Pervoočerednye zadači i metodologičeskie problemy issledovanija frazeologičeskogo sosa-va jazyka v kontekste kulturny. *Frazeologija v kontekste kulturny*. Ur. V. N. Telja. Moskva. 13–24.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1973/74: K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. *Jezik in slovstvo* 19/8. 273–279.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1988: *Slovensko skladdenjsko besedotvorje ob primerih zložen*. Ljubljana.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana.

Janez Krek

Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani

UDK 323.15:397:376.66(497.4)

Večkulturalizem, pravice in izobraževanje učencev romske etnične manjšine v javni šoli

Tekst najprej izpostavi izhodišče politične teorije večkulturalizma, ki poudarja, da je za manjšine ali etnične skupnosti potrebno zagotoviti posebne pravice, ki zagotavljajo trajni obstoj kulturne identitete posamezne skupnosti. V nadaljevanju se tekst osredotoča na položaj in izobraževanje Romov v Sloveniji. Najprej opredeljuje njihov pravni položaj, potem pa odgovarja na vprašanje, kako zasnovati izobraževanje učencev te etnične manjšine v javni šoli: ali na osnovi skupinskih pravic etnične manjšine ali individualne pravice otroka do enakih možnosti v izobraževanju. Analizira premik k večkulturalnemu pristopu, ki ga je leta 2004 prinesla nova strategija izobraževanja romskih učencev, in ga povzema geslo »niti separacija niti asimilacija, marveč integracija«. Na koncu izrisuje dileme sedanje politike izobraževanja romskih učencev.

The paper begins by presenting the basic ideas of political multi-culturalism, which emphasises that minorities or ethnic groups need special rights if the survival of their cultural identity is to be guaranteed. It then goes on to focus on the general position of and education of the Roma in Slovenia: first their legal status, then the issue of how to organise the education of pupils from this ethnic group in state schools – whether on the basis of collective minority group rights or on the individual child's right to equal opportunities in education. An analysis is made of the move towards a multi-cultural approach that in 2004 led to a new strategy for the education of Roma children under the slogan »neither separation nor assimilation, but rather integration«. Finally, an overview is given of the current dilemmas regarding the education of Roma pupils.

1 Večkulturalizem in univerzalne državljanske pravice

Kulturne, nacionalne, etnične razlike niso nov pojav, ljudje so od nekdaj živeli v državah, v katerih je bilo več skupin, ki so se razlikovale po eni ali več pomembnih značilnostih njihove skupinske identitete, denimo po jeziku, veri, različnih kulturnih običajih in podobno. Če večkulturnost ni nič novega, zakaj danes tako pogosto govorimo o večkulturnosti in večkulturalizmu?!

Odgovorov je nedvomno več, a na tem mestu izpostavljamo le enega. Po drugi svetovni vojni so s sprejetjem *Splošne deklaracije o človekovih pravicah* leta 1948 univerzalne človekove pravice postale temeljna civilizacijska norma sodobnega sveta, preko katerih naj bi (posredno) zagotavljali tudi pravice nacionalnih in etničnih manjšin.

Vse bolj pa je v zadnjih desetletjih postajalo jasno, poudari denimo Will Kymlicka v knjigi *Multicultural Citizenship* (1995), da manjšinskih pravic ni mogoče nadomestiti s kategorijo človekovih pravic (prim. Kymlicka 1995: 1–6). Namreč, t. i. prva generacija človekovih pravic, ki jih pogosto imenujemo tudi tradicionalne državljanske in politične pravice, to pa so pravica do življenja, lastnine, svobode govora, svobode vere, splošna volilna pravica itd., ne morejo razrešiti nekaterih najbolj pomembnih in spornih vprašanj kulturnih manjšin. Splošna državljanska pravica, kot je denimo pravica do svobode govora, nič konkretnega ne pove o tem, kakšna naj bo ustrezna jezikovna politika v državi, v kateri prebiva več etničnih skupin. Medtem ko posamezniki večinske družbe svoje posebne lastnosti (vero, jezik, navade, kulturno tradicijo ...) lahko uveljavljajo kot splošne lastnosti družbe, ker so pač večina, tega manjšine ne morejo.

Danes se termin »večkulturalizem« uporablja v precej različnih pomenih. Zato moramo povedati, da bomo na tem mestu izraz večkulturalizem uporabljali kot pojem, ki poudarja nujnost uveljavljanja posebnih skupinskih pravic nacionalnih manjšin in vprašanja vključevanja različnih etničnih skupin v družbo (in njihovih skupinskih pravic).

Če se torej vprašamo, ali država takrat, ko zagotavlja splošne državljanske in politične pravice, že s tem enakopravno zagotavlja tudi pravice, ki so povezane s kulturno identiteto posameznikov ali skupin, odgovor vsaj v primeru manjšin ali marginaliziranih družbenih skupin ni več preprost ali samoumeven – in velikokrat bi morali priznati, da ne!

Zaradi velikega števila imigrantov v bogate države Zahoda, ki s seboj prinašajo radikalno drugačne identitete in kulturne vzorce, v teh državah postaja vprašanje »politike večkulturalizma« iz leta v leto bolj pomembno. Vzroki za te intenzivne migracije so različni: globalizacijski procesi, politični konflikti v državah tretjega sveta, velike razlike v razvitosti in kakovosti življenja itd. Ne glede na vzroke pa je rezultat, da se povečujejo kulturne razlike med prebivalci teh držav. Po drugi strani pa bomo videli, da je »politika večkulturalizma« lahko pomembno vprašanje tudi v primerih »tradicionalnih« »kulturnih manjšin«, vključno s t. i. avtohtonimi etničnimi manjšinami, kot so v Sloveniji Romi.

V čem se logika pravic, ki naj bi pripadale kulturnim manjšinam, razlikuje od logike pravic, ki naj bi pripadale nekaterim drugim družbeno in socialno zapostavljenim skupinam?

Brian Barry kot deklarirani nasprotnik večkulturalizma v knjigi *Culture and Equality* (2001) zapiše, da je bil prvi odgovor na nezadostnost enakih, univerzalnih državljanskih in političnih pravic, da morajo biti dopolnjene z univerzalnimi socialnimi in ekonomskimi pravicami. To po Barryju ne zanika univerzalnih državljanskih in političnih pravic, ampak na njih gradi, torej je popolnoma v skladu s tradicijo razsvetljenstva, ki izhaja iz dveh temeljnih vrednot: svobode in enakosti.

Drugi odgovor sledi enaki logiki, vendar pravi, da je v posameznih primerih upravičeno izvzeti določene skupine ljudi in zanje zasnovati posebne ukrepe (»pozitivna diskriminacija« glede zaposlitev, pri financiranju izobraževanja itd.), da bi pomagali članom skupine, ki so sistematično v zapostavljenem položaju. Dokler je »slabši položaj« opredeljen univerzalno kot pomanjkanje nečesa, o čemer se je splošno mogoče strinjati, da skupino ali posameznika spravlja v zapostavljen položaj, je to prav tako mogoče videti kot način uveljavljanja razsvetljenskih vrednot. »Možni so primeri, v katerih je sistem skupinsko zasnovanih pravic za tiste, ki trpijo sistematično zapostavljenost, možen način upoštevanja liberalne egalitarne zahteve, da ljudje ne bi smeli imeti manj sredstev in možnosti kot drugi, ko je ta neenakost zrasla iz okoliščin, pri katerih prizadeti niso odgovorni za njihov nastanek« (Barry 2001: 13). Vendar je člane zapostavljenih skupin upravičeno obravnavati na tak poseben način le toliko časa, dokler obstajajo neenakosti. Cilj teh posebnih pravic je, da bi čim prej odpravile okoliščine, ki so bile razlog posebnih pravic. Kompenzacijski program je potrebno odpraviti takoj, ko zanj ni več razlogov.

Ta odgovor na nezadostnost enakih državljanskih in civilnih pravic pa moramo razlikovati od tretjega odgovora: od zahteve večkulturalistov, ki menijo, da je potrebno zagotoviti posebne pravice skupinam, ki se opredeljujejo s svojimi značilnimi kulturnimi značilnostmi. Kot pravijo njihovi zagovorniki, je lastnost teh posebnih pravic, da jih je potrebno zagotoviti za stalno oziroma vsaj za toliko časa, dokler obstaja določena skupnost, ki ji pripadajo. Za razliko od prejšnjega ta od-

govor ne izhaja iz pomanjkanja sredstev ali možnosti. Lahko da sta problema združena, vendar temelj argumenta ni neenakost, marveč razlika v kulturni identiteti. Celo takrat, ko imajo enaka sredstva in možnosti, ki sledijo iz splošnih pravic, imajo člani skupine pravico do posebnih pravic, če jih njihova značilna kultura postavlja v položaj, da so zato družbeno situirani manj ugodno kot drugi (prim. Barry 2001) – torej ker nimajo enakih kulturnih pravic.

2 Pravice romskih učencev do izobraževanja Sloveniji: Ustava, Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin Sveta Evrope in šolska zakonodaja iz leta 1996

Sedaj postavljamo vprašanje, kako zasnovati izobraževanje učencev neke etnične manjšine v javni šoli: na osnovi etničnih skupinskih pravic ali individualne pravice otroka do enakih možnosti v izobraževanju – in to na primeru romskih učencev v Sloveniji.¹ Najprej pogledimo, kaj določajo pravni akti.

Pravica Romov do statusa etnične skupnosti, ki ji pripadajo posebne pravice, je bila v Sloveniji zapisana v 65. členu *Ustave Republike Slovenije* leta 1991: »Položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon«. S tem se je država zavezala, da bo romski skupnosti nudila posebno pomoč tako pri integraciji v širšo skupnost kot pri ohranjanju in razvijanju romske kulture in da bo pravice romske skupnosti uredila z zakonom.

Posebnega zakona, ki bi urejal posebne pravice romske skupnosti, prejšnje vlade niso pripravile, pričela pa naj bi ga pripravljati vlada, ki je nastopila mandat leta 2004. Položaj in nekatere posebne pravice Romov pa že sedaj opredeljujejo nekateri drugi zakoni.

Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (1996), ki je krovni zakon za urejanje področja šolstva in glede učnega jezika izrecno definira pravice italijanske in madžarske narodne skupnosti (tudi z normativno ureditvijo dvojezičnih šol), Romov v zvezi z učnim jezikom ne omenja. Opredeljuje pa (člen 81), da se iz državnega proračuna zagotavljajo sredstva »za pripravo in za subvencioniranje cene učbenikov in učil za osnovno šolo, za šolstvo narodne skupnosti in za izobraževanje pripadnikov slovenskega naroda v zamejstvu in zdomstvu ter Romov«. V istem členu je zapisano, da proračun zagotavlja tudi »del sredstev za osnovnošolsko izobraževanje Romov«. V 84. členu zakon predvideva tudi posebna merila, ki določajo manjše število učencev v oddelkih z romskimi učenci.

V *Zakonu o osnovni šoli*, ki ponovno opredeli pravice narodnostnih manjšin glede pouka v maternem jeziku, je zapisano, da uresničevanje posebnih pravic manjšin urejata posebna zakona. Za osnovnošolsko vzgojo in izobraževanje Romov pa je zapisano le to, da »se izvaja v skladu s tem zakonom in drugimi predpisi« (člen 7 in člen 9). Zanimivo je, da je v *Zakonu o osnovni šoli* natančno definiran 10. člen o pravicah tujih državljanov, ki pravi: »Otroci, ki so tuji državljanji oziroma osebe brez državljanstva in prebivajo v Republiki Sloveniji, imajo pravico do obveznega osnovno-

---

¹ Na podlagi ocen lahko predvidevamo, da živi v Sloveniji 7000–12.000 Romov (Žagar 2002: 25), po ocenah v dokumentih Evropske Unije 6500–10.000 (*EU Support for Roma communities*, 2002: 4), torej do okrog 0,5 % celotne populacije, po uradnih podatkih zadnjega popisa prebivalstva iz leta 2002 pa precej manj, in sicer 3246 ali 0,2 %. Kot je zapisano v *Strategiji vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji* (2004), so Romi marginalizirana družbena skupina, in njihova družbena in politična obrobnost se odražata na vseh področjih življenja, tudi na področju vzgoje in izobraževanja (*Strategija*, 2004: 7).

šolskega izobraževanja pod enakimi pogoji kot državljani Republike Slovenije. Za otroke iz prejšnjega odstavka se organizira pouk maternega jezika in kulture v skladu z mednarodnimi pogodbami.«

To v celoti vzeto pomeni, da so vsaj na ravni zakonske obveze romski otroci v obvezni šoli deležni le slovenskega jezika in kulture, kar je manj, kot je zagotovljeno otrokom tujcev, ki imajo zagotovljen pouk svojega maternega jezika in kulture v skladu z mednarodnimi pogodbami.

Evropske države, ki so podpisale *Okvirno konvencijo za varstvo narodnih manjšin* (1995), so šle v prej nakazano smer podpore večkulturnosti in s posebnimi pravicami ščitijo nacionalne manjšine. Za Slovenijo jo je Državni zbor ratificiral z zakonom februarja 1998. *Okvirna konvencija* na področju vzgoje in izobraževanja države pogodbenice v 5. členu zavezuje k spodbujanju takih razmer, »ki so potrebne, da pripadniki narodnih manjšin ohranjajo in razvijajo svojo kulturo ter ohranjajo bistvene sestavine svoje identitete, in sicer svojo vero, jezik, tradicijo in kulturno dediščino«. Države pogodbenice so se »dolžne vzdržati politike in prakse, katerih namen je asimilacija pripadnikov narodnih manjšin proti njihovi volji, in morajo zaščititi te osebe pred kakršnimi koli dejanji, katerih namen je taka asimilacija«.

V 12. členu konvencija zavezuje pogodbenice, da »sprejmejo, kadar je to primerno, ukrepe na področju izobraževanja in raziskav, da s tem spodbujajo poznavanje kulture, zgodovine, jezika in vere svojih narodnih manjšin in večinskega naroda. V zvezi s tem pogodbenice med drugim zagotavljajo ustrezne možnosti za usposabljanje učiteljev in dostop do učbenikov ter olajšujejo stike med učenci, študenti in učitelji različnih skupnosti. Pogodbenice se obvezujejo za pripadnike narodnih manjšin pospeševati enake možnosti za dostop do izobraževanja na vseh ravneh.«

Nadalje 13. člen pravi: »V okviru svojih izobraževalnih sistemov pogodbenice priznavajo, da imajo pripadniki narodnih manjšin pravico do ustanavljanja in vodenja lastnih zasebnih ustanov za izobraževanje in usposabljanje. Uresničevanje te pravice nima za posledico nobenih finančnih obveznosti za pogodbenice.«

S 14. členom se pogodbenice »zavezujejo priznavati vsakemu pripadniku narodne manjšine pravico, da se uči jezika svoje manjšine. Na območjih, na katerih že tradicionalno ali v znatnem številu prebivajo pripadniki narodnih manjšin, in če je za to dovolj zahtev, si pogodbenice prizadevajo, da v okviru svojih izobraževalnih sistemov v kar največji možni meri zagotovijo, da imajo pripadniki narodnih manjšin enake možnosti za učenje jezika manjšine ali za izobraževanje v tem jeziku. Izvajanje drugega odstavka tega člena ne vpliva na učenje uradnega jezika ali poučevanje v uradnem jeziku.«

Prej smo ugotovili, da šolska zakonodaja kot taka romskim učencem ne zagotavlja njihovih posebnih kulturnih pravic. Iz povzetih členov *Okvirne konvencije* pa je mogoče videti, prvič, da konvencija eksplicitno zavrača asimilacijo; drugič, med posebnimi pravicami izpostavljamo, da ima vsak pripadnik narodne manjšine pravico, da se uči jezika svoje manjšine in da imajo tudi predstavniki manjšine pravico do ustanavljanja in vodenja lastnih zasebnih ustanov za izobraževanje (vendar država ni dolžna financirati teh šol); in tretjič, med posebnimi pravicami opozarjamo na normo, ki pogodbenice obvezuje, da »za pripadnike narodnih manjšin pospešujejo enake možnosti za dostop do izobraževanja na vseh ravneh«.

3 Kako zasnovati izobraževanje učencev etnične manjšine v javni šoli: na osnovi skupinskih pravic etnične manjšine ali individualne pravice otroka do enakih možnosti v izobraževanju – primer romskih učencev

3.1 Načelo enakih možnosti

»Pospeševanje enakih možnosti za dostop do izobraževanja« izpostavljamu zato, ker je načelo enakih možnosti v Sloveniji sprejeto kot eno temeljnih načel šolske politike (*Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji*, 1995: 16). Zato je pri iskanju sistemskih rešitev potrebno upoštevati to normo, naj izhajamo iz individualne splošne pravice do izobraževanja ali iz posebne skupinske pravice. Seveda pa bi jo lahko interpretirali na različne načine. Ali enake možnosti zagotavljamo tako, da romskim učencem šolski sistem zagotavlja isto, kot vsem ostalim, ali mora zagotavljati tudi kaj drugega, izhajajoč iz kulturnih razlik? Po našem mnenju je odgovor lahko le ta, da je enakost možnosti v primeru tovrstnih razlik zagotovljena takrat, ko šolski sistem upošteva te razlike, denimo da vsem učencem zagotavlja možnost učenja maternega jezika, v primeru romskih učencev torej romskega jezika.

Ali moramo enakost možnosti razumeti tudi tako, da mora država različnim manjšinam zagotavljati iste sistemske rešitve? Menimo, da ne, in sicer zato, ker je v teh razmislekih potrebno izhajati iz konkretnih okoliščin manjšine oziroma otrok. V politični teoriji, ki se ukvarja z vprašanji večkulturnizma, avtorji običajno razpravljajo o primerih dejanskih zahtev, ki so jih določene skupine naslovile ali jih naslavljajo na posamezno državo, in izhajajo iz ocenjevanja razlik v dejanskem položaju.

Če imajo otroci pripadnikov italijanske in madžarske nacionalne manjšine možnost, da se v osnovni šoli izobražujejo v svojem maternem jeziku in s tem ohranjajo kulturno identiteto, saj v krajih, kjer živijo pripadniki teh dveh manjšin, lahko obiskujejo osnovne šole, v katerih pouk poteka večinoma ali pri polovici predmetov v maternem jeziku posamezne manjšine, ali mora država tudi za romske učence uvesti osnovne šole, v katerih bi pouk v celoti ali vsaj pri polovici predmetov potekal v romskem jeziku?! Menimo, da ne. Dejanski položaj romske skupnosti je tak, da mora biti pripadnikom te skupnosti omogočena socializacija, ki omogoča vključevanje v večinsko slovensko kulturo, iz česar sledi, da morata vrtec in osnovna šola delovati po ustreznih načelih integracije. Dejstvo je namreč, da pripadniki romske skupnosti ne živijo in ne morejo preživeti v popolni ločenosti od širšega okolja, vendar romski otroci nimajo možnosti, kot otroci denimo Amišev, da bi se potem, ko odrastejo, lahko preživljali v samozadostni, od okolice izolirani kulturi in dosegali življenjski standard, ki je primerljiv s širšo družbo, niti se ne morejo preseliti v državo, v kateri bi lahko uporabljali zgolj romski jezik, kot bi se lahko v podobnem primeru pripadniki italijanske ali madžarske manjšine.

A tudi če izhajamo zgolj iz načela zagotavljanja enakih možnosti v izobraževanju (ne iz posebne manjšinske pravice do ohranjanja maternega jezika), obstajajo argumenti za izbirni predmet romskega jezika v kurikulumu javne šole. Naj navedemo enega: raziskave dokazujejo, da so določene jezikovne kompetence prenosljive; usvajanje romskega jezika potemtakem omogoča tudi boljše usvajanje slovenskega jezika in bolj uspešno integracijo.

Naj tem mestu dodamo le še to, da je pri zasnovi vključevanja romskih učencev v vzgojo in izobraževanje seveda potrebno upoštevati tudi druge razlike, ne le jezik.

3.2 Zunanje zaščite, ne notranje omejitve

Ko zahteve preoblikujemo v konkretne pravice, piše Kymlicka, je »pomembno razlikovati dve vrsti pravic, ki jih je mogoče dodeliti manjšinskim skupnostim: pravice skupine nasproti širši družbi in pravice skupine nasproti svojim lastnim članom« (Kymlicka 1995: 98). Ista pravica je lahko zasnovana tako ali drugače, v obliki zunanje zaščite ali v obliki omejitve v odnosu do članov skupnosti. V letih 2003 in 2004, ko je nastajala sedanja *Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji*, so predstavniki romske skupnosti postavili zahtevo, da se v javni šolski sistem za romske učence vpelje izbirni predmet romski jezik s kulturo (strinjali so se s predlogom, da se v šole uvede poučevanje romskega jezika, in predlagali, da je to izbirni predmet), ni pa bilo zahtev po ločenih zasebnih osnovnih šolah za romske otroke ali da bi uvedli javne osnovne šole, v katerih bi pouk potekal pri vseh ali pri vsaj polovici predmetov v romskem jeziku. Ali ta zahteva udejanja prvi ali drugi tip pravice?

Najprej naj pripomnimo, da je glede ustanavljanja zasebnih vrtcev in šol šolska zakonodaja skladna z *Okvirno konvencijo*, saj vsakomur omogoča ustanavljanje zasebnih vrtcev in šol, če ustrezajo kriterijem za vrtec ali šolo. Možnost torej je, vendar je romska skupnost ne izkorišča.

Predpostavimo le kot hipotezo, da bi se romska skupnost zavzemala za ločeno izobraževanje romskih učencev od večinskega prebivalstva, denimo s pomočjo ločenih zasebnih šol, ki bi bile osnovane zgolj za romske učence, ali ločenih javnih šol, v katerih bi potekal pouk večinoma v romskem jeziku. Če v tem primeru romski starši ne bi imeli možnosti izbire šole za svoje otroke, marveč bi jih morali vpisati v romsko šolo, ob tem pa bi se bržčas postavljalo tudi vprašanje, ali te šole romskim otrokom zagotavljajo enake možnosti v nadaljnjem izobraževanju in/ali pri integraciji v večinsko kulturo, potem bi prišlo do konflikta pravice skupine in posameznika.

Vsak otrok je namreč kot posameznik nosilec enakih pravic do izobraževanja. Tudi če ne bi imel posebnih pravic, ima vsak otrok enake državljske pravice. Zato so skupinske pravice manjšine lahko le dopolnilo individualnih pravic otroka, v nasprotnem primeru posebne skupinske pravice prično omejevati njegove splošne pravice. Ali je zahteva po izbirnem predmetu romskega jezika v javni šoli, ki so jo državi postavili predstavniki romske manjšine, v nasprotju z individualnimi pravicami romskih otrok in pravice do enakih možnosti v izobraževanju?! Ne, ker je predmet na izbiro, je le dodatna možnost, za katero se lahko odločijo.

Zato lahko trdimo, da pravica do takšnega izbirnega predmeta nadgrajuje pravice posameznega otroka in da pravica posameznika in pravica skupnosti v tem primeru nista zoperstavljeni, prej nasprotno. Z vidika ohranjanja romske kulture je ta izbirni predmet zaščita, usmerjena proti pritisku, da bi se posamezniki manjšinske kulture s tem, ko se vključujejo v javno osnovno šolo, asimilirali v večinsko kulturo – ali z drugimi besedami, da bi »pozabili« na romski jezik, se utopili v večinski kulturi in pričeli uporabljati le slovenščino, ki je jezik okolja.

Prvi odgovor na vprašanje: ali naj pri iskanju rešitev za izobraževanje otrok romske manjšine izhajamo iz skupinskih pravic etnične manjšine ali iz splošne individualne pravice otroka do enakih možnosti v izobraževanju, bi torej bil, da je potrebno izhajati iz enakih pravic posameznika; v obravnavanem primeru romske skupnosti v Sloveniji posebne pravice nadgrajujejo splošne enake pravice, torej ti dve vrsti pravic nista zoperstavljeni.

3.3 Posebne kulturne pravice manjšine niso odveč

Slovenija je že v obdobju, ko je bila del Jugoslavije, vlagala precej naporov za vključevanje Romov v obvezno šolo, in tako ravna tudi sedaj: namenja dodatna finančna sredstva za individualno ali skupinsko delo z romskimi otroki v šolskem procesu, zagotavlja manjše število učencev v oddelkih z romskimi učenci, ob siceršnjem sistemu zanje posebej financira prehrano, učbenike, ekskurzije, ipd. Če bi to izobraževalno politiko ocenjevali na podlagi prej omenjene Barryjeve razvrstitve, jo lahko razumemo kot drugi tip odgovora na nezadostnost enakih pravic za vse: to so kompenzacijski programi, ki trajajo le toliko časa, dokler obstaja primanjkljaj, ki ga poskušajo odpravljati. A ta politika je bila neustrezna, kolikor med razlogi zapostavljenosti ni prepoznala elementov kulturne identitete romskih učencev. Država je ravnala, kot da naj bi vzroki za neuspešnost pri integraciji v večinsko kulturo izhajali le iz njihovega socialnega položaja.

Država torej romskim učencem ni zagotovila prav posebnih skupinskih kulturnih pravic, na katere opozarja *Okvirna konvencija* – ni pripravila ukrepov in sistemskih rešitev, ki bi pripadnikom romske etnične skupine zagotovili, da »ohranjajo in razvijajo svojo kulturo ter ohranjajo bistvene sestavine svoje identitete /.../ vero, jezik, tradicijo in kulturno dediščino« – v šoli. Kot sva že opozorila z M. Kovač Šebart, je bila »napaka doslejšnje slovenske uradne edukacijske politike, katere cilj je integracija Romov, v tem, da je (bila) ta politika dejansko bolj ali manj neuspela politika asimilacije, brez upoštevanja specifičnosti, ki jih zahteva večkulturnost« (Kovač Šebart, Krek 2003: 34–35). Do sprejetja *Strategije* v lanskem letu Slovenija ni imela sprejetih sistemskih rešitev, ki bi spoštovale določilo *Okvirne konvencije*, da so se države pogodbenice »dolžne vzdržati politike in prakse, katerih namen je asimilacija pripadnikov narodnih manjšin proti njihovi volji«. Ker pa je bila to velikokrat neuspešna asimilacija, kar je v šoli pomenilo, da učenec ni napredoval v višje razrede, je bil dejanski rezultat (če ne tudi kar odkrit ali slabo prikrit pristop) – segregacija (ločevanje) romskih učencev.

V tem primeru se torej pokaže, da posebne norme, ki državi nalagajo spoštovanje kulturne manjšine, ki jih vpeljuje *Okvirna konvencija*, zlasti v primeru šibkejših etničnih skupin niso odveč, saj uvajajo standarde pravic na nadnacionalni ravni, ki skupaj s političnim »pritiskom« na daljši rok izboljšujejo položaj teh skupin.

4 Niti separacija niti asimilacija, marveč integracija

Kaj prej opisani asimilacijski pristop pomeni za posameznega romskega učenca? Ko romski otrok, ki prihaja iz neasimilirane družine, vstopi bodisi v vrtec bodisi v osnovno šolo, ki ni prilagojena na to, da sprejema otroke, ki prihajajo iz romskega kulturnega okolja, se znajde v njemu tuji instituciji, na katero ga dotedanje življenje v družini ni pripravljalo. To zadeva tako jezik kot življenjske navade in vzorce obnašanja. Obstajajo sicer asimilirana romska okolja ali družine, kjer ne govorijo več romskega jezika; vendar večino romskih družin opredeljuje prav to, da uporabljajo romski jezik. Določen del romskih učencev ob vstopu v osnovno šolo ne razume jezika, katerega uporabo zahteva vključitev v učni proces. Precej težav jim povzročajo tudi kulturno specifične – za zahodno kulturo sicer splošno sprejete – navade in vzorci ravnanj, ki jih romski učenci pred vstopom v vrtec ali šolo velikokrat ne usvojijo. Gledano s stališča ohranjanje romske identitete je lahko najbolj sporno to, da »obvladovanje ›funkcionalnih rekvizitov‹ večinske kulture implicira

spremembe v nekaterih za romsko kulturo značilnih vzorcih obnašanja, navad itd., kar pomeni, da posega v identiteto na zelo temeljni ravni.« (Kovač Šebart, Krek 2003: 36.) Kljub temu je po našem mnenju tudi v tem primeru »treba izhajati iz funkcionalnosti in koristi posameznega otroka (»otrokovih pravic«). Treba je postaviti sistem vzgoje in izobraževanja tako, da mu omogoča uspešno vključevanje v večinsko družbo, kar pa pomeni, da morata vzgoja in izobraževanje omogočiti obvladovanje nekaterih vzorcev mišljenja in ravnanj, ki jih najprej terja šolska institucija in tudi večinska kultura« (Kovač Šebart, Krek 2003: 36).

Osnovna šola je pred spremembami, ki jih uveljavlja *Strategija*, romske učence postavljala pred alternativo: če so želeli biti v šoli uspešni, so se morali v vsem prilagoditi večini, tudi v jeziku, v navadah, z videzom, tako da jih sošolci niti niso prepoznavali kot Rome (drugače rečeno, morali so se asimilirati); če pa v tem niso uspeli, so bili tako ali drugače izločeni iz običajnega učnega procesa.

Strategija je bila sprejeta prav zato, da bi v Sloveniji pouk v javnih vrtcih in šolah zasnovali drugače, da bi odpravili po eni strani prikrito politiko asimilacije in po drugi strani prikrite (ponekod tudi odkrite) oblike segregacije ter oboje nadomestili s pristopi, katerih rezultat naj bi bil integracija romskih učencev v večinsko kulturo, pri čemer bi tudi vrtce in šola pričela podpirati ohranjanje romskega jezika in kulture in podporo »romski kulturi« pozitivno vključila v svoj kurikulum. Kar zadeva privzemanje delovnih navad in vzorcev obnašanja večinske kulture, ki jih zahteva tudi šolsko delo, uresničevanje *Strategije* predpostavlja, da šole z neposrednim delom s starši in romsko skupnostjo še več storijo za to, da bi se tem zahtevam romski učenci in družine prilagodili.

Naj navedemo najpomembnejše rešitve, ki jih uvaja *Strategija*:

- **zgodnje vključevanje v vzgojno-izobraževalni sistem:** vključevanje romskih otrok v predšolsko vzgojo v vrtcih vsaj dve leti pred pričetkom osnovne šole, tj. najpozneje s štirimi leti; namen vključevanja v vrtce je predvsem učenje jezika (tako slovenskega kot romskega) ter socializacija v vzgojno-izobraževalni instituciji, ki posreduje izkušnje in vzorce, ki otroku omogočajo lažji vstop in vključevanje v osnovno šolo;
- **romski pomočnik:** neznanje slovenskega jezika ter neuspešno vključevanje otrok lahko odpravljamo oziroma ublažimo tudi z uvedbo romskega pomočnika, ki bo otrokom pomagal prebroditi čustveno in jezikovno bariero in bo predstavljal neke vrste most med vrtcem oziroma šolo ter romsko skupnostjo;
- **vsebinsko prilagajanje programov:** v osnovni šoli uvedba pouka romskega jezika na fakultativni ravni, učenje slovenskega jezika, identifikacija ciljev (npr. večkulturnosti) oziroma standardov znanja v učnih načrtih, ki se dosežejo z vsebinami romske kulture, zgodovine in identitete;
- **stalno strokovno spopolnjevanje** in doizobraževalni programi za strokovne delavce;
- **posebne oblike organizacije in materialni pogoji:** vsaj ohranitev zdaj veljavnih normativov; še naprej finančna podpora oziroma pomoč Ministrstva RS za šolstvo, znanost in šport;
- **nesegregacija**, praviloma nehomogeni oddelki; uporabiti zakonsko že predpisane oblike individualizacije, notranje in fleksibilne diferenciacije, nivojskega pouka;
- **različne oblike učne pomoči;**
- **vzpostavljanje zaupanja v šolo in odpravljanje predsodkov** (poseben načrt šole, s katerim določijo aktivnosti komuniciranja in sodelovanja s starši otrok Romov, in načrt zaznavanja in kontinuiranega

odpravljanja stereotipov in predsodkov, ki se pri večinski populaciji pojavljajo v razmerju do učencev Romov);

- **romski učenci kot etnična skupina niso učenci s posebnimi potrebami** (učenčeva šolska neuspešnost, ki izvira iz neznanja jezika ali specifičnosti romske kulture, ne more biti osnova za usmerjanje otrok v programe z nižjim izobrazbenim standardom). (*Strategija*, 2004: 6.)

V zvezi z opismenjevanjem izpostavljam tri rešitve: prvič, strategija predlaga »raziskavo specifik poučevanja slovenskega jezika za romske učence« in da se »v programe doizobraževanja učiteljev (stalno strokovno spopolnjevanje) vključi tudi strokovnjake, ki se ukvarjajo s poučevanjem slovenskega jezika kot tujega ali drugega jezika« (*Strategija*, 2004: 31) – predlaga torej, da se poučevanje slovenščine za romske učence prilagodi z vidika spoznanj, ki jih prinaša didaktika oziroma poučevanje slovenskega jezika kot drugega ali nematernega jezika; drugič, da »se izdela dodatna navodila za izvajanje učnega načrta za slovenščino za romske učence« (*Strategija*, 2004: 31), s ciljem, da se v končni fazi dosežejo v učnem načrtu postavljeni standardi znanja – to bi med drugim vključevalo priporočila o tem, kako naj se pouk v prvem triletju individualizira in diferencira v oblikah notranje diferenciacije in od 4. do 7. razreda v oblikah fleksibilne diferenciacije (40. člen *Zakona o osnovni šoli*); tretjič: »V program devetletne osnovne šole se uvede pouk romskega jezika od prvega razreda naprej. Šola, v katero so integrirani romski otroci, ga obvezno ponudi, starši in otroci pa ga lahko izberejo (fakultativna raven)« (*Strategija*, 2004: 31).

5 Kako naprej? Kaj morajo opraviti šole in kaj država (šolska politika)

Na osnovi podatkov, ki smo jih z intervjuji po šolah in z vprašalniki zbrali v terenski raziskavi v jugovzhodni Sloveniji (Dolenjska in kraji okoli te pokrajine), potekala pa je konec leta 2004, lahko še enkrat potrdimo tezo, iz katere je izhajala *Strategija* (ki to stanje na sistemski ravni spreminja), da izvajanje pouka, za katerega je značilna odsotnost romskega jezika in kulture v šoli, romskim učencem dejansko ponuja le dve možnosti:

- da se asimilirajo in se tako odpovedo romski identiteti v šoli (privzamejo identitetne vzorce večinske kulture, romsko identiteto pa prikrivajo pred sošolci in učitelji), kar uspeva le učencem iz integriranih družin z višjim socialno-ekonomskim položajem;

- da ostanejo »Romi«, da so »drugačni«, kar praviloma doleti učence iz neintegriranih romskih skupnosti z nižjim socialno-ekonomskim položajem.

S stališča načel večkulturnosti je problem enak za obe skupini romskih družin oziroma učencev: niti romski učenci iz integriranih niti romski učenci iz neintegriranih romskih skupnosti romskega jezika in kulture ne morejo uveljavljati v šoli.

V letu 2005 slovenske javne osnovne šole razen izjem še niso večkulturni prostor, ki bi sistemsko in sistematično vključeval romski jezik in kulturo na »pozitiven« način. Romška kultura je v šolah sicer prisotna ob določenih priložnostih, vendar največkrat kot folkloristični prispevek ob proslavah, v kolikor romske učence vanje sploh vključujejo. Praviloma pa sta romski jezik in romski kulturni vzorci v tej regiji dojeta kot moteč dejavnik integracije.

Od leta 2003 že poteka projekt standardizacije romskega jezika, zaključen bo leta 2006, in tedaj bodo pripravljene teoretične osnove, na podlagi katerih bo mogoče pripraviti ustrezna gradiva

in vpeljati v kurikulum izbirni predmet romskega jezika ter kurikulum tudi sicer prilagoditi. Trajalo bo še najmanj eno ali dve leti več, preden bo romski jezik lahko postal del kurikula. A vendar je v tej točki država že naredila korak proti večkulturni obliki pouka za romske učence, seveda pa bo potrebno konkretizirati in spraviti v šolsko prakso vse ostale rešitve, ki jih predvideva *Strategija*.

Največje težave bodo bržčas na področju prepričanj (tako na strani pripadnikov večinske kot manjšinske kulture) in vzorcev obnašanj.

Učitelji so v isti raziskavi na štiristopenjski ocenjevalni lestvici ocenjevali tudi pomembnost posameznih razlogov za neuspešnost romskih učencev pri šolskem delu. Med dvanajstimi razlogi so na prvih štirih mestih (1) pogosta odsotnost romskih učencev od pouka, (2) pomanjkljivo znanje slovenskega jezika, (3) slabe delovne navade romskih učencev in (4) ne vključenost romskih otrok v institucije predšolske vzgoje. Pri vseh navedenih razlogih, ki jih učitelji postavljajo na prva štiri mesta, ima pomemben ali celo odločujoči vpliv razlika v kulturi. Določene spremembe zahtevajo angažiranost države ali lokalne skupnosti, kot je denimo ustanavljanje in financiranje vrtcev. Vendar imajo tudi vrtci in šole pred seboj še precej dela tako pri tem, da se v šolskem delu ne bi reproduciral nestrpnosti do Romov, katerega vpliv na delovanje šol je opazen zlasti na Dolenjskem, kot pri tem, da bi z neposrednim delom z romskimi starši in skupnostjo postopoma odpravili odsotnost romskih učencev od pouka, jih zadržali več časa v šoli ter jim privzgojili delovne in učne navade, ki so predpogoj učnega uspeha.

Vprašanje pa je tudi, ali bo šolska politika v prihodnje sploh podpirala načela integracije in rešitve iz *Strategije*. Na pritiske slovenskih staršev v OŠ Bršljin v Novem mestu je minister pričel z uvajanjem modela poučevanja romskih učencev, ki trajno ločuje učence, ki naj bi ne imeli ustreznega znanja slovenskega jezika, in jih prestavlja v homogenizirane skupine pri slovenščini, matematiki in spoznavanju okolja že v prvem razredu. To ni le v nasprotju s rešitvami, ki jih podpira stroka, marveč tudi s obstoječim zakonom. Trajnejše zgodnje ločevanje učencev, četudi na podlagi različnega znanja, vodi v socialno izključevanje in zato je nedopustno. Strategija priporoča, da šole tudi pri vključevanju romskih otrok uporabljajo samo obstoječe zakonske možnosti individualizacije in diferenciacije. Oblike integracije, pri katerih se romski in slovenski otroci združujejo le pri športni, likovni ali glasbeni vzgoji, dejansko segregirajo romske učence, to pa zato, ker ločujejo učence pri predmetih, kot so jezik, matematika, narava, družba, itd. S tem vsem sporočajo, da romski učenci, ki jih to najbolj zadeva, na teh pomembnih področjih šolskega dela niso enakovredni ostalim. Ali je v teh homogenih skupinah, v katerih so romsko govoreči učenci, res mogoče bolje poučevati slovenski jezik kot v heterogenih skupinah, v katerih se romski učenci lahko učijo jezika od slovenskih vrstnikov? Ne le v šolah, tudi pri rešitvah, ki se sprejemajo na ravni države, odločitve niso vselej takšne, da bi bile v prid integracije romskih učencev v večinsko kulturo. Vendar je vsaj dolgoročno integracija (ne asimilacija) romskih učencev edina alternativa, ki bi omogočila mirno sobivanje kultur.

Literatura

- BARRY, B., 2001: *Culture and Equality. An Egalitarian Critique of Multiculturalism*. Cambridge (UK): Polity Press.
- Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji*, 1995. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.
- EU Support for Roma communities in Central and Eastern Europe*, 2002. Bruselj.
- Framework Convention for the Protection of National Minorities (FCNM)*, 1995. Strasbourg: Council of Europe
- KOVAČ ŠEBART, M., KREK, J., 2003: Romi v Sloveniji: vprašanja izobraževanja, multikulturalizma in integracije. *Sodobna pedagogika* 54/1. Ljubljana. 28–43.
- KYMLICKA, W., 1995: *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon Press.
- Ustava Republike Slovenije. *Ur. l. RS/l*, 33–1409/91.
- Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja, 1996. *Šolska zakonodaja I*. Ljubljana: Ministrstvo RS za šolstvo in šport. 9–80.
- Zakon o osnovni šoli, 1996. *Šolska zakonodaja I*. Ljubljana: Ministrstvo RS za šolstvo in šport. 109–143.
- Zakon o ratifikaciji Okvirne konvencije za varstvo narodnih manjšin. *Ur. l. RS* 4/1998, 13. 3. 1998.
- Zakon o vrtcih, 1996. *Šolska zakonodaja I*. Ljubljana: Ministrstvo RS za šolstvo in šport. 83–106.
- ŽAGAR, M., 2002: *Politika integracije romske skupnosti v Sloveniji: Preprečevanje socialne izključenosti Romov. Zaključno poročilo raziskovalne naloge*. Ljubljana.

Durđa StrsoGlavec

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

UDK 821.163.6.09–3 Glavan P.

UDK 821.163.6.09–3 Skubic A.

Meje moje kulture so meje mojega sveta (Večkulturnost v prozi Polone Glavan in Andreja Skubica)

Romana *Noč v Evropi* (2001) Polone Glavan (1974) in *Grenki med* (1999) Andreja Skubica (1967) sta vsa v znamenju večkulturnosti. Protagonisti *Noči v Evropi* prihajajo z vseh koncev sveta (Norveška, Italija, Slovenija, ZDA, Irska, Nizozemska, Avstralija, Francija, Belgija), bralcem so na ogled postavljeni devet–deset ur, kolikor traja vožnja z nočnim vlakom od Pariza do Amsterdama. *Grenki med* je roman o tujcih; o tujcih v Sloveniji, o tujcih v Angliji in tujcih na Škotskem, o njihovih življenjih in premišljevanjih. Večkulturnost kot »posledica« življenja Slovencev v nekoč skupni državi pa odmeva iz zbirke kratkih zgodb *Gverilci* (2004) Glavanove in Skubičevega romana *Fužinski bluz* (2001).

The novels *A Night in Europe* (2001) by Polona Glavan (b. 1974) and *Bitter Honey* (1999) by Andrej Skubica (b. 1967) are characterised by multiculturalism. The protagonists of the former, who hail from every corner of the globe (Norway, Italy, Slovenia, the USA, Ireland, Netherlands, Australia, France, Belgium), appear before the reader for the nine to ten hours it takes their train to travel from Paris to Amsterdam. *Bitter Honey* is a novel about foreigners – in Slovenia, in England and in Scotland, about their life and deliberations. Moreover, multi-culturalism as a consequence of Slovenia's presence in the former common state makes a strong appearance in Glavan's collection of short stories *Guerillas* (2004) and Skubic's novel *Fužine Blues* (2001).

O Uvod

Vedno je zanimivo izvedeti, kako nas vidijo in kaj mislijo o nas drugi, bodisi kot o posameznikih bodisi kot o narodu. Tisti drugi, ki so dejanski Drugi, tujci, ki potujejo po naši deželi, ali tisti, ki živijo in delajo pri nas, nam lahko ponudijo objektivnejšo sliko o nas. V romanu *Noč v Evropi* Polone Glavan so v to razmerje postavljeni Američani in Evropejci, Avstralci in Evropejci, Norvežani in Italijani, Francozi in Slovenci, Irci in Nizozemci, v romanu *Grenki med* Andreja Skubica pa Američani in Evropejci, Angleži in Škoti, Angleži in Slovenci ter Škoti in Slovenci. Prispevek predstavlja, kako zvenijo trki različnih kultur, jezikov, izkušenj, civilizacijskih krogov, z jezikom ograjenih svetov v prozi Glavanove in Skubica.

1 Premikanje je glavna naloga sveta¹ ali Noč v Evropi

Roman Polone Glavan *Noč v Evropi* (2001) je omnibus petih zgodb, postavljenih v pet kupejev nočnega vlaka Pariz-Amsterdam. Zgodbe so naslovljene s prislovi: *Prvič* je zgodba o norveškem paru Christianu in Andrinne, ki prisede k Italijanu Giordanu, *Drugič* o Slovenki Nini, h kateri prisede mala Francozinja, *Tretjič* je gostobeseden dialog Američanov Raya, Mikea in Davea, *Četr-tič* je pripoved o belgijskem žeparju Michelu, h kateremu prisede Avstralka Rebecca, *Petič* pa pariška ljubezenska zgodba Irca Aidna in Nizozemke Marijke, ki lahko traja le še do Amsterdama. Roman končuje *Epilog*, epizoda med Nino in Pietrom, njeno nizozemsko avanturo, predstavljena epistoralno. Protagoniste *Noči v Evropi*, popotnike z vseh koncev sveta, povezuje poletno nočno

¹ Glavan 2001: 59.

potovanje iz Pariza v Amsterdam. Vsi, razen male Francozinje in bruseljskega tatiča,² imajo v žepu interrailko, in (vsaj) načelni načrt.

- »Misliš, da bi lahko skočili še do Irske?«
- »Kdaj?«
- »Po Amsterdamu, na primer.«
- »Kaj pa vem. Po Amsterdamu gremo menda v München.«
- »A moramo?«
- »Kaj pa vem. Načeloma imamo načrt.« (Glavan 2001: 86.)

Naključni sopotniki, ki so si delili kupeje, se zjutraj znajdejo v množici teles, »ki so se gnetla na peronu, med stebri in po stopnicah, med prodajalci časopisov in rožami, pod podplate mesta, ki je bilo, ki je utripalo /.../ tako da je bilo v tistem trenutku že skoraj nemogoče reči, kje se konča Amsterdam in začenja življenje samo« (Glavan 2001: 205). Drobní nesporezumi med ljudmi, ki potujejo skupaj, kar na potovanju nujno preraste v bolj ali manj mučna očitavanja, ter bolj ali manj prijetni spomini na Pariz so ostali na vlaku, ko so izstopili, je Amsterdam »pripadal njim, prišli so vsi enaki, vsi očiščeni, vsi pripravljeni« (Glavan 2001: 205).

- Andrinne se je presedla po sedežu. S hrbtom roke je pobožala Christiana po licu.
- »Saj Pariz le ni bil tako slab, ne?« je rekla z znižanim glasom. »Konec koncev sva se imela zelo v redu.« Upanje ji je na koncu malce privzdignilo glas.
- Christian je počasi pokimal.
- »Louvre je bil predrag,« je rekel, »in Eifflov stolp je definitivno precenjen. Latinska četrt je komercialna do amena.« (Glavan 2001: 17.)

Notranji monologi, premišljevanja o drugih in skoznja o sebi, pogovori predstavnikov različnih narodov, kultur, svetovnih nazorov, tradicij, nenazadnje civilizacij, v *Noči v Evropi* potrjujejo splošno sprejeto misel, da ne potujemo samo zato, da bi bolje spoznali predele, po katerih potujemo, in ljudi, ki jih tam srečujemo, temveč da potujemo tudi zato, da bi skoznje bolje spoznali sebe.

Glavanova speljuje pogovore med protagonisti in njihove notranje monologe na polje razlik(ovanj) in prekrivnih točk različnih tradicij, zgodovin, usod, načina življenja ipd., ki je v romanu skrčeno na devetdeset ur, kolikor traja vožnja od Pariza do Amsterdama, in na »nikogaršnje ozemlje«.

- Na skrivaj ga je premerila. Skoraj bi dala roko v ogenj, da ni Skandinavec, ampak, no ja, nikoli ne več. *Stereotipi*, je pomislila in se v mislih krcnila po čelu. *Pusti to, punca*. Na videz bi ga postavila bolj na jug, v Španijo, Italijo ali pa eno tistih novih držav, ki so zdaj tam, kjer je bila nekoč Jugoslavija. Saj če bi bil Norvežan, bi se verjetno že začel pogovarjati z nama, je pomislila in se takoj nato popravila, *ja, pa kaj še. Norvežani da se s kom pogovarjajo?* Še če bi sredi amazonske džungle srečala soseda iz bloka, bi ta najbrž samo pozdravil in rekel, tukaj je pa vroče, kaj. (Glavan 2001: 23.)

---

² Mala Francozinja potuje »samo« v Den Haag, bruseljski žepar pa se iz Pariza vrača v Bruselj. Skozi lik prve je tematisiran splav, skozi lik mladeniča, ki ropa utrujene popotnike na nočnem vlaku Pariz-Amsterdam, pa nočna mora vsakega popotnika.

»Nisem še videla Italijana, ki bi potoval sam,« je rekla. »Vsi, ki sem jih srečala, so bili v gručah. In blazno veliko so govorili. Kar naprej so nekaj čvekali. Zabavno jih je bilo gledati.«

Potlačila je čik v pepelnik.

»Ah, oprosti,« je rekla. »Saj ne mislim reči, da bi morali biti vsi taki.«

»Pa saj imaš prav,« je rekel Giordano. »Res so taki.« (Glavan 2001: 37.)

Evropski popotniki izražajo svoja mnenja, pomisleke, navdušenja in komentarje brez evforije, kakršna je značilna predvsem za Avstralko Rebecca.

»Si iz Avstralije?« je vprašal.

Pokimala je. »Iz Melbourn. Poznaš?«

Michel je pokimal.

»Nisem še bil tam,« je rekel. »Ampak če se prav spomnim, je lepo.«

»Tako,« je skomignila. »Pred tremi leti so ga razglasili za mesto, kjer je na celem svetu najbolje živeti.«

»Vau,« je rekel Michel. »Imaš pa srečo.«

Punca se je zasmejala.

»Kje pa,« je rekla. »Kje pa. Vsaka zakotna vas na vaši celini je stokrat bolj čarobna kot pa cel širni Melbourn. Verjemi.« (Glavan 2001: 129.)

»Kako krasen dan je bil,« je s čisto radostjo v glasu vzdihnila Rebecca, ko je stlačila stvari nazaj v nahrbtnik in se razlezla po sedežu. Priprla je oči. »Kako bla-a-zno krasen. Pariz je bil super. Celo popoldne sem pila kapučino na nekem majhnem trgu in vsi, ki so hodili mimo, mislim, čisto vsi, so se mi nasmehnili nazaj. Potem sem se pogovarjala z nekim krasnim Angležem – mislim, kako je ta tip znal pripovedovati!« Čez ramo je pogledala k Michelu. »Oprosti, ker nakladam,« je rekla. »Ampak Evropa je tako enkratna. Čisto vsak dan je boljši od prejšnjega. Nikoli več nočem nazaj v glupo Avstralijo. Res ne.« (Glavan 2001: 164.)

Njeno popotniško načelo »Predsodki. Ne potrebuješ jih, vsaj tukaj ne, v Evropi. Potni list pa toleranca, to je vse, kar potrebuješ« (Glavan 2001: 124) je postavljeno na preizkušnjo, ko prisede k bruseljskemu žeparju, kateremu s svojim prihodom prekriža načrte. Michel se po začetnem šoku zbere in se s sopotnico zaplete v pogovor o evropskih značilnostih (»Je res, da Belgijci na pomfri dajete majonezo?« je vprašala, Glavan 2001: 152), ko pa pogovor vsake toliko časa zamre, spremljamo njegov notranji monolog, ki je pravzaprav nekakšen filozofski traktat o upravičenosti kraje (»Ljudje ne pazijo. Ljudje mislijo, da se to dogaja drugim, težave in take stvari. Mislijo, da je varno, če imajo denarnice kje v torbi na polici. To je tako kul pri Parizu,« Glavan 2001: 157).

Zgodba o treh Američanih je gostobeseden dialog, v katerem se fantje dotikajo »vsega evropskega«, od pregovornega zamujanja španskih vlakov, lepih Poljakinj, pedofilskih Belgijcev, vraževernih Ircev, seksi Špank, nizozemskih domovanj brez zaves, različnih denarnih enot ..., in – kot gre od Američanov pričakovati – v stereotipni površni maniri kritizirajo.

»Po mojem ima vsako mesto drugo barvo noči. Kaj misliš?«

Dave je vzdihnil.

»Pusti poezijo,« je rekel. »V Amsterdam gremo. Pivo se ti bo segrelo zaradi tega tvojega kvačkanja o barvah.«

»Če ti rečem,« je vztrajal Mike. »V Barceloni je bilo tako ... tako ... kaj pa vem. Nekako bolj rdeče ali kaj. V New Hampshiru pa spet ... no ...«

»New Hampshire je itak črna luknja. V Barceloni pa nisem opazil drugega kot ženske. In vse so bile barve seksa.«

Mike se je obrnil. Zarezal se je.

»Kul,« je rekel. »Barve seksa. S tem se pa definitivno strinjam.«

Sedel je. Vzmeti sedeža so zacvilile pod težo njegovega telesa.

»Parižanke so bolj tako,« je rekel Dave. »Brezbarvne. Ne?«

Mike je skomignil. »Brezbarvne najbrž ni prava beseda. Kolikor sem videl, se v tem mestu pigmenta kar tre. Posebej pod tistimi ... no, kaj so že ... muslimanskimi rutami.«

»Kljub temu,« je rekel Dave. »Kljub temu. Prvič sem se zalotil, da gledam hiše bolj kot ženske. Totalni anti-pod Barceloni.« (Glavan 2001: 83.)

»Prekleti evropski veceji,« je zamomljajal, ko se je zrinil mimo Raya. »Še obrniti se ne moreš v njih. Da ne govorim o čistoči. Po mojem dobiš dvanajst neozdravljivih boleznih že, če približaš rit školjki za trideset centimetrov. Še dobro, da nisem punca, one morajo ...« (Glavan 2001: 91.)

»Najprej moramo dobiti nekaj tistih guldnov,« je rekel. »Ali kaj že imajo tukaj.«

»Prekleta Evropa,« je zaječal Ray. »V vsaki vasi imajo drug denar. Da se jim ljubi. Človek še na kavo ne more, ne da bi prej tekkel v menjalnico. Pravi žur.« (Glavan 2001: 114.)³

V zgodbi, ki jo spleteeta Irec Aidan in Nizozemka Marijke, ki sta se spoznala v Parizu, se Glavanova posmehne protagonistom *Noči v Evropi*, ki v svoje interrailke vpisujejo »obča mesta« potovanj po Evropi, in sicer skozi besede prebivalke od turistov vsakršne vrste izredno obleganega mesta.

»Le kaj bi se dalo povedati o Amsterdamu?«

»Karkoli,« je skomignil Aidan. »Nekaj pa že mora biti na mestu, kamor dere toliko turistov.«

»Saj,« je rekla Marijke. »Turisti. To je nekako to. Njih je vredno priti pogledat, in ne kakšnih muzejev ali cerkev.«

»A?« je zinil Aidan. »Misliš Japonce ali kaj?«

Marijke je odkimala.

»Japonci so v bistvu okej,« je rekla. »Pridejo, si ogledajo, kar se da ogledati, vse poslikajo in grejo. Ne komplicirajo. Tiste druge mislim.«

Aidan jo je vprašujoče pogledal.

»Na primer,« je pojasnila Marijke. »Na primer. Sprehodiš se naokrog, recimo od postaje do Vondelparka – to je en tak ogromen park v centru – in nazaj po drugi strani, pa vidiš vse tiste horde tujcev, kaj pa vem, Nemcev, Američanov, Italijanov, kako visijo po kofišopih, zadeti polegajo po travi, se slinijo po Red Districtu in se režijo kar tja v tri dni, kakorkoli, in en čez drugega zatrujejo, kako je Amsterdam kul. Potem vprašaš kakšnega od njih, okej, zakaj je tako kul? In skoraj vsi, brez izjeme, ti bodo rekli, zato, ker imamo toliko svobode.« /.../ Potem pa sem nekega dne – enkrat sredi poletja, ko je največja gužva – hodila

---

3 Očitno pred uvedbo evra.

naokrog in se zaletavala v vse tiste tujce in kar naenkrat sem si rekla, ej, kaj pa je tukaj tako svobodnega? To, da lahko kadiš travo kjerkoli? To, da so kurbe v izložbi, namesto da bi se skrivale kje po vežah? A je to vse? Jaz se samo zaradi tega še ne počutim svobodna, pa živim tam!» (Glavan 2001: 181.)

Popotniki z različnih koncev sveta seveda govorijo v različnih jezikih (norveško, francosko, italijansko, angleško, Nina v monologih slovensko), ker pa je roman napisan v slovenščini, je jezikovna pristnost govorcev lahko dosežena le z variiranjem med različnimi »stopnjami« pogovornega jezika in posebnimi besednimi zvezami ali frazami, značilnimi za posamezne protagoniste. Tovrsten »prevodni problem« je v Skubičevi prozi rešen z večjim deležem angleščine, mimetičnostjo pogovorne slovenščine in očitnejšimi razlikami v idiolektih posameznih literarnih oseb.⁴

2 Blizu države, kjer je doma Fellini,⁵ ali *Grenki med*

Skubičev roman *Grenki med* (1999) je roman o tujcih. O tujcih v Sloveniji, tujcih v Angliji, tujcih na Škotskem. Skeletna zgodba tematizira življenje prevajalcev in lektorjev angleščine v Ljubljani, zaposlenih pri prevajalski agenciji *Idiom* in na anglistiki Filozofske fakultete v Ljubljani. To so Duane, Danny, Brian, Richard in Jenny. Poleg jezikovne polifoničnosti romana (Angleži, Američani, Škotje, Hrvatje, Slovenci ...) imamo opraviti tudi z narativno polifoničnostjo, in sicer s tretjeosebno pripovedjo, dvema glavnima prvoosebnima pripovedima (Duane in Jenny oziroma Claire) in elektronskimi sporočili Duanovega prijatelja Chaza. Prepleta se več zgodb, več tiskov, več notranjih monologov (med slednjimi se kot rdeča nit skozi roman razteza Jennyjina drugoosebna pripoved, skozi katero izvemo (skoraj) vse o Škotu Ianu, ki je bil nekoč tudi zaposlen pri *Idiomu*), nizajo se ljubljanski dogodki, spomini na potovanja po Škotski, na predljubljsko življenje, sanje, anekdote, skupne prigode ... vse skupaj pa uokvirja enigmatično iskanje prave identitete Jenny oziroma Claire.⁶

Ker roman predstavlja tujce, ki živijo in delajo v Sloveniji, se Skubic seveda ni mogel izogniti nekaterim slovenskim stereotipom in kompleksom (npr. birokratski in administrativni labirinti, ksenofobičnost), vendar skorajda mazohistično pričakovanje slovenskega bralca, ki bi v *Grenkem medu* rad prebral, kaj drugi o nas mislijo slabega, redko obrodi sadove. Skubičevi ljubljanski Angleži in Škoti največkrat mislijo slabo predvsem o Američanih (ki so tujci pri njih) in o svojih sosedih.

V kuhinjo je prikoralak ostrizeni ameriški receptor z očali. /.../ Ti! Punca se je malo zdrznila, ampak se mu je prijazno nasmehnila. Da boš danes pospravila za sabo. V tej kuhinji vsak pospravi, kar posvinja, tudi če je plavalasa Švedinja.

Švedinja je nekoliko razširila oči, ampak se je še vedno smehljala. Hec, očitno hec. Nekakšen čuden, butast hec. /.../

Jasno imate ve plavalase Švedinje mogoče probleme pri ločevanju koncepta krožnika od koncepta ponve, tako da mogoče ne boš vedela, kam pospraviti kaj, ampak me lahko pa vedno prideš vprašat na recepcijo, je rekel in strmel direktno vanjo.

⁴ Roman je založba na platnicah označila kot »jezikovno in stilsko bohотно brbotanje različnih govoric«.

⁵ Skubic 1999: 289.

⁶ Ker se pričujoči zapis ne ukvarja s tovrstno analizo romana, bralce napotujem na razpravo Alojzije Zupan Sosič (2003: 147–148).

Čutil sem, kako se mi po koži sprehajajo vroči mravljinici in v meni je začela naraščati neustavljiva želja, da bi preostanek makaronov stresel špeglasti pizdi za črno majico z napisom Nirvana.

To je čisto znano dejstvo, da so Evropejci v povprečju bolj izobraženi od Američanov, je rekla Švedinja, se pravi, da ne vem čisto, kdo od naju bi imel večje probleme. (Skubic 1999: 41–42.)

Tik pred oknom, skoraj naslanjala se je nanj, je stala mlada, suha ameriška receptorka. Chazov pogled se je osredotočil naravnost nanjo. Potem se je znova obrnil proti meni in mi pomežiknil.

Tako torej, je rekel, ampak Duane, jebemti boga, ona je *Američanka*. Kje so tvoji etični zadržki? (Skubic 1999: 114.)

Angleži in Škoti, prevajalci in lektorji pri podjetju *Idiom*, znajo satirično ost uperiti tudi v lastno jezikovno in socialno skupino (prim. Zupan Sosič 2003: 146).

Še en primerek, sem si mislil, ravno prejšnji teden smo vrgli ven nekega Angleža, ki je študiral angleščino na Cambridgeu in je mislil, da je največji frajer s čisto previsokimi kvalifikacijami. Potem je kompletno zasral dvesto strani neke ekonomske lekture, zamešal je terminologijo in za nameček imel še bližnje srečanje s črkovalnikom. Tako je nazadnje Vaclav Havel postal »Faecal Hazel«, državna sekretarka Vojka Ravbar pa »Vodka Raver.« (Skubic 1999: 76.)

Sendvič odloži na pult, potem pa odpre kredenco in potegne ven veliko džezvo iz rostfraja. Jenny ga z glavo, naslonjeno na dlani, ki ji počivajo na mizi, mrko opazuje.

Zakaj ne moreva nabaviti spodobnega avtomata za kavo?

Zakaj se mora afnati s temi balkanskimi pripomočki? Skrajni čas, da si kupim kakšen nescafé. Jebemti, kako je otročji. Kako fajn se mu zdi, da se lahko dela domačina, jaz pa moram za kazen piti to kavo, ki trga gate. Kot da smo nekakšni Turki ali kaj. (Skubic 1999: 146.)

»lan je bil res pravi Balkanec. Tako kot vsi Škoti.« (Skubic 1999: 149.)

Ti prekleti keltski čefurji. (Skubic 1999: 327.)

Kot nekakšna protiutež Angležem in Škotom nastopa v romanu tudi nekaj slovenskih protagonistov, med njimi je najbolj profilirana Jana, tudi prevajalka pri *Idiomu*. Kot lahko skozi odzive in premišljevanja tujcev spremljamo njihovo doživljanje druge, drugačne kulture,

Ko pripotuješ v Ljubljano, te že takoj na začetku postavi na pravo mesto; na mesto tujca. S tega mesta se da sicer počasi, zelo počasi napredovati, ampak samo toliko, kolikor sam hočeš. V Ljubljani lahko, če hočeš, za vedno ostaneš tujec. Nič lažjega: celo spodbujala te bo pri tem. Ljubljana se diči s takimi, kot sem jaz. Šarmantni tujec iz Newcastle. V Ljubljani ti je lahko to, da si iz Newcastle, v ponos. Ljubljanec ne zanima nič, nič drugega. (Skubic 1999: 45–46.)

Všeč so mi tile podeželani. Čisto nekaj drugega so kot tista ljubljanska evropska kvazismetana.

Tudi do tujcev se obnašajo veliko bolj naravno. Niso tako klečeplazni kot Ljubljančani, ki se grejo svetovljane in so Angleži zanje kot nekakšen čuden civilizacijski ideal. Tile kmetje so sproščeni, ker so neobremenjeni. Oni so tukaj doma. Ti si obiskovalec in kot tak boš tudi postrežen. Ne bodo te skušali impresionirati, kako zelo so ti enakovredni. (Skubic 1999: 285.)

lahko skozi lik Jane razberemo »naše« dojemanje tujcev, ki so v Slovenijo prišli »v nekakšnem otroškem iskanju avanture« (Skubic 1999: 236), saj se *Grenki med* z zmožnostmi razumevanja druge, drugačne kulture ne ukvarja samo v smeri tujci-domačini, ampak tudi v smeri domačini-tujci.

Skubičev *Grenki med* je v večji meri prevodni oziroma jezikovni roman kot *Noč v Evropi* Glavanove. Večjezikovnost tujcev je »prevedena« v slovenski idiom s provokativno mimetičnostjo (Zupan Sosič 2003: 148) pogovornega jezika in zaznamujočim idiolektom posameznih litetarnih oseb (zaradi tega bralec v gosti pripovedni mreži tudi nima težav s prepoznavanjem prvoosebni pripovedovalcev). Ker se Skubic z jezikom (jeziki) ukvarja tudi profesionalno, najbrž ni šlo drugače (v naslednjem romanu, *Fužinski bluz*, je polifoničnost še izrazitejša).

3 Druge kulture je sicer treba ceniti⁷ ali Nenavadna identiteta Nine B

Večkulturnost kot »posledica« življenja Slovencev v nekoč skupni državi motivira ironično zgodbo Polone Glavan *Nenavadna identiteta Nine B* iz zbirke *Gverilci* (2004). Gre za tretjeosebno pripoved o dogodkih, ki so, kot so se skozi zgodovino slovenskega naroda kronološko nizali (skupna večkulturna država, odcepitev), oblikovali Ninino identiteto, in o prelomnem dogodku, ki je njeno identiteto izoblikoval.

Njeno prvo srečanje z vprašanji identitete se je zgodilo veliko prej, preden je sploh vedela, kaj beseda pomeni, in sicer na morju, ki je takrat še bilo »Naše. Naše. Le redke so bile priložnosti v življenju Slovenca, ko je ta beseda zvenela bolj praznično kot ob krožniku onesnaženih sardel in kozarcu toplega piva s pogledom na sonce, ki potratno obarvano tone v Kvarnerski zaliv« (Glavan 2004: 35), kjer je poleg nemških turistov »obstajala še ena vrsta ljudi. To so bili Domačini. /.../ Govorili so glasno, gledali naravnost v oči in kar naprej poskušali zaplesti Nininega očeta v pogovor. Ninin oče je vedno našel kak izgovor in nato momljal nekam predse, da bi človek lahko vsaj na dopustu imel Mir« (Glavan 2004: 36). Ker je bila Nina preveč sramežljiva, da bi si upala približati se otrokom domačinov, je njen oče lahko v miru bral časopis, »ne da bi mu bilo treba podati (Nininim letom prirejenega) prepričanja, kako »je treba Druge kulture sicer ceniti, kljub vsemu pa le imeti v mislih, da gre za Druge kulture« (Glavan 2004: 36-37). Vprašanja identitete bi z njenega zornega kota lahko grafično izrazili takole (Glavan 2004: 37):

NEMŠKI TURISTI	MI	DOMAČINI
rdeči	vmes	rjavi
vljudni	vmes	nevljudni
tihi	vmes	glasni
Kultura	?	Druka kultura

Ko je Nina začela potovati, so ji skoraj vsi Francozi, Nemci, Italijani, Skandinavci, Nizozemci, Španci, Angleži ..., ki jih je srečevala, »rekli, da je prva Slovenka, ki so jo kdaj spoznali, nikomur pa se ni zdelo, da bi bila zato kaj drugačna« (Glavan 2004: 41). Prelomni dogodek, ki je njeno

⁷ Glavan 2004: 37.

identiteto izoblikoval, je bilo spoznanje, da so jo povsod klicali Slovenka, ker je bila edina. Tako je svojo identiteto utemeljila na »Redkosti. Maloštevlnosti. Eksotičnosti, za tiste, ki imajo raje slikovito izrazje. Načelo je bilo preprosto in lahko zapomnljivo, predvsem pa se ti zanj ni bilo treba z nikomer primerjati. Bil si podoben drugim, a nekako manj pogost, kar ti je avtomatično podelilo vrednost.« (Glavan 2004: 42.)

Kajti Slovenci so se v Nininih očeh kar naprej primerjali z »Drugimi kulturami«, včasih v prid Drugih (Evropa), še večkrat pa v prid sebi (Balkan).

4 Ne ravno najbolj nobel konec Ljubljane⁸ ali *Fužinski bluz*

Roman *Fužinski bluz* (2001) je omnibus štirih zgodb s skupnim časom in krajem dogajanja – ljubljansko naselje Fužine na dan zgodovinske nogometne tekme med Slovenijo in Jugoslavijo na evropskem prvenstvu leta 2000. Zgodbe so zapisane v različnih »jezikih«; zgodba mlade Črnogorke prepleta ljubljansčino in črnogorščino, jezik zgodbe upokojene profesorice slovenščine je knjižna slovenščina, stanovanjskega posrednika zaznamuje publicistična zvrst, v zgodbi predstavnika »ljubljanjskega hardcore-metal power folka« pa prevladuje izrazito nizko pogovorno besedišče.

Tako kot je v *Grenkem medu* različna jezikovna in kulturna pripadnost literarne osebe razdelila v več skupin (domačini, tujci; Angleži, Škoti, Američani), je jezikovna mimetičnost v *Fužinskem bluzu* ustvarila različne, vendar prepoznavne pripovedne sklope (zgodbe se prepletajo, različne literarne osebe spremljamo »simultano«, njihove zgodbe niso zaokrožene v štirih poglavjih).

Če je Skubic govor svojih angleško govorečih protagonistov v *Grenkem medu* »prevedel« v slovenski idiom (le tu in tam je ohranjena angleščina), je Črnogorko Janino v *Fužinskem bluzu* »pustil v izvorniku«. Poleg govorice zapitega metalca je jezikovna mimetičnost v primeru Janine najradikalnejša. Epizoda, ki zaključuje roman, je hkrati tudi »pojasnilo«, zakaj je v romanu tolikšen delež neslovenskega jezika Neslovenke Janine, jezika *njihovih*, ki so bili nekoč uradno *naši*, danes pa so *predstavniki druge kulture*.

Malo se podignem i kažem:

»Lezi na krevet, Daša, ne boj se. Smiri se. Šššš.«

Glas mam hripav, sploh nisem vedla, da je tak, se moram odkašlat.

Ona pa men:

»Ne, Janina, zakva mi po srbsk govoriš?«

Zato što sam Janina, stara, a ne neka jebena Angelca. (Skubic 2004: 226.)

5 Meje moje kulture so meje mojega sveta

Borislav Pekić, srbski pisatelj, ki je dolgo časa živel v Londonu, je v *Pismih iz tujine* zapisal, da je natežja »tista tujina, ki ste jo s svojim nerazumevanjem drugih ustvarili sami« (Pekić 1987: 212). Obravnavana proza Glavanove in Skubica se skozi tematiziranje večkulturnega življenja ukvarja z možnostmi razumevanja in sprejemanja drugih, drugačnih kultur in nam hkrati ponuja ogledalo, v katerem lahko skozi odsev Drugih vidimo tudi sebe.

---

8 Skubic 2001: 102.

Viri in literatura

- GLAVAN, Polona, 2001: *Noč v Evropi*. Ljubljana: Študentska založba.
GLAVAN, Polona, 2004: *Gverilci*. Ljubljana: Študentska založba.
PEKIĆ, Borislav, 1987: *Pisma iz tuđine*. Zagreb: Znanje.
SKUBIC, Andrej, 1999: *Grenki med*. Ljubljana: DZS.
SKUBIC, Andrej, 2004: *Fužinski bluz*. Ljubljana: DZS.
ZUPAN SOSIĆ, Alojzija, 2003: *Zavetje zgodbe*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.

Kozma Ahačič

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana

UDK 81–112:929 Bohorič A.:929 Dalmatin J.

***Vjaki jesik bode Boga šposnal* – vpliv Biblije na Bohoričevo in Dalmatinovo pisanje o jeziku in jezikih leta 1584**

Adam Bohorič in Jurij Dalmatin sta na podlagi biblijskih besedil, ki govorijo o jeziku, v latinskem in nemškem uvodu v slovnico in Biblijo leta 1584 predstavila pogled na zgodovino in vlogo jezikov od stvarjenja sveta do svojega časa. Pri tem sta pokazala temeljito poznavanje vseh pomembnih odlomkov in razprav v zvezi z njimi, utemeljila pa sta tudi mesto, ki zaradi prevoda Biblije med tedanjimi znanimi jeziki pripada slovenskemu jeziku.

In 1584, Adam Bohorič and Jurij Dalmatin provided, in their respective Latin and German introductions to the first Slovene grammar and translation of the Bible, on the basis of Biblical texts that talk of language, a view of the history and the role of language from the creation of the world up to that time. In so doing, they showed a thorough awareness of all the important passages and relevant debates, as well as affirming the place that the Slovene language enjoyed among languages known through the translation of the Bible.

Vse od leta 1550, ko je Trubar zapisal na naslovni list TA 1550 programski citat iz Pavlovega pisma Rimljanom: *Et omnis lingua confitebitur Deo*, je – kar je seveda povsem razumljivo – Biblija tudi v slovenskem prostoru igrala temeljno vlogo pri oblikovanju predstave o jeziku in umestitvi slovenskega jezika med druge jezike evropskega jezikovnega Babilona. Zgodba, ki sta jo iz vsem dobro znanih odlomkov leta 1584 domala v istem času oblikovala Jurij Dalmatin v nemškem uvodu v Biblijo in Adam Bohorič v latinskem uvodu v svojo slovnico, se tako po eni strani tesno naslanja na izročilo splošnih evropskih teoloških pojmovanj geneze jezikov in njihove zgodovine, po drugi strani pa sta bila pred pionirskim izzivom: na koncu zgodbe je morala stati slovenščina.

Odlomkov, ki se v Bibliji neposredno dotikajo jezikovnih vprašanj, ni veliko. In prav zato je vredno poudariti, da se tako Bohorič kot Dalmatin dotakneta skoraj vseh. Potem ko Bog v 1 Mz 2, 16–17 prvič nagovori človeka, beremo v 1 Mz 2, 19–20, kako dá Adam imena živim bitjem in ustvari tako rekoč »prvi«, »adamski« jeziki. Dogodek z babilonskim stolpom in pomešanjem jezikov v 1 Mz 11 povzroči, da se vsi ljudje med sabo več ne razumemo. To stanje pa se simbolično prekine z dogodkom v Apd 2, 1–11, ko apostoli prejmejo dar govornjenja in razumevanja vseh jezikov.

Dogodek s pomešanjem jezikov pri babilonskem stolpu (1 Mz 11), v katerem beremo, kako Bog kaznuje ljudi, ki imajo en sam jezik, tako da jih razkropi po vsej zemlji in da zmeša njihov jezik, da ne razumejo več govornice drug drugega, je v povezavi s predhodnimi poglavji Mojzesove knjige stvarjenja odpiral vprašanje o tem, kakšen je bil prvotni človeški jezik, in predvsem, ali se je kljub pomešanju jezikov ta prvotni jezik ohranil.

Bohorič pravi v uvodu v svojo slovnico (BH 1584: *2b),¹ da se je prava raba jezikov (*verus ufus lingvarum*) začela »obenem s prapočetnikoma človeškega rodu, z Adamom in Evo«, ki sta mogla,

---

¹ Mesta v Bohoriču so navedena po originalni paginaciji. Prevod je delo Antona Sovreta in Kajetana Gantarja, navajam ga po Bohorizh 1987: 4–10.

»dokler še nista bila oskrunjena z madežem greha, Boga spodobno hvaliti«. S tem se je Bohorič vključil v razpravo o prvotnem, »adamskem« jeziku, torej jeziku, ki se je govoril pred dogodkom pri babilonskem stolpu. Podlaga za razmišljanje o njem je bil odlomek z začetka 1. Mojzesove knjige (1 Mz 2, 19–20), ki govori o tem, kako je človek dal imena živim bitjem.

Po grehu Adama in Eve pa je, kot beremo pri Bohoriču (BH 1584: *3a–*3b), človek izgubil zmožnost pristne komunikacije z Bogom. Vendar Bog ni hotel, da bi se človek pogubil, zato je s sklepom, »naj združi Sin, druga Božja oseba, na nepoveden način ob določenem času v sebi človeško naravo ter tako odkupi človeški rod in ga spravi v prvotno stanje,« izrekel obljubo milosti (*promissio gratiae*). Ob bodočem upanju je Bog s pomočjo Svetega Duha vzdrževal tudi rabo preprostega govornega jezika, ki so ga »očaki nekdanih dob« ustno prenašali na svoje potomce.

Vendar pa je pri zidanju babilonskega stolpa kot Božja kazen nastopila zmešnjava jezikov in je »iz enega, čistega in preprostega jezika nastala množica drugih, in to nepopolnih« (BH 1584: *3b).

In kaj se je po Bohoriču zgodilo s prvotnim jezikom? Bohorič je prepričan, da se je kljub pomešanju jezikov prvi sveti prajezik ohranil in da je ta predbabilonski, prvotni jezik dejansko jezik Biblije, torej hebrejščina. Takole pravi (BH 1584: *4a):

A čeprav moramo reči, da je bila različnost jezikov zaslužena kazen, je treba vendarle spet spoznati Božje usmiljenje v tem, da se tisti prvi sveti prajezik (*prima et sancta lingua*),² kljub pogostim preseljevanjem ljudi po vsem svetu in po raznih njegovih pokrajinah, ni zatrl in popačil, temveč da se je /.../ tudi brez knjig in določne pisave pri izvoljenem ljudstvu ohranil, dokler ni končno Bog /.../ na gori Sinaj s svojim prstom deset zapovedi predpisal /.../, po Mojzesu tudi petero knjig napisati dal ter jih v določenem jeziku, namreč v tistem prvem, med vsemi najstarejšem in najsvetejšem (*certa lingua, nimirum prima illa et omnium antiquissima*), od najsvetlejšega Boga vzraslem, za potomce posvetil. Tedaj šele so se začele misli duha /.../ z določenim črkopisom in v govorici, ki jo imenujemo hebrejsko, /.../ zapisovati.

Podoben miselni lok nam v zvezi z babilonskim pomešanjem jezikov ter jeziki pred in po njem še bolj neposredno poda Dalmatin v uvodu v svoj prevod Biblije (Rajhman 1997: 290). Tam pravi, da je večjemu delu ljudi »Bog iz upravičene jeze nad grehi brezbožnih Kanaancev in njihovih potomcev v Babilonu z zmešnjavo jezikov odtegnil in odvzel svojo blagodejno in zveličavno besedo skupaj s hebrejsko govornico /.../, čeprav so jo mnogi poznali in cenili celo bolj kot samo verno Božje ljudstvo«. Hebrejsko govornico je – kar Dalmatin v oklepaju še posebej poudari – ohranilo samo Božje ljudstvo.

Kar se tiče začetka pisanja v hebrejščini, navajata Dalmatin in Bohorič identično interpretacijo biblijskih dogodkov. Tudi Dalmatin tako opisuje, da je bila komunikacija v hebrejščini samo ustna, in to vse do takrat, ko je Bog »sam s svojo roko v tem jeziku na dve kamniti plošči napisal deset zapovedi /.../ Mojzesu je izrecno zapovedal, naj Božjo besedo /.../ vsem razumljivo ne uči samo z govorno besedo, temveč v večem spomin potomcem zapusti tudi v zapisani besedi. To je Mojzes marljivo in skrbno zapisal v hebrejskem jeziku /.../« (Rajhman 1997: 289).

² Prevod prilagodil avtor prispevka.

Hebrejščina je torej tako Dalmatinu kot Bohoriču sveti jezik, *lingua sacra*, ne samo zaradi dejstva, da jo je govorilo izvoljeno ljudstvo in da je biblijski jezik, ampak tudi zato, ker je »prvotni«, »prvi« jezik, obenem pa tudi prvi zapisani jezik.³

Tu sta Dalmatin in še bolj Bohorič pravzaprav trdno oprta na cerkveno izročilo, saj malodane parafrazirata odlomek iz Avguštinovega⁴ dela *O Božjem mestu* (16, 11), ki pravi, da je po kazni s pomešanjem jezikov v Babilonu kljub vsemu še vedno ostala Eberjeva hiša, kjer se je ohranil tisti jezik, ki je bil prej skupen vsem. Zato se je ta jezik, ki je seveda obstajal že prej, tedaj poimenoval hebrejščina. Argument za ohranitev hebrejščine kot prvotnega jezika je pri Avguštinu dejstvo, da je pomnožitev in pomešanje jezikov povzročila kazen, Božje ljudstvo pa bi moralo biti seveda iz te kazni izvzeto.

Pri Avguštinu lahko beremo tudi posebno razlago Babilona kot Božje kazni, kar je sicer v zahodni cerkvi⁵ splošno pojmovanje. Avguštin namreč pravi (*O Božjem mestu* 16, 4), da je bila s pomešanjem jezikov »kaznovana ošabnost tistih, ki ukazujejo, tako da človek, ki ni hotel razumeti Boga, da bi ubogal njegove ukaze, sam ne bi bil razumljen, ko bi ukazoval drugemu človeku«. ⁶

Vendar ne gre iskati posrednih ali neposrednih vzorov za Bohoričeve in Dalmatinove opise le pri Avguštinu. Martin Luther tako na primer v svojih komentarjih *in Genesim* (Luther 1975: 402–403)⁷ nazorno našteva težke posledice, ki jih je imelo pomešanje jezikov. Primeri posledic, kot jih navaja Luther na navedenem mestu v komentarju 1 Mz 11, pa se v veliki meri ujemajo z Dalmatinovimi primeri, ki so naslednji: »vse vrste nesreč, zablod, razprtij med narodi, sovraštvo, vojne in krvoprelitja, pa tudi uničenja in propad velikih kraljestev in celih narodov« (Rajhman 1997: 290).

Na **čas po Babilonu** so v podobnih uvodih gledali dokaj raznoliko. Johannes Clajus denimo v svoji slovnici *Grammatica Germanicae linguae* (Clajus 1578: x 2b) najprej opiše, kako so hebrejščino govorili ljudje že pred pomešanjem jezikov v Babilonu, nato pa se zateče v dokazovanje, da nemščina izvira prav iz tistega časa: beseda *Teutfch* (*Deutfch*) naj bi izvirala iz *de* + *Askenas* ali *Theaskenas*: Askenas pa je bil nečak Noetovega sina Jafeta in po Clajusu mitološki oče germanskih ljudstev.

Dalmatin se takim mističnim (in z Biblijo neutemeljenim) pojasnilom o izvoru Slovencev ogne, Bohorič pa jim z opisom, kako so Slavi v resnici gens antiquissima (silno staro ljudstvo), podleže le deloma. Obadva mnogo stvarneje opišeta dejansko, tudi zgodovinsko povsem korektno utemeljeno pot, ki so jo prehodili jeziki, v katerih lahko beremo Biblijo, od Babilona do njunege časa.

---

3 Taka razlaga nikakor ni bila edina možna; pri pomešanju jezikov pri Babilonu je bil za nekatere razlagalce Adamov jezik, kakršenkoli je že bil, tedaj za vedno izgubljen (Law 2003: 104).

4 Na vzporedne miselne tokove pri Dalmatinu v uvodu v DB 1584 in Avguštinu opozarja Sakrausky (1989: 565, 585–586), vendar ne poda natančne primerjave.

5 V vzhodni cerkvi pa nasprotno najdemo (Law 2003: 104) tudi poglede (npr. Išo^odad), ki so razlagali, da je Bog zmešal jezike in razpršil narode, da bi ti zoreli v razumu in modrosti in da bi bila zemlja poseljena in obdelana.

6 Vse citate iz Avguština prevedel avtor prispevka.

7 Delo nam je bilo žal dostopno le v francoskem jeziku.

Kot pravi Bohorič (BH 1584: *4a–*5a), se je po pomešanju jezikov v Babilonu hebrejski jezik v pisavi in govoru oddaljal od svojega izvirnika; nastala je sirška oziroma kaldejska govorica. Po hebrejskem sta prišla še grški in latinski jezik, vse štiri jezike (hebrejski, kaldejski, grški in latinski jezik) pa je Bog kljub pretresom ohranil, da bi bili »kot pravilo in ravnilo za vse druge jezike«. ⁸ Grščina in latinščina sta v stik z Božjo besedo prihajala postopoma, vselej po Božji milosti: najprej je bilo hebrejsko Sveto pismo po posebni Božji dobroti na stroške Ptolemeja Filadelfa prevedeno v grščino (*Septuaginta*); ⁹ temu so se pridružile še preostale knjige Nove zaveze, spisane v grščini; sledil je latinski prevod (npr. Hieronim).

Dalmatin pa se v kar največji meri opre na dogodek, ko je Bog »na binkoštni dan po Kristusu in Svetem Duhu prekletstvo in kazen za greh čudežno spremenil v posebno milost, ko je ljubljanim **apostolom razdelil jezike**, tako da le-ti niso samo v vseh mogočih jezikih razločno govorili, temveč so jih razločno razumeli tudi poslušalci vseh mogočih narodov« (Rajhman 1997: 291). Tu Dalmatin povzema dogodek iz Apostolskih del (Apd 2, 1–11), ki opisuje, kako je Sveti Duh napolnil apostole, da so začeli govoriti v tujih jezikih, kakor jim je Duh dajal izgovarjati, in kako so se jim ljudje različnih narodov čudili, ker jih je vsakdo slišal govoriti v svojem jeziku.

Odlomek, na katerega se opira Dalmatin, je kronološko zadnji pomembnejši odlomek iz Biblije, ki govori o odnosu Biblije do jezika, v njem opisani dogodek pa Dalmatinu predstavlja temeljno gonilo za nadaljnji razvoj širjenja vere v novih jezikih. Prav omenjeni dogodek je namreč po Dalmatinovi razlagi pokazal, da se mora Cerkev širiti med vsemi narodi po vsem svetu, ne le v enem jeziku v judovski deželi. Zato so, kot nam opisuje Dalmatin (Rajhman 1997: 291), apostoli »ljudstvu pridigali v materinem jeziku, Novo zavezo pa razlagali v grščini /.../, ne pa v hebrejščini«. Hkrati pa so svojim potomcem naročili, »da na vseh koncih in krajih z zapisano in govorjeno besedo širijo evangelij v krajevno običajnem in razumljivem jeziku, da bi, kakor govori sveti Pavel po preroku Izaiju, *vsak jezik spoznal Boga* (Rajhman 1997: 291). ¹⁰ Nasledniki apostolov in cerkveni očetje so tako pisali svoje spise »Grkom v grškem in Latincem v latinskem jeziku« (Rajhman 1997: 291).

⁸ Bohorič navaja štiri svete jezike, večinoma pa se omenjajo le trije (*tres linguae sacrae*). Splošna evropska tendenca, dodati osnovnim trem še kak stari jezik, je vidna tudi iz nekaterih drugih uvodov v evropske slovnice. Canini (1554: a 3a) tako v uvodu v svoje delo *Institutiones linguae Syriacae* piše: »Na svetu so namreč trije glavni jeziki: hebrejski, grški in latinski. Posamezni med njimi pa so četvorni: hebrejščina namreč zajema še sirščino, arabščino in etiopščino, ki se bolj razlikujejo po oblikah črk kot po sami vsebini (*reipjâ*). Grščina se deli na štiri nadvse ugledne jezike: atiščino, dorščino, jonščino, eolščino. Tudi latinščina si prisvaja tri druge jezike: italški, galski in hispanški jezik.« (Iz latinščine prevedel avtor prispevka.)

⁹ O tem izčrpno poroča Avguštin (*O Božji državi* 18, 42).

¹⁰ Prevod je deloma spremenjen.

Avguštin govori o istem dogodku in ga razlaga takole (*O Božjem mestu* 18, 49): »Nadvse veliko in nadvse pomembno znamenje je bil tedaj prihod Svetega Duha na tiste, ki so verovali. Povzročil je, da je vsak od njih govoril v jezikih vseh narodov. Tako je naznanil, da bo enotnost katoliške Cerkve zajela vse narode in da bo tako katoliška Cerkev govorila v vseh jezikih.«

Podobno pojasnjuje Avguštin tudi v delu *Tractatus in Iohannis evangelium* (6, 10; sermo 271; navajam po Law 2003: 105), da gre pri tem dogodku za nasprotje babilonskega stolpa. Ponižnost bo namreč vodila k novemu zedinjenju jezikov in narodov v Cerkvi s Kristusom na čelu. Luther (1975: 403) prav tako navaja v razlagi 1 Mz 11 ta dogodek kot nasprotje pomešanja jezikov v Babilonu.

Pri Dalmatinu omenjena misel, ki jo v Bibliji navaja apostol Pavel po preroku Izaiji,¹¹ in sicer, da bo *vŕjaki lesig fposnal Boga* (lat. *omnis lingua confitebitur Deo*, Luther: *alle Zungen sollen Gott bekennen*),¹² je bila v srednjem veku sicer nekoliko manj obravnavana, a za slovenske (in seveda tudi nemške) protestantske pisce nadvse pomembna. Po eni strani je zgoščeno označevala protestantsko doktrino o rabi jezika v cerkvi, po drugi strani pa je edini **biblijski citat, ki združuje tri velike mejnike v 16. stoletju** na Slovenskem: abecednik, slovnico in celotni prevod Biblije.

Poleg Dalmatina namreč to mesto navajata tudi Trubar na naslovni strani *Abecedarija* (TA 1550) in Bohorič v kar šestih jezikih na naslovni strani svoje slovnice (BH 1584). Bohorič navaja ta izrek tudi v uvodu v svojo slovnico, kjer ga označi kot »najveljavnejšega« (*luculentissima fententia*), kar se tiče prave rabe jezikov (BH 1584: *2b): »S temi besedami nam sveti Pavel prikazuje znamenit nauk in presladko tolažbo, pa tudi pravo rabo jezikov. Kajti prvič ugotavlja, da bo zmeraj obstajalo neko občestvo pobožnih, ki bodo s pomočjo jezikov Boga prav spoznavali in častili, drugič pa očitno opozarja, da ta svet ne bo prešel, preden Božja volja ne bo znana med vsemi ljudstvi in vsemi narodi.« Rešitev pobožnih bo namreč po Bohoriču najbližje tedaj, »ko se bo razglašala slava Božja v vseh jezikih«.

S tem pridemo do zadnjega vprašanja, pred katero sta bila postavljena pisca uvodov: **Kako utemeljiti in obrazložiti prevod Biblije v slovenski jezik?** Kako narediti korak od treh svetih jezikov (*tres linguae sacrae*) do jezikov, ki doslej niso veljali za svete?

Tu se Bohoričeva in Dalmatinova izpeljava razlikujeta. Medtem ko Bohorič gleda na prevod Biblije kot na posledico »marljivega in spretnega prevajanja« iz »čistih virov« (*puri fontes*), ki so ga opravili Primož Trubar in drugi, pa je Dalmatinu sam akt prevajanja Božje dejanje, v katerem se Božja beseda znova razodeva po prevajalcu.

Tako povzame Bohorič lok od latinskega do slovenskega prevoda Biblije dokaj jedrnato (BH 1584: *5a):

In tako obstaja ne le Sveto pismo hebrejsko, kaldejsko, grško in latinsko /.../, ampak je danes, v našem stoletju, naprodaj tudi Sveto pismo v nemškem, španskem, francoskem, laškem, ogrskem, češkem, poljskem, rutenskem in moskovitskem jeziku. Edino našim kranjskim ljudem ali Slovencem do naših dni še ni bilo dano, da bi imeli to veliko dobroto celotno v svojem narečju.

Delo je namreč začel Primož Trubar, ker pa ni uspel prevesti cele Biblije, so jo dokončali drugi. Tako se je razodela »v tej poslednji urici sveta tudi našim ljudem prevelika in nedopovedljiva mi-lost Božja« (BH 1584: *5a–*5b).

Zanimiv je tudi oris razlike med Dalmatinovim in Luthrovim pojmovanjem navedenega odlomka, kot ga podaja Sakrausky (1989: 567): »Ta Dalmatinov miselni tok nas lahko pripelje do sklepa, da za razliko od Martina Luthra razume dogodek z jeziki v Apd 2, 1–13 kot neposredni začetek in trajanje pridiganja evangelija v ljudskih jezikih v smislu, da je s tem za vedno padla za ljudske jezike jezikovna prepreka hebrejščine in grščine, ki ju Luther opisuje kot »sveta jezika«, in da so s tem ljudski jeziki zadobili enakopravnost s svetimi jeziki.«

¹¹ »Meni se bo upogibalo vsako koleno, prisegal vsak jezik.« (Iz 45, 23.)

¹² Misel je vzeta iz Pavlovega pisma Rimljanom (Rim 14, 11): »Kakor živim, pravi Gospod, se bo pred mano upognilo vsako koleno in vsak jezik bo slavil Boga.«

Tak Bohoričev stvarni opis in pohvala dotedanjih prizadevanj za prevod Biblije, ki je dejansko pomenila »teoretično potrditev kultiviranosti trubarjanskega knjižnojezikovnega izročila po aktualnih standardih evropskega Zahoda«, je, kot poudarja Grdina (1999: 192), še posebej pomembna, ker »Bohoriču ničesar ni bilo treba sprejeti po inerciji tradicije ali celo (šolske) priučenosti, temveč je pri presoji zadev (okoli) slovenskega knjižnega jezika mogel izhajati iz lastnih predstav in svoje nemajhne humanistične vednosti /.../ o drugih knjižnih jezikih, zlasti o latinščini. In vendar je povsem sprejel od Trubarja izhajajoče izročilo, kakor se je v prvi vrsti kazalo skozi Dalmatinov prevod Biblije.«

Dalmatin¹³ ima za razliko od Bohoriča drugačen poudarek. V ospredje postavi Luthrov prevod Biblije in poudari, da je Bog z njim razodel svojo besedo barbariskim narodom *po* »razsvetljenem Božjem možu, pokojnem doktorju Martinu Luthru«. To pa je storil tako, »da se ni razmahnil samo nemški jezik obenem s čisto Božjo besedo, ampak tudi Božja beseda z jezikom in zlasti z dobro ponemčeno Biblijo« (Rajhman 1997: 292).

Tu Dalmatin sledi predpostavki, ki je bila sicer v veliki meri prisotna v tedanji nemški literaturi in se je naslanjala na spise nemških mistikov, deloma pa tudi na kabalistično izročilo (Padley 1988: 250–251; Padley 1985: 85–89; podobno tudi Eco 2003: 97, 320). Gre za prepričanje, da sveti jeziki, še posebej hebrejščina, vsebujejo Božje skrivnosti. Prevodi Biblije v ljudske jezike tako lahko dosežejo enako raven, kot jo imajo besedila Biblije v treh svetih jezikih (*tres linguae sacrae*), samo če so tudi sami navdahnjeni z Božjo milostjo in svetostjo, če torej tudi sami postanejo »sveti«. To je prevajalce Biblije postavljalo v poseben položaj, saj pri dejanju prevajanja niso bili v ospredju, ampak je po njih znova govoril Bog.

Dalmatin ta model prenese tudi na dotedanje slovensko prevajanje Biblije, ki ga je simboliziral Primož Trubar. Pravi namreč, da je Bog v zadnjem času razodel »svojo čisto besedo« po učenih možeh tudi v francoskem, laškem, ogrskem, poljskem, češkem, ruskem, danskem in v več drugih jezikih, Božja milost pa se je razodela tudi Slovincem, ki se nas je Bog »spomnil v našem navadnem materinem jeziku s posebno nepričakovano milostjo pred drugimi narodi, naklonivši nam prav isti dar in razodetje (*wolthat und offenbarung*) svoje besede kakor spočetka Hebrejcem, nato Grkom in Latincem in naposled tudi Nemcem in drugim narodom« (Rajhman 1997: 292). Pri tem dejanju, pri katerem se je slovenski jezik pokazal enakovrednega drugim jezikom, pa je bil Primož Trubar »izvoljeno orodje« v rokah Boga.

Ta označba nas navaja, da na tem mestu navedemo razmišljanje nemškega slovničarja Johanesa Clajusa, ki v uvodu v svojo slovnico za Biblijo in druga Luthrova dela pravi, da »niso v tolikšni meri delo človeka kakor Svetega Duha, ki govori skozi človeka. Sem tudi v celoti mnenja, da je Sveti Duh, ki je govoril prek Mojzesa in drugih prerokov čisto hebrejščino in prek apostolov grščino, govoril tudi dobro nemščino prek svojega izvoljenega orodja (*organon*) Luthra«. (Clajus 1578: x 4a.)¹⁴ Kakor je za Clajusa Luther izvoljeno orodje (*electum organon*) Svetega Duha, tako je za

¹³ O Dalmatinovem pogledu na »vlogo prevajalcev in verskih pisateljev v službi izročanja« piše Peklaj (1984: 50–51), vendar zgolj opisno in brez umestitve v širši kontekst.

¹⁴ Prevedel avtor prispevka.

Dalmatina Primož Trubar, začetnik prevajanja Biblije v slovenščino, izvoljeno orodje (*auserweltes Werckzeug*) v rokah Boga.

* * *

Adam Bohorič in Jurij Dalmatin sta se pri svojem pisanju lahko opirala na mnoge vire, predvsem na Biblijo, Avguštinove spise, izročilo srednjeveških komentarjev Biblije, komentarje Martina Luthra in drugih protestantov, pa tudi na številne uvode v prevode biblijskih besedil in v slovnice treh »svetih« ter mnogih »ljudskih« jezikov. Jezikovna zgodovina od »prvega«, »adamskega« jezika do ljudskih jezikov tedanje dobe, torej tudi do slovenščine, kakor sta nam jo zapisala v istem letu, je bila v tistih časih nadvse aktualna tema. Podobnosti, ki smo jih nanizali v gornjem besedilu, tako ne pričajo o soodvisnosti obeh besedil, ampak bolj o tem, kako temeljito sta opravila svoje delo: vsem znane odlomke ter njihove komentarje sta izbrala in sestavila v novo celoto.

Odlomki, o katerih sta govorila, so odmevali tudi v naslednjih stoletjih.¹⁵ V »prvem«, »adamskem« jeziku so nekateri videli načela univerzalne slovnice, ki jih je Bog podaril Adamu in ki bi jih lahko znova odkrili, spet drugi (denimo Conrad Gesner v 16. in Athanasius Kircher v 17. stoletju) so trdili, da je hebrejščina prvotni jezik in da zato ni jezika, ki ne bi imel besed hebrejskega izvora, tretji so odkrivali biološke in družbene izvore jezika. Dogodek s pomešanjem jezikov pri babilonskem stolpu je botroval številnim hipotezam o nastanku posameznih evropskih nacionalnih jezikov z aktom pomešanja, hipotezam o večji starosti in s tem večji pomembnosti posameznih jezikov, pomešanje jezikov pa je z vzpostavljanjem nacionalnih držav postajalo vse bolj Božji blagoslov, vse manj kazen in vse bolj družbeno pozitivni pojav: »l'Etat c'est la langue«. V osnovi »nestrokovna« etimološka iskanja in dokazovanja so hočeš nočeš vodila do vedno bolj resnega dela v primerjalnem jezikoslovju (npr. Jakob Grimm). Po drugi strani pa so se s stoletji okrepile težnje, da bi ustvarili umetni univerzalni jezik in se s tem vrnili v predbabilonsko stanje: v Sloveniji je tak jezik oblikoval pater Stanislav Škrabec in ga poimenoval evlalija, dandanes je najbolj znan esperanto.

Tudi v našem času, ko je želja, da bi »vsak jezik slavil Gospoda«, realno uresničljiva, se lotevamo podobnih vprašanj. Se vračamo v predbabilonski čas enega samega univerzalnega jezika; je večkulturnost in večjezičnost sveta nekaj dobrega ali nekaj slabega; moramo zato podpirati male ali velike jezike; nam svetovni prevajalski aparat, ki ga imamo na voljo kot posledico globalizacije, res omogoča, da komuniciramo v vseh jezikih?

Viri in literatura

AUGUSTINUS: *De civitate Dei*. [Http://www.thelatinlibrary.com/](http://www.thelatinlibrary.com/).

BH 1584 = Bohorič, Adam, 1584: *Arcticae horulae Juccifivae*. Wittenberg.

BOHORIZH, Adam, 1987: *Arcticae horulae succisivae – Zimske urice proste*. Maribor: Založba Obzorja.

CANINI, Angelo, 1554: *Institutiones linguae Syriacae, Ajjyriacae atque Thalmudicae, vna cum Aethiopicae, atque Arabicae collatione*. Parisiis: Carolus Stephanus.

CLAJUS, Johannes, 1578: *Grammatica Germanicae linguae ... ex bibliis Lutheri Germanis et aliis eius libris collecta*. [Leipzig].

---

¹⁵ O tem zelo izčrpno Eco (2003).

- DB 1584 = DALMATIN, Jurij, 1584: *BIBLIA*. Wittenberg.
- ECO, Umberto, 2003: *Iskanje popolnega jezika v evropski kulturi*. Ljubljana: Založba *cf.
- GRDINA, Igor, 1999: *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Maribor: Obzorja.
- LAW, Vivien, 2003: *The History of Linguistics in Europe from Plato to 1600*. Cambridge: University Press.
- LUTHER, Martin, 1975: Commentaire du livre de la Genèse. V: *Oeuvres / Martin Luther*, 17. Genève: Labor et Fides.
- PADLEY, G. Arthur, 1985: Grammatical theory in Western Europe: 1500–1700: Trends in Vernacular grammar 1. Cambridge: Cambridge University Press.
- PADLEY, G. Arthur, 1988: Grammatical theory in Western Europe: 1500–1700: Trends in Vernacular grammar 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- PEKLAJ, Marijan, 1984: *Sveto pismo, izročilo in Cerkev v predgovorih Jurija Dalmatina v Bibliji 1584. Inavguralna disertacija*. Ljubljana.
- RAJHMAN, Jože, 1997: *Pisma slovenskih protestantov*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede.
- SAKRAUSKY, Oskar (ur.), 1989: *Primus Truber: Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*. Wien, Ljubljana.
- TA 1550 = TRUBAR, Primož, 1550: *Abecedarium vnd der klein Catechijmus*. Tübingen.

Tomaž Pavlin

Fakulteta za šport Univerze v Ljubljani

UDK 821.163.6.09–32:796

Zgodbe slovenskega športa

Slovenski šport kot eden od elementov slovenske identitete in kulture se je uveljavil tako v narodnem merilu kot v svetovnem. V štirih zgodbah osvetljujemo začetke slovenskega športa oziroma telesne kulture in prvi olimpijski nastop, ki so botrovali razvoju v 20. stoletju.

Slovene sport is one of the elements of national identity and culture that has made its influence felt on both the national and international level. We will hear four stories that illustrate the beginnings of Slovene sport and the first Olympic appearance, which led to development in the 20th century.

Kranjski Janez in Micka, dolgoletna simbolna slika slovenstva, sta bila v ranji Jugoslaviji več ali manj smučarja ali organizatorja svetovno znanih smučarskih skokov v Planici. Ta umetelna slika je prijala tako domači športni sceni kot tudi jugoslovanski, ki ji je bilo smučanje manj pomembno in ga je z veseljem prepuščala Janezom in Mickam. Slovenska avtonomija po letu 1991 pa razbija smučarski mit in vzpostavlja realno športno sliko, ki ji je značilna široka paleta dejavnosti in tudi uspehov. Vse od politične osamosvojitve ne minejo olimpijske igre brez odličnih nastopov slovenskih olimpijcev, še več, nogomet, stereotipno južnjaški, torej jugoslovanski in s tem neslovenski šport beleži renesanso in ponovno prevzema vodilno športno vlogo. V letu 2000 so slovenski nogometaši nastopili na evropskem prvenstvu in leta 2002 celo na svetovnem prvenstvu, kar je za slovenske razmere primerljivo s svetovno ali olimpijsko medaljo. Da ne govorimo o letošnjih nastopih slovenskih hokejistov, ki so ostali v skupini A oziroma bili v skupini, ki se je borila za obstoj, prvi. Izpadli pa so npr. Nemci in ob podrobnejšem pregledu stanja v obeh državah je to nejpomljiivo. Resda so Nemci temeljito namahali Slovence (9 : 1), čemur je sledila tipično slovenska kanonada medijskih umotvorov o sramoti in sramotnemu igranju, a dejstvo »obstoja« ostane. In to dejstvo je grajeno na več ali manj dveh tradicionalnih hokejskih klubih, Jesenicah in Olimpiji. Mit o slovenskem športnem individualizmu, v zadnjem obdobju bivše Jugoslavije predvsem smučarskem, se je s samostojnostjo razblinil. Smučarska identiteta se je razširila na športno. Že Samaranch, bivši predsednik MOK, je pel patetično hvalo malemu narodu, ki da je, glede na športno kvantiteto, takooooo uspešen. Le od kod kranjskima Janezu in Micki, primorskima Jošku in Marici, koroškima Anžeju in Mojceju, štajerskima Francu in Lizi ter prekmurskima Gezi in Mariki toliko moči? Je to tradicija ali umetelno kemično-farmacijsko stanje? Ali gre iskati tradicijo v bojevanju plemenitega Gašperja Lambergarja in ljudskega »borca« Martina Krpana, odrešitelja cesarstva, domovine? Ali pa gre iskati vzroke v pozabljaljoči telovadni zavesti Slovencev in so uspehi le labodji spev?

1 »Borenje s hladnim orožjem«

Neznani pisec je v časopisu *Slovenec* 22. junija 1930 razpredal, da »tudi borenje s hladnim orožjem, ki se je pričelo v centralni Evropi tik pred vojno šele razvijati, je zavzelo po vojni velik razmah. Sicer so prerokovali, da se borenje ne bo moglo vzdržati v današnji dobi, kot prestanek fevdalnih časov. Vendar se je po vojni priredilo že toliko turnirjev s številnimi udeleženci, da ne more danes nikdo več trditi, da borenje ni moderen šport. Da je temu res tako, najbolj dokazuje velika udeležba na zadnji olimpiadi, ki je pokazala, da prodira borenje kot šport čim dalje bolj v široke plasti naroda.« Nedvomno strokovno podkovan je pisec utemeljeval moderno borenje kot »znanost in istočasno /.../ umetnost«. Znanost zato, ker »ima vsak gib svojo utemeljitev«, umetnost pa, »ker znanost brez vežbanja ne zadostuje, in je poleg vežbanja potrebno še mnogo vrlin in duševnih sposobnosti«. Pisec še poudari, da je »borenje« kot šport v aktualni dobi »materializma zelo važen vzgojni faktor predvsem v nravnem pogledu«, kajti »medsebojna skladnost telesne, duševne in srčne vzgoje ni v nobeni sportni panogi tako očitna, kakor ravno pri borenju. Borenje goji in pospešuje v veliki meri razvoj plemenitih duševnih in srčnih lastnosti« ter tradicionalnih viteških kvalitiet kot »hrabrost, hladnokrvnost, prisotnost duha, hitra presoja situacije, takojšnja odločitev in izvršitev, vztrajnost, zatajevanje in brzdanje samega sebe«. In nenazadnje še »vljudnost in obzirnost v obnašanju in poštenost in čistost v mišljenju«. Zato »borenje kuje značaje in kleše mladeniča v moža« in v moderni dobi kleše srednjeveškega turnirskega borca v športnega borca sabljača, srednjeveškega Gašperja Lambergarja v modernega olimpijca Rudolfa Cvetka.¹

Vprašanje je, kdo bi bil pisec, moderni Lambergar, ki je dodobra obvladal »moderno borenje« s sabljo, floretom in mečem? Okoliščine tedanjega trenutka in sabljaškega prostora na Slovenskem, in kar smo pred leti že dokazovali (gl. Pavlin 2001b: 61–76), govori, da je bil pisec Rudolf Cvetko, tedaj prvi mojster sabljaškega športa v Sloveniji in tudi Jugoslaviji. Cvetko je tudi prvi slovenski olimpijca, ki je leta 1912 nastopil na olimpijskem sabljaškem turnirju v Stockholmu kot član avstrijskega sabljaškega moštva. Da pa je zgodba še zanimivejša, je bil v reprezentanci tudi njegov kranjski rojak Kočevar Richard Verderber.

Rudolf Cvetko se je pričel ukvarjati s sabljanjem na vojaški akademiji v Trstu. Sabljanje je nato izpopolnjeval v letih 1904–1907 na Militär-Fecht und Turnlehrerinstitutu v Wiener Neustadtu (vojaškem inštitutu v dunajskem Novem mestu), ki ga je uspešno zaključil in prejel diplomu učitelja sabljanja in telovadbe. Na vojaškem inštitutu je bil Cvetko v letih 1905–1908 sabljaški inštruktor, leta 1908 pomožni učitelj v specialnih tečajih sabljanja, v letih 1908–1910 glavni učitelj specialnih sabljaških tečajev in v letih 1910–1912 glavni učitelj sabljanja pri 11-mesečnih sabljaških tečajih. Obenem je bil tudi športnik in je sodeloval na sabljaških tekmovanjih. Leta 1907 je bil avstrijski prvak, leta 1912 pa drugi v sablji in floretu. Na vojaških tekmovanjih 1908, 1910 in 1912 je bil viceprvak, slavil je Verderber, s katerim sta se spoznala in prijateljevala na vojaškem inštitutu. Skupaj s Verderberjem sta, kot že rečeno, nastopila na olimpijskih igrah leta 1912 v Stockholmu. Tu je tedaj 31-letni Cvetko nastopil le v moštvenem delu tekmovanja, medtem ko je Verderber tekmoval tudi posamezno, in osvojil bronasto medaljo. V moštvenem finalu s sabljo so Avstrijce premagali

¹ Borenje je bilo kasneje slovenjeno v sabljanje, medtem ko je v večini tujih jezikov termin »borenje« (fechten, fencing, escrime, scherma itd.)

habsburški rivali Madžari. Cvetko naj bi v tem dvoboju beležil tri zmage. Tako sta se vrnila iz Stockholma z medaljama, nadaljnja pot pa ju je ločila. Po prvi vojni sta postala državljana držav na pogorišču Avstro-Ogrske, Cvetko Jugoslavije in Verderber Avstrije. Leta 1936 ju najdemo ponovno na Olimpijskih igrah v nemškem Berlinu kot vodji sabljaških moštev svojih držav.

Slovenska javnost pred prvo vojno o Cvetkovih in Verderberjevih nastopih ni kaj dosti vedela.² Stockholmske igre so služile narodnemu obračunavanju in smešenju »nemške« avstrijske reprezentance, medtem ko so slavili Čehe, ki so prvič nastopili s svojo olimpijsko reprezentanco. Tekmovalni red je nanesel, da sta se tudi v nogometu soočila avstrijsko »nemško« in madžarsko moštvo. *Slovenski narod* je z veseljem pikro poročal in se skliceval na dunajski »Arbeiter Zeitung«,³ ta pa na »švedske liste«, »da so se zgodile stvari, ki so ostudne in sramotne.« Nemci in Madžari naj bi se namreč »obnašali kakor malopridneži in so drug drugega suvali z nogami« – morda pa še niso bili večji in so v drsečem izbujanju žoge slednjo zgreševali. Sodu je izbilo dno, ko je »avstrijski levokrilnik /.../ padel – tedaj pa je nanj od zadaj planil madžarski poldesnik in je skakal po njegovi glavi. Ko je padel Madžarski pollevnik, so pa Nemci skočili nanj in delali ž njim ravno tako.« Avstro-ogrski derbi je prekoračil meje normalnosti in »sodnik je dal odtrobiti in je ustavil igro. Med stotinami partij v različnih strokah je sodnik moral samo enkrat posredovati in to – med avstrijskimi Nemci in Madžari.« (SN, 18. 7. 1912; v: Batagelj 2002: 43.) Res sramotno in Slovenci naj bi bili sodržavljeni takšnih divjakov. Pa še državni denar so dobili za to, medtem ko se »po cela leta zavlačujejo prošnje ubogih kmetov, da desetletja traja, preden se dobi nekaj kronic za regulacijo potoka, za stavbo vodovoda. /.../ Za igre je seveda kmalu denar tukaj, za ubogega kmeta pa eksistira edino le stiskalnica.« (Edinost, 2. 7. 1912; v: Batagelj 2002: 48.)

Vendar ne smemo prehitro sklepati, da so bili Slovenci proti nogometu ali proti športu in olimpijstvu, nasprotno, le »nemško-avstrijski« jim ni bil najljubši in olimpijske igre so bile krasen dogodek za »šinfanje« soseda. Zato pa so taistega leta Ljubljanačani vneto navijali za nogometno zeleno-belo Ilirijo, ko se je merila s slovanskimi bratskimi hrvaškimi moštvi in doživela nemški graško štajerski bojkot medsebojnega igranja. Prav tako so slavili telovadbo, vsesokolski zlet v Pragi in domačo narodno telovadbo, ki naj bi ji oblast sicer odrekala podporo, pa čeprav ima država »največ koristij /.../ edino le od domačih telovadcev; šport ostane le šport.« Zato so bile olimpijske igre le olimpijske igre in zato bi morala biti »dolžnost države /.../ podpirati domačo telovadbo.« (Edinost, 2. 7. 1912; v: Batagelj 2002: 48.)

2 »Telovadstvo« = »krepko ljudsko življenje«

Na Slovenskem se pred prvo svetovno vojno že oblikujejo trije glavni stebri telesne kulture, telovadba, planinstvo in šport. Organizacijsko sta prednjačila telovadba in planinstvo, tudi kolesarstvo, ki pa je po začetni evforiji na prehodu 19. stoletja nekoliko zamrlo, medtem ko se je šport (nogomet, tenis, veslanje, sankanje, drsanje, atletika, plavanje ...) dejansko šele pojavljal. Starejšo tradicijo sta imela npr. sabljanje in strelstvo, ki je izšlo iz obrambnih potreb meščanstva v času

---

² Verderber je tudi danes »temna stran meseca« oziroma slovenskega olimpijstva.

³ No ja, za delavstvo je tudi bilo logično, da ni bilo najbolj naklonjeno paradiranju olimpijskega elitizma.

turških vpadov v 15. in 16. stoletju.⁴ Prav tako so bile kulturni vsakdan nekatere tradicionalne dejavnosti kot npr. kegljanje in balinanje. Slednje v slovensko notranjost prihaja s primorsko emigracijo po prvi svetovni vojni, ko je bila Primorska po londonskem sporazumu med antanto in Italijo prepuščena Italiji.

Poleg omenjenih dejavnosti, ki so se več ali manj gojile v društvih, velja opozoriti tudi na razvoj šaha. Slednji se je preko salonov in kavarn, šahovskih omizij in krožkov ter problemskih šahovskih rubrik v časopisu in prvih šahovskih tekmovanj v 19. stoletju hitro širil. V Ljubljani je bilo šahovsko društvo ustanovljeno leta 1912, in sicer Ljubljanski šahovski klub, ustanovitev pa je sovpadala z izjemnim nastopom ing. Milana Vidmarja na mednarodnem šahovskem turnirju v San Sebastianu, kjer je zasedel drugo mesto.

Gimnastika ali telovadba se kot moderna dejavnost in specifičen sistem vaj za vsestransko vadbo človeka pojavi z razsvetljenstvom, idejno pa se zgleduje pri antični gimnastiki. Po letu 1861 in demokratizaciji javnega življenja v habsburškem cesarstvu je stekla pobuda za ustanovitev telovadnega društva v Ljubljani, vendar so oblasti kar celo leto prelagale potrditev pravil. Tako je bilo slovensko telovadno društvo ustanovljeno oktobra 1863. Za razliko od severnega praškega brata Sokola se je poimenovalo Južni Sokol, pozneje enostavneje Ljubljanski Sokol. Namen društva je bil »dajati pobudo, priložnost in navad pravilnim telesnim vajam« oziroma gojiti telovadbo, ki je terminološko nadomestila grški izvornik gimnastika, in vzgajati. To je poudaril konec leta 1863 tudi prvi društveni starosta Etbin Henrik Costa. Costa je poleg splošnega pomena vadbe za telesni in duhovni in moralni razvoj mladih poudaril pomen vadbe tako z vidika javnega izobraževanja kot vidika narodne vzgoje. Hkrati se je zavzel za širitev telovadbe med vse sloje slovenskega naroda in oba spola. Za kmečko prebivalstvo je telovadba koristna, ker naj bi ga kultivirala in dopolnjevala njegovo »surovo moč«, za ženstvo, posebej deklice, bodoče matere, pa naj bi veljalo, da se napačno vzgajajo in zato bolj bolehalo. Sokolska telovadba je bila zato tudi iniciator ženske vadbe. Costa ni mogel mimo vzora starih Grkov, kjer so se prepletali gimnastika, vzgoja in obramba polisa, ter zaključil, da je sokolski ideal vzgojiti mladino »v ljubezni do svoje domovine in do svojega naroda«, kajti »kadar bode telovadstvo sploh v rabi, potem nastane tudi krepko ljudsko življenje in ž njim resnične narodne slovesnosti, ki so cvet narodnega življenja« (Murnik 1951: 125–126).

Ustanovitev sokolskega društva sovпада z ljubljanskim čitalniškim društvom. Sokoli so radi poudarjali prepletenost čitalništva in sokolstva. Tovrstna značilnost se je ohranila, zato telovadna društva niso bila zgolj tekmovalno usmerjena društva ali samozadostna društva specialistične vadbe, pač pa so telovadbo prepletli s kulturnimi dejavnostmi in bili sonosilec narodne vzgoje ter borec za nacionalno emancipacijo Slovencev. Mnogo članov čitalnic je bilo tudi članov sokolskih društev in obratno in marsikje je bil sokolski dom tudi »narodni dom« ali pa je bil »narodni dom«

---

⁴ Na Kranjskem se je v 16. stoletju pojavilo kar nekaj strelskih društev, med njimi pa je srednji vek preživel le ljubljansko »društvo ostrostrelcev« (Rohrschuetzen Gesellschaft), ki so ga datirali v leto 1562. Glede na politično nacionalno polarizacijo v drugi polovici 19. stoletja na Slovenskem so nekateri šteli društvo kot pronemško, čeprav ohranjeni materialni dokazi govorijo tudi o slovenskih članih, kar priča prej o avstrijskem značaju, ki ga je po prvi svetovni vojni zamenjal jugoslovanski. Društvo je bilo elitnega značaja, a obenem nosilec športnega strelstva na Slovenskem v 19. stoletju. Člani so nastopali na medmestnih, avstrijskih in tudi vsenemških strelskih tekmovanjih.

sedež obojih. Sokolskih društev je bilo pred prvo svetovno vojno že nekaj prek sto z več kot 7000 člani, število pa je bistveno poraslo v jugoslovanski državi, kjer se je njihova vloga še okrepila. So pa slovensko telovadno zgodovino zaznamovala tudi katoliška telovadna društva, združena v zvezi Orel, ki so plod slovenske politične in ideološke polarizacije osemdesetih in devetdesetih let 19. stoletja. Mnogi katoliški telovadci so bili najprej člani sokolskih društev in tudi telovadba je strokovno izhajala iz sokolskega sistema.

Sokolska telovadba je bila specifičen sistem vaj, ki ga je oblikoval Čeh Miroslav Tyrš, na Slovenskem pa uveljavil in izpopolnjeval Viktor Murnik. Tyrš je oblikoval sistem vaj po načelu podobnosti in sorodnosti, ne pa po fiziološkem učinku na človeka. Podlaga mu je bilo stališče, da se da vse vaje izvajati, prvič, brez pomoči ali odpora drugih, drugič, s pomočjo ali odporom drugih telovadcev ter tretjič, da gre v obeh primerih razlikovati, ali so vaje izvedene brez vsakih posebnih priprav in orodja, ali pa so slednje za izvedbo potrebne. Glede orodja je še upošteval dejstvo, da je lahko orodje trdno, da se telovadec čezenj ali po njem gibata, oziroma gibljivo, tako da ga lahko telovadec dviga ali meče. Vaje je temu ustrezno razdelil v štiri sklope, in sicer vaje, izvedljive brez pomoči ali odpora drugih, vaje z orodjem ali na orodju, vaje, izvedljive s pomočjo ali odporom drugih (npr. igre), in borilne vaje. Prvi sklop se je delil na proste vaje (npr. vaje na mestu, teki, skoki, plavanje, pozimi drsanje, smučanje itd.) in redovne ali skupinske vaje. Ura telovadbe se je oblikovala z vajami različnih sklopov, čeprav je dejstvo, da so imele večji pomen vaje na orodju. Telovadba ni bila zaprt sistem, pač pa so telovadci, zlasti v 20. stoletju, v program vadbe vključevali mnoge športe. Ponekod so v sokolskih društvih gojili tudi jahanje (vendar ne športno) in sokolski konjeniki so bili vedno čelni možje sokolskih povork. V telovadnih tekmah je bil program sestavljen iz vaj na orodju in nekaterih prostih vaj (večinoma atletskih disciplin, pozimi tudi smučarskih), po drugi svetovni vojni pa se je skrčil na športno in ritmično gimnastiko.

Vzporedno s telovadbo je sokolstvo gojilo tudi t. i. sokolski nacionalizem. Idejno ga je oblikoval M. Tyrš, ki se je navezal na darvinizem in borbo za preživetje. Tyršu je zgodovina človeštva večten boj za bitje in obstanek, ta boj pa je splošni naravni zakon, ki so mu podrejeni tudi narodi in družbe. Zato je narodu merilo za preživetje le zdravo splošno življenje in preživi lahko le kreposten narod, torej narod, ki je fizično in duhovno in moralno zdrav. Da pa je narod zdrav, mora biti v skupnosti na prvem mestu narodni interes nad interesi posameznih narodnih delov ali posameznikov (od tod npr. znani sokolski rek: posameznik nič, celota vse). Nosilec narodne kreposti so sokolska društva, ki so hkrati dejavnik narodnega življenja, dostopna vsem, z dvojno nalogo, nacionalno in strokovno. Društva morajo, prvič, ohranjati narod pri življenjski moči in zdravju, to je telesnem, duhovnem in moralnem zdravju in drugič, društva morajo delovati na skupnem strokovnem področju, telovadnem, kajti telovadba je osnovna dejavnost, ki društva poenoti in bi morala zajeti ves narod in vse narodne sloje. Cilj sokolskega delovanja je dokazovati se na kulturnem polju v primerjavi z drugimi narodi. Pri doseganju ciljev je veljalo načelo konkurence, vendar ne klubške, pač pa zdrave in solidarne, kajti vsa sokolska društva so si tekmeci ene ideje. Zato naj bo vsakemu sosed zgled in vzpodbuda in zdrava konkurenca, obenem pa naj vsako društvo sodruštvu privoščiči zmago z mislijo, ki velja njemu samemu.

3 »Hribolastvo«

Slovensko kulturo je dodobra zaznamovalo ljubiteljstvo gora in gorolazenje ali hribolazenje in plezanje. Pregovorno je veljalo za Slovenca, da se mora v svojem življenju povzpeti na Triglav, najvišjo slovensko goro. Ampak Slovenci so poznali tudi pregovor, da gora ni nora, pač pa je nor tisti, ki gre gor, in so vrhove pustili na miru, saj gore so bile območje svetega, sedeži divjih sil, ki niso želele biti motene, in smrtniki so njih željo spoštovali. Le kdo bi si drznil zdriniti troglavega gromovnika Peruna ali Triglava ali Morano, boginjo smrti in temnih senc ali si nakopati jezo Pehtre babe ali oskruniti čarobno lepoto Zlatorogovega kraljestva, ki jo je čuval mogočni in nevarni Zlatorog, ali se izpostaviti hudemu vetru, ki da tam gori piha s tako silo, da prevrača ljudi in ruši nevarno kamenje, ali pa tvegati življenje ob nevarnem plezanju po strmih stenah in kozjih stezah.

Homo sapiens pa je nepredvidljiv in preračunljiv. »Zlatorogovo kraljestvo« je sprožilo pohlep in kakor pravi zgodba, sta se našla dva lovca, ki sta se odpravila v njegovo kraljestvo, Zlatoroga zalezla in ustrelila. Zlatorog je v smrtnem boju do golega kamenja razkopal vse bajne vrtove, iz njegove krvi pa je pognala čudodelna triglavska roža, ki ga je hipoma pozdravila. Prerojen je oba lovca pahnil v prepad, sam pa izginil za vekomaj in odprl vrata v svoje kraljestvo, odprl vrata radovednosti, kaj je tam zgoraj in koliko je gora visoka. Konec 18. stoletja sta razsvetljena Um in Razum v gore napotila alpiniste znanstvenike, ki so razblinili mitološki svet vršacev, jih premerili in preučili njih naravo in sprožili »planinstvo«, obiskovanje gora ter temu primerno ureditev poti in postavitvev koč in domov. Gore so postale sestavni del kulturnega življenja, vse več je bilo »norih«, ki so se podali na goro. Triglav ni bil več Gromovnik, pač pa je postal ljudska gora, romarski vrh, narodni simbol, simbol slovenstva, svobodnega slovenstva. Pod okupacijo v drugi svetovni vojni, ko se je tod vila najprej italijanska in potem nemška zastava, se je leta 1944 odpravila skupina partizanov razviti slovensko trobojnico. »Po velikem trudu smo čez ledene plasti nad nevarnimi robovi le prišli na vrh, čeprav vsi upehani. Naši napori so bili poplačani z nepopisnim razgledom čez našo širno domovino. Prevzela nas je sreča in bili smo zadovoljni. Nato smo razvili našo lepo trobojnico, ki je ponosno plapolala v jutranjem vetru, a čez robovje in skalovje kralja slovenskih planin se je proti dolini naše bistre Save razlegala pesem slovenskih partizanov.« (Rutar 1986: 55.)

»Hribolastvo« je bilo v drugi polovici 19. stoletja v slovenskem javnem življenju prisotno večinoma v individualni obliki. Tipičen primer je bil Ljubljčan Franc Kadilnik, ki se je ob nedeljah redno odpravljajal na bližnje planinske izlete ali ture, pri povratku pa bil deležen zasmehovanj »ljubljanških srajc« in pripomb o »hribovskem norcu«. Nasprotno so se v sedemdesetih letih 19. stoletja organizirali »nemški alpinci« v kranjski in drugih podružnicah Nemško-avstrijskega alpinskega društva. Poleg slednjega je deloval tudi Avstrijski turistovski klub, na primorskem obrobju pa se je organiziralo italijansko in furlansko alpinstvo. Med Slovenci sicer beležimo prvi poizkus organiziranja leta 1872 v bohinjski Srednji vasi: društvo Triglavski prijatelji, ki pa je že po dveh letih usahnilo. Pobudo v slovenskih Alpah je prevzel »Alpenverein« in do leta 1892 postavil 12 koč.

Slovenci ljubitelji planin ali gora so se ponovno zdramili v začetku devetdesetih let 19. stoletja. Oktobra 1892 sta *Slovenski narod* in *Slovenec* poročala o snovanju Slovenskega planinskega društva (SPD). Bil je že skrajni čas, »sicer nam bodo Nemci po vseh naših planinah napravili nemške napise in kažipote«, je še zapisal *Slovenec*. Pobudnica društvenega organiziranja je bila

skupinica mlajših Ljubljančanov, t. i. »piparji«, ki so jim bili razpoznavni znak pipe. Ustanovni občni zbor SPD je bil 23. februarja 1893 z geslom »ohranimo slovensko lice slovenskim goram«. Pred SPD je bila težavna naloga, vendar pa je društvo konec stoletja že štel preko 1300 članov in postavilo 12 koč, uredilo in označilo številne poti, izdajalo glasilo *Planinski vestnik*, na Triglavu pa je stal Aljažev stolp (Strojin 1970: 29–38).

Aljažev stolp je nedolgo nazaj veljal za najvišjo stavbo na Balkanu. Njegov postavljalac je bil Jakob Aljaž, tudi član SPD. Aljaž se je rodil v Zavrhu pod Šmarno goro leta 1845. Po končani gimnaziji v Ljubljani je začel s študijem klasičnega in slovanskega jezikoslovja na Dunaju, kjer je obiskoval Josipa Stritarja in prepeval v Slovanskem pevskem zboru, nato pa nenadoma Dunaj zapustil in stopil v ljubljansko semenišče. Glasbeno se je izobraževal pri Antonu Foersterju in odlikujejo ga krajše in spevne zborovske skladbe, med katerimi izstopa domovinsko romantična pesem *Triglav, moj dom*. Leta 1871 je nastopil službo kaplana v Tržiču, devet let pozneje pa je bil premeščen na dobrovo pri Otočah. Leta 1883 je bil prvič v triglavski dolini, da bi preveril hvalo o njeni lepoti. Dolina ga je prevzela in leta 1889 je bil službeno premeščen v Dovje pri Mojstrani. Kot navdušenega »gornika«, »planinca«, »turista« ali »hribolazca« so ga snubili že člani kranjsko-nemškega Alpenvereina, ki jih je odpravil in se včlanil v SPD ter sodeloval pri organiziranju radovljiške podružnice. Na Aljaža je vplival dogodek ob otvoritvi koč nemških kranjskih alpincev na Gubah pod Triglavom (danes tam stoji Staničev dom) leta 1887 in govor »nemškutarskega« politika Karla Deschmana, ki ga je zaključil s pozivom: »In ti, očak Triglav, varuj s svojo roko našo nemško zemljo!« Težke besede za slovenskega rodoljuba in tudi težke besede za slovensko planinsko rodoljubje, zato se je odločil ohraniti gorskega očaka slovenskega. »Trmasti župnik« se je odpravil na dovško občino, položil goldinar in kupil svet na vrhu Triglavu ter kmalu sprožil drzno misel, »vrhu Triglava postaviti majhen stolp«, ki »bode okrogel, 1,90 m visok, 1,25 m bode meril v premeru in imel bode prostora za 4 do 5 ljudi ter štiri okna proti glavnem stranem neba. Aljažev stolp bode najvišja stavba ne le na Slovenskem, ampak sploh po slovanskem svetu«, je zapisal *Planinski vestnik* pred začetkom gradnje. Po Aljaževih načrtih je kleparski mojster najprej vlil kose stolpa, ki so jih morali znositi vrh Triglava. »Težavno je bilo spraviti stolp na vrh Triglava. Šest korenjakov, ki so od mladega vajeni hoji po njega strminah, je znosilo v tednu dni posamezne, 15 do 20 kg težke kosove na višino«, kjer jih je mojster sestavil v stolp. 7. avgusta 1895 opoldne je »prvikrat solnce obsijalo najvišjo stavbo na Slovenskem«. »Vse stroške za ta imenitni razglednik in zavetnik je založil njega izumitelj vlč. gospod župnik Aljaž, ki je že od leta 1887 snoval sedaj srečno izvršeni načrt,« je poudaril *Planinski vestnik* (2005: 33–34).

Aljažev stolp je naletel na navdušenje med slovenstvom, nemštvo pa je kaj hitro sprožilo geodetsko tožbo, češ da je stolp uničil podzemeljsko triangulacijsko točko. Sledila je preiskava in dokazano je bilo nasprotno, vojska pa je stolp celo vzela za mero, s čemer je prešel pod cesarsko varstvo, a ostal v lasti Jakoba Aljaža, ki ga je pozneje podaril SPD.

4 »Čudo čudovito«

Ko govorimo o športnih dejavnostih na Slovenskem do prve svetovne vojne, je potrebno poudariti, da šport v obliki angleških panog in iger prihaja na Slovensko ob koncu 19. oziroma v začetku 20. stoletja. Prednjačil je »football«, ki so ga Slovenci prevedli v »nogomet«. Poznosrednjeveška ali zgodnjenovoveška Ljubljana je sicer poznala neko obliko žoganja ali tako imenovano »igro z žogo« (franc. jeu de paume, nem. ballspiele, ital. gioco di palla), vendar je bila igra prej podobna današnjemu tenisu in igranje omejeno na višji sloj mestnega prebivalstva, tako plemstva kot meščanstva. »Igro z žogo« je v naše kraje zanesel Ferdinand I. iz Španije, »a jo je plemstvo že v teku 18. stoletja začelo opuščati«. Ljubljančani so sledili evropskim zgledom in v mestu uredili dve dvorani, »žogarnici« ali »balovža«, ki sta služila tako za igranje kot plesanje. Iz tega »so potem začeli /.../ velike in imenitnejše plesne slavnosti imenovati bale«, kar izhaja »od žoge (nem. Ball) oziroma od razveseljevanj v balovžih« (Mal 1957: 119). Eno od igrišč je stalo na prostoru poleg današnje Drame. Ko je zanimanje za igro pojemale, so stavbo preuredili v skladišče. Uničil jo je danes znameniti ljubljanski potres leta 1895, spomin nanjo pa je ohranjen v Igriški ulici (Mal 1957: 119, Stepišnik 1968: 14).

A »igra z žogo« ni imela nobenih podobnosti z nogometom. Slednji se je pojavil v Ljubljani precej pozneje, najprej med srednješolci. O teh začetkih nogometa v Ljubljani je ohranjen spominski zapis Rudolfa Kropivnika, objavljen v jubilejni številki revije *Slovenski šport*, posvečeni 15-letnici enega vodilnih slovenskih športnih klubov v obdobju med obema svetovnima vojnoma, SK Iliriji. Rudolf Kropivnik sodi v generacijo navdušenih ljubljanskih dijakov, ki so tvorili ogrodje prvih dveh ljubljanskih nogometnih moštev, srednješolskega Hermesa in civilne Ilirije, po zaključku športne poti pa je bil klubski odbornik. Spomine je napisal prijetno in skušal z igrivim, mestoma šaljivim pisanjem bralcu podoživeti »ljubezen na prvi pogled« med dijaki in žogo ter brcanjem. Njegov zapis ne podaja celovitega kronološkega pogleda na začetke, pač pa Kropivnik opisuje dogodke, vezane na njegovo družino in njegovo šolsko okolje in začetke klubskega nogometa, kjer je sam deloval.

Usodni dogodki so se po Kropivniku dogodili leta 1906, »ko še naša bela Ljubljana ni štela svojih klubov na pare, ko še ni bilo savezov in podsavezov, ko so naši današnji »old-boys« še nosili kratke hlačice. Bili smo študentki v prvih početkih naše latinske karijere, vezani na stroga disciplinarna pravila in še strožje besede in lineacije naših konservativnih očetov. »Sport« je obstojal le pri obligatnih šolskih igrah⁵ pod nadzorstvom profesorja. Igralo se je »balin« [balinanje – op. T. P.] in »croquet«. – Takrat je počila bomba.« Nekega dne so nadebudni prvošolci [mladci okrog 11 leta – op. T. P.] »l. državne gimnazije« v Ljubljani prišli na šolsko igrišče s »kladvi in kroglijami za »croquet« in glej, sredi travnika se je vrtelo in skakalo nekaj naših kolegov z nemškega oddelka gimnazije. Od enega do drugega pa so brcali z nogami debelo kroglo. In kadar je padla v lužo, je poškopila nerodne »brčace« in na njej so se poznale lise, liki, kontinenti naše oble. Oj čudo čudovito!« Radovednost jih je premamila in odšli so opazovat veselo rajanje nemških sodrugov. Uzrli so debelo napihnjeno kroglo iz usnja – »čudo čudovito« – in se, gledajoč »čudo čudovito«, čudili

5 »Obligatne šolske igre« so se izvajale v okviru šolskih igralnih popoldnevov, ki so bili enkrat ali dvakrat na teden po dve uri. Prirejali so jih ob lepem vremenu v septembru, oktobru, novembru, maju in juniju. Kot so navajala letna poročila, so popoldnevi dosegli namen, saj so aktivnosti vplivale na večjo disciplino, moralo in uspešno telesno utrjevanje.

in vpraševali »iz česa neki je? Iz železa ni. Napihnjeno usnje? Ne more biti«. A je nekdo bistro ugotovil, da je »duša /.../ notri«, in da je torej žoga kot »človek: duša in telo!« »Čudo čudovito« jih je popolnoma prevzelo in vedno bolj so se približevali brcajočim kolegom. Polagoma so pričeli »kibicirati« in se navdušili nad zabavno novostjo.

Kmalu so tudi oni znali igrati z napihnjениm usnjem z »dušo in telesom« in z vztrajnostjo so stopili led šolske konzervativnosti ter dobili pri šolskih igrah žogo. Pa niso bili edini. Kaj kmalu so izvedeli, da so jo, žogo namreč, imeli na »realiki« in na »ll. državni gimnaziji«. Spomladi 1907 je »brcala« ljubljanska mladež »že vsepovprek«. Mladina je »brcala« s pravo žogo sprva le v okviru šolskih popoldnevov, ko pa je bilo konec šolskega leta, so »poleti suvali s travo nabasano rutico, jeseni dozorel kostanj, pa tudi kamne, tenis-žoge in bog-ve še kaj.« Jasno, nogometna žoga je bila draga, za starše in moraliste pohujšljiva. Kdor bi se hotel v nogometu izpopolniti in se baviti z njim še kako drugače, ta bi trčil ob šolski »disciplinarni red«, ki je »prepovedoval vsako združitev brez dovoljenja šolskih oblasti«, da ne govorimo o profesorjih, ki so bili strogo proti vsaki »novotariji«, posebno pa proti tej »hribovski igri, kjer se riskira noge in glavo in /.../ obleko in drage čevlje«.

A »korajža velja«, so dejali najvnetejši dijaki v začetku 20. stoletja in se lotili organiziranja nogometnega kluba. Slednjega so dijaki »l. državne gimnazije« oblikovali pozimi 1907, »seveda tako tiho, da ta dogodek ni odjeknil na ušesa nepoklicanih«. Klubske seje so potekale pozimi na zasneženem dirkališču⁶ in kepanje je bilo zimski trening. In »po 30 vinarjev na mesec« so »prištedili pri sladkorčkih in zvezkih«, da so si na pomlad kupili »zaželjeno bunko«. Ko so hoteli spomladi 1908 obelodaniti svojo skrivnost, so izvedeli, da se je snoval izvenšolski klub, ki ga je snoval Stanko Bloudek in je sprejemal dijake in »bratovščina« s »l. državne gimnazije« je pristopila novemu klubu. Bloudkovemu klubu so se pridružili še drugi dijaki in klub je pričel igrati. Skromno, tiho, zavzeto, a zagnano. Glede opreme so bili, kot pravi Kropivnik, »ponižni« in okrcal generacije po prvi svetovni vojni, ko »že naraščaj ne more izhajati brez mreže in garderobe«. Njim pa je bila obleka gol, iztegnjene roke prečka, igrišče travnik. »Pozneje, ko je klub dobil naziv Hermes, si je umislil dva droga z zgoraj napeto vrvico.« (Dr. R. K. 1926: 14–15.)

S pričetkom delovanja Slovenskega football kluba Hermes, ki je deloval pod jurisdikcijo prosvetnega ministrstva, zato ga štejemo kot srednješolski klub, se je nogomet med ljubljansko slovensko mladino »vse lepše razvijal, posebno ko se je njegovo moštvo pomnožilo s Šentpetrčani, moštvom mladeži iz ljubljanskega predmestja Št.Peter.« (Dr. R. K. 1926: 14–15.) Med njimi je bil npr. tudi Stanko Tavčar, ki je leta 1920 nastopil v jugoslovanski reprezentanci na Olimpijskih igrah v belgijskem Antwerpnu. Bloudek, ki je od leta 1908 študiral v Pragi, je hermežanom prinesel idejo za rdeče-bele drese z zvezdo, simboli praške Slavije in hermežani so idejo prevzeli, medtem ko je nogometno tehnično obzorje mladim Ljubljančanom širil njihov kolega Karl Valašek, ki se je leta 1909 priselil s starši iz Češke v Ljubljano.

In potem – prve tekme. Najprej z mestnimi rivali, ljubljanskimi Nemci, kar pa ni bilo dovolj. »Trebalo je vstopiti v svet,« se spominja Kropivnik. V začetku maja 1911 sta časopisa *Slovenec* in *Slovenski narod* napovedala »prvo veliko football tekmo« v Ljubljani (S, 6. 5. 1911, *Prva velika football-tekma v Ljubljani*; SN, 5. 5. 1911, *Football tekma v Ljubljani*). Veliko zato, ker je to bilo »prvič,

⁶ Telovadišče za bazenom Ilirije.

da obišče Ljubljano kak tuj klub« (SN, 5. 5. 1911) in s tem »nastopi slovensko moštvo prvič proti izven ljubljanskemu moštvu« (S, 6. 5. 1911). V goste je prihajala tržaška Studentesca Sportiva. Ker je ljubljansko občinstvo »kazalo /.../ mnogo zanimanja za football-šport« (SN, 5. 5. 1911), so pričakovali dober obisk.

V nedeljo popoldne 7. maja 1911 leta je »izgledal tivolski travnik drugače kot ob navadnih vajah [treningih – op. T. P.] in tekmah ljubljanskega moštva«. Igrišče na travniku v Tivoliju ob Latermanovem drevoredu je bilo tokrat »natančno odmerjeno, zaznamovano z belim peskom«, krasila so ga »velika trdnjavska vrata, nove zastavice«, sploh je bilo »bolj športno in nič več tako domače, kakor navadno« (S, 8. 5. 1911, *Nogometna tekma v Ljubljani*). Na igrišče sta pritekli moštvi Ljubljane ali ljubljanskih srednješolcev in Trsta oziroma tržaških srednješolcev. Po devetdesetih minutah igranja se je tekma končala neodločeno 2 : 2. O tekmi nam časopisa poročata različno. Medtem ko je pisec v *Slovenskem narodu* nogomet poznal, pa je Slovenčev imel ali težave ali pa si hudomušno privoščil (telesno)kulturno noviteto in poročal, da so po neodločenem prvem polčasu (0 : 0), v drugem polčasu »vrgli prvo žogo v tržaško trdnjavo Ljubljančani /.../, drugi goal, kakor se športno pravi, če se sovražniku posreči vreči bombo-žogo skozi trdnjavska vrata, so pa Ljubljančani izgubili, ker je neki branitelj goala v bojni naglici sam vrgel žogo skozi vhod lastne trdnjave«. Poročevalec je zaključil, da so se Ljubljančani »borili elegantno, Tržačani z večjim temperamentom«. *Slovenski narod* pa je poudaril, da je »izid tekme /.../ za ljubljansko moštvo jako časten, posebno ker je to bil prvi nastop proti izven ljubljanskemu moštvu« ter da je bila »igra /.../ v splošnem zelo zadovoljiva, igralo se je ves čas na obeh straneh faire, izvzemši nekaj prestopkov tržaškega moštva, ki je skušalo uporabljati svojo telesno premoč. – Naši rdeče-beli so pokazali lepo kombinacijo in hiter tempo, ki so ga vzdržali do konca.« Izkazala sta se »posebno /.../ levo krilo in v prvi vrsti levi back (branilec), ki je marsikateri nevaren napad energično odbil. Vratar je častno rešil svojo vlogo; priporočamo mu le, da nikdar ne zapusti vrat in se ne igra s predolgo vjeto žogo. Halvi (halfi ali vezni del obrambne linije) so primeroma dobro podpirali forwarde (napadalce), ki so pa kazali, izvzemši levega krila, precej neodločnosti, zlasti v streljanju in pred nasprotnimi vratmi. Svetujemo zlasti center-forwardu (srednjemu napadalcu), da opusti dribbling ter raje oddaja žogo takoj na krilo.« (SN, 8. 5. 1911, *Nogometna tekma Ljubljana versus Trst*.)

Prva tekma je bila končana. »Ljubljana je vriskala«, se spominja Rudolf Kropivnik, *Slovenski narod* pa je zaključil, da je »videti, da se je tudi pri nas nogomet dobro vpeljal in le želimo, da se v kratkem osnuje poleg dijaških footballistov še samostojen nogometni klub iz sredine meščanov« (SN, 8. 5. 1911). Na slednje ni bilo treba dolgo čakati oziroma se je to dejansko že dogajalo. In kdo so bili ljubljanski meščani, ki so snovali nogometni klub? D. Stepišnik piše o bivših slovenskih študentih, ki so študirali v Pragi in se tam navduševali nad novo športno igro, vodilnim praškim nogometnim klubom Slavijo in njegovimi nogometnimi zmagami (Stepišnik 1968: 151). O Slaviji naj bi krožile razne zgodbe, zlasti »kake da so bile tekme z Angleži, kako so bežali posamezni golmani iz svojih vrat, ker niso hoteli več loviti žog, katere je pošiljal skozi vrata znameniti Konšek, ker so bili strelji tako močni, da sta padla žoga in vratar skozi vrata.« (SN, 12. 5. 1913.)

Dva dni po »veliki tekmi«, to je 9. maja, je potekal ob osmi uri zvečer v gostilni Pri Roži občni zbor. Potem ko so zborovalci posedli, je Josip Rohrman, predsednik pripravljalnega odbora, na-

znanil začetek občnega zbora, pozdravil navzoče in predstavil začetek »football-igre«, ki da ima korenine na Angleškem ter hkrati omenil zmage »čeških igralcev nad drugimi narodi«, ki »so s svojo pridnostjo in disciplino dosegli, da so sedaj med prvimi moštv.« Sledila je razprava o imenu in novi nogometni otrok z imenom Ilirija se je rodil. Nogometaši so pričeli brcati in poželi veliko zanimanja med mladimi hermežani, ki so se »smejali« brcanju »mož, starih preko dvajset, nekateri preko trideset let, z bradami in brki, očali in oženjenimi.« Konkurenca hermežanom ni bila nevarna na zelenem polju, temveč in predvsem na finančnem. Kot se Kropivnik spominja, je kaj »kmalu /.../ prišlo spoznanje. Ni samo znanje »stoperjev« in drugih umetnosti, kar tvori podlago sportu, temveč predvsem-denar.« In hermežani so bili »skoro brez njega. Oni pa so imeli krasen prostor, vedno nove žoge in drese, celo prave čevlje kot smo jih videli v knjigi Der Fussball in prava vrata. Vleklo nas je tja k belo-zelenim in sklenili smo prijateljstvo.« (Dr. R. K. 1926: 14–15.)

Kluba sta navezala tesnejše stike in Hermežani so prestopili k Iliriji, ki je v javnosti zastopala slovenski in ljubljanski nogomet, dejavnost pa je že po nekaj letih širila tudi z drugimi športi in se leta 1919 preimenovala v športni klub Ilirija. Z Ilirijo je povezan tudi začetek igranja hokeja na ledu na Slovenskem konec dvajsetih let prejšnjega stoletja. Ilirije po drugi svetovni vojni ne najdemo več med aktivnimi klubi, bila je preveč meščanska ali purgerska, a spomin nanjo je ohranjen še danes v kopališču Ilirija in skakalnici v Planici ter preko njenega dolgoletnega predsednika in mecena Stan-ka Bloudka, po katerem se imenuje državno odlikovanje za delo in dosežke na področju športa.

Viri in literatura

Slovenski narod (SN), 1911.

Slovenec (S), 1911.

Planinski vestnik (PV), februar 2005.

BATAGELJ, Borut, 2002: Prvih pet olimpijskih iger 1896–1912. *Zbornik Rudolf Cvetko*. Ur. T. Pavlin. Ljubljana: Olimpijski komite Slovenije, Slovenska olimpijska akademija, Fakulteta za šport.

Enciklopedija Slovenije, 1. zvezek, 1987. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Dr. R. K., 1926: Kakšni so bili začetki nogometa? *Slovenski sport*, 9. maj. 14–15.

MAL, Josip, 1957: *Stara Ljubljana in njeni ljudje*. Ljubljana: Mestni muzej.

MURNIK, Viktor, 1951: Ustanovitev prvega slovenskega telovadnega društva in nekaj njegove zgodovine. *Vodnik* 5–6. 125–126.

PAVLIN, Tomaž (ur.), 2002a: *Zbornik Rudolf Cvetko*. Ljubljana: Olimpijski komite Slovenije, Slovenska olimpijska akademija, Fakulteta za šport.

PAVLIN, Tomaž, 2002b: Institucionalizacija sabljanja po prvi svetovni vojni v Ljubljani. *Zbornik Rudolf Cvetko*. Ur. T. Pavlin. Ljubljana: Olimpijski komite Slovenije, Slovenska olimpijska akademija, Fakulteta za šport.

PAVLIN, Tomaž, 2001: »Včeraj bi bil lahko tudi Napoleon ponosen na svojo Ilirijo«. *Zgodovina za vse* 8/2. 43–62.

PAVLIN, Tomaž, 2000: *Razvoj Sokolstva v Sloveniji med leti 1929-1941. Doktorska disertacija*. Ljubljana.

PAVLIN, Tomaž, 2004: Druženje za telo in duha: športna (telovadna, strelska, planinska in športna) društva. *Društvena in klubska kultura v Sloveniji*. Ur. A. Brglez, B. Vogrinec. Ljubljana: ICK.

RUTAR, Miloš, 1986: *Sodelovati in zmagati*. Ljubljana: Borec.

STEPIŠNIK, Drago, 1968: *Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem*. Ljubljana: DZS.

STEPIŠNIK, Drago, 1971: *Stanko Bloudek*. Ljubljana: DZS.

Stoletje v gorah, 1992. Ljubljana: CZ.

STROJIN, Tone, 1970: *Gradivo za planinsko zgodovino*. Ljubljana: Mladinska komisija pri PZS.

Zakladi Slovenije, 1979 (besedilo M. Kmecl). Ljubljana: CZ.

Irena Novak Popov
 Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
 UDK 821.163.6.09–1"19/20"

Slovenski literarni dialog s tujino

Prispevek obravnava multikulturnost na ravni posameznikove eksistencialne izkušnje in njene ubeseditve v literarnih, predvsem pesniških delih. Teoretsko izhodišče je koncept jaza in drugega, ki ga danes uporabljajo različne humanistične vede: etika, psihoanaliza, sociologija kulture in literarna komparativistika. V sodobni slovenski poeziji je poleg abstraktnih filozofskih in jezikovnih preokupacij zelo živo navzoče ustvarjanje plastičnih podob tujih svetov, v katerih se zrcali tako specifični slovenski opazovalec, obremenjen z domačo zgodovinsko, socialno in kulturno izkušnjo, kot prisvojeni svetovi drugega. V produktivnem srečanju se jazu razpirajo globinska vprašanja lastne identitete in kreativnosti v maternem jeziku. Literarni svetovi, ki so jih ustvarili slovenski pesniki v »prostovoljnem eksilu«, so raznovrstnejši in vrednostno bolj protislovni od medijsko posredovanih, politično uporabnih stereotipov o tujem in svojem.

This contribution explores multi-culturality at the level of individual experience and its expression in literature, particularly poetry. The theoretical starting point is the concept of self and other now used in various areas of the humanities such as ethics, psychoanalysis, sociology of culture and comparative literature. In contemporary Slovene poetry, in addition to abstract philosophy and linguistic preoccupations, there is a very lively presence involving the moulding of other worlds in which are reflected a specifically Slovene observer, weighed down with domestic historical, social and cultural experience as well as the appropriated world of the other. In productive contact, profound questions of identity and of creativity in the mother tongue are revealed to the self. The literary worlds created by Slovene poets in »voluntary exile« are heterogeneous and more contradictory in terms of values than the politically exploited stereotypes about the other and one's own offered by the media.

1 Moj prispevek bo multikulturnost predstavil skozi posameznikove eksistencialne izkušnje in njene ubeseditve v sodobni slovenski poeziji. Uporabljeno teoretsko izhodišče je koncept drugega, ki so ga po M. Bubru in M. Bahtinu¹ prevzele psihoanaliza, etika, kulturologija, interkulturalna komparativistika in postkolonialna kritika.² Koncept drugega je konstitutiven za koncept jaza, kajti svoje resnice o svetu sam ne morem ne doživeti ne misliti znotraj sebe oz. brez intersubjektivnega odnosa, ki nastaja v dialogu z drugim. Dialog je izmenjava različnih videnj, nasprotujočih si idej o svetu. To je ustvarjalen proces razumevanja in sporazumevanja, dogovarjanja in iskanja soglasja, izražanja sebe in poslušanja drugega. Dialog predpostavlja priznanje, dopuščanje drugačnosti drugega brez omejevanja njegove svobode. »Dialoški odnos z drugim človekom oz. drugačno kulturo je vrednota, v kateri se plemeniti lastni Jaz«. ³ Dialog je torej proces dotikanja, spoznavanja, vrednotenja, sprejemanja/zavračanja in spreminjanja, ki prizadeva oba dialoška subjekta. Obstoj drugega vedno zastavlja vprašanje jaza, sebstva, svojega: kdo in kakšen sem skozi tujo

-
- 1 Mihail M. Bahtin, *Estetika in humanistične vede*, Ljubljana: SH, 1999; Martin Buber, *Dialoški princip*, Ljubljana: Društvo dvatisoč, 1999.
  - 2 Emmanuel Levinas, *Čas in drugi*. Ljubljana: Družina, 1999; Zvonko Kovač: *Poredbena i/ili interkulturalna povjest književnosti*, Zagreb: Književna smotra, 2001.
  - 3 Miha Javornik, Nesklenjenost Bahtinove misli kot njena odlika, *Estetika in humanistične vede*, Ljubljana: SH, 1999, str. 395.

perspektivo in kdo in kakšen si ti skozi moj pogled. Ravnine, na katerih se dogaja srečevanje med svojim in tujim, so lahko površina in globina, telesnost in duhovnost, realnost in imaginarnost. Drugost je lahko sprejeta od zunaj ali od znotraj, me izziva in spreminja ali pušča ravnodušnega. Na drugo/tuje se lahko odzovem tako, da ga sprejemam in prisvajam, tako da postane del mene samega, ali se nanj odzivam z distanco humorja, ironičnega razumevanja, s kritiko, sarkastičnim posmehom, zanikajočim cinizmom, tako da je drugi večni nepriznani tujec, moj potencialni nasprotnik, neprijatelj, sovražnik, ki se ga bojim in se mu moram umakniti ali ga odstraniti, če se mu nočem podrediti in s tem zanikati avtentičnega in avtonomnega sebe. Dialog ne ukinja razlik, temveč jih izzori in razrešuje v dogovor, zato je več kot samoljubje, nekoristni prepir ali nasilje. Že od Bahatina naprej je znano, da je absolutno svoje konstrukt, tako kot je konstrukt absolutno tuje. Psih analiza in razvojna psihologija predpostavljata, da se identiteta jaza konstituira preko ovinka drugega/družbenega in da ego ne potuje le k alter egu (jazov drugi), temveč privzema poteze nekega alter tu (tj. drugi). V sebi torej prepoznavam tebe in ti prepoznavam mene v tebi. Te abstraktne, simetrično dvosmerne sheme so iz medosebne sfere prenosljive na jezikovno komunikacijo, literarno razumevanje in medkulturne stike. Dialog se ne začne šele z nagovorom drugega, ampak je vsebovan že v sami besedi, ki jo subjekti usmerjamo v predmete, kajti beseda/govor se prelamlja skozi tuje besede, vrednotenja in poudarke samega predmeta. Naše lastne besede so v nekem smislu »tuje« besede, ki so postale s prisvojitvijo brezimne, ali pa so razumljene in pretvorjene v »naše-tuje« besede, dokler ne postanejo »naše« besede z ustvarjalnim značajem. Razen tega tudi razumevanje smisla posameznega besedila/izjave poteka kot dialoški stik z drugimi besedili/izjavami v nekem velikem kulturnem kontekstu, kjer ni dokončne besede, in v nekem »velikem času«, ki presega neposredno sedanost in preteklost in se razpira v prihodnost.⁴

2 Pregled sodobnih pesniških del ima v ozadju premislek o slovenski kulturni identiteti in mnogovrstnosti osebnih pesniških identitet. Začetno vprašanje je bilo, ali so lastnosti nacionalne in osebne identitete stalne, kako so hierarhizirane in v katerih okoliščinah in položajih doživljajo prespraševanje. Pri tem je treba vedeti, da je večkulturnost in popolna ali delna večjezičnost konstantna lastnost slovenske kulture. To se v zgodovini književnosti kaže skozi t. i. »vplive« in prevajanje iz drugih književnosti, na poseben način skozi izseljensko književnost (političnih in ekonomskih emigrantov) in skozi stalno kroženje informacij.⁵ Če se omejimo samo na drugo polovico 20. stoletja kot predhodno stanje današnji odprtosti in sprejemljivosti, lahko opazimo, da so ravno politično neposlušni literati tudi za ceno težav z oblastjo – prisilnega utišanja ali celo odvzema svobode – iskali načine preseganja monološke situacije ene same dogmatizirane resnice in prestrašene zaprtosti v enklavo etnocentričnosti. Najbolj produktivni del moderne književnosti se je prenavljal v nenehnem stiku s francoskim eksistencializmom in strukturalizmom, nemško fenomeno-

---

⁴ Mihail Bahtin, K metodologiji humanističnih ved, *Estetika in humanistične vede*, Ljubljana: SH, 1999.

⁵ Slovenske literarne revije so že v 19. stoletju s poročili, prevodi in študijami premoščale obrobnost, provincialnost in nerazvitost domačega kulturnega prostora ter lokalnim prizadevanjem dovajale bolj univerzalne srednje- in zahodnoevropske estetske in teoretske kontekste. Slovenska literarna identiteta se je že od samih začetkov oblikovala v stiku z evropskimi tokovi, čeprav najprej izrazito zamudniško in reducirano. Izobraženci pa so se do leta 1919 oblikovali na tujih univerzah, kjer so študirali v tujih jezikih.

logijo in filozofijo biti, ameriško literaturo beatnikov, lingvizma in postmodernistične metafikcije.⁶ Šele v zadnjem času nas poleg receptivnega vidika dialoga začenja zanimati tudi produktivni vidik. Zanima nas vpis slovenske literature na svetovni zemljevid skozi intenzivnejše prevajanje slovenskih literarnih del v tuje jezike (zlasti v angleščino), ustvarjalnost potomcev prvotnih slovenskih izseljencev, ki pišejo v tujih jezikih, ter še neraziskani pojav »prostovoljnega eksila«.

3 Če je bogastvo sveta res raznovrstnost resnic in kultur, bi se to moralo še posebej izkazati v umetniških izrazih tistih avtorjev, ki imajo globinski stik z drugim, s tujo kulturo in literaturo, torej avtorji, ki so dalj časa živeli in ustvarjali v tujini in svoje neposredno odzivanje na sodobno kulturno pojavnost vgradili v slovenska literarna dela, namenjena slovenskemu bralcu. Zanimivi so zato, ker njihovo življenje in vraščanje v novi svet presega odnos očaranega obiskovalca in tudi odnos občutljivega sodobnega intelektualca, ki neznano drugo sprejema skozi množično medijsko in internetno posredništvo, ter držo mladega kultiviranega popotnika, ki piše literaturo kot vtise »s poti«.⁷

Ker so po drugi svetovni vojni Združene države Amerike postale center vsakovrstne moči in središče globalizacijskih procesov, ker je New York ne le svetovna prestolnica kapitala, ampak tudi kulture, sem se omejila na ustvarjalce, ki jih je izzvala razvpita odprtost in multikulturnost te dežele. Zanimalo me je, kako in do kolikšne mere se je »tuje« ponotranjilo v slovenskih tekstih⁸ in kako se je »svoje« preverilo in preoblikovalo v neposrednem srečanju in soočenju z njim.⁹ Moje razpravljanje bo posvečeno pesniškim zbirkam Tomaža Šalamuna (*Amerika, Turbine, Arena, Sokol, Praznik, Balada za Metko Kraševac, Živa rana, živi sok*), Aleša Debeljaka (*Minute strahu*), Uroša Zupana (*Sutre*), Iztoka Osojnika (*Iz novega sveta, Nekoč je bila Amerika*) ter Primoža Čučnička in Gregorja Podlogarja (*Oda na manhatnski aveniji*).

4 Zgodba **Tomaža Šalamuna** je izjemna, saj je edini slovenski pesnik, ki večino svojih del ustvarja zunaj Slovenije (v ZDA, Mehiki, Franciji, Grčiji idr.), ima najdaljši, večletni staž bivanja v ZDA

---

⁶ Podrobno o tem razpravlja Janko Kos, *Primerjalna zgodovina slovenske literature*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2001, za najbližje pojave postmodernizma pa prim. tudi Tomo Virk, *Strah pred naivnostjo*, Ljubljana: LUD Literatura, 2000.

⁷ Že diagonalno branje kratke proze in poezije zadnjih petnajstih let potrjuje vtis, da mnoga dela nastajajo iz zapisovanja in preoblikovanja izkušenj na potovanjih: srečevanja in obiskovanja novih znancev in prijateljev, obiskovanja razstav, koncertov, gledališč in kinematografov, študija na tujih univerzah in iz branja tuje literature. Med njimi prevladujejo avtorji, rojeni okrog leta 1960 in pozneje: Aleš Debeljak, Brane Mozetič, Aleš Šteger, Uroš Zupan, Peter Semolič, Lucija Stupica, Andrej Blatnik, Jani Virk, Andrej Morovič, Vladimir P. Štefanec, Polona Glavan. Izjema so malce starejši Iztok Osojnik, Ifigenija Simonovič in Brina Svit Merat. Začetnik je Izidor Cankar z romanom *S poti* (1913), aktualizacijo preoblikovanja jaza ob srečanju z drugim pa je uresničil Evald Flisar v romanu *Čarovnikov vajenec* (1986).

⁸ Popolna raziskava bi morala vključiti tudi avtorje, ki jih bolj zanima stari kontinent: Ifigenijo Simonovič, Vinka Möderndorferja (London), Brino Svit, Petra Semoliča, Vladimirja P. Štefanca (Pariz), Andreja Moroviča (Berlin). Še podrobnejše delitve pa bi v eno množico zajele dvodomne avtorje, ki občasno pišejo v drugem jeziku in dvojezičnost tudi literarno tematizirajo, ter avtorje, ki sled drugega zamejujejo na literarni (dogajalni prostor), citate in intertekstualno navezovanje (hommage, nagovor, pastiš, aluzijo).

⁹ Največja stopnja obogatitve ni najpreprostejša, površinska citatnost (tujejezični vrivki) ali opis drugačnega (zanimivega), temveč sprememba osebne poetike in preoblikovanje osebnosti, v katerem drugo, drugačno in drugje postane integralna lastnost jaza, notranji ti, ki ni več prepoznan kot tuj.

in je tudi najbolj prevajani slovenski pesnik v angleščino.¹⁰ Svojo usodo pesnika v eksilu si je preoško napovedal v prvem stavku zbirke *Poker* (1966), nato pa jo dosledno, vztrajno in večkrat z velikim naporom in osebnim angažmajem uresničeval. Začetki ameriške izkušnje segajo v leto 1970, ko je bil kot član neoavangardne, multimedijske skupine OHO za dva meseca povabljen v New York (Muzej moderne umetnosti), nadaljujejo se z dveletnim sodelovanjem v mednarodnem pisateljskem programu na univerzi v Iowi in večkratnim gostovanjem v umetniški koloniji v gradu Yaddo v Saratoga Springsu, podporo Fulbrightove štipendije, MacDowell kolonije v New Hampshireu. Kot gostujoči pisec je obiskal univerze Harvard, Columbia, Pittsburg, Mississippi, Massachusetts itd., bil tri leta kulturni ataše pri slovenskem veleposlaništvu, v zadnjem času pa je član mednarodnih žirij za podelitev prestižnih ameriških nagrad za poezijo.

Bivanje v Ameriki je dogradilo pesnikovo v *Pokru* začeto odmikanje poezije od tradicionalnih ekspresivnih in simboličnih načinov izpovedovanja. Podlaga jezikovne igrivosti, semantičnega eksperimenta in svobodnega asociiranja je avantgardistično rušenje meje med realnim življenjem in umetnostjo: vse, kar doživi in zapiše pesnik, je legitimni predmet poezije, zato pesnik ne selekcioniira, temveč kopiči čim bolj raznorodno jezikovno gradivo. Ne le da so besedila žanrsko različna (od polemik do intimnih epistol, od antiod do minimalnih nonsensičnih izrekov, od simboličnih vizij do anekdotičnih pripovedi), ampak so tudi socialnozvrstno in jezikovno hibridna ter enciklopedična.

V intimni družinski svet že v pesmih zbirke *Amerika* (1972)¹¹ vstopi komunikacija z novimi prijatelji-pesniki, ekstenzivno branje književnosti v angleščini, intenzivno čutno doživljanje brezmejnje pokrajine in narave, spoznavanje pozabljenih kultur. Ob tem njegova osebnost raste v mir, zbravnost, odprtost in vedrino, ki jih ne morejo zatemniti niti sence slovenske in jugoslovanske politične stvarnosti, niti zavedanje lastnih primanjkljajev (negotovost, strah), ki so posledica nesvobode. »V Srednji Evropi so z žico pripeti ljudje« (64), v Ameriki pa so ljudje »divji in hitri kot tigri« (52), »trpljenje se umika pred ljudmi« (66) in čeprav novih izkušenj ni mogoče takoj predelati in primerjati s starimi, pesnik čuti, da je njegova bruhajoča ustvarjalnost povezana s sprejemanjem in sprejetostjo brez omejitev oziroma s svobodo (»Moji mejniki so sonce«, 22) in ljubeznijo (»Do svojega tridesetega leta sem se navadil ljubiti vse. Nimam cmokov v grlu«, 29). Evropsko dediščino dualistične razklanosti na telo in dušo ter iz nje izpeljan pojem greha odpravljajo svetloba, energija, čudež življenja in sanje velikih pesnikov, ki »prebijejo zemljo z resnico« in »v enem verzu natančno napovedo svojo smrt« (78). Navdušeno pridobivanje osebne in pesniške moči sega vse do dileme na-

---

¹⁰ Samo v ZDA ima dvanajst prevedenih knjig poezije, od majhnih brošuric (chapbooks) *Snow*, *Turbines*, *Painted Desert* do izborov pri uglednih založnikih (*The Selected Poems of Tomaž Šalamun*; *The Shepherd*, *The Hunter*; *The Four Questions of Melancholy*; *Hommage to Hat*, *Uncle Guido and Eliot*; *The Feast: Poems*) in prevodov celih pesniških zbirk *Poker*, *A Ballad for Metka Krašovec*, *Blackboards*, *The Writing*). Pri alternativnih založbah, ki obvladujejo ameriško literarno življenje, izhaja več deset revij, v katerih objavlja skupine pesmi. Njegovi prevajalci so ugledna prevajalska in pesniška imena Michael Biggins, Christoph Merrill, Philis Levin, Anselm Hollo, Bob Perelman, Joshua Beckman, s katerimi pri prevajanju sodeluje, doživlja pa tudi navdušene kritike. Glej diplomsko delo Tine Preglau, *Prevodi pesmi Tomaža Šalamuna v angleščino po letu 1995*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2005.

¹¹ Zbirke bodo obravnavane v kronološkem zaporedju nastajanja in ne po kronologiji objav, ki zamujajo za leto ali dve. Podatke o nastanku glej v Bibliografiji Tomaža Šalamuna v antologiji *Glagoli sonca*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993.

cionalnega odpadništva (26), toda samozavest in prizemljitev izpeljuje iz osebnih spominov (na konceptualne umetnike OHO-ja, brata slikarja in očeta) ter spoznanja, da človek svoje zavesti ne more zamenjati za popolnoma drugačno: »Vrtenje glave je totalna utopija« (81).

V zbirki *Turbine* (1975) se enciklopedičnost okrepi s popularno glasbo, filmom ter slikarstvom, ki bo tudi kasneje vodilno referenčno polje. Razsejane drobce o novi ameriški tehnični kulturi (avtomobil, air condition, računalnik) in družbenih problemih (onesnaževanje, prenaseljenost, socialna nepravilnost, upor militarizmu) dopolnjuje mitska zavest starih civilizacij (mehiški Teotihuacan, v poznejših zbirkah Indijanci) in poetične podobe divjine. Povsem nova vsebina je razmišljanje o družbeni vlogi poezije (31), o vrednosti knjige v primerjavi z elektronskimi mediji (*stavros*), o socialnem statusu pesnika-tujca (*peter trias*, *donnelly's*) in o narojenosti v svoj jezik, ki ga začenja razjedati »lingua franca«. Dokaz, da prisvajanje novega okolja in jezika sega v najgloblje plasti jaza, je asociiranje po glasovni podobnosti: »Tam se streljajo in dela pink, pink. Pink Floyd. Naš rektor se imenuje Boyd.« (60.) Šalamunova identiteta je obremenjena z evropsko duhovno formacijo, s filozofsko podlago, ki preprečuje nedoločljivost in sproščenost subjekta. Druga zamejitev je logika, ki v položaju popolne negotovosti vzpostavlja normalnost, omejuje ter zabrisuje problem imenovanja in s tem »markira samomorilsko strast« (*generalno kregani*). Nasprotno pa poetična imaginacija »raztaplja robove« s svetlobo, zbombardira »ideologijo začetka in izuma« (28), »raztrešči meso v veselje« in pripravi »prazen prostor«, kamor »vdre sveža voda. Tako se obnavlja jezik« (26). Pesnika preganjajo metafizična vprašanja duše, patetična moralna vprašanja greha (*car le vice*) in prizadetost z domačimi političnimi in kulturnimi anomalijami: pozabljeno slovensko podeželje (*odkopati grad*) in negativna recepcija njegove poezije (*epistola jeznim*). Strah ga je potrebe, »da bi se kam naslonil«, se nehal dvigovati nad sonce in treščil z domišljajske višine (*poročila*) ter obležal kot pobiti zajci (*pobiti zajci*).

Arena (1973) vsebuje več kritične distance do destruktivnih dimenzij ameriške civilizacije: surove dekadence bogatih, neravnovesja med tehnologijo, naravo in mitologijo (*Os Vermont Rim*), ideologije napredka in dominacije denarja, ki ga mora pesnik iz Vzhodne Evrope uporabljati samo za potovanja in uživanje umetnosti, če noče končati »pod lupo mračih sil« in kontrolo policije (*Rotenje zapravljive žene*). Ameriški način življenja obvladujejo hitrost, hrup, pritisk realnosti in nenehna intelektualna napetost. Pesnika osebno preganja tudi melanholija, ki je posledica metafizike in zavedanja primanjkljajev: uničenje lastnine, duha, izobrazbe in dekorja predvojnega meščanstva, ki mu je pripadal del njegove rodbine (*Rod človeka ovce*), revolucionarna zgodovina, diktat vojske in revščina. V družbi, kjer je avantgarda očrnjena, ker zmaguejejo samo tisti »z vsebinno«, »priučeno lepoto« in tisti, ki povzročajo najmanj težav med »nesenzibilnimi kmeti«, je ostal moderni pesnik brez literarne in filozofske tradicije (*Pritožba*). Zato se tudi v Ameriki odziva panično, po nepotrebnem bojovito (*Zrak*) in z boleznim kopičenjem znanja (*Dobro jutro*), dokler svoje prednosti ne spozna v ranljivem srcu pesnika in iz poezije ustvari novo transcendenco. Modernost izključuje emocionalni subjektivizem v korist intelekta (*Pesek*), razprte čutnosti (*Človek ovca*), predvsem pa živega dialoga z ljudmi bleščечеge uma, ki ga prijazno sprejemajo in mehčajo (*Gayatri Spivak*), učijo opazovati, ljubiti, sprejemati, »ležati v božjem naročju« in »migati« (*Anselm*

Hollo, Josephine Clare, pes Custer in muca). V *Areni* pesnik poroča o izjemnih psihičnih doživetjih onkraj znanega: ekstazi, očiščenju in prerojenju v drugačnega človeka, ki bo dober, pozoren in nežen do bližnjih ljudi in oddaljenih sorodnikov. Ekstatična preoblikovanja imenuje z budistično terminologijo »bodisatve« in ponazarja s poetiko identifikacije jaza z vsem, kar je zunaj sebe sposoben imenovati in kar zanj postaja drugo, govoreče bitje (*Sam*). Ker je njegova deviza neposredna izkušnja, se ne pusti zapeljati modnim teoretskim avtoritetam in trendom, npr. Lacanovi psihoanalizi (*Premaknem se se premaknem*). Res je sicer, da niha med depresijo in megalomanijo, toda položaj pesnika pod praznim nebom, v veliki »ameriški juhi«, obrnjen navzven in do »blaznosti« preplavljen z novimi doživetji ga navdaja s pogumom, ki bi ga rad delil z drugimi: »Pokonci glavo, bratje! / Žalost nas ne sme razjesti.« (*Dobro jutro*). Biti pogumen pomeni vzeti nase simbolično ubijanje kot sestavino ljubezni, poplavljanje kot očiščevanje in zažiganje kot pogoj žarenja in se predvsem znebiti razmišljanja o posmrtnosti. Ker se je jaz okreplil s tem, da je vsrkal pozitivne prvine drugosti, svobodo, toleranco, demokracijo, odprtost, zmore samoironični pogled nase in kritični na svoje. Slovenci ga vidijo kot pošast, neznano kozmično bitje, čuden neuničljiv organizem, svetovnega popotnika ali navadnega potrošnika (*History*), za ameriškega prijatelja pesnika pa je človek, ki nenatančno izgovarja angleščino, ne mara funkcionalne arhitekture, preklinja, misli v preskokih in kaže, kako »the fibers of consciousness can go backwards and forwards« (*Avtor Bob Perelman*). Vrednotenje v pesmih *Naša hiša in Slovani* odkrije zanikrno in temačno zgodovino, nepotrebno bojevitost med majhnimi narodi, nekultiviranost, neizobraženost in malenkostnost: »V naših krajih vsak počeni balon / povzroči travmo, ker baloni niso na karte.« Toda zgroženosti pred razjedanjem vzvišenega se pesnik spominja tudi iz govora poljske dame, ki kljub svetovljanskim izkušnjam resno odsvetuje prevajanje »bolnega« Gombrowicza (*Krakow*). Prevrednotenje vsega znanega in distanca do sebe zajame tudi jezik. V pesmi *Imperializem mi trga glavo* je hkrati izpovedana slast zaradi obvladovanja močne in prodorne angleščine, ker je z njo premagal strah: »pošast se je /.../ raztopila, razstavila in prevedla«. Hkrati pa se boji izgubljanja slovenščine, ki ji je zavezan čustveno in telesno in si zanjo želi: »Bodi lep, bodi pogumen moj jezik. / Objami me, drži me, / bodi scela na moji koži, / žari energijo brez teh okov.«¹²

Zbirki *Sokol* (1974) in *Praznik* (1976) sta nastajali v spodbudnem okolju umetniške kolonije v gradu Yaddo, kar se pozna v drži vzhodnjaško prosojne meditativnosti in zaupanja.¹³ *Sokol* prinaša oblikovno in vsebinsko koncentracijo. Kratke tri- in štirivrstičnice so fragmenti in zgostitve težko dosegljivih kontekstov ali nesistematiziranih spoznanj, ki delujejo kot hipni prebliski, primerki nonsensa, prepisi, prevedki ali drobcji govora, pisma ali pravljice. Pesnik predpostavlja, da »vi tega ne razumete«, vendar njegova vloga ni razlagati, temveč pripovedovati o čarobnem procesu, ki je enkrat tkanje in drugič trganje. Pesnik deluje naravno in samoumevno kot drevesa, ptice in angeli, ki razmišljajo »tehnično«, samo o veščini ustvarjanja. Avtotematske pesmi se nanašajo na

¹² V izjavi sta dve namerni splošnopogovorni obliki: objami namesto objemi in okov namesto okovov. Šalamunov jezik je knjižna in pogovorna slovenščina z vsemi možnimi leksičnimi, pravopisnimi in skladenskimi odkloni, pogosto pa v slovenska besedila vdirajo tujejezični vrivki v osmih jezikih.

¹³ V mednarodnem umetniškem okolju nastajajo besedila s krščansko ikonografijo in hinduistično religijo (Buda, Šiva), pesnika Boba Perelmana pa je Šalamun najprej razumel zenovsko.

mentalne položaje: vzvišenost »sokola«, »visoka točka«, distanca, praznina brez opor in imetja, izolacija od družbenega sveta, ozračje aleksandrijske knjižnice, zbiranje vtisov brez estetske selekcije, dopuščanje ustvarjalne krize in pazljivo življenje, posvečeno pisanju. V tej zbirki pesnik odmika vse parodično, destruktivno, groteskno in zanikajoče. Odkrije namreč, da ima vse bivajoče dušo in da sta človekov strah in propad posledica nevere v nesmrtno dušo. Ton miru in zaupanja, uravnoteženost resnice in besede izhajajo iz pojmovanja, da je edini temelj eksistence in transcendence beseda. Kriterij človeka niso stvari/realnost, temveč jezik/imaginacija, in samo v tem polju »smo z bogovi enaki« (*Beseda je edini temelj sveta*).

Tudi *Praznik* (1976) dokumentira duhovno rast in preobrazbo, počasen in naraven proces »inicijacije«, v katerem se odlepljajo zunanje plasti, odtiskujejo poljubne spominske predstave in delci dvigajo, razširjajo in koncentrično razporejajo. Toda v nasprotju z vero v jezik iz prejšnje zbirke se tu kot meja pojavi neizrekljivo: pesem je le besedilni prostor, ki ostane po nekem neubesedljivem procesu. Ta je še najbolj podoben religiozni razsvetlitvi, v kateri pride do take koncentracije energije, da se lahko človek onesvesti (*Brenk!, Yaddo, Danes sem tipkal tako dolgo*). Predstava celote postaja kozmično-energetska, s črno luknjo, v kateri ne veljajo fizikalne zakonitosti oz. praznino kot izvorom preskakujoče energije. Svet je neskončno kompleksen, iz več vzporednih civilizacij, sistemov, plasti in galaksij, zbranih na skrajno zgoščemem prostoru in »vsak hip ima strukturo večnosti«. Zato je ubeseditiv lahko le »promiskuiteta besed«, alkimija, Poundov »čas zlivanja«, realni čas posameznikovega bivanja pa je čisto naključje ali celo pomota. Sproščeno naj bi zdaj bila onkraj temnih razpoloženj nostalgije in melanholije, ki jih goji »krotka« lirika (*Lirične krave*). Če se pesnik nenehno hrani s komunikacijo (z branjem in dotikanjem drugih pesnikov), je poezija jasnovidna, se zmagoslavno dviga v višave in v njej vse, kar je pesnik spravil vase, »jadra kot zmaj«. Naravno zimsko okolje gradu Yaddo je prostor lepote in miru, kamor bi pesnik rad popeljal svoje slovensko »pleme«. Mednarodna družba umetnikov pa je tudi idealni socialni prostor za »obnovo, rast in zrelost sveta«, »center svetovne odgovornosti«, »družba naravnih, svetlih, močnih ljudi«, ki predstavljajo »um in dušo planeta«. Njihov kriterij je svetost in podarjenost življenja, lepota, ljubezen in svoboda brez sovraštva (*Himna svetovne odgovornosti*). Toda medosebni in meddiskurzivni dialog ne poteka samo kot razmerje zrcaljenja srednjeevropskega in ameriškega kulturnozgodovinskega konteksta,¹⁴ temveč kot stikanje med dvema kulturama in jezikoma v konkretnih družbenih razmerah. Za neznanega slovenskega pesnika je bistveno, kako se bo v ameriškem prostoru uveljavil skozi prevode v angleščino (*Prvič, ko sem prišel v New York City*).¹⁵ Pri tem mu pomagajo priporočila, npr. pismo ameriškega pesnika Lawrencea Ferlinghettija, predpogoj pa je, da obvlada kulturni šok megalopolisa, premaga strah pred črnci, roparji, homoseksualci in domačimi vohuni v diplomatskih službah ter se predano posveti delu v tandemu. Z izkušnjo tuje-

¹⁴ Stalnica Šalamunovih ameriških zbirk je negativna podoba Srednje Evrope, ki je s stališča ameriškega razkošja in svobe koncentrat primitivizma, katastrofičnosti, travmatičnosti, samouničevalnosti in klavstrofobičnosti. Prim. pesmi *Naša vera, Evropa*.

¹⁵ Pesem je prav tako izjemna v preroški napovedi pesnikove usode v tujini »in sem / naenkrat / natančno / jasno / vedel, / da je samo vprašanje časa, kdaj me bo / New York City izbruhnil pod nebo kot / zvezdo«, kakor je bil znameniti verz iz *Pokra*, ki je napovedal pesnikov eksil: »utrudil sem se podobe svojega plemena / in se izselli«.

ga prišla presoja izvoz evropskega duha v Ameriko in od tam v Afriko (*Po Afriki za Swedenborgom*), primerja sočasno živeča pisatelja Londona in Cankarja (*Jack in Ivan*) in dekonstruira tako vrsto medkulturnega dialoga, ki si ne prizadeva za personalistično razumevanje drugega kot drugega, temveč nanj preslika lastno ideologijo pragmatične uspešnosti (*Leni, začudeni R. Crumb*). Dialog ni zamenjava, preskok iz enega okolja v drugega, umik pred drugačnostjo, temveč razumevanje tega, kaj umetnost prispeva v določeno družbo in narod. Ponazarja jih z razmerjem Francija–Amerika v scenskih umetnostih in Rusija–Amerika v literaturi, kjer Američani ne dojamejo nezmotljivega instinkta zatiranih za humor. Več pesmi se spopada z domačim nerazumevanjem vse bolj 'ameriškega' pesnika. Doma ga berejo monološko, samo skozi ironijo in ga zaradi sovrastva do duhovnosti, strahu pred svobodo in dostojanstvom puščajo na sezonskem delu v tujini (*Oblastnike pozivam k nežnosti*). Pozicija jaza je nasprotna, prizadeva si za zdravljenje,¹⁶ očiščenje in preseganje zgodovinsko pogojenih omejitev. Postaja dokaz za nepreskušeno možnost dialoga slovenskega pesnika z najvišjimi evropskimi, npr. Jeanom Cocteaujem, ne da bi jim žrtvoval lastno identiteto (*Vse smrtno*). Zorenje v doraslost Evropi in v »nežno razmišljanje o smrti« poteka preko ovinka ameriške izkušnje eksotike, divjine, puščave, heretične religije in avtohtone moderne umetnosti, kakršna je slikarstvo Georgie O'Keefe. Večkulturna in kozmopolitska identiteta pesnikove osebnosti je razberljiva iz spiska 190 imen sorodnikov, prijateljev, znancev (večinoma umetnikov) in učiteljev, ki so se ga z »duhom in mesom« dotaknili in mu v najrazličnejših prostorih in okoliščinah pomagali rasti. Skoraj polovico oseb je srečal v ZDA, zato ni čudno, da pripadajo trinajstim narodom (*Ljudje*).

V letih 1978–1981 je Šalamun živel v Mehiki, kjer je zasnoval pesmi šestih zbirk, v dvodelni *Balada za Metko Kraševca* (1981) pa se stikajo mehiška in ameriška doživetja. Naslov kaže na ljubezen in poroko s slovensko slikarko, ob kateri pesnik odkriva kompleksnost zasebno-umetniške identitete, dilemo o ljubezni do poezije in/ali zvestobi realnim ljudem. Mnoge pesmi imajo obliko pisem novi ženi, sinu, mehiškemu prijatelju, stari tržaški ljubezni, očetu. Epistolarna pesem zariše medosebno razmerje v duhovitem ogovoru naslovnika, vključuje naracijo dogodkov in načrtov, opise prostorov in stvari, izpovedi trenutnega razpoloženja, imena skupnih znancev. Bralec je tako priča in soudeleženec enkratnih in konkretnih intimnih sporočil, s katerimi se jaz približuje odsotnim, emocionalno pomembnim partnerjem.¹⁷ Dialoška so tudi izpovedno-refleksivna posvetila novim znancem, slikarjem iz Yadda, New Yorka in Mehike, ter prijateljem iz zgodnjega otroštva in mladosti. Značilno je, da iz prostorske in časovne distance vznikajo najbolj žive spominske slike in prizori iz življenja v povojni komunistični Primorski ob meji z Italijo, tako da dialog poteka tudi med sedanostjo in preteklostjo znotraj samega subjekta. V nasprotju z nekdanjim zanosom se tu pojavljajo izrazi razpetosti in stikanja dramatičnih nasprotij: nemira, avanturizma na robu izgubljenosti, zavest o minljivosti in breztemeljnosti ter samoobožbe za razlomljene odnose: »Zmanjka mi prstov, ko štejem, koga sem vse razlomil« (*Sedemintrideset let in ti enaindvajset*), »Moja duša je

¹⁶ Približno v istem času je vodilni član skupine OHO kipar Marko Pogačnik začel zdraviti obolele krajine s t. i. »litopunkturo«, postavljanjem kipov z vklesanimi kozmogrami.

¹⁷ Na več mestih se razpetost na poezijo in intimo odeva v homoseksualne prigode: *Kaj sem torej počel v New Yorku?, Ljuba Metka*.

Raskolnikova duša. / Svoje ljudi sem razmetal po zraku« (*Big deal*). Znamenje na več prostorov raztrgane eksistence je soseščina pesmi, v katerih sta imenovana majhno slovensko naselje Gabrče ter West Broadway, najlepše pa ga ponazarja naslov pesmi *Os Koper Saratoga Springs*. V različnih pesmih so razsejane izjave o razcepljenosti in brezdomskosti: »Križan sem. / Med celinami. / Med ljubeznimi. / Moja gnezda so v zraku /.../ Ne pridem več domov« (*Manhattan*). Pri tem se oddaljuje od domotožja, ki ga ponazarja z usodo najslavnejšega predvojnega emigranta, pisatelja Luisa Adamica, ki ga je »your folks /.../ pokuril v skednju sredi Amerike«. ¹⁸ Prvič se pojavi zavedanje o ekonomski podlagi umetnosti, pomenu denarja in žrtvovanju narave (»Oprosti smreka! / Padaš, ko pišem«). Pesnik uživa privilegij varnosti in zaščite institucij, vendar razpolaga z zelo omejenimi sredstvi: »Prebral sem natančen spisek napitnin in / oblek, ki jih zahteva moj travel agent od / Liberty. / Ne bom jih zmožel.« (*Liberty, Blue folder*). Zato si mora pazljivo odmerjati užitke: »V bar grem, kjer je od / štirih do šestih poceni pijača. Ure se imenujejo / happy hours (*Moj Bard in brat*), ob tem pa zunaj umetniških krogov cveti nepojmljivo razkošje ameriških in južnoameriških bogatašev s perverzno domišljijo uživanja (*Sprehod po živalskem vrtu, Kami*). Zbirka uravnoteža avtobiografsko anekdotičnost in spiritualnost, v kateri se podobe Boga, Duhov, Smrti in svetlobe stapljajo s Poezijo kot vrhunskim bivanjskim smislom.

Zbirka *Živa rana, živi sok* (1988) ta smisel prikaže kot stopnjevani razcep in razlomljenost, ki naj bi ga simbolno zacelil dialog. Večina pesmi ima obliko nagovarjanja, klicanja, izklicevanja ali molitve, v katerih se stikajo jaz in ono, jaz in ti, osebno in brezosebno/nadosebno. Nagovorjeni drugi ni imenovan in ga tudi iz sobesedila ni mogoče natančno določiti: lahko je drugi pesnik (*Morje traja*), drugi umetnik, npr. Cindy Kline, Joseph Beuys, ali bralec, prijatelj. Večkrat pa je le neoprijemljiva ponotranjena entiteta: poezija, Bog, nimb, jezik. Včasih se zdi, da je ogovorjeni ti dvojniki, alter ego (*Jaz in ti*), mlajši in nežnejši jaz iz preteklosti (*Pismo*) ali podoba sebe, neka neljuba jazova resnica. Tudi govoreči jaz je dvojen in razpolovljen na božanski in telesni, trpeči in uživajoči jaz, misleči um in čuteče telo. Govorno bližanje z aktivnim dialogom je podvojeno z vprašanjem o dveh razsežnosti bivanja in ustvarjanja: slasti (nebo) in bolečine (pekel), zato je dialog tudi simbolno ravnotežje v skrajnosti razpetega subjekta. Kompleks nasprotij torej vsebuje razliko, razdaljo in razmerje med subjektom in objektom, med človekom in Bogom, med Ameriko in Slovenijo. Iz aluzij na tradicijo hermenevtike in kabale, iz ponavljanja in variiranja pesniških podob bralec dobiva navodila, da mora zbirko dojeti kot celoto in ne skozi posamezne hermetične pesmi. Predpostavka je, da je posamezno telo kot center čutenja, empatije in identifikacije z drugimi telesi, materija an sich: »Vsa materija diši in / se potaplja v svili, ampak to so odtrgani kosi, / jaz, ki si me zgrešil« (*Vrat*). Iz celote izkustvenega in vedenega se dviguje v duhovnost, celoto vesolja in Boga. Pesnik se giblje v območju svetega, postaja vse bolj mističen in samega sebe doživlja kot medij neimenuvane in neizrekljive biti: »In jaz božam in se zadiram v tvoj božanski soj, / da si boš sploh zapomnil, kje sem vzel. / Sam nimaš dostopa do sebe. / Samo skozi moje telo se da vstopiti v črno / dvorano, prodajati zijala in nihati parnike. /.../ Ti rabiš mojo svetlobo / za obdajanje svojega me-

¹⁸ Ime pisatelja Luisa Adamica, ki je umrl v nepojasnjenih okoliščinah – našli so ga ustreljenega v hiši, kjer je bil podtaknjen požar – zapiše na angleški način in asociativno poveže z Adamovim sinom, njegovo »paniko« pa simbolno požge v kaminu.

sa.« (*Nimb*). Zato upesnjeni svet izgublja realne konture, prehaja v vizije, zamaknjenja, krožne ali žilnato razvejane strukture, sestavljene iz simbolnih elementov. Lirična pokrajina z gozdom, potokom, čolnom, mrzlimi planinami, ki »se šele zares zasaja v mojo naravo«, je lahko slovenska ali ameriška, pokrajine so si podobne, Kentucky je kot Panonija, in le nekatere realije je še mogoče prostorsko umestiti, sicer pa so tudi rečni parniki na kolesa, mehške piramide, »bela črta jeta, ki se že briše na modrem nebu« simboli trajanja ali minljivosti. Podobno velja za posvetilne pesmi, iz katerih ni mogoče razbrati človeških ali umetniških značilnosti osebe: kompleksni konstrukt predstavlja osebno doživetje drugega v njegovi očarljivi drugosti, ne objekta, objektivno informacijo iz enciklopedije. Zelo malo je metonimičnih zgostitev realnih kontekstov, ker pesnik ne verjame, da poezija sploh izreka resnico: »Pesnik laže, reka teče, žena diha. / Resnico govorimo z udarci, s prelamljanjem na pol« (*Stene*). Resnična je samo stvarnost – grafični »kliše«, prvi model, vse drugo, tudi življenje pesnika, je začasno, minljivo, nerodno in izgubljeno (*Sreča so topli razliti možgani*). Enako velja za mit izvirnega, pravega, avtentičnega jezika: »Tudi prvi jezik je vraževerje. / Nastanek je že izrisan. In tisto / vprašanje, če so stvari prirasle, če / imena kam vodijo /.../ vsa končajo v /.../ Oceanu milosti in ljubezni.« (*Slow motion*). Resničnost se je skozi jezik ponotranjila, jazova notranjost je postala mehka, topla, gibljiva in tekoča, osebna identiteta je razlita in razdana za besede. Od energetske najmočnejše rdeče barve se je sublimirala v belino in globoko modrino. Čeprav zbirka dokumentira razcep na ustvarjalno slast in bolečino, pesem *Amerika* oboje postavlja v neločljivo zvezo s tem kontinentom. Amerika je s svojo »kožo« orožje v bitkah s pošastmi, njen življenjski utrip daje moč distance in humorja do »apokaliptičnih trenj.« Tu je bilo mogoče »zmečkati svoje zibke«, se odrešiti majhnosti, vstati v svežino in varnost, zvedeti vse in neizmerno uživati. Velika avantura je pripeljala do zlitja tujega/d drugega in svojega, odnos ljubezni: »Kdor je zares v ljubezni zlit, / ne rabi neba, nebo lahko gre«.

5 Dvajset let mlajši **Aleš Debeljak** je Ameriko neposredno spoznaval na večmesečnem potovanju po diplomii, poglobljeno pa v štiriletnem bivanju kot asistent in doktorand na univerzi Syracuse v New Yorku in življenju v boemski umetniški četrti Lower East Side. Leta 1988–1992 je v esejih *Temno nebo Amerike* (1991) in *Pisma iz tujine* (1992) označil kot dobo po koncu protestne »kontrakulture« in kot postzgodovino in postmetafiziko v postindustrijski družbi, zato so prvotne sanje o demokraciji, svobodi, individualizmu, sproščenosti, bogastvu in modernosti v realnem opazovanju doživele skeptično prevrednotenje. Ameriška civilizacija je še vedno neizmerljiva s socialnim, moralnim, kulturnim in religioznim merilom Evrope,¹⁹ vendar preoblikovanje družbenih vzorcev pod vplivom globalizacijskega korporativnega liberalizma zbuja kritične pomisleke in presumeritev pozornosti v marginalnost, alternativnost, subkulturnost, lokalnost, različnost in drugačnost. Avtor s tem ne opravičuje lastne tujosti, ki mu dom v tujini predstavlja edinole jezik, niti položaja slovenske književnosti, ki v ameriški kulturni zavesti kot celota ne obstaja. Z individualnim vrednotenjem pričuje za vse, ki ostajajo zavezani avtentičnemu jazu, strastnemu iskanju smisla, hrepenenju po »dejanski skupnosti, neposrednem stiku z Drugim, po absolutni resničnosti«²⁰.

¹⁹ Že Šalamun jo je označil za drug planet in drugo civilizacijo, ki je Evropa ne more izmeriti.

²⁰ Aleš Debeljak: *Temno nebo Amerike*, Maribor: Založba Obzorja, 1991, str. 9.

Zbirko nenaslovljenih pesmi v prozi *Minute strahu (Fotografije s poti)* govori depersonalizirani in gibljivi literarni subjekt na način, ki posnema filmsko snemanje. Sedanjiška poročila o človeku v prostoru, kulturi in nevidni zgodovini civilizacije preskakujejo iz opisa pokrajine, mesta ali zgradbe na detajl osebe, čustveni komentar pa vzdržuje liričnost. Paralelizem med zunanostjo in notranostjo ter nizanje vtisov je postmodernistična simulacija impresionizma. Vtisi učinkujejo neposredno doživeto, toda subjektivni temelj osebe je netrdna identiteta, izrecno podvojena z zahtevo lirskega diskurza. Razcepljen je na on-doživljanja in jaz-pisanja. Tudi ni povsem gotov glede tega, kar opazuje in o čemer govori in to zaznamuje s pogostimi izrazi zadržanosti in ugibanja. Jaz obstaja samo v konstelacijah spreminjajoče se objektivnosti kot več začasnih, relativnih in kontingentnih identitet, kot križišče sedanjih in preteklih izkušenj, spremenljiva čustvena stanja in telesni občutki. Mehča ali podira se tudi meja med zaznavanjem in umišljanjem, med doživetjem in prevajanjem v jezik. Njegov odnos do sveta bi lahko imenovali sočutni objektivizem, saj opazovanje vključuje vrednotenje in razlikovanje, prostorsko in časovno oddaljenost ter bližanje z nagovarjanjem, spominjanjem ali zamišljanjem. Kontemplativen ali begajoč pogled v osebe, drobne dogodke (npr. prižiganje vžigalice), prostore in stvari ustvarja zabrisano, mozaično razdrobljeno podobo neznane Amerike, onkraj blišča in sanj o razkošju. To so puste in zanemarjene ulice, obubožana mesta in izpraznjene zgradbe, prenapolnjeni vlaki iz predmestij, prašni predmeti, smeti. Med ljudmi izbere slepega dečka, starca, ženske, hribovca, lovca na jelene. Nad sledovi večkulturnosti in večnacionalnosti dominira množičnost, anonimnost in enolično življenje, zato je stanje duha brezup, dolgočasje, globinski strah. Srečanja z neznanci in slučajnimi sopotniki, ki nikoli nimajo lastnega imena, se iztekajo v poslavljanje, pozabljanje in izgubljanje: »Grem. Videla se bova spet čez nekaj ur, morda čez nekaj let.« (71.) Nobena komunikacija se zares ne posreči, zato ostaja drugi nepreklicno tuj in samotni, zaprt v neubesedljive sanje, enkratne spomine, svoje skrivnosti. Bližina ne razreši stiske in biti skupaj le krepi občutek dveh samot: »V meni narašča občutek, da moja samotna ni nič manjša od tvoje« (53). Toda človek se trudi povedati svojo zgodbo, dati stvarjem obliko besed, razbrati nek smisel in doumeti lastno usodo. Za ameriški način življenja je značilna hitrost, mobilnost in površnost, Debeljakova besedila pa dodajajo začasnost in nestabilnost. Tak smisel nastaja iz dominantnega motiva potovanja, ki je hkrati realno potovanje na sever, zahod in jug ZDA, metafora za življenje in metoda spoznavanja. Ta sledi premiku iz urbanega središča na kulturno obrobje, iz civilizacije v naravo, z distance v medosebno bližino in s površine v globino drugega človeka. Izrezi časa, drobci mozaika in razblinjeni vtisi so del zavesti, da je totaliteta izgubljena. Toda v vsakem konkretnem pojavu je prepoznavno bistvo vseh, mnogo ljudi deli isti svet in isto nelagodje, zato je smiselno predstaviti tudi razbarvano zasebnost enega, ob minljivost postaviti spominjanje in ob konec prihodnosti (»prihodnost se je že zgodila«, 51) postaviti upanje: »Mogoče vendarle še ni prepozno.« (79.) Skupina *Kratke študije povratka* na koncu prinaša zrel pogled na domači svet, ki se med tem ni bistveno spremenil, razen v tem, da se šele zdaj v njem razkrije »enostavna lepota ljubezni in predmetov, za katere drugi jeziki nimajo besed« (97).

6 Zadnje štiri pesniške zgodbe in knjige so povezane s časovno omejenimi potovanji, čeprav so kot sklop pomenov in oblik opazno zarezale v slovensko poezijo. Zbirka *Sutre* (1991) **Uroša Zupana** (1963) svojo svežino, zanos in svobodni verz dolguje vplivu ameriške poezije (beatniške ge-

neracije in newyorške pesniške šole) in popularne glasbe. Že naslov aludira na Alena Ginsberga, kot moto je vzet citat iz pesmi Williama Carlosa Williamsa, dolgi prozaizirani verzi z refrenskimi ponovitvami in paralelizmi pa spominjajo na začetnika moderne ameriške poezije Walta Whitmana. Zupanove pesmi so enciklopedične v tem, da posamezna besedila naštevajo desetine lastnih imen za prostore, prizorišča, glasbenike, narodnosti ter občnih imen za družbene skupine. Na prvi pogled torej ostaja dialog na ravni citata, vendar gre tudi tu za značilno dvojno perspektivo: okrepljeno doživljanje sebe ob srečanju z znanim tujim in vzvratno (pre)vrednotenje svojega. Williamsova misel o porazu, ki odpira prej nesluteni svet, se uresničuje kot končana ljubezen in kot samotno potovanje, oboje pa združuje vera v poezijo kot presežek in odrešitev. Začetna stopnja dialoga je opažanje različnosti enakovrednih kulturnih pojavov: zarodišče umetnostnih avantgard v rudarskem mestecu Trbovlje in v ameriških vele mestih San Francisco in New York. Sledijo izpoved življenjske drznosti očetu (*Psalms magnolije v aprilskem snegu*), nagovor naključno srečane in na fotografiji ohranjene neznanke iz Los Angelesa (*Sutra*, str. 25) in na koncu nagovor izgubljene ljubice (*Alkimija srca*). Opazna lastnost Zupanove poetike je pogled na življenje skozi literarno izkušnjo. V programski pesmi *V Ameriko!* se literarni subjekt določi s slovanskim šarmom in odvrženo »patino evropske metafizike«, nato pa skozi že prisvojeno kozmično, beatniško in romantično poezijo odkriva življenje, obiskuje kulturna mesta literature (založbo City Lights v San Franciscu, Greenwich Village in Chelsea hotel v New Yorku), da bi pesniško sliko Amerike dopolnil z neameriškega položaja, s časovno razdaljo treh desetletij in duhom postmoderne izpraznjenosti (*Vse, kar me spominja nate*). Za pesnikovo afirmacijo je pomemben načrt, da se bo z ameriško perspektivo uprl slovenski zaprtosti in »nasitil začudenje socialističnih otrok«, za rast svojega jaza pa mora na hitro osvojiti ogromni, s simboli in vrednostmi prenapolnjeni prostor. Metoda je izbiranje, kritično vrednotenje in soočenje z novim: političnimi usmeritvami, socialnimi in kulturnimi identitetami, ki jih nosijo marginalne skupine. Subjekt je samozavesten, osamljen, klavstrofobičen, hiperaktiven in zato utrujen, vitalistično vztrajen, anonimen v množici podobnih popotnikov, spodbuhan z mehкими drogami in alkoholom, obremenjen z domotožjem ter podvojen s pisanjem. Izgubljenost in brezdomnost doživlja kot doživetje dvojnika – nekoga, ki v vseh začasnih prebivališčih zapušča svoje sledove in pozdravlja prihodnje osamljene potnike (*Sobe*). Pesmi so vizualno konkretne, čeprav pesnika najbolj omamlja poslušanje glasbe in najbolj zaupa poeziji. Poezija je prostor vere in dvoma, hrepenjenja po svobodi in lepoti, kljub temu da je posameznikovo življenje nestabilno, minljivo in negotovo in položaj umetnosti v sodobnem svetu obroben. Potovanje skozi Ameriko je tudi tu metafora za bivanje. To je proces dobivanja darov (odprtosti, brezbrežnosti, prestopanja meja, soseščine razlik) in odhajanja, zapuščanja in izgubljanja ljudi, podob in glasov (*Zapuščanje*). Po vrnitvi je postal jaz bolj utrjen, miren in nežen, pozornejši do podrobnosti, občutljivejši za atmosfero, bolečino, bedo in sposobnejši za razlikovanje vsiljivih zunanjih vrednosti, ki zakrivajo bistvo.

7 Ob branju zbirk *Iz novega sveta* in *Nekoč je bila Amerika* (2003) ²¹ **Iztoka Osojnika** (1951) se bralcu zastavlja vprašanje, kaj je po Šalamunu, Debeljaku in Zupanu še mogoče povedati no-

---

²¹ Zbirki nadaljujeta vrsto predhodnih pesniških razodetij na potovanjih. Južna Amerika je pesniški topos v *Luske in perje* (1993), *Evropa v Razglednice za Darjo* (1996) in *Berlin v Spleen Berlina* (1999)

vega in drugačnega. Odgovor je nenavaden: Amerika pesnika ni zaznamovala in je le v malenkostih spremenila njegovo poetiko. Namesto izmenjave med svojim in tujim gre tu za načelno držo monologa s sabo in svojim. Razlogi za obisk krajev, kjer živijo posredovalci slovenske književnosti (Richard Jackson v Chattanooga, Sonja Kravanja v Santa Fe), so predstavljanje slovenske poezije v prevodu, pisanje in spoznavanje ameriških avtorjev, kar poleg erotike in filozofije postane glavna tema zbirk. Čeprav pesnik priznava, da »Amerika človeku omogoči, da si da duška«, se spusti na dno in čutno odpre, da »deluje kot droga«, je subjekt pesmi zadržan in ga očarata le puščavska pokrajina in kanjon Rio Grande. V eksotični naravi začuti totemske duhove starih indijanskih plemen, odprtost v veselje in barve, zato so pesmi, ki vsebujejo topografijo Nove Mehike poetične (*Mit, Veranda v puščavi, Velika tema, Mesa negra, Juevos rancheros, Preproga*), poetični naboj poduhovljene divjine pa seva tudi v metaforične invencije, dokler ga ne izčrpa ponavljanje in variranje (cikel *New York*). Vlaga, zima, mraz, meglice in ledeni veter soustvarjajo melanholijo, distanco in nelagodje v razmerjih z ljudmi, ki jih določajo interes, uveljavljanje, denar in poželenje. Za obe zbirki je konstitutiven notranji razcep: obremenjenost jaza s preteklim znanjem, potovanji in erotičnim razmerjem, razpetost na želje in realna soočenja, doživetja in vplive, na zvestobo svojemu (domu) in odpiranje drugemu, na noč duše in prozaični dan (»magična ponev noči« in »belo vsakdanost Amerike«), na narcisizem in ravnodušnost veselja ali velemesta. Verjetno je tu izvor vnaprejšnje čustvene nevpletenosti. Njen refleks je, da jaz svoje izkušnje pripisuje nekemu drugemu ali splošnemu človeku: »vse se dogaja drugemu«, »v njegovih ustih govorijo tujci«, »njegove predstave so mu bolj tuje od lastnih staršev« (*Mreže*), »drugost me je preplavila«. Razcep in distanca vodita v intelektualizacijo, kritičnost, mešanje resnobe in prozaičnosti, gostobesedno filozofiranje o znanosti, prostoru in času, lastni poeziji (kot tehniki in družbeni pomembnosti) in nezaupanje v presežnost: »Človek v pisanju se seže nikamor. / Neznanega ni. Nikamor ne gre in od nikoder ne pride.« (*Barve*). Ker slovenska pesniška izkušnja pogosto vsebuje odnos do ameriške literature, je zanimiva zadržanost do Roberta Frosta, Jacka Kerouaca in celo do Johna Ashberyja, ki je navdihoval Šalamuna in Zupana, v pozitivnem ali nevtralnem kontekstu pa so omenjeni Dylan Thomas, Robert Hass, William Matthews in Jud Yehuda Amichai.²² Najmanj simpatične strategije samopoveličevanja in tujstva (sebi, mestu) se zgostijo v ciklu samote in brezimnosti *New York*, kjer se subjekt vnaprej odreče željam, sanjam in pričakovanjem. Uživa »svobodo spolne tujosti« in izpelje simbolno ekspanzijo v prostor, ki mu ne nudi odpora, in vesoljstvo v sebi izenači z velikostjo New Yorka. Velemesto je zato pokrajina, predstavljena na način mita, ni pa personalizirani življenjski in socialni prostor. Samo za hip opazovalca pretrese »skrčen brezdomec na dovoznih jaških«, »mlada črnka na heroinu«, »nesrečni ljudje v podzemeljski železnici«. Finančno podprta varnost in začasnost zožujeta opazovanje na negativne pojave in zgodbe (*Živčni zlom*), namesto odtisa drugega v jaz pa že uresničeni človek odtiskuje sebe v mesto. Problem Osojnikove podobe novega sveta je, da je zastarela ravno v konceptu subjekta, ki so jo Šalamun in mlajši pesniki medtem neopazno zmehčali in pomanjšali in sprejemajoči in dialoški jaz.

22 Žal Osojnik krši tudi že doseženi jezikovni standard glede citatov: da se tuja imena oseb in krajev tudi v poeziji pišejo pravilno. Prim. Kerouack, Albuequerque, George O'Keefe, Ashberry.

8 Dva mlajša pesnika in filozofa **Primož Čučnik** (1971) in **Gregor Podlogar** (1974) sta po objavi samostojnih zbirk z motivom soočenja s tujimi kulturami in poezijami²³ izdala skupno zbirko *Oda na manhatnski aveniji* (2003), ki kot enoviti dvoglasni projekt dokumentira dva sorodna odziva na isto situacijo. To je raziskovanje vele mesta-labirinta *in situ*, skozi življenje v stanovanju, pohajkovanje, telesno in miselno doživljanju arhitekture kot materializiranega duha civilizacije, odkrivanje cenениh nacionalnih restavracij in knjigarn. Skratka, opazovanje življenja v središču in na obrobju mesta, v katerem je zbrana današnja človeška raznovrstnost. Presežek bivalnega projekta je praktična literarna veda oz. odkrivanje nove, drugačne (ameriške) poezije. Angažirana opazovalca do vsega vzpostavljata individualno in intimno razmerje, ki ni niti pretirana navdušenost niti pretirana kritičnost, saj že na začetku vesta, kar poje popevka: »NY NY big city of dreams / but life in NY / ain't always what it seems« (*Kje kdaj kdo*), v sredi pa se utrne spoznanje: »Če hodim takšen kot sem / me ne boš preplašilo s svojimi / možnostmi in bom znal izbirati / kaj je še vredno pobrati v smeteh« (XL). Temeljno razmerje »ode« je sprejemanje z začudenjem, vera in zaupanje kljub dvomu in razočaranju: »to je anonimna dežela / to je zlata vredna jebena dežela« (LVIII). Kljub načelni odprtosti in ljubeznivosti subjekt ni naiven, saj ve, da ekonomija obvladuje vse sfere življenja in da celo v kulturi ne gre računati na revolucije. Zato pa skuša sproščeno živeti v različnosti, pozabiti manjvrednostne komplekse, povezane z neznanim izvorom in jezikom, in ohraniti dostojanstvo: »Videl sem ponos / ki je drugačen / ker ga lahko pokaže vsak / ker nas je tukaj toliko različnih (XVIII *Črnka zmerja buteljna*). Različnost ni samo zunaj, v realnem življenju, kjer neameriške narodnosti servisirajo fizično in telesno družbeno sfero (zidarji, taksisti, prodajalci, natakarji itd.), temveč tudi v realni zasebnosti (hrana, obleka, tehnični predmeti, knjige itd.) in psihičnem svetu (spomini, prijatelji, domovina, jezik, vsa nakopičena vednost). Navsezadnje pa je različnost tudi v žanrski heterogenosti zbirke. Vsebuje vizualno in fonetično poezijo, igro z jezikom, minimalistične domislice, zapise sanj, novice, avtopoetiko in verzificirano literarno zgodovino. Nova izkušnja si utira novo oblikovanje: medbesedne vrzeli, fragmentiranje, trganje in vnovično povezovanje misli, vzporedni tok in preplet več asociativnih pramenov. Ti postopki zaznamujejo raznovrstnost vtisov, nihanje razpoloženj in dinamiko misli. Sicer pa se »dandanes poezija drobi«. Največ besedil beleži vtise, opisuje okolja in razpoloženja, kajti »mesta so pomembna«, »impulzi so drugačni«, »tvoja zgodba pride v drug kontekst« in vse dobiva pomen samo na ozadju. Pesem stvarnost ne le imenuje, temveč predstavlja hitre in neposredne odzive nanjo. Skiciranje zasleduje poetiko trenutka, v kateri se subjekt stika z objektom, »imenovati stvari, da postanejo / kar so« (LXIII), in resničnost z umetnostjo: »postajam to kar ustvarjam«. Novo usklajevanje med resničnostjo in umetnostjo je v zvezi z izkušnjo iz moderne ameriške poezije, ki je različna od slovenske tradicije: »če verjamem Charlesu Olsonu / potem poezija nastaja / iz transformacije / zunanje energije // včasih je kdo naokoli / ki razume TA trenutek« (XLIII *Poetika*). Ob tem se zastavlja tudi vprašanje, kakšna je in iz česa je sestavljena evropska identiteta: »Evropa daleč / daleč nazaj / listi ki padajo iz zgodovine«. Z zgodovino in metafiziko obremenjeni Evropejec se lahko od Amerike nauči gledati v prihodnost: »zakaj ne bi šli (konec koncev) raje v to kar bo / kot tisto

²³ Čučnik se z ameriško, posredovano v poljskih o'haristih, sooča v zbirki *Ritem v rokah* (2002), Podlogar pa z indijsko v zbirki *Vrtoglavica zanosa* (2002).

kar je bilo (III), ne more pa spregledati izpraznjenosti njenih gesel »manj duhovnosti in več seksa«, »nič več umiranja« in popolne komercializacije krščanstva. Tako kot Šalamunova in Zupanova je tudi Čučnik-Podlograjeva kulturna podoba Amerike enciklopedična, z desetimi imeni pesnikov, ki se nakopičijo v *Zgodovini ameriškega verza*, analitičnimi oznakami nekaterih poetik, načelnih drž pesnika, in kar je prvi postkolonialistični odmev, zgodbo črnega pesnika Amiri Baraka v rasiistični beli družbi. Poetiko *Ode na manhatnski aveniji* gradijo tudi znana, že slovenjena ter neznanca, citatna imena ulic, trgov, zgradb in četrti, enkratna atmosfera in zvočna kulisa. Dialog z newyorško resničnostjo in ameriško poezijo je iskrivo pridobivanje novega/drugega, ki ne zanika vrednosti starega/svojega, ampak globlje utrdi posameznikovo filozofijo: »vse je kot je bilo / med tam in tukaj / ni nobene razlike / zvok tišina zvok / hitrost padanja« (LXXIII).

Slovensko poetično odkrivanje novega sveta je avantura vredna samozavestnih odkrivalcev, literarnih Columbov, ki nam od drugod prinašajo dragoceno zlato in začimbe. Samo Šalamun se je Ameriki predal z dušo in telesom, ker jo je doživel skozi vrhunsko umetnost v medosebni komunikaciji. Za njegovo navidez nesmiselno jezikovno igro in splošno enciklopedijo stojijo dogodki, doživetja, asimilacija, saj ga je »usoda« postavila tja, kamor je težila slovenska pesniška neavantgarda: v odprtost vsega. Resno je občutil dilemo zamenjave najintimnejšega in najbolj zavezujočega eksistencialnega dejavnika – slovenščine za angleščino in se odločil postati svetovni pesnik v slovenščini. Mlajši pesniki so inferiornost majhnega in neznanega jaza premagovali tako, da so prihajali z branjem pripravljeni na srečanje z velikim Drugim, ameriško resničnostjo in poezijo, vendar so ostali v varni razdalji zunanjih opazovalcev in raziskovalcev. To se kaže v različnih postopkih in načinih depersonalizacije in v sprejemanju popularne kulture. Obogateni z drugim so se vračali domov k svojemu, da bi lahko znova odšli drugam. Ameriška izkušnja je premaknila njihove poetike, toda nobene v tolikšni meri, da bi ostala tako tuja in hkrati tako vplivna kot Šalamunova.

Izbirni tečajji

Krek, Kocjančič

Svetina

Parada mladih

Zwitter Vitez

Zaplotnik

Šekli

Špolad

Magrinyà

Mugerli

Troha

Jemec

Slovenščina kot drugi/tuji jezik

Markovič

Lavrič

Pirih Svetina

Stritar

Knez

Simon Krek
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
Polonca Kocjančič
samostojna leksikografka, Ljubljana
UDK 81'374.822=163.6=111

Slovarski *blagoslov*

Namen prispevka je prikazati proces izdelave slovarskega gesla pri dvojezičnih slovarjih žepne velikosti na podlagi enojezične leksikalne zbirke, nastale s pomočjo analize referenčnega besedilnega korpusa. Oprli se bomo na že izdelane iztočnice na črko *b* iz korpusa slovenskega jezika FIDA. Obravnavali bomo eno geslo (blagoslov) in prikazali končni rezultat v slovensko-angleškem slovarju žepne velikosti.

The paper aims to present the process of compiling an entry for a pocket-size bilingual dictionary. The starting point is a monolingual lexical database derived from a linguistically balanced collection of texts – the reference corpus. Our analysis will be based on the available lexical items beginning with the letter B from the FIDA corpus of Slovenian. One item (blagoslov) will be processed, resulting in an entry in a Slovenian-English pocket-size dictionary.

Predgovor

Prispevek je namenjen izvedbi slovarske delavnice v okviru 41. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture. Sestavljen je v obliki sežetka procesa, ki bo izpeljan ob uporabi različnih slovarskih in korpusnih virov za slovenski in angleški jezik. Njegov namen je predvsem v tem, da bi udeleženci delavnice, ki bo sicer potekala ob skupni gradnji slovarskega gesla, imeli na voljo osnovni okvir procesa bodisi za pripravo na delavnico ali kot kasnejšo referenco.

Uvod

Sodobna leksikografija se je pri snovanju gesel v celoti oprla na podatke iz izjemno obsežnih zbirk besedil – t. i. korpusov – in to z dobrim razlogom. Ko so leksikografi lahko opustili naslanjanje pretežno na intuicijo in se posvetili analizi zbirk besedil, so odkrili, da je jezik v slovarjih na številnih mestih izkrivljen glede na jezikovno realnost, da manjkajo pogoste enobesedne ali večbesedne iztočnice – in obratno, da so v njih številne iztočnice, ki se v korpusih sploh ne pojavljajo. Hkrati so odkrivali, katere so najpogostejše skladišne strukture, frazeološke enote in druge pomensko in kontrastivno težavne sestavine jezika, ki jih morajo predstaviti v slovarjih.

Proces sestavljanja slovarjev se bistveno razlikuje pri enojezičnih in dvojezičnih slovarjih. Enojezični slovar predstavlja pojmovna in slovnična razmerja med jezikovnimi elementi enega jezika, dvojezični slovar je do neke mere obsežna kontrastivna analiza pomenskih in drugih odnosov med dvema jezikoma in zato se dvojezični slovarji z istim jezikom na levi strani in drugim na desni med seboj povsem legitimno zelo razlikujejo.

Leksikografi so zato za svoje potrebe razvili koncept leksikalne podatkovne zbirke, ki kot vir uporablja korpus in beleži vse jezikovne podatke, ki bi bili zanimivi za kasnejše sestavljanje slovarjev.

Leksikalna podatkovna zbirka¹

V leksikalni podatkovni zbirki so zabeleženi osnovni podatki o iztočnici, kot je zapis, izgovorjava, pogostnost pojavljanja, opredelitev besedne vrste oz. osnovne slovnične kategorije. Pomenska struktura je razdeljena po enojezični logiki delitve na pomene, kar je sicer zahtevna tema, ki presega okvire tega prispevka.² Na začetku vsakega pomena kratek semantični pomenski indikator,³ ki nakazuje, kateri pomen je obravnavan v nadaljevanju. Ob pomenskem podatku v obliki indikatorja je možno še opozorilo o stilni ravni, ki sega izven standardnega jezika, konotativnem pomenu ali drugih možnih omejitvah rabe iztočnice v določenem pomenu, ki so zapisane v obliki oznak ali kvalifikatorjev. Kot pomemben element leksikalne zbirke se v pomenski strukturi pojavljajo t. i. kolokatorji – besede, ki z iztočnico tvorijo pogosto, a ne povsem trdno pomensko transparentno zvezo. Ta podatek je zelo pomemben za dvojezične slovarje, saj pri kolokacijah pogosto prihaja do kontrastivnih težav, pri različnih jezikih na povsem drugih mestih.⁴

Znotraj posameznega pomena leksikalna zbirka navaja pogoste frazeološke enote in skladenjske vzorce. Zbirka beleži predvsem enote z visoko pogostnostjo, ki ne morejo biti zajete med kolokatorje, ter enote z nizko pogostnostjo, ki pa so pomensko netransparentne in jih v jezikoslovju običajno opredeljujejo s pojmom frazem ali frazeologem.

Zelo pomemben element so tudi avtentični primeri rabe tako iztočnic kot tudi drugih enot, ki so vzeti neposredno iz korpusa ter izbrani na način, da vsebujejo tipični kontekst, v katerem se pojavlja enota. Taki primeri rabe zagotavljajo, da bo imel leksikograf ob izdelavi bodisi enojezičnega ali dvojezičnega slovarja tudi informacijo o neposrednem okolju enote, ki ni omejena samo na izolirano skladenjsko strukturo ali frazem, iztrgan iz konteksta, kar bi ga pri interpretaciji pomena ali iskanju prevodne ustreznice lahko zavedlo.

Kot primer navajamo geslo »blagoslov« iz poskusne leksikalne zbirke iztočnic na črko »b«, ki je nastala na podlagi izkušenj poskusne faze gradnje geslovnika za male dvojezične slovarje DZS⁵ s slovenščino kot izhodiščnim jezikom in na podlagi korpusne analize v okviru ciljnega raziskovalnega projekta »Zasnova na korpusu temelječih slovarskih in slovničnih opisov slovenskega jezika«⁶:

```
<GS>◇◇  
<IZ>  
  <IS>blagoslov</IS>  
    <I>blagoslôv</I>  
</IZ>
```

- 1 Za slovenski jezik taka zbirka še ne obstaja, načela gradnje so prikazana v Gantar, Gorjanc, Krek 2005. Kot uspešen primer takšne zbirke za statusno primerljiv jezik navajamo dansko leksikalno zbirko (Braasch, Pedersen 2002).
- 2 V angleškem slovaropisju, ki je zaradi statusa angleščine kot globalnega jezika tudi najbolj razvito, potekajo na to temo zanimive razprave, zlasti po opravljenih raziskavah na velikih besedilnih korpusih. Na tem mestu bi izpostavili enega avtorja, ki stoji na enem od radikalnih stališč (Kilgarriff 1997).
- 3 Več o razdelavi pomenskih indikatorjev v slovarjih glej v Perko 2004.
- 4 Več o kolokativnosti ter kontrastivnem pristopu do kolokacij glej Gabrovšek 2005.
- 5 Projekt je potekal med leti 2000 in 2002 na podlagi raziskav korpusa slovenskega jezika FIDA.
- 6 Projekt nosilca dr. Vojka Gorjanca poteka od leta 2004, vanj so vključene Filozofska fakulteta in Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani ter Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru.

<ZG>
 <BV>sam.</BV>
 </ZG>
 <SM>
 <KV>relig.</KV>
 <IN>(prošnja za božjo naklonjenost)</IN>
 <KO>[papežev, papeški, apostolski]</KO>
 <RA>
 <ZD>nekaj tisoč ljudi je čakalo pred gradom na papeški blagoslov</ZD>
 <ZD>Ob koncu ponižno prosim Vašo svetost za apostolski blagoslov za to škofijo, njenega ponižnega pastirja in romarje</ZD>
 <ZD>Koledniki naj bi prinašali k hiši blagoslov za letino, zdravje in srečo ljudem ter živini</ZD>
 <ZD>Božji angeli ga spremljajo na njegovih potih. Blagoslov je z njim</ZD>
 </RA>
 <FR>
 <ST>
 <FI>
 <F>božji blagoslov</F>
 </FI>
 <RA>
 <ZD>Z molitvijo kličemo Božji blagoslov na vse ljudi</ZD>
 <ZD>Naj tudi mi povsod prinašmo božji blagoslov in radi pomagamo ljudem v stiskah</ZD>
 <ZD>S tako bogato in jedrnato molitvijo hočemo priklicati božji blagoslov na vsa področja človeškega udejstvovanja</ZD>
 </RA>
 </ST>
 <ST>
 <FI>
 <F>[prositi, želeti, biti deležen] božjega blagoslova</F>
 </FI>
 <RA>
 <ZD>Ako spolnujemo božjo voljo, smo deležni božjega blagoslova</ZD>
 <ZD>vsem ljudem dobre volje želimo ob božičnih praznikih obilo Božjega blagoslova in srečno ter uspešno novo leto</ZD>
 <ZD>pa je z bolečino v srcu še dolgo prosila Božjega blagoslova za svojega vnuka</ZD>
 </RA>
 </ST>
 </FR>
 </SM>
 <SM>
 <IN>(privolitev)</IN>
 <KO>[državni, vladni, uradni, očetov]</KO>
 <RA>
 <ZD>pripravili so novo uredbo, po kateri bodo investitorji z državnim blagoslovom lahko nadaljevali pogubno poseganje v dragocene vodotoke</ZD>

<ZD>Za deset tolarjev pa so cestarji z vladnim blagoslovom podražili tudi smrtno nevarno gradbišče, imenovano Slovenika</ZD>

<ZD>po dolgih pogajanjih se je z očetovim blagoslovom in denarjem odpravila v Kalifornijo študirat književnost</ZD>

<ZD>darvinistični evolucijski teoriji je pred dvema letoma dal celo svoj uradni blagoslov</ZD>

</RA>

<FR>

<ST>

<FI>

<F>**brez blagoslova**</F>

</FI>

<RA>

<ZD>Šubic je bil izvoljen brez "blagoslova" parlamentarne komisije za volitve in imenovanja</ZD>

<ZD>prav od ruskih potez bo v mnogočem odvisna usoda novih posojil, ki jih Moskva brez ameriškega blagoslova nikakor ne bo dobila</ZD>

<ZD>bi bil Nato pripravljen posredovati na Kosovu tudi brez blagoslova OZN?</ZD>

</RA>

</ST>

<ST>

<FI>

<F>**dati blagoslov**</F>

</FI>

<RA>

<ZD>Zato pa je občina Kočevje bratoma Štimec, ne da bi ta dva dobila vseh potrebnih soglasij, dala blagoslov za gradnjo HE</ZD>

<ZD>Javnost je presenečena nad tem, kako se je patriarh pred kamerami državne tv klanjal Miloševiću in njegovi ženi, čeprav je komaj pred nekaj meseci dvakrat sprejel opozicijske voditelje in jim dal blagoslov za strmoglavljenje Miloševićevega režima</ZD>

<ZD>Pete Sampras pa je tik preden je odpotoval iz New Yorka dal blagoslov Leveringovi za McEnroejevo imenovanje</ZD>

</RA>

</ST>

<ST>

<FI>

<F>**dobiti blagoslov**</F>

</FI>

<RA>

<ZD>Ta prizor so morali posneti devetnajstkrat, preden je dobil blagoslov cenzorjev</ZD>

<ZD>Prodajalec da modem XY na atestiranje in dobi blagoslov</ZD>

<ZD>Šele ko so na različnih uradih preverili in ugotovili, da je pri nas mir, je le dobil blagoslov za odhod</ZD>

</RA>

</ST>

</FR>

</SM>
 <SM>
     <IN>**(sreča, korist)**</IN>
     <KO>[pravij]</KO>
     <RA>
         <ZD>ker ste živahne in brezskrbne narave, ste za svoje domače pravi blagoslov</ZD>
         <ZD>Toplina, ki jo izžarevate, je pravi blagoslov za tiste, ki nenehno tarnajo in vidijo vse črno</ZD>
         <ZD>Spoznali boste, da je pravi blagoslov, če imate veliko znancev in prijateljev</ZD>
         <ZD>O, zdravje, zdravje! Blagoslov bogatih! Bogastvo revnih!</ZD>
         <ZD>Razglasitev za lepoto kraljico je bila zame hkrati blagoslov in prekletstvo</ZD>
     </RA>
 </SM>
 <SM>
     <IN>**(obred)**</IN>
     <KO>[opravitij]</KO>
     <KO>[konj, ognja cerkve, prostorov]</KO>
     <RA>
         <ZD>Na Gomilskem želijo, da bi blagoslov konj postal spet tradicija</ZD>
         <ZD>Na veliko soboto je najpomembnejši blagoslov ognja, vode in jedi</ZD>
         <ZD>Občinski praznik je bil priložnost za svečano otvoritev in blagoslov novih prostorov občine Šentjernej</ZD>
         <ZD>Slovesna maša bo ob 11. uri, blagoslov pa dobri dve uri kasneje</ZD>
         <ZD>Mašno daritev in blagoslov je opravil šenčurski župnik</ZD>
         <ZD>V Tibetu je v navadi, da vernik po blagoslovu v znak hvaležnosti izroči prostovoljno daritev</ZD>
         <ZD>vsak blagoslov je hvaljenje Boga in prošnja za doseženje njegovih darov</ZD>
     </RA>
 <FR>
     <ST>
         <FI>
         <KO>[nesti, nositi]</KO><F>**k blagoslovu**</F>
         </FI>
         <RA>
             <ZD>na Vipavskem so vsi člani družine nesli k blagoslovu vsak svojo oljčno vejico</ZD>
             <ZD>V vseh slovenskih pokrajinah nosijo k blagoslovu jajca, ki jih imenujejo tudi pisanice</ZD>
             <ZD>že tisočletje so domorodci v cerkev nosili k blagoslovu poljsko cvetje in zelišča</ZD>
         </RA>
     </ST>
 </FR>
 </SM>
 </GS>

Zveze, ki jih je potrebno izpostaviti v leksikalni zbirki, je mogoče izbrati na podlagi rezultatov analize okolice iskalnega pogoja »blagoslov« v vseh njegovih sklonskih oblikah. Rezultati, pred-

Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

stavljene v spodnji tabeli, izhajajo iz korpusa FIDA, kjer za izpostavljanje trdnejših zvez uporabljamo statistično vrednost Mutual Information Score v nekoliko prirejeni obliki, tj. s kubično vrednostjo kolokativnega elementa glede na iskani pogoj. Drugi stolpec vsebuje število lematiziranih elementov iz prvega stolpca, ki se pojavljajo v razdalji do tri besede levo od iskalnega pogoja blagoslov. V tretjem stolpcu je izpisana statistična vrednost MI³.

božji	73	20.200758	k	27	12.808323
z	158	17.380552	ti	34	12.425244
biti	227	15.594363	brez	24	12.414278
prekletstvo	8	14.989109	tvoj	12	12.309691
prostiti	24	14.718449	za	58	12.278365
svoj	57	14.299037	dobiti	22	11.975819
prinašati	17	14.276349	ta	52	11.912907
papežev	10	14.163604	deležen	8	11.708302
maša	12	13.641156	svečan	5	11.648708
podeliti	13	13.607050	poseben	18	11.595749
pravi	32	13.526456	molitev	8	11.461905
obiljen	8	13.302500	velik	28	11.329484
papeški	6	13.259368	slovesen	6	11.278477
prejeti	15	12.961328	Jezus	7	10.954031
dati	65	12.876667			

Kontrastivna analiza – angleščina

Če je torej na voljo enojezična leksikalna podatkovna zbirka, se je mogoče lotiti podrobne kontrastivne analize, da bi odkrili, na katerih točkah uporabnika slovarja čakajo pasti pri razumevanju ali tvorjenju besedila v drugem jeziku. Potrebno je prevesti elemente iz izbranih primerov rabe, ki se nanašajo na iztočnico, in izpostaviti tipične strukture, v katerih ta nastopa.

```
<SM>
  <KV>relig.</KV>
  <IN>(prošnja za božjo naklonjenost)</IN>
  <KO>[papeški, apostolski]</KO>
  <TR> blessing, benediction</TR><OP></OP>
  <RA>
    <ZD>nekaj tisoč ljudi je čakalo pred gradom na papeški blagoslov</ZD>
    <TR>... thousands of people waited ... to receive the papal blessing.</TR><OP>to
    receive, acquire / request / deliver a papal blessing</OP>
    <ZD>Ob koncu ponižno prosim Vašo svetost za apostolski blagoslov za to škofijo,
    njenega ponižnega pastirja in romarje</ZD>
    <TR>... request the apostolic blessing of Your Holiness ...</TR><OP> to impart,
    give, bestow / receive sb's apostolic blessing</OP>
    <ZD>Koledniki naj bi prinašali k hiši blagoslov za letino, zdravje in srečo ljudem ter
    živini</ZD>
```


<TR>Christmas carolers are supposed to bring (God's) blessing to
 ...</TR><OP></OP>
 <ZD>Božji angeli ga spremljajo na njegovih potih. Blagoslov je z njim</ZD>
 <TR>... God's blessing is upon him.</TR><OP></OP>
 </RA>
 <FR>
 <ST>
 <FI>
 <F>božji blagoslov</F>
 </FI>
 <RA>
 <ZD>Z molitvijo kličemo Božji blagoslov na vse ljudi</ZD>
 <TR>...we invoke God's blessing upon all the people</TR><OP>invoke/
 pray/request/ask (for) God's blessing upon sb</OP>
 <ZD>Naj tudi mi povsod prinašamo božji blagoslov in radi pomagamo ljudem v
 stiskah</ZD>
 <TR>let us convey God's blessing to every...</TR><OP></OP>
 <ZD>S tako bogato in jedrnato molitvijo hočemo priklicati božji blagoslov na vsa
 področja človeškega udejstvovanja</ZD>
 <TR>...we seek to invoke God's blessing to all the ...</TR><OP></OP>
 </RA>
 </ST>
 <ST>
 <FI>
 <F>[prositi, želeli, biti deležen] božjega blagoslova</F>
 </FI>
 <RA>
 <ZD>Ako spolnjujemo božjo voljo, smo deležni božjega blagoslova</ZD>
 <TR>... we receive God's blessing</TR><OP>to receive God's blessing
 [Bible]</OP>
 <ZD>vsem ljudem dobre volje želimo ob božičnih praznikih obilo Božjega blagoslova in
 srečno ter uspešno novo leto</ZD>
 <TR>we wish God's blessing to all the people of goodwill and...</TR><OP></OP>
 <ZD>pa je z bolečino v srcu še dolgo prosila Božjega blagoslova za svojega
 vnuka</ZD>
 <TR>... she asked God's blessing on her grandson</TR><OP></OP>
 </RA>
 </ST>
 </FR>
 </SM>

Neposredni prevod pomena »prošnja za božjo naklonjenost« je »blessing« z manj pogosto in omejeno variantno možnostjo »benediction«, ki izraziteje nastopa v sobesedilih, kjer je implicirana vrsta molitve ali obreda. Tudi najbolj tipični kolokatorji – papežev, papeški, apostolski – se prevajajo brez bistvenih kontrastivnih težav, vendar je glede na angleške korpusne vire – zanimivo – trdnejša zveza »papal blessing« ter »apostolic benediction«. Kot kontrastivno zanimiv element se kažejo še števnost/neštevnost angleškega samostalnika ter glagolske strukture.

»Blessing« v pomenu obreda, vrste molitve, kretnje itd. je v angleščini števeni samostalnik, v pomenu stanja božje naklonjenosti pa nešteveni, vendar je ta razlika večinoma skrita v zvezi »God's blessing« in je tudi v angleških enojezičnih slovarjih le redko opažena. Edini slovar, ki jo izraziteje izpostavlja, je denimo LDOCE.⁷ V slovensko-angleškem slovarju bomo torej pričakovali, da bo navedena zveza, ki bo nakazovala tudi možnost neštevnosti samostalnika.

V tipičnih glagolskih strukturah, ki so razvidne na podlagi podatkov iz korpusa FIDA, se pojavljajo predvsem glagoli *prositi za*, *prinašati*, *podeliti*, *prejeti*, *dati*, *dobiti*, *biti deležen*. Večina je prevedljiva neposredno z najbolj pogosto prevodno ustreznico posameznega glagola, čeprav se bo ob samostalniku tipično pojavljala rahlo formalnejša dvojnica, tako npr. *to receive* (vs. *get*) *sb's blessing*, *to request* (vs. *ask (for)*) *a (papal) blessing*. Nekoliko težavnejša je zveza »biti deležen blagoslova«. V bibličnem kontekstu se v angleščini na tem mestu pojavlja preprosti »to receive (God's blessing)«, kar se sicer sklada s splošno rabo v nereligioznih sobesedilih (npr. *to receive ill treatment* – biti deležen slabega ravnanja), vendar zaradi pasivno-aktivne pretvorbe za uporabnika slovarja vendarle predstavlja trši oreh.

<SM>

<IN>**(privolitev)**</IN>

<KO>[državni, vladni, uradni, očetov]</KO>

<RA>

<ZD>pripravili so novo uredbo, po kateri bodo investitorji z državnim blagoslovom lahko nadaljevali pogubno poseganje v dragocene vodotoke</ZD>

<TR>the investors will continue to ... with the blessing of the state</TR><OP></OP>

<ZD>Za deset tolarjev pa so cestarji z vladnim blagoslovom podražili tudi smrtno nevarno gradbišče, imenovano Slovenika</ZD>

<TR>the road builders put up the price ... with the blessing of the government</TR><OP></OP>

<ZD>po dolgih pogajanjih se je z očetovim blagoslovom in denarjem odpravila v Kalifornijo študirat književnost</ZD>

<TR>... she went to study ... with her father's blessing</TR><OP></OP>

<ZD>darwinistični evolucionisti teoriji je pred dvema letoma dal celo svoj uradni blagoslov</ZD>

<TR>... gave the official blessing to the Darwinian...</TR><OP></OP>

</RA>

<FR>

<ST>

<FI>

<F>brez blagoslova</F>

</FI>

<RA>

<ZD>Šubic je bil izvoljen brez "blagoslova" parlamentarne komisije za volitve in imenovanja</ZD>

<TR>without the blessing of ...</TR><OP></OP>

---

⁷ Longman Dictionary of Contemporary English, Longman, 2005.

<ZD>prav od ruskih potez bo v mnogočem odvisna usoda novih posojil, ki jih Moskva brez ameriškega blagoslova nikakor ne bo dobila</ZD>
 <TR>...without American blessing</TR><OP></OP>
 <ZD>bi bil Nato pripravljen posredovati na Kosovu tudi brez blagoslova OZN?</ZD>
 <TR>without the blessing of the UN</TR><OP></OP>
 </RA>
 </ST>
 <ST>
 <FI>
 <F>dati blagoslov</F>
 </FI>
 <RA>
 <ZD>Zato pa je občina Kočevje bratoma Štimec, ne da bi ta dva dobila vseh potrebnih soglasij, dala blagoslov za gradnjo HE</ZD>
 <TR>the Kočevje municipality gave the Štimec brothers its seal of approval to build a hydroelectric plant</TR><OP></OP>
 <ZD>Javnost je presenečena nad tem, kako se je patriarh pred kamerami državne tv klanjal Miloševiću in njegovi ženi, čeprav je komaj pred nekaj meseci dvakrat sprejel opozicijske voditelje in jim dal blagoslov za strmoglavljenje Miloševićevega režima</ZD>
 <TR>...and gave them his blessing to overthrow the Milošević's regime.</TR><OP></OP>
 <ZD>Pete Sampras pa je tik preden je odpotoval iz New Yorka dal blagoslov Leveringovi za McEnroejevo imenovanje</ZD>
 <TR>...Pete Sampras gave his blessing to Levering for ...</TR><OP></OP>
 </RA>
 </ST>
 <ST>
 <FI>
 <F>dobiti blagoslov</F>
 </FI>
 <RA>
 <ZD>Ta prizor so morali posneti devetnajstkrat, preden je dobil blagoslov cenzorjev</ZD>
 <TR>the scene had to be shot 19 times before it received the seal of approval from the censors</TR><OP></OP>
 <ZD>Prodajalec da modem XY na atestiranje in dobi blagoslov</ZD>
 <TR>the seller ... and gets the approval.</TR><OP></OP>
 <ZD>Šele ko so na različnih uradih preverili in ugotovili, da je pri nas mir, je le dobil blagoslov za odhod</ZD>
 <TR>... he got the blessing to leave</TR><OP></OP>
 </RA>
 </ST>
 </FR>
 </SM>

Pri pomenu »privolitev« so v leksikalni zbirki že izpostavljene vse kontrastivno zanimive strukture, sam neposredni prevod ni težaven, ker se ponovi angleški »blessing«, tokrat brez »benedic-

tion«, a z možnostjo dodatka nadpomenke kot je denimo »(seal of) approval«, ki v nekaterih zelo nevtralnih sobesedilih deluje naravneje kot rahlo ekspresivni »blessing«. Pogoste zveze »z blagoslovom«, »brez blagoslova« ter glagolske »dati/dobiti blagoslov« se pojavljajo z enako strukturo tudi v angleščini.

Kontrastivno zanimivejši je sklon oz. predložna zveza, ki ju zahteva glagolska struktura. Tako je denimo smiselno izpostaviti strukturo skupaj z delovalnikom oz. rodilniškim/dajalniškim določilom: z *blagoslovom* / *brez blagoslova koga*, *dati blagoslov komu*, *dobiti blagoslov (od) koga*, tudi *dobiti blagoslov za kaj*. Pri zadnjem, denimo, bomo v angleščini tipično uporabili nedoločniško glagolsko strukturo kot prevod predložne zveze s samostalnikom, kar je gotovo kontrastivno zanimivo.

<SM>

<IN>(sreča, korist)</IN>

<KO>[pravi, velik]</KO>

<RA>

<ZD>ker ste živahne in brezskrbne narave, ste za svoje domače pravi blagoslov</ZD>

<TR>... you are a (real) blessing to your folks</TR><OP></OP>

<ZD>Toplina, ki jo izžarevate, je pravi blagoslov za tiste, ki nenehno tarnajo in vidijo vse črno</ZD>

<TR>your warmth is a blessing for those who ...</TR><OP></OP>

<ZD>Spoznali boste, da je pravi blagoslov, če imate veliko znancev in prijateljev</ZD>

<TR>... it is a blessing to have a lot of friends and acquaintances</TR><OP></OP>

<ZD>Za denarno nenasitni dunajski dvor je bil idrijski rudnik pravi blagoslov...</ZD>

<TR>For the insatiable Viennese Court, the Idrija mine was a
godsend...</TR><OP></OP>

<ZD>Razglasitev za lepoto kraljico je bila zame hkrati blagoslov in prekletstvo</ZD>

<TR>For me, the beauty queen award was a blessing and a
curse...</TR><OP></OP>

</RA>

</SM>

Pri tem pomenu se pojavlja predvsem kolokacija »pravi blagoslov« v razmeroma tipični strukturi »biti pravi blagoslov za koga«, in sicer v pomenu »biti resnično koristen za koga« ali »prinašati veliko srečo komu«. Kontrastivno zanimivo je, da se zveza ne prevaja dobesedno, temveč je pravi prevod na angleški strani kar samostojni *blessing* v svoji števnih obliki. Kjer gre pomen slovenske zveze v smer »nepričakovani dar, dar z neba«, je možen tudi prevod *godsend*. V slovarju je torej potrebno navesti omenjeno strukturo, zanimiva pa bi bila morda tudi zveza »blagoslov in prekletstvo«, kjer korpus kaže na sorazmerno visoko kolokativnost, vendar kontrastivno ni problematična, zato je pri vključitvi v slovar odločilna leksikografska presoja glede na prostor, ki je na voljo.

<SM>

<IN>(obred)</IN>

<KO>[opravitij]</KO>

<KO>[konj, ognja, cerkve, prostorov]</KO>

<RA>

<ZD>Na Gomilskem želijo, da bi blagoslov konj postal spet tradicija</ZD>

<TR>...they wish that the blessing of horses would again become a

tradition</TR><OP></OP>

<ZD>Na veliko soboto je najpomembnejši blagoslov ognja, vode in jedi</ZD>

<TR>The most important thing ... is the blessing of fire, water and food.</TR><OP></OP>

<ZD>Občinski praznik je bil priložnost za svečano otvoritev in blagoslov novih prostorov občine Šentjernej</ZD>

<TR>The municipal holiday was an opportunity for ... and the blessing/consecration of the new offices of the Šentjernej Municipality.</TR><OP></OP>

<ZD>Slovesna maša bo ob 11. uri, blagoslov pa dobri dve uri kasneje</ZD>

<TR>The solemn mass will be at 11 o'clock, and the blessing/consecration about two hours later.</TR><OP></OP>

<ZD>Mašno daritev in blagoslov je opravil šenčurški župnik</ZD>

<TR>... and the blessing was said by the Šenčur parish priest</TR><OP></OP>

<ZD>V Tibetu je v navadi, da vernik po blagoslovu v znak hvaležnosti izroči prostovoljno daritev</ZD>

<TR>In Tibet, it is traditional for the worshipper to offer a sacrifice after the blessing, as a sign of thankfulness.</TR><OP></OP>

</RA>

<FR>

<ST>

<FI>

<KO>[nesti, nositi]</KO><F>k blagoslovu</F>

</FI>

<RA>

<ZD>na Vipavskem so vsi člani družine nesli k blagoslovu vsak svojo oljčno vejico</ZD>

<TR>In Vipava, every member of the family took an olive branch to the benediction.</TR><OP></OP>

<ZD>V vseh slovenskih pokrajinah nosijo k blagoslovu jajca, ki jih imenujejo tudi pisanice</ZD>

<TR>In every region of Slovenia, Easter eggs, also known as "pisanice", are taken to the benediction.</TR><OP></OP>

<ZD>že tisočletje so domorodci v cerkev nosili k blagoslovu poljsko cvetje in zelišča</ZD>

<TR>Through the millennia, the local inhabitants have taken field flowers and herbs to the benediction.</TR><OP></OP>

</RA>

</ST>

</FR>

</SM>

Enojezična slovarska leksikalna zbirka ločuje pomen religioznega obreda ter prošnje za božjo naklonjenost (1. pomen). Pri kontrastivni analizi se izkaže, da obeh pomenov ni smiselno ločevati, ker se prevodno prekrivata. S kontrastivnega stališča pa je zelo pomembno v slovarju navesti strukturo, ki je izpostavljena tudi v leksikalni zbirki (»nesti k blagoslovu«), kajti v tem pomenu je edino možen prevod »benediction«, ki v angleščini jasno implicira, da gre za religiozni obred, ne pa za stanje božje naklonjenosti.

Slovarsko geslo

Na podlagi kontrastivne analize leksikalne slovarske zbirke torej lahko zasnujemo geslo v konkretnem slovarju, ki bo vsebovalo določeno število kontrastivno zanimivih elementov glede na leksikografsko izhodišče oz. odločitve. Če smo za izhodišče vzeli slovar žepne velikosti, bomo ostali na sorazmerno osnovni ravni in bomo navajali le elemente, ki so izraziteje kontrastivno zanimivi.

Geslo se začne z informacijo o pogostnosti pojavljanja iztočnice v enojezičnem korpusu v primerjavi s številom pojavitev drugih različnic v istem korpusu. Za ta namen leksikalna zbirka in posledično tudi slovar uporablja osnovno delitev na gesla z enim, dvema in tremi diamanti, in pri dveh diamantih gre za iztočnico, ki je v slovenskem jeziku sorazmerno pogosta in ima v korpusu med 1000 in 10.000 pojavnic.

Sledi iztočnica z informacijo o izgovorjavi oz. naglaševanju ter osnovna opredelitev besedne vrste. Prvi pomen je opredeljen s kvalifikatorjem, ki opozarja, da gre za religiozni kontekst in z indikatorskim opozorilom, da v primeru drugega prevoda gre za obred. Izpostavljamo tudi dve strukturi, za kateri smo pri analizi odkrili, da sta kontrastivno zanimivi, in sicer »biti deležen božjega blagoslova« ter »nesti kaj k blagoslovu«. Prva vključuje zelo pogosto zvezo »božji glagoslov« ter kontrastivno zanimivo pasivno-aktivno glagolsko pretvorbo. Druga je pogosta glagolska struktura, kjer je prevodna ustreznica omejena na sicer manj pogosto možnost.

Pri drugem pomenu navajamo ob pomenskem indikatorju tudi pogoste kolokatorje ter ob prvi tipični še nadpomensko prevodno ustreznico, ki je primernejša v nevtralnem sobesedilu. Poleg tega navedemo še dve strukturi, ki sta kontrastivno zanimivi zaradi dopolnil na slovenski strani.

Pri tretjem pomenu z indikatorjem sreča, korist se ponovi osnovna prevodna ustreznica, tokrat v paru s kontekstualno omejeno varianto, ki je možna ob podpomenu »nepričakovani dar«. Pod tem pomenom izpostavljamo pogosto strukturo »biti pravi blagoslov za koga« ter glede na obseg slovarja morda nenujno zvezo »biti blagoslov in prekletstvo«.

```
<GS>◇◇
<IZ>
  <IS>blagoslov</IS>
    <I>blagoslôv</I>
</IZ>
  <ZG>
    <BV>sam.</BV>
  </ZG>
<SM>1.
  <KV>relig.</KV>
    <KO>[papeški, apostolski]</KO>
<TR>blissing; <IN>(obred)</IN> benediction</TR>
<FR>
  <ST>
    <FI>
      <F>biti deležen božjega blagoslova</F>
      <TR>to receive God's blessing</TR>
    </FI>
  </ST>
```

<ST>
   <FI>
   <KO>**nesti kaj k blagoslovu**</F>
   <TR>to take sth to the benediction</TR>
   </FI>
 </ST>

</FR>
 </SM>
 <SM>**2.**
   <IN>**(privolitev)**</IN>
   <KO>*[državni, vladni, uradni, očetov]*</KO>
 <TR> blessing, approval</TR>
 <FR>
   <ST>
   <FI>
   <F>**z blagoslovom koga**</F>
   <TR>with the blessing of sb, with sb's blessing</TR>
   </FI>
   </ST>
   <ST>
   <FI>
   <F>**dati blagoslov komu**</F>
   <TR>to give sb the blessing, to give one's blessing to sb</TR>
   </FI>
   </ST>
 </FR>
 </SM>
 <SM>**3.**
   <IN>**(sreča, korist)**</IN>
   <TR>blessing; <IN>*(nepričakovan)*</IN> godsend</TR>
 <FR>
   <ST>
   <FI>
   <F>**biti pravi blagoslov za koga**</F>
   <TR>to be a real blessing for sb, to be a godsend for sb</TR>
   </FI>
   </ST>
   <ST>
   <FI>
   <F>**biti blagoslov in prekletstvo**</F>
   <TR>to be a blessing and a curse</TR>
   </FI>
   </ST>
 </FR>
 </SM>
 </GS>

Geslo je izdelano v formatu XML, ki v zadnjem času prevladuje kot format za izmenjavo dokumentov tudi v slovarskem svetu. Spodaj navajamo še geslo v obliki, ki so je vajeni uporabniki slovarjev.

◇◇ **blagoslôv** *sam*. **1.** *relig. [papeški, apostolski]* blessing; (*obred*) benediction; **biti deležen božjega blagoslova** to receive God's blessing; **nesti kaj k blagoslovu** to take sth to the benediction **2.** (*privolitev*) [*državni, vladni, očetov*] blessing, (seal of) approval; **z blagoslovom koga** with the blessing of sb, with sb's blessing; **dati blagoslov komu** to give sb the blessing, to give one's blessing to sb **3.** (*sreča, korist*) blessing; (*nepričakovana*) godsend; **biti pravi blagoslov za koga** to be a real blessing for sb, to be a godsend for sb; **biti blagoslov in prekletstvo** to be a blessing and a curse

Zaključek

V sodobni dvojezični leksikografiji se kot osnova za kontrastivno analizo dveh jezikov uporablja enojezična leksikalna podatkovna zbirka določenega jezika, kjer so navedene ključne informacije o izbrani iztočnici – zapis, izgovorjava, pogostnost, pomenska struktura, pogoste skladienske strukture, frazeologija, idiomatika, tipični primeri rabe. Na podlagi teh informacij leksikograf opravi kontrastivno analizo obeh jezikov in oblikuje slovarsko geslo glede na predvideni obseg slovarja ter ciljno publiko. Za slovenski jezik takšna zbirka še ni na voljo, prispevek pa prikazuje tipičen proces izdelave gesla od leksikalne zbirke do končnega gesla v slovensko-angleškem slovarju žepne velikosti.

Literatura

- BRAASCH, A., PEDERSEN, B. S., 2002: Recent enhancements in the Danish computational lexicon project 'STO'. *Proceedings of EURALEX 2002 Conference, EURALEX 2002*. Copenhagen.
- GABROVŠEK, D., 2005: *Words Galore: Aspects of General and Slovenian-English Contrastive Lexicology*. Ljubljana: Filozofska fakulteta (v tisku).
- GANTAR, A., GORJANC, V., KREK, S., 2005: Slovenska leksikalna podatkovna zbirka. *Jezik in slovstvo* 50/2 (v tisku).
- KILGARRIFF, A., 1997: I don't believe in word senses. *Computers and the Humanities* 31. 91-113.
- PERKO, G., 2004: *Razločevanje prevodnih ustreznic v dvojezičnem uvezovalnem slovarju (predlogi za slovensko-frančoski slovar)*. *Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Korpusi

- BNC, <http://www.hcu.ox.ac.uk/BNC>.
- FIDA, <http://www.fida.net>.

Peter Svetina

Univerza v Celovcu

UDK 821.163.6.09:929 Zois Ž.:929 Milčinski F.:929 Kovačič L.

O laškem enajstercu, češkem humorju in baselskih dimnikih: Dialog kultur v delih Žige Zoisa, Frana Milčinskega in Lojzeta Kovačiča

Kulture prihajajo do soočenja in stopajo v dialog na mnogo načinov. Pričujoči referat prinaša premišljevanje o dialogu kultur pri treh avtorjih, Žigi Zoisu (1747–1819), Franu Milčinskem (1876–1932) in Lojzetu Kovačiču (1928–2004), pri katerih je v biografijah zapisan podatek, da eden od njihovih staršev ni bil slovenskega rodu. Pogled v njihovo literarno ustvarjanje odkriva stike in vplive tuje kulture na več ravneh: pri Zoisu na formalni (določila italijanske metrike v prevodnem in lastnem pesniškem ustvarjanju), pri Milčinskem nemara v humorni perspektivi njegovih kratkih zgodb, pri Kovačiču pa na snovnem in motivnem nivoju, ki ga je zaznamovalo baselsko otroštvo.

Cultures come into contact and enter into dialogue in a variety of ways. This paper reflects on the dialogue of cultures in three authors: Žiga Zois (1747–1819), Fran Milčinski (1876–1932) and Lojze Kovačič (1928–2004), all of whom had one non-Slovene parent. A closer look at their literary work reveals contacts with and influences of foreign cultures on a number of levels: in the case of Zois on a formal level (Italian metrics in his translations and poetic works), with Milčinski perhaps the humorous perspective of his short stories, and with Kovačič at the material and thematic level which is marked by his childhood in Basel.

1 Dialog kultur, kakor se kaže v literaturi, je mogoče opazovati z mnogih vidikov, na mnogo načinov.

Denimo literature v večnacionalnih državah, v njih se je Slovenija (ali njeni deli) v času svoje zgodovine mnogokdaj znajdevala (na primer v Avstro-Ogrski, v Jugoslaviji itn.). Tako sobivanje pušča odtise v dogajališčih, narodnostni pripadnosti literarnih likov, v jeziku in govoru literarnih likov ipd.

Do dialoga kultur prihaja tudi v bolj ali manj enonacionalni državi. Ekonomska, politična, tudi čisto intimna pota oblikujejo skupnosti ali posamezne prišleke, ki zaživijo v novi kulturi in stopajo z njo v dialog. Eden vidnejših sodobnih srednjeevropskih pesnikov je denimo bosanski pesnik Josip Osti, ki ga je življenjska pot naselila v Ljubljano. V slovenski kulturi se je udomačil do te mere, da je začel pisati tudi v slovenskem jeziku in s svojo poezijo vidno sooblikuje podobo sodobne slovenske poezije (npr. pesniška zbirka *Kraški narcis*, 1999). S prevajalsko in širšo kulturniško dejavnostjo pa v veliki meri predstavlja tudi bosansko literaturo slovenskemu bralstvu in slovensko literaturo bosanski publiki.

Kulture stopajo v dialog vedno tudi na področjih, koder živijo manjšine, v našem primeru seveda na področjih ob italijanski, avstrijski in madžarski meji. Slovenska literatura na avstrijskem Koroškem ima denimo zaradi kontinuiranega meščanskega razvoja v Avstriji, ki ga po drugi vojni ni prekinila nova politična opcija, drugačna težišča kot slovenska literatura, ki se je razvijala znotraj socialistične/komunistične Jugoslavije. Na primer: družbeni angažma slovenske koroške literature ni toliko upor proti političnemu enoumju, kot je bilo to značilno za dobršen del slovenske literature, ki se je razvijala v Jugoslaviji, marveč družbeni angažma znotraj katoliške meščanske

družbe in njenih meril, angažma za priznanje jezikovne in nacionalne identitete manjšine v koroškem, avstrijskem, nemškem prostoru ipd. O tovrstnem dialogu bi lahko premišljevali tudi ob literaturi slovenskih avtorjev (izseljencev) drugod po Evropi, Severni, Južni Ameriki, Avstraliji.

Do dialoga kultur prihaja tako rekoč ob vsakem daljšem bivanju v tujini, pri pišočih puščajo sledove v literaturi potovanja, študiji, služba itn. v bližnjih in oddaljenejših kulturah. Znamenita je nemško pišoča Celjanka, svetovna popotnica Alma Karlin (1889–1950), ki si je s potopisi in romani pred drugo svetovno vojno prislužila celo nominacijo za Nobelovo nagrado; v zadnjem času slovenski bralski publiki lucidno odkriva Afriko Sonja Porle, v potopisu *Črni angel, varuh moj*, ki je od leta 1997, ko je izšel, doživel že nekaj ponatisov itn.

Poseben dialog med kulturami vzpostavljajo tudi prevodi leposlovja. Žiga Zois oziroma France Prešeren sta s prevodom Bürgerjeve *Lenore* v slovensko umetno pesništvo v začetku 19. stoletja zanesla enega pomembnejših pesniških žanrov slovenske poezije, umetno balado. V sodobnem času pa je *Antologija ameriške poezije 20. stoletja*, ki jo je leta 1986 pripravil Miha Avanzo in prinaša dela pesnikov, kot so Robert Frost, Carl Sandburg, Wallace Stevens, William Carlos Williams, Ezra Pound, Frank O'Hara, John Ashbery itn. (mnogi od njih so se v antologiji pojavili v slovenskem prostoru prvič, doživeli pa odličen sprejem in kasneje tudi samostojne izbore in knjižne izdaje v slovenščini), povzročila pravo eksplozijo zanimanja za sodobno ameriško poezijo in odločilno vplivala na sodobno slovensko poezijo.

2 S temi vidiki, ki so bili zelo nasplošno in z nekaterimi primeri omenjeni v uvodu, se v referatu ne bom posebej ukvarjal. Pač pa bodo zanimanju dialoga kultur posvečeni trije slovenski avtorji iz različnih obdobij, ki jih določa v biografijah zelo preprosto dejstvo: eden od staršev ni bil slovenskega rodu (zavedajoč se pri tem, da je vprašanje rodu zaradi tega ali onega, ki se je priženil ali omožila kam proč od Slovencev, problematično in nekoliko distance ob premišljevanju o vplivih, ki bi jih rod lahko imel na to ali ono potezo literarnega ustvarjanja kakega avtorja, ni odveč).

2.1 Žiga Zois (1747–1819) je bil po očetu Michelangelu italijanskega rodu. Šolal se je v zavodu za plemiško mladino v Reggio-Emiliji, kasneje si je znanja in razgledanost širil z mnogimi potovanji. Na Kranjskem, živel je v Ljubljani, je bil v času svojega življenja in delovanja eden osrednjih gospodarstvenikov in intelektualcev.

V čem je prepoznavna njegova zaznamovanost z italijansko kulturo? V leposlovju, ki nas tu zanima, najprej v prevodih opernih arij, ki jih je z Linhartom pripravljal za gostujoča italijanska operna gledališča (Prijatelj 1911: 133). Prevedel je tudi enega od spevov poeme *Gli animali parlanti* (*La Gatta e il Topo*, prev. Mačka), katere avtor je italijanski pesnik Giambattista Casti (1724–1803). S tem prevodom je zanesel Zois v slovensko poezijo eno od priljubljenih italijanskih kitičnih oblik, sestino. Sestavljena je iz šestih enajstzložnih verzov, katerih prvi štirje se rimajo prestopno, zadnja dva pa zaporedno, ababcc:

Enkrat je bla ena mačka imenitna,
čez vse mačke zalublena in pregrešna,
nesramožлива, tatna, hudovitna,

srov'ga mesa bol ku pečen'ga žrešna;
pred njo varna ni bla kokoš v hiši,
globob na pojil', petelin na dvoriši. (Gspan 1978: 241.)

Tudi v verzju se vidi navezava na italijansko oblikovanje verza. Zois se je namreč zavzemal za prevzem laškega enajsterca. Verz je opisal v pismu, ki ga je poslal Valentinu Vodniku 4. avgusta 1795 (*Vodnikov spomenik*, 1859: 53; Gspan 1969). Gre za enajstzložni verz (z deset- in dvanajstzložno varianto), pri katerem je pomemben razpored naglasov v verzju. Zois opiše dva mogoča načina gradnje enajsterca:

- a) verz ima naglase na 6. in 10. zlogu: uuuuu-uuu-(uu),
  - b) verz ima naglase na 4., 8. in 10. zlogu: uuu-uuu-u-(uu).
- Izglas je lahko moški (10-zložni verz), ženski (11-zložni verz) ali daktilski (12-zložni verz).

Obenem je Zois priporočal Vodniku ob študiju Horaca tudi Batteux-Ramlerjevo poetiko (*Vodnikov spomenik*, 1859: 60), kjer pa je Ramler jambski verz okarakteriziral kot izrazito dramskega (Ramler 1770: 167), tako da ga Vodnik v poezijah skoraj ni uporabljal. Tudi se ga ni oprijel način verzne oblikovanja, kot mu ga je priporočal Zois, Vodnik je že skoraj od prvih objav vztrajal pri zlogovnonaglasnem verzju.

V omenjenem verzнем merilu, laškem enajstercu, je Zois ob prevodu Castijevega *Mačka* upesnil tudi stari Petronijev motiv *Efeške vdove*. Dogajanje je prestavil na Kranjsko in konec uredil po razsvetljenskih načelih vitalizma: vdove zato, ker je za novega ljubčka žrtvovala moževo truplo, ne doleti obrekovanje poslušalcev, marveč kraljeva pohvala:

Lepo fletno tedaj sta ga vobesla
in oslepila mem' gredoče zjale,
de sta po sreč' svoje glave odnesla.
Al nazadnje so jih babe ven dale
in clo do krala se je reč iznesla.
Spoznal žensko premetnost, vredno hvale;
proti kralici pa je djal na strani:
»Žena, k jo lepo pros', težko se ubrani ...« (Gspan 1978: 253.)

Z *Efeško vdovo* je Zois zanesel v slovensko literaturo še eno italijansko kitično obliko, oktavo (abababcc). V taki kitici, le da v zlogovnonaglasnem verzju, je zapisal Prešeren *Slovo od mladosti*, osrednji del *Krsta pri Savici* itn.

Pri Zoisu je vpliv italijanske kulture viden torej v izboru besedil za prevajanje, zlasti pa v prevzemu italijanskih kitičnih oblik in italijanskega načina verzne oblikovanja, ki je ostal v slovenski literaturi unikatni – na formalni ravni torej.

2.2 Za humor, kakršnega je prepoln roman Jaroslava Haška o dobrem vojaku Švejkju (pa tudi njegova siceršnja kratka proza in kabareti), je značilen zelo zainteresiran odnos do sveta, ki se kaže v celi vrsti anekdot, a zainteresiranost je take vrste, da postavlja v središče vedno pripove-

dovalca anekdote, vse ostalo, naj si bodo to ljudje ali predmeti, je v pripovedovalčevi perspektivi enakovredno in se pripovedovalca v bistvu kaj posebej ne dotika: Švejnk pripoveduje o cesarju Ferdinandu, ki so ga pravkar počili, o slugi pri drogeristu Pruši, pomadi za lase, Ferdinandu Kokoški in pasjih kakcih v eni sapi (Hašek 1990: 13, 14) – kar izkazuje do neke mere Švejkovo brezbriznost do vsega, kar ni on. Ob tem je Švejnk lik, ki se vseh stvari loteva resno in zavzeto, naj si bo to kraja psov, računanje na naboru ali pokorščina svojemu lajtnantu – jasno, da mu pri tem praviloma spodleti –, na prvi pogled vedno na tako iskreno naiven način, da bi ga odraslemu človeku stežka pripisali. Zato je označen za bebavega, tak naj bi Švejnk bil.

Lastnosti opisanega humorja je moč zaslediti tudi pri drugih čeških avtorjih, pri Janu Werichu, Josefu Škvoreckem, Milošu Doležalu itn. Rekli bi lahko, da do neke mere gre za perspektivo, ki je vsaj v nekaterih značilnostih splošnejša. Tovrstne humorne perspektive se pri nas opriema popularno poimenovanje »češki humor«, za potrebo referata uporabljam to esejizirano oznako tudi jaz.

V času pred prvo svetovno vojno se je v slovenski literaturi pojavil **Fran Milčinski** (1867–1932), katerega oče, Josip Milčinsky, je bil češkega rodu, rojen menda na severnem Češkem (o njegovem rojstnem kraju sta dva podatka, Milčinski 2000: 311). Študiral je pravo in kot sodnik služboval v več mestih tako v Sloveniji kot na Hrvaškem, nazadnje je bil celo ugledni sodnik Stola sedmerice v Zagrebu. Imel je tudi izjemen posluš za mladino in je pripomogel k ustanovitvi oddelka za mladinsko sodstvo v Ljubljani.

Milčinski zavzame v svojih zgodbah izrazito humorno perspektivo. Osrednji del njegovih spisov so humoreske, ki jih je objavljaj po večini v dnevnem časopisju.

Zelo značilen zanj je omenjeni anekdotični način pripovedovanja. Tako kot Hašek v Švejkju tudi Milčinski zalaga bralca z neizčrpno zalogo anekdot, ki jih rad uvaja prvoosebni pripovedovalec:

Nekateri imajo rodbinsko grobnico – meni ni čisto nič zanjo, da bi jo imel: prvič, ker sploh ne mislim umreti, pa se tudi ne ve, kdaj in kje bo človek umrl, grobnica pa se ne da s sabo nositi po svetu kakor žepna ura, in drugič je tudi grobnica jako minljiva reč, kakor je minljivo vse na tem jadnem svetu in ne kaže srca obešati nanjo.

N. pr. Mesar Ješpernik, ta je – pa naj stvar povem od kraja! (Milčinski 1980: 305, *Rodbinska grobnica.*)

Papige so prav zabavne živali, le to grdo navado imajo nekatere, da rade zmerjajo. Pa bodi pravici na ljubo in papigam v opravičbo, da jim zmerjanje ne izvira toliko iz lastne zaniknosti, nego so se ga največ navzele od svojih gospodarjev.

Poznal sem papigo, stara je bila kakor zemlja in plešasta kakor profesor, pa mi je pripovedovala njena gospodinja /itn./ (Milčinski 1980: 252, *O papigi in procesiji.*)

A Hašek pri Švejkju sopostavlja vse, kar ni Švejnk sam, kot enakovredno (kar se včasih lahko izkaže tudi za grobost: cesar je postavljen na isto mesto s slugo ali Ferdinandom Kokoško, vsi skupaj pa so enakovredni pomadi za lase in pasjim kakcem), pri čemer je Švejnk izvzet. Milčinski pa pripovedovalca iz množice naštetih ljudi in predmetov ne izvzame, s čimer doseže toplejšo človeško dimenzijo. Smeje se skratka tudi sebi:

Tri ure hoda za pustno nedeljo leži vas, pa ji pravijo mesto. Sredi vasi se cedi rjava mlakuža, ji pravijo potok. Ob obeh krajih mlakuže stoje kočice, jim pravijo hiše. Dve, tri hiše imajo nadstropja, takim hišam pravijo graščine. Ime je vasi Butale.

Butalci so gadje; tisto leto, ko sta bili dve kravi za en par, so se Butalci skregali s pametjo, pa so zmagali Butalci, – kaj mislite! – in ne pamet: takšni so. /.../

In so v teku let Butale pretesne postale za vse Butalce in je bil mlajši rod korajžen in šel pogledat po svetu in so se nekateri naselili ob Dravi, nekateri ob Muri, nekaj jih je prišlo celo do morja in so si tam postavili ognjišča.

Ostali pa so, kar so bili. (Milčinski 1949: 5, 11.)

Tudi Milčinski ima namreč tod, koder so se naselili Butalci, svoje ognjišče ...

Razlika med »češkim humorjem« in humorjem Frana Milčinskega je torej ta, da je pripovedovalec v zgodbah Milčinskega tudi sam udeležen v zgodbi in je torej tudi sam deležen blagega nasmeha ali posmeha, medtem ko je Švejek iz sveta, o katerem govori, izvzet, svet, ki ni on sam, pa je svet posmeha.

Zanimivo je, da je perspektiva Milčinskega pri nas odrinjena na rob zanimanja literarne vede, medtem ko so marsikatera tovrstna češka dela pripadla kanonu.

Nenazadnje se da razbrati vpliv češke kulture pri Milčinskem tudi v pivu, ki se pojavi v njegovih zgodbah (pojavi se pa se je pivo tudi že v prozi Janka Kersnika, ki ga je Milčinski prebiral):

On [Mavricij Pikec, detektiv; op. P. S.] pa si je po svoji navadi najprej hrupno pomel roke in nič manj hrupno udaril natakario Pepo po mogočnem ozadju. Naročil si je pivo, in ko mu ga je prinesla, je dvignil peneco se čašo proti luči, povohal je pivo, slednjič ga okusil, nabral je čelo v gube in je dejal: »Pivovarskemu mojstru je ime Vaclav, doma je iz Tabora na Češkem, star je 35 let.«

Vsi smo strmeli. Z marsičim nas je bil že presenetil naš dični Mavricij, ali kako je mogel iz barve piva, iz njegovega duha in iz njegovega okusa sklepati na ime, starost in rojstni kraj pivovarskega mojstra – to je šlo preko naših možganov.

Pa se je mojster vseh detektivov, Mavricij Pikec, mirno ozrl po omizju, pokimal nam je in potem razodel, da mu je vse to povedal pivovarniški mojster sam, pravkar da ga je bil srečal v veži. (Milčinski 1980: 132, *K umoru gospoda Patakona*.)

Mnogo odmeva ima v prozi Frana Milčinskega tudi kulturno zaledje jugoslovanskega juga, ki ga je dobro poznal in koder je deloval, a to ta hip ne bo predmet pisanja.

2.3 Mati Lojzeta Kovačiča (1928–2004), Lisbeth, je bila švicarska Nemka in družina je prvih devet let Kovačičevega otroštva preživela v Baslu. Ob začetku druge svetovne vojne pa so jih, ker oče, ki je bil krznar in po rodu Slovenec, ni hotel sprejeti švicarskega državljanstva, izgnali v Jugoslavijo, v očetovo domovino.

Ob srečanju z novo, slovensko/jugoslovansko/srbsko, kulturo in stvarnostjo prvoosebni pripovedovalec opaža nekatere novotarije (napise v vlaku, ki so v cirilici), ob prihodu v Ljubljano opaža nekatere podobnosti z rojstnim Baslom: tramvaje, hiše, medeninaste ploščice na prehodu za

pešce itn. Ob srečanju z očetovo deželo ga prevzame pravljíčna nočna podoba ljubljanskega gradu, kot prišleka ga zaznamuje seveda tudi govor, ki je nemščina:

Vati me je tako podjetno prijel pod roko, da česar podobnega še nisem doživel pri njem, in me odpeljal ob sivem postajniškem poslopju. Izza velike temne hiše na drugi strani je postajalo zmeraj svetleje. »Schau nur« je rekel. Sredi črnega neba je stal naenkrat bel steklen razsvetljen grad. To je bilo tisto! ... »Ein Schloß aus Glass« sem rekel. To je bilo zdaj v resnici tisto. (Kovačič 1984: 21.)

V baselsko otroštvo se Kovačič s svojim prvoosebним pripovedovalcem vrača neprestano. V obsežnem tridelnem romanu *Prišleki* opisuje odhod iz Basla in srečanje z novo kulturo; v tretjem od petih fragmentov, *Basel*, »pisatelj odkriva prostore in občutke svojega otroštva in se s tem spet vrača k podobam, ki so stalnice njegovega zapisovanja« (Glušič, 2002: 155); v baselsko otroštvo se vrača v svoji kratki pripovedni prozi, v zadnjem romanu *Otroške reči*, v pravlíjicah za otroke *Zgodbe iz mesta Rič-Rač* itn. Zlasti prepletanje dejanskih spominov na baselsko otroštvo s pravljíčnim svetom, ki ga opisuje v pravlíjicah za otroke, kaže, kako močno se mu je Basel s svojim življenjem usedel v dušo:

Moral sem samo še odriniti zapah na železnih vratih, ki so se s treskom zaprla, ko sem bil že za vogalom Gerbergässli. Kakšna svetloba in koliko zraka! Pomešal sem se med ljudi na pločniku, ki so imeli dolge sence, tudi hiše so jih metale, da si zjutraj lahko s svojo hodil po njihovih slemenih in dimnikih. (Kovačič 2003: 34, *Zelena hiša*.)

Med dimniki na strehi živi prijazen možic z okroglim obrazom in ogromnim gomoljastim nosom /.../ Hodi ob paličici med dimniki, kakor da jih pase, in se umiva z mrzlo roso iz žlebov./ (Kovačič 1994: 85, *Možiček med dimniki*.)

Kovačiča je zaznamoval do obisti tudi slovenski/jugoslovanski svet (šikaniranja med in po voini zaradi nemškega porekla, služenje vojaškega roka v jugovojski itn.), vendar ga njegovo baselsko otroštvo, vse konkretnosti švicarskega otroštva, niso spustili iz primeža premišljevanj in reminiscenc. V spremnem besedilu *Povest o sebi in knjigi*, ki ga je pridodal *Zgodbam iz mesta Rič-Rač*, to zapiše takole:

V povestih sem pomešal oba [svoja sinova, op. P. S.] in sebe, vse tri, pa mesto Basel, Ljubljano ter Cegelnico, zagotovo pa sem primešal tudi koga izmed vas. (Kovačič 1994: 130.)

Kovačiča je baselsko otroštvo oplazilo torej snovno-motivno.

4 Zaključek. Kulture so avtorje zaznamovale različno: Zois je po formalnih določilih italijanske metrike oblikoval prevod Castija in pisal lastne pesmi; Milčinski se je odločil za humorno perspektivo v svojih spisih; Kovačiča pa je snovno in motivno zaznamovalo baselsko otroštvo s svojo predmetnostjo.

Viri in literatura

- GLUŠIČ, Helga, 2002: *Slovenska pripovedna proza v drugi polovici 20. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- GSPAN, Alfonz, 1969: Tri nova Zoisova slovenska pesemska besedila. *Slavistična revija* 17/2. 119–181.
- GSPAN, Alfonz, 1978: *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede 19. stoletja* 1. Ljubljana: Slovenska matica.
- HASEK, Jaroslav, 1990: *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* 1, 2. Praga: ČS.
- KOVAČIČ, Lojze, 1984: *Prišleki* 1, 2. Ljubljana: Slovenska matica.
- KOVAČIČ, Lojze, 1994: *Zgodbe iz mesta Rič-Rač*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KOVAČIČ, Lojze, 2003: *Otroške stvari*. Ljubljana: Beletrina.
- PRIJATELJ, Ivan, 1911: Sloveščina pod Napoleonom. *Veda* 1.
- MILČINSKI, Fran, 1949: *Butalci*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- MILČINSKI, Fran, 1980: *Zbrani spisi* 4. Ur. B. Slodnjak. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- MILČINSKI, Fran, 2000: *Smešne historije: izbrana kratka proza*. Ur. Goran Schmidt. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- RAMLER, Karl Wilhelm, 1770: *Einleitung in die schönen Wissenschaften: nach dem französischen der Hrñ Batteux, mit zusätzen vermehret*. Dunaj. (Avstrijska nacionalna knjižnica na Dunaju, sign. 569667-A Alt Mag.)
- Vodnikov spomenik / Vodnik – Album*, 1859. Ur. E. H. Costa. Ljubljana: Kleinmayr in Bamberg.

Ana Zwitter Vitez

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

UDK 811.163.6:808.56:801.6

Prozodija v spontanem govoru

V spontani govorni izmenjavi govorec za doseganje svojih komunikacijskih namenov uporablja različna strateška sredstva, med katerimi igra pomembno vlogo prozodija. Predstavljena metodologija ugotavlja, da igra pri prevzemanju besede odločilno vlogo jakost, pri ohranjanju naslovnikove pozornosti pa tonska višina. Na podlagi strateške vloge teh dveh prozodičnih parametrov poskuša metodologija zamejiti osnovno enoto spontanega govora.

In spontaneous conversational exchange, in order to achieve his or her aims the speaker uses different strategic resources among which prosody plays an important role. The methodology presented shows that in taking one's turn as the speaker volume plays an important role, while in retaining the addressee's interest it is tonal level. On the basis of the strategic role of these two prosodic parameters we shall try to identify the basic units of spontaneous speech.

Zdi se, da se ravnamo po nekem skrivnem in kompleksnem kodu, ki nikjer ni zapisan, ga nihče ne pozna, a ga vsakdo razume.

Edward Sapir: *Antropologija*

1 Ključna vprašanja raziskave

Govor je nekaj tako vsakdanjega, da dolgo sploh ni bil predmet jezikoslovnega raziskovanja, ko pa se je zanimanje zanj povečalo, se je izkazalo, pred kako izmuzljivo in kompleksno nalogo se je znašla lingvistika. Zakaj je udeleženec v spontani govorni komunikaciji¹ v določenem trenutku za določenega naslovnika tvoril izrek z določenimi semantičnimi prvinami, skladenjsko strukturo, prozodičnimi lastnostmi, mimiko in gestikulacijo – to so vprašanja, zaradi katerih se sodobne jezikoslovne študije osredotočajo na pomembnost fizičnega momenta izrekanja. Govoreči je namreč ves čas postavljen pred dejstvo, da bodo njegovi izreki zaradi nepovratnosti časa v naslednjem trenutku izginili in da jih mora zato oblikovati tako, da bo z njimi najbolje dosegel svoj komunikacijski namen. Ta govorčeva ambicija je seveda univerzalna v kateremkoli jeziku, sredstva, s katerimi lahko govorec to doseže, pa so odvisna od vseh dejavnikov, ki sooblikujejo določeno komunikacijsko situacijo (družbenokulturne značilnosti govorcev, sistemske razlike med posameznimi jeziki ipd).

Pričujoča razprava se bo ukvarjala z vprašanjem, na katerih ključnih mestih in na podlagi katerih kazalcev v spontani govorni izmenjavi udeleženci kažejo in prepoznavajo svoje komunikacijske namene. Zato bomo predstavili metodologijo, ki poskuša razlagati na videz povsem samo-umevne pojave, ki dejansko potekajo v vsaki govorni izmenjavi: kdaj govori en udeleženec, kdaj

---

¹ Spontano govorno komunikacijo pojmuje kot katerokoli jezikovno manifestacijo, pri kateri vsebina in forma izrekanja nista vnaprej določeni s pisno predlogo.

lahko besedo prevzame drugi, in kakšna so strateška sredstva, ki jih (zavestno in nezavedno) uporabljamo, da ohranimo naslovnikovo pozornost.

2 Pregled teorij, povezanih s proučevanjem govora

V okviru teorije F. de Saussura je jezik (*langue*) kot sistem pravil, opisljiv s sredstvi strukturalnega jezikoslovja, ločen od govora (*parole*), ki se nanaša na vsakič sprotno individualno realizacijo tega sistema. Znotraj tega pojmovanja je spontani govor (1997: 20) opredeljen kot najbolj konfuzna oblika govora, ki ga Saussure opiše kot »/... / zmedeno kopicico heteroklitnih stvari brez povezave«. Intonološka šola, ki temelji na desetih osnovnih oblikah intonacije P. Delattra v francoskem sistemu, poskuša ključno značilnost govora, intonacijo, vključiti v sistem jezikovnih oblik. V okviru te šole jezikoslovca M. Rossi in A. Di Christo proučujeta predvsem oralizacijo pisnih besedil, kar pomeni opazovanje prozodičnih parametrov, opaznih pri realizaciji skladenjskih struktur v prebranih povedih. Intonologi dokazujejo, da ima intonacija,² kakor fonem v fonologiji in morfem v oblikoslovju, razločevalno funkcijo, ker pri identični skladenjski strukturi povedi različne intonacijske podobe izreka spremenijo njegov pomen.

V osemdesetih letih 20. stoletja E. Benveniste formulira teorijo izrekanja (1974: 80), v kateri je govor opredeljen kot »aktualizacija jezika z individualnim dejanjem uporabe«. Nasledniki te teorije, predvsem A. Culioli (1990) in C. Kerbrat-Orecchioni (2002), kot ključni razlog za kompleksnost spontanega govora obravnavajo stvarnost momenta izrekanja. Ta govorcju v spontanem jezikovnem izvajanju glede na različne dejavnike govornega konteksta ponuja v strateško izbiro jezikovna sredstva z vseh jezikovnih ravni. Zato se tovrstne teorije osredotočajo predvsem na elemente, ki jih tradicionalne slovnice ponavadi ne zajemajo: za govor značilno skladnjo, rabo minimalnih diskurzivnih prvin brez jasnega skladenjskega statusa (ki jih splošna raba imenuje mašila), prozodijo, mimiko in gestikulacijo. Vsi ti dejavniki so seveda izjemno pomembni: ne toliko zaradi njihove razločevalne vrednosti znotraj sistema kot zaradi vloge strateških usmerjevalcev dinamike smisla v govorni izmenjavi.

3 Metodologija in hipoteze

Izbrana metodologija se ukvarja z razlaganjem konkretnih pojavov, značilnih za prevzemanje besede in ohranjanje naslovnikove pozornosti, glede katerih govorcji bolj ali manj nezavedno vzpostavljajo tiste vrste konsenz, zaradi katerega o govorni izmenjavi rečemo, da deluje.

Pri tem igra izjemno pomembno vlogo prozodija,³ saj dva izmed njenih akustičnih kazalcev, jakost in tonska višina, nastopata kot ključna akterja (so)udeležbe v spontani govorni izmenjavi kot nosilca vsak svoje ikonične vloge⁴ v diskurzu. M. A. Morel in L. Danon-Boileau (1998: 12–14) trdita, da jakost neposredno odseva govorčjevo pogajalsko strategijo glede prevzema besede, osnovna frekvenca pa kaže njegovo predstavo o tem, kako bo njegoja jezikovna manifestacija sprejeta pri naslovniku.

---

² Intonacija v okviru tega pojmovanja pomeni spreminjanje tonske višine, s katero pa (zlasti v francoščini) pogosto sovpada tudi jakostni naglas.

³ Prozodija v predstavljeni metodologiji zajema štiri glavne dejavnike: tonsko višino, jakost, trajanje in premore.

⁴ Ikonična vloga prozodičnih parametrov v diskurzu pomeni, da je vsak kazalec posebej nosilec določenega smisla v govorni izmenjavi.

Iz osnovnih govorčevih strategij poskuša metodologija izpeljati tezo o osnovni formalni enoti spontane govorne izmenjave.

3.1 Preverjanje hipotez v korpusu

3.1.1 Snemanje in specifika korpusa

Korpus⁵ je sestavljen iz treh spontanih govornih izmenjav, ki vključujejo slovenske govorce treh različnih starostnih razredov (20–30 let, 45–55 let, 70–85 let). Za potrebe raziskave smo naredili približno 4 minute transkripcije vsake od konverzacij v programu Praat, ki omogoča akustično obdelavo zvočnega signala vsakega govorca posebej. Znotraj vsake govorne izmenjave se govorca dobro poznata med seboj, površna sociolingvistična ocena bi pokazala, da med njima ni hierarhično določenih odnosov.⁶

3.1.2 Jakost kot sredstvo za prevzemanje besede: analiza primera⁷

Jakost v predstavljeni metodologiji (Morel, Danon-Boileau 1998: 16) zaznamuje način, kako govorec uravnava govorni poseg; kako si torej predstavlja, da bo vodil pogovor (ali z zmanjševanjem jakosti prepušča besedo sogovorniku ali pa hoče nadaljevati in zato povečuje jakost). Kadar govori več ljudi hkrati, bo obdržal besedo tisti, ki govori z največjo jakostjo in najvišjim tonom.

V primeru (1) nas bo torej zanimalo, ali besedo dejansko prevzame tisti govorec, ki v okviru svojih glasovnih zmožnosti jakost bolj poveča.

(1)⁸

U ₁	{11} ni ne vem no mislm <t> #okej no mogoče zdej v TEM
N ₁	jz mislm # da to ni pro::v {10}
U ₂	primeru {10} mo##goče v primeru jerneja {33}
N ₂	da morš bit// ##

5 Korpus je bil posnet za potrebe doktorske disertacije pod mentorstvom Vladimirja Pogačnika in Mary-Annick Morel v letu 2003/04 v Ljubljani, uporabili smo dva minidiska in dva gumbna mikrofona.

6 Razen v primeru izmenjave med 80- in 20-letno govorko, kjer mlajša udeleženka starejše ne prekinja, čeprav je njena pripoved očitno ne zanima.

7 Zaradi zahtevnosti transkripcije so za pravilno branje izbranega segmenta govorne izmenjave nujne naslednje oznake:

– potek ene izjave je prekinjen z drugo, glasova obeh govorcev se začneta prekrivati

– konec prekrivanja glasov

{ } – premor, trajanje premora v stotinkah sekunde je označeno znotraj zavitih oklepajev

:: – podaljšano trajanje glasu

< > – glas v trikotnih oklepajih je težko zapisljiv z ortografsko transkripcijo in predstavlja zgolj približek dejanske realizacije

VEL – jakostno poudarjen zlog ali leksem

nad – močan dvig tonske višine na zlogu ali leksemu

// – prekinitev skladske enote

8 V danem segmentu prijatelja soočata nasprotujoči si trditvi, in sicer govorka N, da je v določenih primerih treba poiskati strokovno pomoč, govorec U pa, da nas v trenutkih stiske lahko reši zabava s prijatelji.

Že na podlagi poenostavljene transkripcije brez prozodičnih shem lahko opazimo, da je govorca sredi začete skladenjske konstrukcije odnehala in besedo prepustila govorcju, proučiti pa moramo še ustrezne prozodične parametre.

Iz prozodičnih shem (gl. prilogo) razberemo, da govorec U približno 30 cs za tem, ko interve-nira govorca N, jakost poveča na svojo najmočnejšo raven, predvsem na poudarjenih zlogih leksemov *okej, mogoče, zdej, tem* in spet *mogoče*. Zato govorca N nekaj časa vztraja pri svojem nasprotovanju, vendar vloži močno poudarjeno jakost samo na leksem *prov*, v nadaljevanju pa vztraja pri srednji jakosti, in govorec obdrži besedo.

3.1.3 Tonska višina kot izraz govorceve želje po konsenzu: analiza primera

Tonska višina (F0) (Morel, Danon-Boileau 1998: 15) kaže predstavo, ki jo ima govorec o razmišlja-nju tistega, na katerega naslavlja svoje besede (torej si zamišlja, ali bo tisto, kar bo povedal, po-slušalec razumel ali ne). Z dvigom tonske višine (gl. prim. (2)) bo govorec poskušal pritegniti na-slovnikovo pozornost ali opozoriti na mesto, kjer bi lahko prišlo do nesporazuma, s spustom osnov-nega tona pa bo pokazal nezanimanje za to, kaj si o njem oziroma o izrečenem misli sogovorec.

(2)⁹

U ₃	ja sej ne takoj sej je bil šter leta z njo al kok ne {20}
N ₃	pol takoj {8} na drucga prešaltaš {38}

Iz prozodičnih shem (gl. prilogo), interpretiranih na podlagi dane komunikacijske situacije, lah-ko ugotovimo, da je govorcju U veliko do tega, da bi ohranil pozornost naslovnice N in jo hkrati prepričal, da je njegova trditev bolj utemeljena. Zaradi želje po uveljavitvi svojega mnenja, ki je nasprotno mnenju sogovorce, govorec U posega po zelo visokem tonskem registru.

3.1.4 Delni sklep

Na podlagi analiziranega korpusa smo ugotovili, da vlogi jakosti pri prevzemanju besede in ton-ske višine pri pritegovanju naslovnikove pozornosti delujeta univerzalno, in sicer ne glede na ko-munikacijsko situacijo, ki jo sooblikujejo številni dejavniki družbenokulturnega konteksta: starost, izobrazba, socialna in demografska provenienca govorcev, odnosi med njimi, predmet govora ipd. Glede na množico analiziranih korpusov v francoskem jeziku, od koder predstavljena meto-dologija izhaja, lahko ti dve vlogi osnovnih parametrov prozodije posplošimo na oba jezika.

3.2 Izpeljava hipotez: osnovna enota spontanega govora

Če torej privzamemo dejstvo, da imajo osnovni kazalci prozodije vsak svojo osnovno vlogo v dis-kurzu, lahko začnemo opazovati, kaj se dogaja, ko se ti kazalci začnejo med seboj prepletati. Ko namreč govorec sočasno zmanjša jakost na zadnjem naglašenem zlogu določene zaključene

⁹ V danem segmentu govorca N ravno konča izrek *ampak to gre loh v nedogled uroš {} a razumeš ti: {} skenslaš enga in pol takoj {} na drucga prešaltaš {}, s katerim nasprotuje trditvi govorce U, da bo njegov prijatelj laže pozabil svojo bivšo punco, če se bo tolažil s pogostim žuranjem.*

skladenjske strukture,¹⁰ to lahko razložimo z njegovo komunikacijsko strategijo: ne zanima ga več, ali mu bo sogovorec skočil v besedo, hkrati pa si ne prizadeva več, da bi ohranjal naslovnikovo pozornost. Iz tega lahko izpeljemo, da tovrsten preplet prozodičnih dejavnikov pomeni zaključek osnovne enote spontanega govora. M. A. Morel in L. Danon-Boileau to enoto imenujeta *govorjeni odstavek*.¹¹

V spontanem diskurzu seveda pogosto pride do prekrivanja glasov in hitrega izmenjavanja govorcev, kar pomeni, da govorjeni odstavek ni enota, ki bi jo tvoril en sam govorec, temveč enota, ki se zaključí šele, ko eden izmed govorcev nima več želje po ohranjanju besede in pozornosti naslovnika.

Za potrebe tega prispevka bomo analizirali enostaven govorjeni odstavek (gl. prim. (3)) z jasno prozodično in diskurzivno zgradbo, značilen za pripovedni tip diskurza, kjer govorca sogovorec ne prekinja:

(3)¹²

Nn ₁	{35} jst sem m{32} tok sem držala torbo da je nisem spu ^{stila} {40}
Nn ₂	ne {36} ampak e {25}sem kar tekla {16}

Na prozodičnih obrisih analiziranega segmenta (gl. prilogo) lahko opazimo močen dvig tonske višine na leksemu *spustila*, takoj zatem mu sledi še en dvig tonske višine, in sicer na **ne**. Obakratni dvig tonske višine zagotavlja povezanost znotraj govorenega odstavka, saj s tem govorka Nn sporoča, da še vedno išče naslovnikovo pozornost, kar pomeni, da še ni zaključila svojega izrekanja. Zadnji del segmenta je prozodično manj moduliran, tonska višina in jakost na naglašanih zlogih počasi padata, kar se ujema s hipotezo o tem, da govorka s padcem teh dveh prozodičnih parametrov sklene enoto spontanega govora.¹³

4 Sklep

Učinkovitost predstavljene metodologije je v obravnavanju govorceve komunikacijske strategije, kar vodi k možnosti določitve enote spontanega govora. Obenem se zastavlja vprašanje, zakaj osnovne vloge prozodičnih parametrov funkcionirajo univerzalno v slovenščini in francoščini. Splošnejši razmislek bi lahko napeljal k špekulaciji, da gre nemara za civilizacijsko značilnost, ve-

¹⁰ Dodaten pogoj zaključene skladenjske strukture je potreben le zato, ker se v spontanem govoru pogosto zgodi, da govorec zaradi zadrege pri nadaljevanju začete sekvence zmanjša jakost in tonsko višino ter ponavadi tudi podaljša zadnji zlog leksema, od katerega naprej ne more več nadaljevati. Tak sočasen padec jakosti in tonske višine seveda ne pomeni končnosti.

¹¹ Govorjeni odstavek je bil kot najmanjša enota govorenega diskurza poimenovan po analogiji z definicijo tega pojma v pisanju: besedilo je urejeno v odstavke, ki so med seboj ločeni s presledkom in z umikom vrstice v začetku, v govorenem jeziku pa ločevanje diskurza v odstavke omogočajo prozodični kazalci.

¹² Gre za situacijo, v kateri starejša govorka pripoveduje, kako jo je na ulici napadel mlad moški in ji hotel vzeti torbo.

¹³ Prva dva prozodična elementa govorenega odstavka, pri katerih lahko opazimo dvig jakosti in tonske višine, predstavljena metodologija imenuje *preambula* (torej preambula 1 in preambula 2), tretji del govorenega odstavka, ki ga zaznamuje padajoči prozodični kazalci, pa je imenovan *rema*. Glej tudi Vitez, Zwitter Vitez 2004.

denjski vzorec, v katerem sogovorca, ko hočemo uveljaviti svojo pozicijo, preprosto fizično preglasimo.¹⁴

Zanimiva posledica predlaganih kriterijev za osnovno enoto diskurza je variiranje zgradbe govorjenih odstavkov glede na tip diskurza. Analiza omenjenega slovenskega korpusa je namreč pokazala, da je zgradba govorjenega odstavka najenostavnejša v pripovedi. Problem obravnavane metodologije je analiza manjših enot govorjenega odstavka, torej posameznih diskurzivnih členov, ki je odvisna predvsem od leksikalnih in oblikoskladenjskih kriterijev, kar pomeni obvezno vrnitev k uveljavljenim skladenjskim razredom tradicionalnih slovnice.

Literatura

- BENVENISTE, Émile, 1988: *Problèmes de linguistique générale* 1. Ljubljana: Studia humanitatis.
- DELATTRE, Pierre, 1966: Les dix intonations de base du français. *French Review* 40/1. 1–14.
- KERBRAT-ORECCHIONI, Catherine, 1999: *L'énonciation*. Paris: Armand Colin.
- MOREL, Mary-Annick, DANON-BOILEAU, Laurent, 1998: *Grammaire de l'intonation*. Paris: Ophrys.
- ROSSI, Mario et al., 1981: *L'intonation. De l'acoustique à la sémantique*. Klincksieck.
- SAPIR, Edward, 1967: *Anthropologie*. Paris: Minuit.
- SAUSSURE, Ferdinand de, 1997: *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- VITEZ, Primož, ZWITTER VITEZ, Ana, 2004: Problem prozodične analize spontanega govora. *Jezik in slovnost* 49/6. 3–24.

Priloga: prozodične sheme

Polje »Intensity« predstavja jakost zvočnega signala.

Polje »Pitch« je prikaz višine tona (F0).

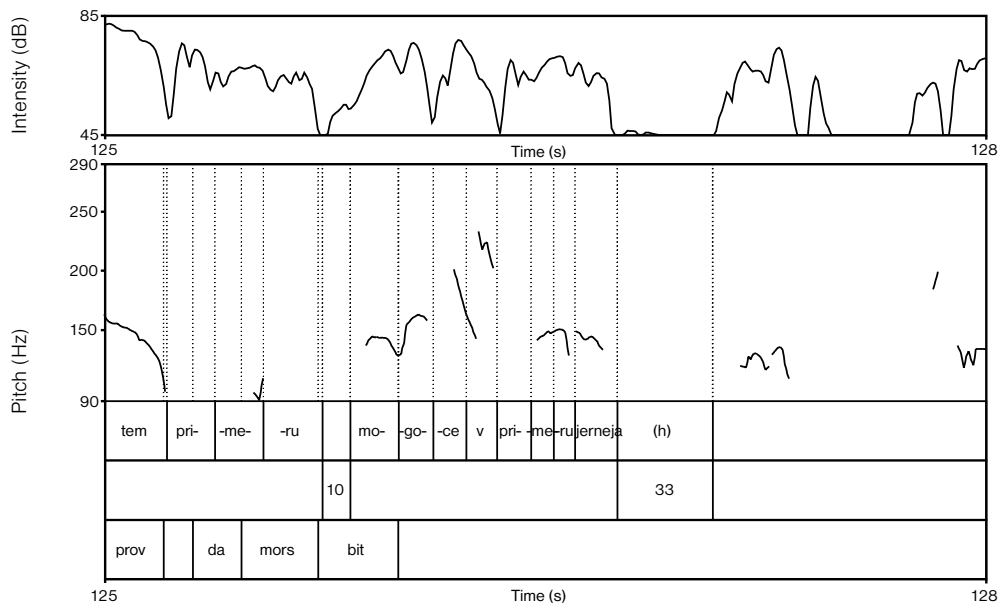
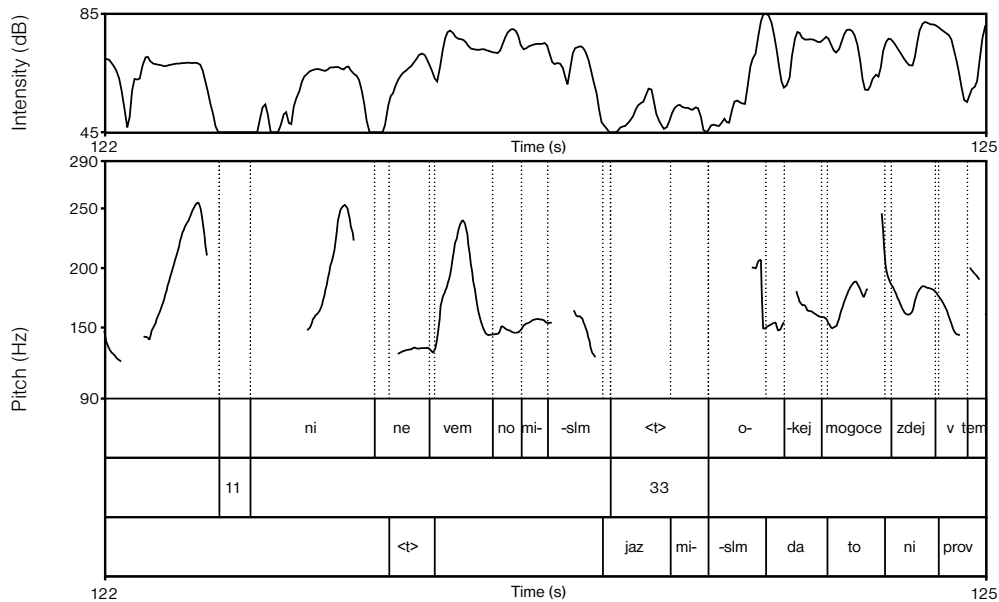
»Time« označuje časovni potek (trajanje) govora. Vsak interval zajema 3 sekunde posnetka, pas med transkripcijama označuje premore (merjene v stotinkah sekunde).

Zgornji pas transkripcije vsebuje izrekanje govorečega, spodnji pa intervencije soudeleženca.

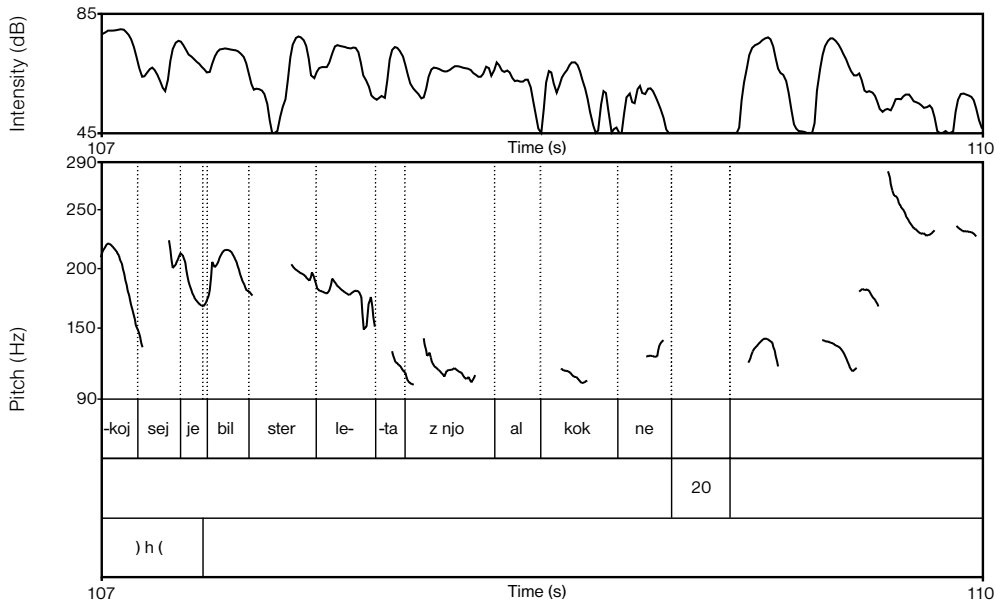
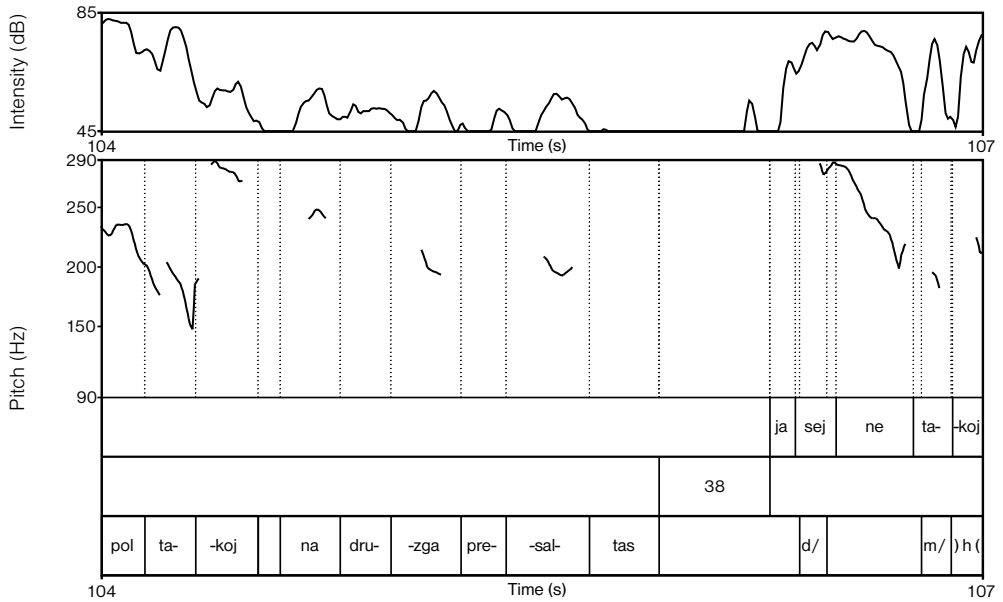
---

14 Špekulacija avtorice, ki ne razume japonščine, med drugim temelji na njenem čudenju nad govorom v japonskih filmih: ne le, da ne zaznamo neke osnovne končnosti v opazovanem diskurzu, še osnovnega stališča govorečega do naslovnika ne prepoznamo, zato se nam na primer lahko zazdi, da opazujemo prepir, ko nas podnapisi presenetijo z ljubezenskimi izjavami.

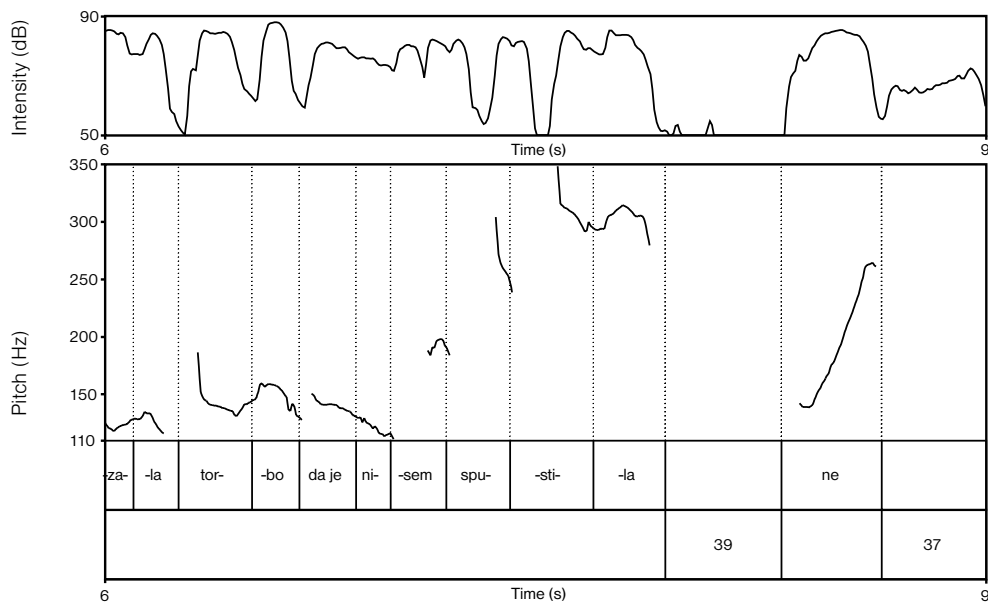
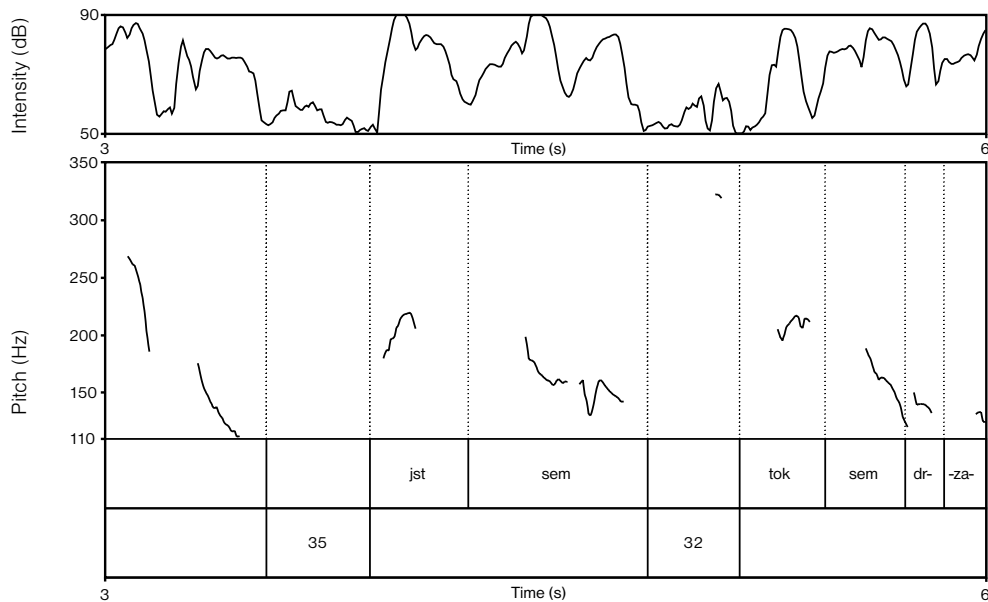
Prozodična shema primera (1)

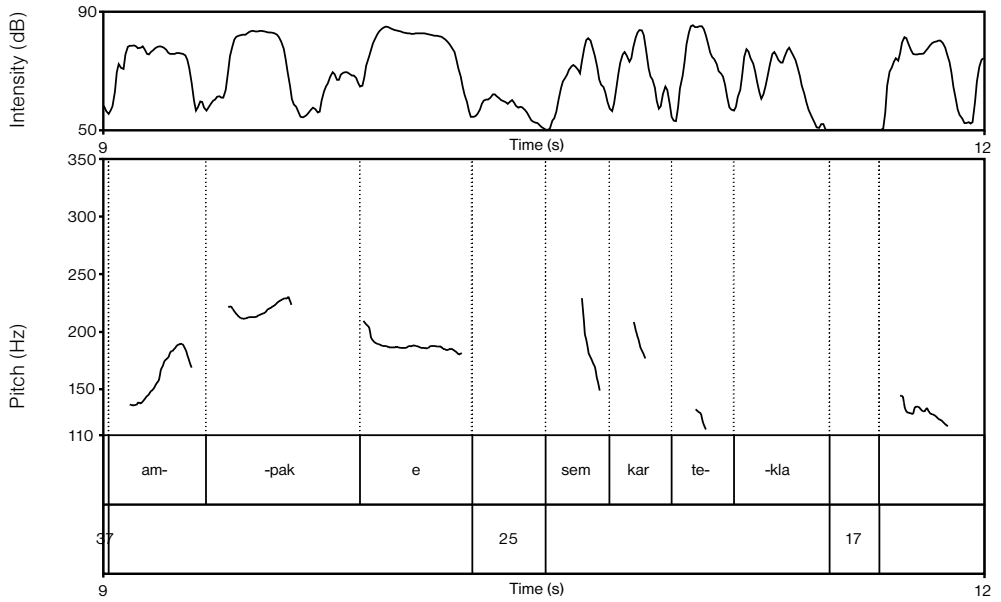
Prozodična shema primera (2)

Prozodična shema primera (3)

Matjaž Zaplotnik

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

UDK 821.163.6.09–13"1800/1850"

Kulturna širina v treh slovenskih verznihi pripovedih iz prve polovice 19. stoletja

V prispevku obravnavam tri slovenske epske pesnitve: *Ostrvico nepremagano* Urbana Jarnika, *Sedim sinov* Jožefa Žemlje in *Katoška cerkv* Jerneja Levičnika. Namen obravnave je opozoriti na njihovo vsebinsko raznolikost in elemente iz tujih kultur, ki se jih da najti v njih. Obenem prispevek bežno oriše še njihovo razmerje do Prešernovega *Krsta pri Savici* kot edine epske pesnitve iz tega obdobja, ki je postala del slovenskega literarnega kanona.

Three Slovene epic poems are discussed: *Ostrvica nepremagana* by Urban Jarnik, *Sedim sinov* by Jožef Žemlje and *Katoška cerkv* by Jernej Levičnik. The aim is to draw attention to their thematic diversity and the elements of foreign cultures that can be identified within them. A comparison will also be drawn with Prešeren's *Krst pri Savici* as the only epic poem of that time that has become a part of the Slovene literary canon.

Korpus slovenske verzne pripovedi prve polovice 19. stoletja je količinsko in vsebinsko mnogo bogatejši, kot bi to morda pričakovali iz edinega besedila tega obdobja, ki se je kanoniziralo – iz Prešernovega *Krsta pri Savici* (1836), seveda. Besedila tega obdobja, ki sodijo med epske pesnitve, so: *Ostrvica nepremagana* Urbana Jarnika (nastala 1824), Prešernov *Krst* (1836), *Sedem sinov* Jožefa Žemlje (1843), Levičnikova *Katoška cerkv* (nastajala 1844–1847, ohranil se je le avtorjev prepis v gajico iz leta 1864, ki se nahaja v Koblarjevi zapuščini v NUK-u) in *Začarana puška* Jovana Vesela - Koseskega (1847). Seznam je morda za kakšen naslov daljši ali krajši, pač odvisno od meril, po katerih je pesnitev uvrščena med verzne pripovedi oz. epske pesnitve. Avtorji so jih pisali iz zelo raznolikih razlogov: nekaterim je bila najmočnejša motivacija gotovo želja po nadoknadenju – že zdavnaj zamujene – priložnosti, da bi sestavili slovensko različico vélikega epa, drugi so se pisanja lotevali iz osebnih filozofsko-apologetskih nagibov. Vsem pa je bilo skupno dojemanje verzne pripovedi kot visoke literarne oblike, ki na Slovenskem ni imela prave tradicije, čeprav se je o njej veliko razmišljalo že konec sredi devetdesetih let 18. stoletja. Iz korespondence Zois–Vodnik (Zois 1976: 35 in naprej) je tako razvidno, da je že Zois imel nekaj idej o véliki epski pesnitvi s tematiko o slovenski zgodovini, ki naj bi jo napisal Vodnik, vendar v Zoisovih zamislih ni razbrati trdnega koncepta pesnitve.

Iz zgoraj omenjenega seznama bom za nadaljnjo obravnavo odbral tri besedila (Jarnikovo, Levičnikovo in Žemljevo), v katerih se na zelo samosvoje načine kažejo tujekulturni zgledi ali vplivi oz. se kažejo v mnogo močnejši luči kot pri Prešernu, kjer je privezanost na slovenstvo toliko večja zaradi vsaj dveh razlogov: umestitve kraja dogajanja v neposredno bližino Prešernovega rojstnega kraja ter jasne reference – Valvasorjeve *Slave Vojvodine Kranjske*, ki jo Prešeren na koncu *Krsta* eksplicitno izpostavi kot temeljni vir.

Jarnikova *Ostrvica nepremagana*, ki je nastala leta 1824, prvokrat pa jo je objavil šele Slodnjak 1971, velja za prvo slovensko epsko pesnitev (Gspan 1979: 314). Na prvi pogled se *Ostrvica* zdi nekakšen prototip tiste vrste pesnitve, ki jo je Prešeren kakšnih deset let pozneje uporabil za svoj *Krst pri Savici*. Jarnikovi in Prešernovi pesnitvi je skupna zgodovinska snov, postavitve dogajanja na slovensko ozemlje, boj proti nemškim zavojevalcem, obleganje gradu in zvijačnost obkoljenih braniteljev. Razlika, ki je na tem mestu najpomembnejša, se tiče karakterizacije glavnega junaka. Jarnik na slovenski strani, tj. na strani obkoljenih, sploh ne izpostavi nobenega junaškega karakterja, tako ne izvemo ničesar niti o možu, ki si izmisli *odisejevsko* zvijačo z izstradanim bikom; glavna junakinja pesnitve je tako kar voditeljica agresorske vojske, »možakinja« Margareta. Prešeren pa nasprotno poskrbi za pravega slovenskega vojnega heroja in se komaj kaj posveti Valjahunu; že samo s to potezo je položil prvo stopnico do kanonizacije svoje pesnitve, pa čeprav ima njegov Črtomir attribute pravega heroja samo v uvodnem delu pesnitve.

Jarnikova pesniška moč pride najbolj do izraza v začetnem delu *Ostrvice*, ko s številnimi primezami prepričljivo naslika množičnost vojske z Margareto Maultasch na čelu, ki se odpravlja proti gradu (Slodnjak 1971: 319), vrhunec dramaturške napetosti pa začrta z opisom nevihte v noči pred jutrom, ko sovražna vojska začne z napadom na grad.¹ Prava mojstrovina so tudi opisi vojaških strategij – tako ofenzivnih kot defenzivnih, od katerih je vsaka opisana v svoji kitici; v tem Jarnik morda celo prekaša Prešerna. Strinjati se je mogoče s Slodnjakovo trditvijo (1971: 319), da v drugem delu pesnitve epska vzvišenost bojevanja nekako zvodeni; srditi boj namreč nenadoma nadomesti opis ležernega obleganja gradu z namenom, izstradati branitelje gradu, pozornost pripovedovalca pa se namesto na veliko število med napadom padlih vojščakov (njim tudi v prvem delu pesnitve nameni komaj kaj pozornosti) usmeri na umirajočega bika, ki ga obkoljenci na gradu z namenom prelisičenja oblegovalcev mučijo do smrti, nato pa ga skupaj s priloženim posmehljivim sporočilom vržejo čez obzidje.² Pripoved skratka zapade v nekakšno »grobno komiko« (Slodnjak 1971: 319). Kljub temu Jarnikova *Ostrvica* ostaja kvaliteten epski poskus, suverena uresničitev romantične doktrine o pesniški ubeseditvi velikega zgodovinskega dogodka (Prunč 2002: 186);

1 Prim. sedmo in osmo kitico *Ostrvice nepremagane*: Zvečernica se pozvoni / Na belej Ostrvici, / Zablisne pak in zagermi / Na daljnjej Kravenici: / Vso noč je strašno treskalo / In bliskama se videlo / Pod gradam šotorišče / In Metino selišče. // Ponočni strah je zgubil se, / Od jutra sem že svita, / Črez tiho jasno nebo je / Pa zarija razlita: / Je gor in dol zatrobjanja, / Gromečega prepevkjanja, / Da zemlja se potrese / Od strašne vojskne jeze. (Natrnik 2001/02: 74.) – V transliteraciji Ericha Prunča, ki poskuša »kar se le da zvesto upoštevati posebnosti metelkove abecede« (Prunč 2002: 185) in odpraviti variantnost predhodnih zapisov v gajici, pa je citirani odlomek takšen: Zvečernāca sē pozvōni / Na belēj Ostrvico, / Zablisnē pak in zagerni / Na daljnjej Kravenico: / Vsō noč jē strašno trēskalō / In bliskama sē vidēlo / Pod gradam šōtōriščē / In Mētēno sēliščē. // Pōnočnē strah jē zgubil sē, / Od jutra sēm žē svita, / Črēz tiho jasno nēbo jē / Pa zarija razlita: / Jē gor in dol zatrobļēnja, / Gromēčēga prēpavkjanja, / Dē zemļja sē potrēsē / Od strašnē žōldnē jēzē. (Prunč 2002: 81–82.)

2 24. in 25. kitica: En moder se pa naglasi, / In tako jim svetuje: / »Dol v hlevi še en bik leži, / Brez kerme ves zmedluje; / Vzemite ga in s kleščami / Ga šcipajte razbeljenmi, / In potlej zakoljite / In v koži rež zavijte. // Vse skupaj dol potisnite, / Kjer straža v službi čredi, / In noter pa zapišite, / Kar rečem, po besedi: / »Kaj čakaš, Meta, tolko dni, / Kar šteješ zern, še četerti / Imamo vsega žita, / Da z njim še vol se pita.« (Natrnik 2001/02: 77.) – V Prunčevem prepisu: En mōdēr sē pa naglasi, / In tako jim svētujē: / »Dōl v hlēvō šē ēn bēk lēži, / Brēz kōrmē vēs zmēdlujē; / Vzēmītē ga, in s klēščām / Ga šcipajtē razbēlēn'mō, / In pōtlē zakōljitē / In v kōžō rēž zavitē.« // »Všē vkupēj dōl pōtisnōtē, / Kjir straža v službō črēdē, / In nōtēr pa zapisajtē, / Kar rēčēm, pō bēsēdē: / »Kaj čakaš Mēta tōljko dni, / Kar štējēš zern, sē četerti / Imamō vsēga žita, / Dē ž njim sē vol sē pita.« (Prunč 2002: 86.)

le splet nesrečnih okoliščin (Jarnik jo je želel objaviti v *Slavinji*, ki zaradi cenzorske prepovedi ni dobila dovoljenja za izhajanje, Jarnik je bil blizu krogu okrog Metelka in je svojo pesnitev napisal v metelčici, ki je kmalu zatem postala tarča posmeha) je najbrž kriv za to, da je Jarniku ni uspelo objaviti (Prunč 2002: 185–186, Zaplotnik 2003: 88).

Zanimiva paralela, zaradi katere v tej predstavitvi izpostavljam Jarnikovo *Ostrvico*, pa je povezana z njeno zvrstno oznako. Ena od pogostejše rabljenih oznak zanjo je namreč romanca, s tem pojmom jo npr. dosledno imenuje Nartnik (2001/02). V kontekstu romance, osrednje zvrsti španskega ljudskega pesništva, posebej zbode v oči refren Jarnikove *Ostrvice*, distih, ki se pojavlja na koncu številnih kitic pesnitve. V njem se Jarnik, da bi poudaril nedostopnost opevanega gradu Visoke Ostrovice, poslužuje rime Ostrovica–devica (»na večne Ostrovica / ostala bo devica«, »premagat Ostrvico, / med gradami devico« ...) Podobno opevanje gradu z neprebojnim obzidjem kot nedostopne ženske je namreč značilnost nekaterih mavrskih romanc (*romances moriscos*) iz 16. in 17. stoletja, kamor je bilo preneseno iz arabske književnosti. V mavrskih romancah je glavni lik mavrski vitez, ki bodisi napada bodisi brani grad, ali pa je kar celotna pesem podana iz njegove perspektive (Pavlović-Samurović 1985: 180–181). Zdi se, kot da bi Jarnik za svojo romanco domiselno združil predstavo gradu kot težko osvojljive ženske skupaj z učinkovito rimo Ostrovica–devica, ki se mu je ponujala sama od sebe. Da paralela ni za lase privlečena, po svoje priča dejstvo, da je bil Jarnik vnet občudovalec in poznavalec Herderja, ki je v zbirki *Volkslieder* (1778–1779) objavil prevode številnih romanskih ljudskih pesmi, med njimi tudi španskih romanc. Tu bi se Jarnik utegnil z mavrskimi romancami in njihovimi motivi. Zanimanje za tovrstno poezijo pa je morda vzbudil še Prešernu, ki je *Ostrvico* gotovo poznal (Nartnik 2001/02: 72) ter se sam lotil pisanja romanc: sprva treh šaljivih, leta 1831 pa mu je uspel najboljši slovenski primerek romance, *Turjaška Rozamunda*, ki je v svojem drugem delu (opis Ostrovrharjevih dogodivščin) po pripovedni strukturi kopija tistih mejaških romanc (*romances fronterizos*), ki motive boja z Mavri stapljajo z ljubezenskimi motivi po sledečem kalupu: vitez odide na boj med muslimane; mimogrede spozna mlado muslimanko, ki jo odpelje s seboj kot vojni plen; vmes se seveda zaljubita, nakar se ona pokristjani in se poroči (Zaplotnik 2004: 45–47). Istočasno je Stanko Vraz pisal svoje romances in v slovenščino prevajal španske (Košir 1961: 114, 120, 125).

Od Jarnikove romances se temeljito razlikuje Levičnikova »velka epopeja« z naslovom *Katoliška cerkv.* Levičnikov religiozni ep oz. – z izrazom Igorja Grdine (2001: 274) – »poetična apologija katolicizma« s svojimi nekaj več kot 9800 verzi (nerimanimi jambskimi pentametri) velja za eno najobsežnejših pesniških besedil v slovenskem jeziku (verjetno ga prekaša le Lovrenčičev *Sholar iz Trente*) in za »tematsko najobsežnejše delo slovenske književnosti« (Grdina 2004: 46). Glavna tema epa je glorifikacija katoliške cerkve in njenih dejanj.³ V epu se prepletajo onstransko potovanje (po zgledu Dantejeve *Božanske komedije*) in dva zemeljska pohoda (prvi gre po sledih katoliških misijonov v Aziji, drugi pa iz Rima prek Srednje Evrope do Londona in nato do Portugalske).

---

3 Sredi vic pripovedovalec takole pojasni namen svojega pisanja: »Zdaj pravti jest začnem, kak sim peršel / V te kraje: de katoliške cerkve peti / Me gnalo boj z peklam; nemirnost tega, / Nepremagljivost nje in visokost.« (*Katoliška cerkv.*, 2. spev, 357–360.)

V osrednjih spevih epa se pripovedovalčevo prvoosebno potovanje prekine, ko pesnik pripoveduje o zgodovini verskih bojev, za epsko širino pa poskrbijo tudi vmesni filozofski traktati in avtorjeve obsežne verske refleksije o nenehni borbi »peklencov zoper Boga voroženje« (1. spev, 467. verz). Levičnik pa te borbe ne obravnava le na nadzemeljski, nebeški ravni: hudičeve spletke proti cerkvi je čutil (in jih s precejšnjo mero tendenčnosti tudi opisal) marsikje v svojem času, zdi se, da najbolj boleče pri »čertomiru devetnajstiga stoletja«, Napoleonu Bonapartu, ki je v *Katolški cerkvi* večkrat omenjen, v drugem spevu (297. verz) pa ga Levičnik umesti v vice. Izraz »čertomir« je v *Katolški cerkvi* pogosto uporabljen. Levičnik ga je gotovo prevzel od Prešerna, a ga uporablja v svojem specifičnem pomenu. France Koblar (1941: 323) meni, da izraz Levičniku pomeni sodobnega človeka, ki »se hoče otresti vsake oblasti, predvsem cerkvene«. Levičniku se namreč zdita Cerkev najbolj sovražni sili prav nepokorščina cerkveni avtoriteti in želja po svobodnosti, ki izvira iz francoske revolucije, liberalizma, sekularizma, novonastalega nacionalizma in delavskih gibanj, francoskega racionalizma, meščanske svobodomiselnosti, naravoznanstva ter filozofskega kritizma, empirizma in materializma. »Čertomir« je tako vsak pripadnik ali simpatizer teh gibanj, ki poskušajo kakor koli zmanjšati ali predrugačiti vlogo Cerkve v družbi. Gspan pa ima za izraz »čertomir« podobno, vendar drugače formulirano razlago: to naj bi bil tisti, ki je v zgodovini povzročal zmedo (razlaga morda izhaja iz ne popolnoma ustreznega razumevanja »čertomira« kot imena za tistega, ki »črti mir«) in rušil obstoječi, cerkveni in politični, red. Levičnik se tako »odkrito zavzema za ohranitev fevdalno-absolutistične predmarčne Avstrije« (Gspan 1979: 393), avstro-ogrsko monarhijo namreč dojema kot deželo, zgledno urejeno po katoliškem nauku.⁴

Levičnikova pesnitev je nastajala v letih 1844–1847, prvo različico je avtor napisal še v boho-ričici, avtorjev prepis iz 1864, ki je edini ohranjen (a še ta ne v celoti), pa je že v gajici. V nasprotju z Jarnikom ni v Levičnikovi korespondenci izpričan niti najmanjši namig, da si je avtor prizadeval svoj monumentalni ep kje objaviti (Grdina 2001: 274). Z izjemo Franceta Koblarja, Alojza Gspana in v zadnjem času Igorja Grdine Levičnikov ep ni bil kaj prida raziskan, kar je razumljivo ob dejstvu, da je njegov rokopis vse do 1931 veljal za izgubljenega (Gspan 1979: 390). Drugi razlog za njegovo nepoznanost (in neobjavljenost) pa je Levičnikova pesniška šibkost in jezikovna okorelost; vsi raziskovalci *Katolške cerkve* so si enotni, da je Levičnikov ep bistveno bolj kot z estetskega vidika pomemben kot redek poskus pravega slovenskega epa, osupljiva pa naj bi bila zlasti njegova vzvišena in vseobsegajoča snov. Tako že France Koblar, ki je prvi napisal obsežno razpravo o Levičnikovem epu in v njej objavil lepo število odlomkov, ni dvomil o izjemnosti obravnavanega dela: poudaril je, da »/p/o zasnovi in obsegu delo prekaša vse takratne naše slovstvene poskuse« in da je njegova snov »skoraj univerzalna. Preteklost in sedanjost, tostranski in onostranski svet, časnost in večnost se spajajo v eno podobo.«⁵ (Koblar 1941: 226, 242.) Gspan, ki je v svojem *Cvetniku*

4 V 14. spevu avstrijsko monarhijo imenuje »zlat škit velke cerkve« in se ji klanja: »O Avstrija Evropo Istino Objemati Učiš« (*Katolška cerkev*, 14. spev, 92–93, 109–110). S poudarjenimi začetnicami besed je Levičnik želel opozoriti na svojo besedno igro iz črk monograma Friderika IV. (A.E.I.O.U. – *Austria Erit In Orbe Ultima*), nad katerim se je navduševal tudi v svojih drugih delih (prim. Koblar 1941: 326).

5 Lep primer – še kar nekaj jih razloži Koblar (1941: 319–320) – Levičnikovega spajanja zgodovine in sedanjosti, verskih resnic in političnega dogajanja se nahaja že v prvem spevu njegovega epa. Opis poraza, ki ga satanova vojska doživi ob napovedi Kristusovega prihoda na zemljo, Levičnik kar mimogrede izenači z Napoleonovim porazom, ko ga je 1809 v bitki pri Aspernu premagal princ Karel, kasnejši Karel X.: »/.../ iz srede / Vetrov stermečih vzdigne močni

objavil skoraj ves drugi spev Levičnikovega epa, opozarja še na njegov idejni pomen, saj je »najizrazitejši zgled miselnosti konservativne smeri romantike pri nas« (Gspan 1979: 393).

Množičnost geografskih prizorišč, kultur, zemeljskih in fantazijskih svetov pa pri Levičniku ne učinkuje vedno prepričljivo. Če se je v svojih opisih onostranstva lahko prepustil svoji domišljiji in se obenem smel dodobra nasloniti na predhodne opisovalce tovrstne tematike (Vergil, Dante, Milton in Klopstock), za kar jim je tudi izrekel hvalo v svojem epu,⁶ se je moral pri opisih tuzemskega potovanja bolj ozirati na avtentičnost. Koblar (1941: 298) sicer predvideva, da je Levičnik poznal nekatere potopise iz oddaljenih dežel. Da pa se je nemalokrat znašel po svoje, lepo pokaže prizor iz petega speva, v katerem se pripovedovalec po potovanju skozi pekel prebudi v neznanem okolju na Japonskem, spozna tamkajšnjega katoliškega misijonarja in se mu pridruži na velikonočnem obredu v njegovi cerkvi. Že Koblar (1941: 339) je opazil, da je Levičnik v ta prizor vnesel kar prvine svojega rojstnega kraja, tj. Železnikov – nekatere lokalne velikonočne običaje je prenesel na Japonsko, tudi opis japonske misijonske cerkve spominja na pravo cerkev iz Železnikov, nekaj začudenja pa zbuja še vključitev besedila velikonočne pridige v peti spev (verzi 115–347). Sicer pa Levičnikova zadrega pri opisovanju oddaljenih krajev v slovenski epiki ni osamljena: tu je še drugi ep z misijonsko tematiko, *Abuna Soliman* (1863) Antona Umka - Okiškega, »slavospjev in življenje dr. Naceta Knoblarja«, le da je tu avtorju preglavice delal afriški ambient; zabavni lapsus z »bledimi trumami« črncev je npr. omenil že Šuklje v svojih *Spominih* (1988: 42).

Presenetljiva je ugotovitev, da se ne Jarnik ne Prešeren, Žemlja ali Levičnik niso odločili, da bi snov za svoje epske pesnitve vzeli iz ljudskega slovstva. Tega so se pozneje med prvimi lotili Jovan Vesel - Koseski, Janez Trdina in Luka Svetec, medtem ko pa Žemlja, ki bi si raznolike motive detomora (oz. *naklepanja* detomora, če smo natančni) lahko sposodil iz številnih slovenskih ljudskih pesmi, tega ni storil in se je raje lotil ubeseditve zgodovinskega dogodka na Hrvaškem, tj. povesti v verzih *Sedim sinov* (1843), kjer je – po Hladniku – z zgodbo o odtujenih otrocih alegorično⁷

---

glas: / [.]Jest sem, kdor sem in moja je oblast, / Od jutra do večera vse je moje, / Kar rečem je, pomignem in ni več; / Dans pošlem jest preljubga Sina svojga.[.] / V tajsti mi božji duh obsenči / Od vekomej izbrano gnadepolno, / Brez madeža spočeto, belo liljo, / Nar lepši svojga spola, drugo Evo, / Človeku paradiz odpreti spet, / Od perve matere zgublen otrokam. / Vi vsi, na moje barke brod' stoječi, / Pretreseni iz morja vidite / Se blisk vterniti, grom bobni. Na glavo / Je vdarjen knez peklencov o ti uri, / De pade z potresjočim gromam, dni / Nektere zemlja oddihvanja gleda. / Devetga leta zlo enako zgodbo / Na čertomiru devetnajstiga / Stoletja gledamo, od princa Karla. / Pobit na Asperskimu polju se / En čas na otok Lobavski odtegne. / Pa obedva se zopet oživeta / In k' novim bitvam trume peleta; / Oba po kratkimo osramotenju, / Oba z previdnostjo zdej jastrosbko.« (*Katoliška cerkev*, 1. spev, 93–119.)

6 V tretjem spevu, pred vstopom v pekel, pravi: »O Bvonaroti, živopisic sodbe / Poslednje; o neumerjoči pevci / Virgili, Dantej, Milton; in ti Hajdn, / Mogočen mojster strun: nedosegljive / Podobe tega kraja ste osnuli; / Pa senca le, čeklanje deteta, / So vaši živopisi prot resnici.« (3. spev, 122–128.) – Na začetku enajstega speva pa se svojim vzornikom opravičuje, ker želi sam v svojo pesnitev zajeti ves svet: »Virgilij, Milton, Klopštok, ti o Dante, / Od vas navzet vas prosim, dovolite, / Visoki kar možje mi dovolili, / Poveljujem v vaši družbi de / Ne ene stranke ampak sveta srečo!« (11. spev, 7–11.)

7 Kot zanimivost citiram Žemljevo uvodno stanco, ki vsebuje slikovito primero panslovanske enotnosti. To kitico Hladnik razume kot ključ za razumevanje osrednje zgodbe pripovedi, ne pa ločeno od nje kot predhodni razlagalci: »Ak zgodbo čudno v sladkim tvojim kremli / Prepéval dragi domorodic! bom, / Ki lastna bližni je Slovenski zemlji, / Naj odpušena milost zadobóm; / V spomin si Horvat, Čeh kot Kranjic jemlji, / De vsih Slovincov edin le je dom; / Vse nas je ena kdej rodila mati, / Dojila z enim mlekom, Bog ji plati!« (*Sedim sinov*, 1. kitica. <http://www.ijs.si/lit/sedem.html#2>.)

prikazal, da tujega, s katerim se je po sili moral sprijazniti Prešernov Črtomir v *Krstu*, za Slovence v resnici ni (Hladnik 2002: 201). S »prisvojitvijo ›odtujenega« je Žemlja mimogrede odprla vrata za nadaljnje slovenske zgodovinske pesnitve, v katerih so avtorji kar tekmovali, kdo jih bo postavil bolj na jug: npr. Jovan Vesel - Koseski (*Začarana puška*, 1847, se dogaja v bošnjaškem Velebitu; prim. Ahačič 2002: 152), Anton Umek - Okiški (*Slovanska blagovestnika sveta Ciril in Metod*, 1863), Matija Valjavec (*Zora in Solnca*, 1867, se deloma odvija v Španiji) ...

Če Žemljeva povest v verzih »popravlja« Prešernovo epsko pesniško dejanje« s širitvijo dogajalnega prostora in za tisti čas drzno uporabo gajice namesto »separatistične« kranjske bohoričice« (Hladnik 2002: 201), Jarnikova romanca in Levičnikova epopeja ponazarjata, kakšno upovedovalno spretnost in duhovno širino je slovenska verzna pripoved zmogla pokazati na samem svojem začetku. Vendar se v nasprotju z Žemljo ne Jarniku ne Levičniku ni uspelo s svojima pesnitvama umestiti v takratne recepcijske tokove, kar je vplivalo tudi na recepcijo poznejših pesnitev: te so sicer večinoma bile izdane, a so, ker tradicija verzne pripovedi ni bila tako močna, kot bi v drugačnih okoliščinah lahko bila, (pre)dolgo obveljale le za osamljene začetniške poskuse. Medtem pa je simbol svetovljanstva in kulturne odprtosti postala razvijajoča se slovenska proza, zlasti seveda njen paradni konj – roman, ki je svoj zmagoviti pohod nad druge pripovedne žanre pričel v drugi polovici 19. stoletja.

Literatura

- AHAČIČ, Kozma, 2002: *Kritična izdaja izvirnih slovenskih pesmi Jovana Vesela - Koseskega iz obdobja do 1852. Diplomaska naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 133–154.
- GRDINA, Igor, 2001: O vera, bodi mi kraljica! *Slovenska kronika XIX. stoletja*. Ljubljana: Nova revija. 274.
- GRDINA, Igor, 2004: Jernej Levičnik. V: Franc Zadavec in Igor Grdina: *Sto slovenskih pesnikov*. Ljubljana: Prešernova družba. 46–47.
- GSPAN, Alfonz, 1979: *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja*. Pregledal in dopolnil Anton Slodnjak. Ljubljana: Slovenska matica.
- HLADNIK, Miran, 2002: Dve povesti v verzih iz prve polovice 19. stoletja. *Romantična pesnitev (Obdobja 19 – Metode in zvrsti)*. Ur. M. Juvan. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 189–202. [Http://www.ff.uni-lj.si/slovjez/mh/j_zemlja.html](http://www.ff.uni-lj.si/slovjez/mh/j_zemlja.html).
- KOBLAR, France, 1941: Jernej Levičnik in njegova pesnitev »Katoliška cerkev«. *Čas* 35/7–8, 9–10. 225–242, 297–342.
- KOŠIR, Niko (ur.), 1961: *Španske romance*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- NARTNIK, Vlado, 2001/02: K razmerju med *Ostrevico nepremagano* Urbana Jarnika in Prešernovim prevodom Bürgerjeve *Lenore*. *Slava* 15/1–2. 72–82.
- PAVLOVIČ-SAMUROVIČ, Ljiljana, 1985: Romansa. V: Ljiljana Pavlovič-Samurovič in Dalibor Soldatič: *Španska književnost (Srednji vek i renesansa)*. Knjiga 1. Beograd: Nolit. 153–187.
- PRUNČ, Erich, 2002: *Urban Jarnik. Pesmi in prevodi*. Celovec: Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik.
- SLODNJAK, Anton, 1971: O pesniku Urbanu Jarniku. V: Vladimir Klememčič: *Koroška in koroški Slovenci: zbornik poljudnoznanstvenih in leposlovnih spisov*. Maribor: Obzorja. 308–320.
- ŠUKLJE, Fran, 1988: *Iz mojih spominov. 1. del*. Izbr. in ur. Vasilij Melik. Ljubljana: Slovenska matica.
- ZAPLOTNIK, Matjaž, 2003: Erich Prunč, *Urban Jarnik. Pesmi in prevodi*. *Jezik in slovstvo* 48/6. 87–90.
- ZAPLOTNIK, Matjaž, 2004: Motivi krsta pri Tassu in Prešernu. *Primerjalna književnost* 27/2. 37–59.
- ZOIS, Žiga idr., 1976: *Izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Matej Šekli

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

UDK 811.163.6'282.4(450.365)

Odras medjezikovnih stikov v poimenovanjih za vaške poklice in dejavnosti v nadiškem narečju

V prispevku so obravnavana poimenovanja za vaške poklice in dejavnosti v nadiških krajevnih govorih vasi Jevšček in Ošnje/Osgnetto. V središču obravnave je izvor posameznega poimenovanja. Med govoroma se pojavljajo razlike v zastopnosti neprevzetega in iz različnih virov prevzetega besedja, ki odražajo stopnjo intenzivnosti jezikovnega stika omenjenih krajevnih govorov z njihovimi stičnimi idiomi tako v preteklosti kot v sedanosti.

This article discusses terminology related to traditional village professions and activities in the Nadiža/Natisone dialect spoken in the villages of Jevšček and Ošnje/Osgnetto, with a focus on the origin of singular terms. Differences arise between the two local dialects in the relation to the proportion of non-borrowed expressions and those borrowed from various sources. These differences reflect the level of intensity of language contact between the above-mentioned local dialects and their contact idioms both in the past and the present.

1 Nadiška krajevna govora vasi Jevšček in Ošnje/Osgnetto

1.1 Genetskolingvistični vidik

Krajevna govora vasi Jevšček pri Livku (Slovenija) in Ošnje/Osgnetto pri Sv. Lenartu/San Leonardo (Italija) genetskojezikoslovno spadata v okvir nadiškega narečja,¹ slednje pa v beneško-kraško skupino zahodnih slovenskih narečij, kar dokazujejo dejstva iz zgodovinskega glasoslovja. Nadiško narečje se na podlagi slušnega vtisa uvršča v primorsko narečno skupino.

Severna in zahodna slovenska narečja povezujejo: (1) prvotni odraz *ie za psln. stalno dolgi *ě: psln. *ě > SZ sln. *ie > nad. *iə* (*ciəp*, *liəs*, *liəp*, *γriəx*, *xliəu*, *bliəu*; *liəta* Npl, *diəlaš*; *γriəxa* Gsg, *xliəva* Gsg, *γniəzdo*, *zviəzda*, *liəpa*, *bliəla bliəlo*); (2) prvotni odraz *uo za psln. stalno dolgi *ō: psln. *ō > SZ sln. *uo > nad. *uə* (*būəx*, *nūəs*, *mesūə*, *senūə*, *būəs*, *bosūə*, *lepūə*, *putnūə*, *γorkūə*; *otrūək*).

Za zahodna in južna slovenska narečja so značilni: (3) zgodnje podaljšanje psln. kratkih akutiranih samoglasnikov v nezadnjem besednem zlogu, posledica česar je npr. enakost odrazov za psln. kratki akutirani *ě (*xliəba* Gsg, *striəxa*, *liəto*, *diəlat*) z odrazi za psln. stalno dolgi *ě; (4) prvotni odraz *ā za psln. stalno dolgi *ā in psln. kratki akutirani *ǎ: psln. *ā/**ǎ* > Z in J sln. *ā > nad. *a*: (*dā:n*, *vā:s*, *potā:n*, *γorā:k*; *pā:sji*, *lā:žeš*, *pā:xneš*).

Za beneško-kraško skupino zahodnih slovenskih narečij sta za razliko od obsoško-idrijske skupine značilna prvotno široka odraza za psl. nosna samoglasnika *ɛ in *ɔ kot posledica poznega raznosnjenja, kar se v nadiškem narečju odraža s širokima sredinskima samoglasnikoma:

¹ Livek je točka SLA 76, Ošnje pa točka SLA 81 in točka OLA 2 (SLA = *Slovenski lingvistični atlas*, OLA = *Общеславянский лингвистический атлас*).

(5) psln. *ĕ/*ĕ- > ben.-kraš. sln. *a: > nad. e: (*kopè:* NApl, *plé:šeš*, *ylè:daš*; *ylé:dat*); (6) psln. *ō/*ō- > ben.-kraš. sln. *o: > nad. o: (*dò:p*, *rò:p*, *zò:p* Gpl, *kopò:* Asg, *mó:ka*, *ró:ka*; *yó:ba*).

Za nadiško narečje je značilna še odsotnost umika naglasa s kratkega končnega zloga na psln. prednaglasno kračino (*po'tok*, *ko'pa*, *že'na že'no*, *bo'sa*, *dob'tro*, *top'lo*). Narečje pozna tonemski naglas, ki ima pomenskorazločevalno vlogo (O *komá:r* 'komař' ~ *komà:r* 'babica, pomočnica pri porodu').

Vse naštete glasovne značilnosti so značilne tudi za krajevna govora Jevščka in Ošnjega. Med govoroma pa kljub temu obstaja nekaj sistemsko predvidljivih razlik, ki so posledica kasnejših glasovnih sprememb. (1) Govor Jevščka v primerjavi z govorom Ošnjega izkazuje večjo stopnjo samoglasniškega upada odrazov za psln. polglasnik v nenaglašenem končnem zlogu (J *xlá:pc* ~ O *xlá:pac*, knj. sln. *hlâpæc*). (2) Govor Ošnjega v primerjavi z govorom Jevščka izkazuje večjo stopnjo prilikovanja odraza za psl. trdonebni jezičnik *í (J *pùálc* ~ O *pùaje*, knj. sln. *pôlje*).

1.2 Geo- in sociolingvistični vidik

Nadiško narečje je bilo skozi zgodovino v stiku z različnimi tujimi jeziki in njihovimi narečji, ki so vplivali na njegov jezikovni sestav na vseh ravninah. Tesnejši stik z nemščino je značilen predvsem za obdobje srednjega veka do nadvlade Beneške republike nad t. i. Beneško Slovenijo, katere del so tudi Nadiške doline, leta 1420. Furlanščina je v Nadiških dolinah neposredni sosed slovenščine, kar pomeni, da je bil furlanski jezikovni vpliv tam neposreden in skozi stoletja precej močan. Najintenzivnejši stik s knjižno italijanščino je v Benečiji opazen šele od druge polovice 19. stoletja naprej (glej spodaj).

Krajevna govora vasi Jevšček in Ošnje kljub tesni genetski sorodnosti izkazujeta velike razlike v besedju. V Ošnjem je zastopanost romanizmov veliko večja kot v Jevščku. Dejstvo je mogoče pojasniti z različno intenzivnostjo stika omenjenih govorov s sosednjima romanskima jezikoma tako v preteklosti kot v sedanosti.

Zemljepisnojezikoslovno gledano so imeli nadiški govori v nižini – mednje spada govor Ošnjega – intenzivnejši stik s sosednjo furlanščino kot nadiški govori v goratih predelih, med katere spada govor Jevščka. Posledica je večja romaniziranost prvih v primerjavi z drugimi, ki se kaže tudi v leksiki (npr. poimenovanje za 'mizarja' je v nižini *maríngon*, v goratih predelih pa *tišljer*).

V družbenostojekoslovnem smislu je pomembna predvsem političnoupravna pripadnost nadiškega območja različnima državam. Livek z okolico je po plebiscitu leta 1866 pripadal Avstro-Ogrski in je danes na ozemlju Republike Slovenije, preostali del t. i. Beneške Slovenije pa je prišel v Kraljevino Italijo in je danes del Republike Italije. Posledično se danes na Livku in v njegovi okolici srečujemo z dvojezičjem/diglosijo znotraj enojezičnosti/monolingvizma po modelu narečna zvrst maternega jezika in knjižna zvrst maternega jezika (nadiško narečje slovenščine in slovenski knjižni jezik), medtem ko imamo v preostalem delu Benečije zaradi nezadostne dejanske zaščite avtohtonega slovenskega prebivalstva na tem območju povečini še vedno opraviti z dvojezičjem/diglosijo znotraj dvojezičnosti/bilingvizma po modelu narečna zvrst maternega jezika in knjižna zvrst dominantnega državnega jezika (nadiško narečje slovenščine in italijanski knjižni jezik).

2 Poimenovanja za vaške poklice in dejavnosti v nadiških krajevnih govorih vasi Jevšček in Ošnje/Osgnetto

Sledi analiza jezikovnega gradiva, poimenovanj za poklice, dejavnosti, funkcije ipd., povezane s tradicionalnim življenjem na vasi, ki je bilo zbrano na terenu v Jevščku in v Ošnjem.² Besedje je razdeljeno glede na izvor, in sicer so to neprevzeto besedje, germanizmi, romanizmi (furlanizmi in italijanizmi) ter knjižnoslovensko besedje. Poudarek je na primerjavi razmerja zastopanosti leksemov iz posameznih skupin v obeh govorih.

2.1 Neprevzeto besedje

Neprevzeto besedje, skupno obema govoroma, je naslednje: J/O *di:kla* 'dekla', J *dj:ɫuc/O dj:ɫovac* 'delavec', J *jó:tc/O jó:dac* 'godec', J/O *ɣaspj:ət* 'duhovnik', J *ɣospodár:/O ɣaspodár:* 'gospodar', J *ɣospodi:ńa/O ɣaspodi:ńa* 'gospodinja', J/O *ɣra'bič* 'grabljač' in *ɣrabí:ča* 'grabljica', J *ɣrà:blár/O ɣrà:bar* 'izdelovalec grabelj', J *xlá:pc/O xlá:pac* 'hlapec', J/O *ková:č* 'kovač', J *sano'sek/O sana'sek* 'kosec' < *šənosěkb, J/O *tonká:č* 'pritrkovalec', J/O *zidár:* 'zidar'. Besedotvorne razlike izkazujejo: J *dj:ɫuka* 'delavka' < *dělaũbka ~ O *dj:ɫofca* 'delavka' < *dělaũica, J *perí:ca* ~ O *perí:ča* 'perica', J *ɣomayá:č* ~ O *ɣoma'ɣič* 'pomočnik' in O *ɣomayí:ča* 'pomočnica', J *predí:ca* ~ O *predí:ča* 'predica'.

V Jevščku, ne pa tudi v Ošnjem, poznajo naslednje neprevzete besede: *dərvár:* 'drvar', *ɣovedár:* 'pastir, ki pase govedo za celo vas', *ɣrobár:* 'grobar', *kolár:* 'kolar', *kosi:ščar* 'izdelovalec kosišč' (za O ni podatka), *mesár:* 'mesar' in *mesarí:ca* 'mesarjeva žena' (za O ni podatka), *młatič* 'mlatič', *pečár:* 'pečar', *serár:* 'sitar', *sodár:* 'sodar', *ški:ńa* 'šivilja' (Pleteršnik navaja *škínja* nam. *šəvkínja*) < *šbũbkyńa (prim. polj. *szewc szewca*, dluž. *šejc šejca*, gluž. *šewc šewca*, češ. *švec ševce*, slš. *švec ševca* ≤ *šbũbcb 'čevljar' ← *šiti), *žaní:ca* 'žanijca'. V Ošnjem, ne pa tudi v Jevščku, so znani naslednji neprevzeti izrazi: *brusár:* 'brusač', *orá:č* 'orač', redko *ri:bar* 'ribič' poleg običajnega *peškátò:r* 'ribič' ← it. *pescatore*.

Neprevzeti leksemi so tudi tisti, ki so tvorjeni iz prevzetih leksemov s pomočjo domačih besedotvornih postopkov: J/O *kj:ɫar* 'oglar' iz *kj:ɫa* 'oglarska kopa' ← frl. *cuete*, J/O *kù:xar* 'kuhar' in J/O *kù:xarca* 'kuharica' iz J/O *kù:xat kù:xan* ← stvn. *kōhhon*, J/O *pj:əštar* 'poštar, pismonoša' iz J/O *pj:əšta* (← nem. *Post*) ← it. *posta*, J/O *šj:ɫar* 'šolar, učenec' in J *šj:ɫarka* ~ O *šj:ɫarca* 'šolarica, učenka' iz J/O *šj:ɫa* ← srvn. *schuole*, J/O *mli:nar* 'mlinar' < *młinař in J/O *mli:narca* 'mlinarica, mlinarjeva žena' ← J/O *má:ɫen* < *młlin (← stvn. *mulin*) ← lat. *molinum*, *molina*, J/O *žə:karca* 'copatarica' iz J/O *žək žə'ka* 'copat' najverjetneje ← frl. *sac*.³

V Ošnjem je v tej skupini leksemov v primerjavi z govorom Jevščka opaziti postopno nado-meščanje neprevzetega besedja z romanskim besedjem: J *mlekár:* 'mlekar' ~ O običajno *latár:* 'mlekar' ← frl. *latâr* in redko *mlekár:*, J *pastj:er* 'pastir' ~ O običajno *pastò:r* 'pastir' ← frl. *pastòr* oz. it. *pastore* in redko *pastj:er*; J *xò:star* 'gozdni delavec' ~ O *boškájò:lo* 'gozdni delavec' ← it.

2 Informator v Jevščku je bil Leopold Šekli (roj. 1939), informatorka v Ošnjem pa Lucia Carlig (roj. 1927). Obema se za nepogrešljivo pomoč najlepše zahvaljujem.

3 Poimenovanja za ženske, tvorjena iz prevzetih poimenovanj za moške, so v nadaljevanju navedena pri slednjih.

boscaiolo, J *klesár* 'klesar' ~ O *pikapír* 'klesar' ← frl. *pichepieri*, J *tesár* 'tesar' ~ O *marinyò:n* 'tesar' ← frl. *marangon*.

2.2 Germanizmi

Za oba obravnavana govora so značilni naslednji germanizmi: J/O *ma'nix* 'redovnik' < *mьnĭxъ ← stvn. *muniĥ*, J/O *škof* 'škof' < *pškof < *bьškôfъ ← stvn. *biscop*, J/O *mé:žnar* 'cerkovnik' ← srvn. *mesnære*, J/O *šuštar* 'čevljar' ← srvn. *suoster*, J/O *žni:dar* 'krojač' ← srvn. *snīdære* in J/O *žni:darca* 'šivilja' (J običajno *ški:ná*); J *fá:moštar*/O *fá:moštar* 'župnik' ← bav. srvn. *pharremaeister, J/O *kaplân* 'kaplan' ← srvn. *kaplân*, J *pétlar*/O *pékjar* 'berač' ← avstr. bav. nem. *Pettler* in J *pétlarca*/O *pékjarca* 'beračica'.

V govoru Jevščka, ne pa tudi v govoru Ošnjega, se najdeta še: *ci:mørman* 'tesar ostréšja' ← bav. stvn. *zimparman*, *yù:lar* 'sezonski gozdni delavec' ← srvn. *holzer*.

V Ošnjem je v primerjavi z Jevščkom opaziti nadomeščanje germanizmov z romanizmi: O običajno *frat* 'redovnik' ← it. *frate* in redko *ma'nix*; J *já:yer* 'lovec' ← bav. srvn. *jagære ~ O *čá:čar* 'lovec' < **čá:čarъ* iz frl. *cjač* 'lov', J *dò:xtar* 'zdravnik' ← avstrbav. nem. *Doktor* in *dò:xtarca* 'zdravnica' ~ O *mè:dix* 'zdravnik' ← frl. *miedi* in *mè:dxuka* 'zdravnikova žena', J *ké:nar* 'natakar' ← nem. *Kellner* in *ké:narca* 'natakarica' ~ O *kameriér* 'natakar' ← it. *cameriere* in *kameriéra* 'natakarica' ← it. *cameriera* (toda prim. spremembo pomena v O '*lej, ká:ka lípa ké:narca!*' 'poglej, kakšna lepa punca!'), J *má:lar* 'pleskar' ← stvn. *mālári* ~ O *pitò:r* 'pleskar' ← frl. *pitôr* oz. it. *pittore*, J *pek* 'pek' ← bav. srvn. *peck* in *pekarí:ca* 'pekarica' ~ O *pankò:r* 'pek' ← frl. *pancòr* in *pankorí:ca* 'pekarica', J *tí:šler* 'mizar' ← ml. srvn. *tischler* ~ O *marinyò:n* 'mizar' ← frl. *marangon*.

Kot je razvidno tudi iz zgoraj navedenega gradiva, segajo najstarejše nemške izposojenke v slovenščino v starovisokonemško (od 7. do 11. stoletja) oz. alpskoslovansko obdobje, značilne so za večino slovenskih narečij in so bile tudi sprejete v slovenski knjižni jezik (knj. sln. *məniĥ* *məniĥa*, *škōf* *škōfa/škōf* *škōfa*). Srednjevisokonemške (do sredine 13. stoletja) in poznejše izposojenke nekako do 19. stoletja, predvsem iz bavarske nemščine, so tudi razširjene v večini narečij, a v knjižni jezik praviloma niso bile sprejete. S stališča sodobnega knjižnega jezika so označene kot narečne ali pogovorne (*jágər*, *kélnar/kélnarica*, *méžnar*, *špštar*, *žni:dar*, *fájmoštar*, *pétlar*). Germanizmi so bili kot tujke v knjižni jezik sprejeti predvsem v drugi polovici 19. in v 20. stoletju, od tod pa v narečja, ki so v dvojezičju s slovenskim knjižnim jezikom (*dekán*, *advokât*).

2.3 Romanizmi

Skupni romanizmi so naslednji: J *k'met*/O *ki'met* 'kmet' < *kъmětъ ← rom. **kumete(m)* ← lat. *comes cometis*; J/O *budyár* 'trgovec' ← frl. *butegâr* in J/O *budyarí:ca* 'trgovka', J *komá:ra*/O *komá:r*ž 'babica, pomočnica pri porodu' ← frl. *comari*, J *malová:r*/O *manová:l* 'zidarjev pomočnik' ← frl. *manoal* oz. ben. it. *manual*, J/O *meštér* 'poklic' ← frl. *mistír*, J/O *mù:ná* 'redovnica' ← frl. *munie*, J/O *oštér* 'gostilničar' ← frl. *ostír*, J/O *sudá:t* *sudá:ta* 'vojak' ← it. *soldato*. Iz različnega vira je J *kontobá:ntar* 'tihotapec' iz *konto'bant* 'tihotapstvo' (← star. nem. *Contraband*) ← it. *contrabbando* ~ O *kontobandíer* 'tihotapec' ← frl. *contrabandír* ← it. *contrabbandiere*. Za

širši slovenski prostor je od obravnavanih značilen predvsem starejši romanizem za pomen 'kmet', ki je bil sprejet tudi v slovenski knjižni jezik (*kmět kměta*).

V Ošnjem, ne pa tudi v Jevščku, je znan *fornažár* 'opekar' ← frl. *fornasâr*. V Ošnjem se starejši romanizmi umikajo mlajšim, npr. O običajno *kontadi:n* 'kmet' ← it. *contadino* in redko *ki'met*, v Jevščku pa romanizmi nasploh knjižnoslovenskemu besedju, npr. J starejše *sudá:t* in mlajše *voják* ← knj. sln. *voják*.

2.4 Besedje iz slovenskega knjižnega jezika

Govor Jevščka izrazje za poimenovanje stvarnosti sodobnega življenja od druge polovice 19. stoletja črpa iz slovenskega knjižnega jezika, medtem kot sta v govoru Ošnjega vir besedja sosednja furlanščina in predvsem knjižna italijanščina kot dominantni jezik v javnosti. Nekaj zgledov: J *advoká:t* 'odvetnik, advokat' ← knj. sln. *advokât* ← nem. *Advokat* ~ O *avoká:t* 'odvetnik, advokat' ← it. *avvocato*, J *cerkvè:n pévuc* 'cerkveni pevec' ← knj. sln. *cerkvēni pévuc* ~ O *kantò:r* 'cerkveni pevec' ← it. *cantore*,⁴ J *čebelá:r* 'čebelar' ← knj. sln. *čebelár* in ne **bušelá:r* iz *bušē:la* 'čebela') ~ O ni poimenovanja, J *sodní:k* ← knj. sln. *sodník* ~ O *žù:dix* 'sodnik' ← frl. *zudic*, J *učí:tel* 'učitelj' ← knj. sln. *učítelj* in J *učí:telca* 'učitelj' ← knj. sln. *učíteljica* v rabi pred prvo svetovno vojno in po drugi svetovni vojni (J *mě:štro* 'učitelj' ← it. *maestro* in J *mě:štra* 'učiteljica' ← it. *maestra* v rabi med vojnama) ~ O *mě:štri* 'učitelj' ← frl. *mestri* in O *mě:štra* 'učiteljica' ← frl. *mestre* oz. it. *maestra*, J *župan* 'župan' najverjetneje ← knj. sln. *župān* ~ O *ši:ndak* 'župan' v rabi po letu 1943 ← it. *sindaco* in *podeš'ta* 'župan' v rabi do leta 1943 ← it. *podestà*. V Jevščku v najnovejšem času knjižni izrazi izpodrivajo narečne (npr. *čeułá:r*, *krojá:č*, *mizá:r* namesto *šúəštar*, *žni:dar*, *tí:šler*).

V preglednici je prikazano razmerje med posameznimi viri zgoraj prikazanih poimenovanj za poklice in dejavnosti v nadiških krajevnih govorih vasi Jevšček in Ošnje/Osgnetto.⁵

Viri poimenovanja:	Jevšček		Ošnje/Osgnetto	
neprevzeto	37	43 %	24	32 %
izpeljano prevzeto	14	16 %	15	17 %
nemščina	17	20 %	8	11 %
furlanščina, italijanščina	10	12 %	32	40 %
slovenski knjižni jezik	8	9 %	0	0 %
Skupno poimenovanj:	86	100 %	79	100 %

4 Ni mogoče zanesljivo določiti, ali so leksemi kot *avoká:t*, *kantò:r* prevzeti preko furlanščine, saj so tudi v furlanščini to italijanizmi, o čemer priča njihova glasovna podoba, npr. *cantòr* in ne **cjantòr* ob glagolu *cjantá* 'peti'.

5 Obravnavana so bila poimenovanja za poklice in dejavnosti, prisotna in tradicionalnem vaškem okolju. Če bi bila upoštevana tudi poimenovanja za poklice novejšega časa, npr. *borzni posrednik*, *računalniški programer* ipd., bi bila razmerja seveda drugačna.

3 Zaključek

Nadiška krajevna govora vasi Jevšček in Ošnje/Osgnetto kljub tesni genetski sorodnosti izkazujeta različno dinamiko prvin svojega slovarja. Na gradivu poimenovanj za vaške poklice in dejavnosti je bilo prikazano, kako se v Ošnjem neprevzete in iz nemščine prevzete prvine slovarja postopoma nadomeščajo z romanskimi, v Jevščku pa prevzete prvine nasploh s knjižnoslovenskimi. Dejstvo je mogoče pojasniti z različno intenzivnostjo stika omenjenih govorov z romanskima jezikoma tako v zemljepisnem kot družbenem smislu.

Literatura

- BEZLAJ, France, 1976, 1982, 1995: *Etimološki slovar slovenskega jezika* 1–3. Ljubljana.
- DUDEN: *Deutsches Universalwörterbuch*, ³1996. Manheim, Leipzig, Wien, Zürich.
- FAGGIN, Giorgio, 1985: *Vocabolario della lingua friulana I–II*. Udine.
- KÖNIG, Werner, ¹²1998: *dtv-Atlas Deutsche Sprache*. München.
- PIRONA, Giulio Andrea et al., ²1996: *Il nuovo Pirona: vocabolario friulano*. Ur. Giovanni Frau. Udine.
- PLETERŠNIK, Maks, 1894/95: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana.
- SKUBIC, Mitja, 1988: *Romanski jeziki*. Ljubljana.
- SKUBIC, Mitja, 1997: *Romanske jezikovne prvine na zahodni slovenski meji*. Ljubljana.
- SŁAWSKI, Franciszek, 1974: *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego, Słownik prasłowiański*, Warszawa.
- SNOJ, Marko, ²2003: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana.
- STRIEDTER TEMPS, Hildegard, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slowenischen*. Wiesbaden.
- ZINGARELLI, Nicola, ¹²1995: *Vocabolario della lingua italiana*. Ur. M. Dogliotti in L. Rosiello.
- ZUANELLA, Božo, 1980a: Nekaj o trčmunskih grabarjih. *Novi Matajur* 7/5. Čedad. 2.
- ZUANELLA, Božo, 1980b: Kuote in kuotarji. *Novi Matajur* 7/14. Čedad. 5.
- ZUANELLA, Božo, 1980c: Mlekarstvo. *Novi Matajur* 7/15–16. Čedad. 6.
- ZUANELLA, Božo, 1980c: Šuoštarji, žnidarji in tkalci. *Novi Matajur* 7/17. Čedad. 7.
- ZUANELLA, Božo, 1980d: Mlinarstvo. *Novi Matajur* 7/18. Čedad. 7.
- ZUANELLA, Božo, 1980e: Kovači. *Novi Matajur* 7/21. Čedad. 3.
- ZUANELLA, Božo, 1980f: Tišerji ali maringoni. *Novi Matajur* 7/24. Čedad. 7.
- WEINREICH, Uriel, 1966: *Languages in Contact*. London, The Hague, Paris.

Nataša Špolad

Osnovna šola Dobrovo, Dobrovo

UDK 371.3:821.163.6.09:373.34(450.36)

Pouk književnosti v osnovnih šolah s slovenskim učnim jezikom v Furlaniji - Julijski krajini z vidika učiteljev slovenščine in njihovih učencev

Eden najpomembnejših členov slovenskega manjšinskega šolstva je tudi dober učitelj slovenskega jezika in književnosti, ki lahko veliko prispeva tudi k priljubljenosti pouka, jezika in slovenskih knjig pri učencih. Izsledki raziskave prikazujejo dejansko stanje na področju pouka književnosti v osnovnih šolah s slovenskim učnim jezikom v italijanskem zamejstvu, opozarjajo pa tudi na nekatere dejavnike, ki učitelje ovirajo pri delu.

One of the most important elements in any Slovene minority school is a good teacher of Slovene language and literature who can also contribute to the popularity among the pupils of learning, of language and of Slovene books. The research findings show the current state of affairs with regard to the teaching of literature in primary schools in Italy that use Slovene as a medium of instruction; they also point to some of the factors that hinder the teacher's work.

1 Uvod

Dobro razvito, organizirano in učinkovito manjšinsko šolstvo je zelo pomembno za ohranitev in razvoj manjšine. Eden najpomembnejših členov slovenskega manjšinskega šolstva je tudi dober učitelj slovenskega jezika in književnosti. Od njega je odvisno, kako učinkovit bo pouk, veliko pa lahko prispeva tudi k priljubljenosti pouka, jezika in slovenskih knjig pri učencih.

V nadaljevanju bom predstavila nekatere rezultate večletne raziskave, katere glavni cilj je bil čim bolj natančna seznanitev s potekom in z organizacijo pouka književnosti in pridobitev podatkov o odnosu učencev in učiteljev do pouka slovenščine in pouka književnosti v osnovnih šolah s slovenskim učnim jezikom v Tržaški, Goriški in Videmski pokrajini italijanske dežele Furlanije - Julijske krajine.¹

2 Osnovne šole s slovenskim učnim jezikom

Slovenske šole v zamejstvu so kazalec manjšinske vitalnosti. Povečan interes, ki ga etnično mešane ali celo povsem neslovenske družine izkazujejo do slovenskih manjšinskih šol na Tržaškem in Goriškem, pa tudi uspeh manjšinske dvojezične šole v Benečiji potrjujeta pomen teh šol in njihovih vzgojno-izobraževalnih programov. Te šole se vseskozi prilagajajo etnični sestavi okolja, v katerem delujejo, kar je tudi razlog njihove uspešnosti.

Jezikovni položaj pripadnikov slovenske manjšine v Videmski, Goriški in Tržaški pokrajini, od katerega je posredno odvisen tudi potek pouka književnosti, se že na prvi pogled razlikuje od kraja do kraja. Trenutna narodnostna, jezikovna, pa tudi šolska situacija na obravnavanem področju je (tudi) splet različnih zgodovinskih dogodkov.

---

¹ Raziskava je potekala od sredine šolskega leta 1999/2000 do konca šolskega leta 2002/03.

Slovenske osnovne šole se danes v Tržaški in Goriški pokrajini povezujejo v posamezne upravne enote kot didaktična ravnateljstva. Na Goriškem delujeta dve didaktični ravnateljstvi: Gorica in Doberdob. Na Tržaškem pa se šole združujejo v 5 didaktičnih ravnateljstev: Sv. Jakob, Sv. Ivan, Opčine, Nabrežina in Dolina. Položaj šolstva v Videmski pokrajini je nekoliko drugačen. Tam ni slovenskih osnovnih šol, obstaja samo ena dvojezična osnovna šola v Špetru (Dvojezični šolski center) v Beneški Sloveniji, ki je bila leta 1984 ustanovljena kot zasebna šola v okviru Zavoda za slovensko izobraževanje. Šola, ki je s šolskim letom 2001/02 prešla pod okrilje italijanske države, je zelo priljubljena tudi med neslovenskimi družinami iz dokaj širokega nadiškega območja in sosednjih furlanskih krajev. Na celotnem območju Furlanije - Julijske krajine je bilo v šolskem letu 2002/03 29 osnovnih šol s slovenskim učnim jezikom in 1 dvojezična osnovna šola,² 93 učiteljev slovenskega jezika in 1099 učencev.

3 Pouk književnosti

Temeljni cilj pouka tujega jezika je, da se učenci naučijo uporabljati slovnična pravila določenega jezika in da znajo izbrati govornemu položaju odgovarjajočo obliko sporočila. Sredi osemdesetih let 20. stoletja, pa se je začelo poudarjati tudi pomen umetnostnih besedil pri učenju tujih jezikov. Še toliko bolj pa je pomembna prisotnost teh besedil v manjšinskih šolah na narodnostno mešanih območjih, kjer je potrebno, da se učenci (s pomočjo umetnostnih besedil) naučijo tudi nekaj o kulturi manjšinskega naroda. Ukvarjanje z umetnostnimi besedili pri pouku ima še mnoge druge pozitivne lastnosti, saj npr. branje umetnostnih besedil pomaga učencem razumeti drugo kulturo, razširja jezikovno zavedanje učencev in je del splošne razgledanosti, branje spodbuja tudi razvijanje jezikovne zmožnosti pri učencih, spodbuja razvoj domišljije, ob branju pa učenci tudi uživajo.

Veljaven učni načrt za osnovne šole v Furlaniji - Julijski krajini pušča učiteljem »proste roke« pri izbiri obravnavanih vsebin, določeni so samo splošni cilji predmeta in še ti zelo »ohlapno«. Učni načrt za pouk slovenščine se ne deli jasno na pouk književnosti in pouk jezika. Vseeno pa je opaziti precej večji poudarek na razvijanju jezikovnih zmožnosti, književnost se mi zdi zapostavljena.³ Splošnost učnih načrtov je lahko pozitivna lastnost, ki učiteljem dopušča svobodo pri izbiri učne snovi v šoli. Strokovno usposobljen učitelj lahko izbere take učne vsebine, take metode in take učbenike oziroma učne pripomočke, ki razvijajo učenčev spoznavni in čustveni odnos do jezika in naroda.⁴ Presplošni učni načrti pa se lahko izkažejo tudi kot pomanjkljivost, saj učitelji lahko izberejo povsem neustrezne vsebine za določeno razvojno stopnjo otrok.

---

² Enako stanje je še danes.

³ Ker tudi število ur slovenščine v posameznem razredu ni določeno, učitelji lahko po svoji presoji, z medsebojnim dogovorom in s soglasjem ravnatelja določijo število ur slovenščine v tednu, znotraj tega pa tudi razmerje med številom ur jezikovnega in književnega pouka.

⁴ Večina učiteljev pozna slovenski učni načrt za slovenščino, nekateri si z njim občasno pomagajo tudi pri načrtovanju pouka. Opazila sem, da poskušajo učitelji ure aktualizirati, zato vsebine pogosto izbirajo glede na aktualna dogajanja (npr. prazniki, obletnice, kulturni dogodki ...). Besedila, obravnavana pri pouku književnosti, se pogosto ujemajo z vsebinami, predvidenimi v slovenskem učnem načrtu, saj učitelji besedila najpogosteje izbirajo iz sodobnih slovenskih beril, ki vsebujejo velik delež besedil, predvidenih za obravnavo tudi po učnem načrtu.

4 Učitelji slovenščine

S pomočjo anonimnega anketiranja učiteljev slovenščine⁵ in s pomočjo hospitiranja pri njihovih urah sem ugotovila, da so večinoma ne samo literarnostrokovno, ampak tudi književnodidaktično primerno usposobljeni oziroma praktično izurjeni, saj čeprav velika večina ni univerzitetno izobraženih, teoretično poznajo cilje, metode in vsebinska načela pouka književnosti, v praksi pa to znanje premišljeno uporabljajo.⁶ Najbolj pa so učitelji usposobljeni splošno pedagoško, saj uspešno uresničujejo pedagoško komunikacijo, tako da izbirajo ustrezne strategije. Učitelji imajo vrline demokratičnega učitelja in se kažejo kot kvalitetni, kljub temu da se pri svojem delu srečujejo z različnimi problemi, med katerimi so najbolj poudarjali težave s pomanjkanjem knjig v slovenskem jeziku in pomanjkanje beril, opazna pa je tudi želja po učnih pripomočkih, ki bi bili (vsebinsko) prilagojeni manjšinskemu šolstvu v Furlaniji - Julijski krajini.⁷

Razlogi za izbiro določenega berila so zelo različni. Večina učiteljev je povedala, da se jim zdi zelo pomembno, da so berila privlačna za učence (vizualno), vendar pa morajo vsebovati tudi primerna besedila (zato učitelji včasih uporabljajo berila za leto ali dve mlajše učence, kot so tisti, ki jih poučujejo). Največ učiteljev (30 %) meni, da gre v berilih za neustrezen izbor besedil. Besedila po njihovem mnenju niso aktualna, zanimiva, so nepraktična, premalo naj bi bilo poezije, besedila naj bi bila prezahtevna in predolga. Nekaj učiteljev (5 %) pogreša tudi naloge, ki bi se našale na prebrano besedilo in bi bile učitelju v pomoč pri analizi besedila.⁸

Večina učiteljev (22) več časa pri pouku posveča jeziku, književnosti pa se bolj posvečajo predvsem tisti učitelji (9), ki poučujejo učence brez težav s slovenskim jezikom in jim je slovenščina (večinoma) materni jezik. Največ učiteljev meni, da je književnost pomembna za bogatenje besedišča, sledijo pa učitelji, ki menijo, da je književnost v šoli pomembna za to, da otroci vzljubijo branje ter da učenci z branjem razvijajo tudi jezik.

5 Priljubljenost slovenščine, pouka književnosti in slovenske literature pri učencih

Od dela učiteljev je močno odvisna tudi priljubljenost slovenščine, pouka književnosti in slovenske literature pri učencih. Da bi pridobila nekatere konkretne podatke, v zvezi s tem, sem se odločila za anonimno anketiranje učencev.⁹

Izkazalo se je, da je pri 86 % učencev slovenščina v šoli priljubljena. Samo slabih 9 % učencev slovenščine v šoli ne mara. Na dveh šolah so celo vsi učenci povedali, da imajo radi pouk slovenščine, na celotnem območju pa ni niti enega razreda, kjer večina učencev ne bi marala slovenščine. Opaziti je, da je pouk književnosti bolj priljubljen kot pouk jezika (to sem opazila tudi pri

5 Število anketiranih učiteljev (40) predstavlja glede na vse učitelje (93) v osnovnih šolah s slovenskim učnim jezikom 43 %.

6 Izkazalo se je, da učitelji čutijo največjo potrebo po izpopolnjevanju iz jezikovne didaktike, sledita mu izpopolnjevanje iz književne didaktike in sporočanja. Najmanj potrebno se učiteljem zdi izpopolnjevanje iz književnosti.

7 Samo dva učitelja (5%) sta z izbranimi berili in drugimi pripomočki popolnoma zadovoljna.

8 Veliko učiteljev (25%) bi tudi želelo, da bi bila v eni knjig zbrana umetnostna in neumetnostna besedila z ustreznimi vajami, kot je to pogosto v italijanskih berilih oziroma učnih pripomočkih.

9 Na vprašanja je odgovarjalo 320 učencev tretjih, četrtil in petih razredov, kar znaša 29 % celotne populacije v osnovnih šolah s slovenskim učnim jezikom na obravnavanem področju. Slabih 74 % anketiranih učencev se je slovenščino naučilo doma, 42 % učencev se doma tudi sporazumeva v slovenščini, 21 % učencev doma govori italijansko, 30 % pa dvojezično, slovensko-italijansko.

hospitacijah), čeprav so tudi učenci, ki imajo raje pouk jezika. V tretjem in četrtem razredu je najbolj priljubljeno branje, v petem pa pisanje spisov. Skupno (v vseh treh razredih) je najbolj priljubljeno »branje«, ki ga je skupaj z branjem zgodb, spisov in pesmi navedlo kot najljubšo dejavnost kar 28 % vseh učencev, ki zelo radi berejo tudi doma. Raziskava je tudi pokazala, da ima dobrih 42 % učencev raje slovenščino kot italijanščino, pri 24 % učencev pa sta jezika enako priljubljena.¹⁰ Večina učencev med šolskim letom prebere določeno število knjig, ki je predpisano za osvojitvev italijanske ali slovenske bralne značke (približno od 6 do 10 knjig), najbolj priljubljene knjige, ki so jih učenci brali v slovenskem jeziku, pa so *Rdeča Kapica*, *Peter Nos*, *Pika Nogavička*, *Harry Potter*, *Babica v supergah* ter zbirka *Pet prijateljev*. Največ »glasov« med vsemi knjigami je dobila zbirka *Harry Potter*, v vseh treh razredih skupaj 24 glasov (7,5 % od vseh navedenih besedil). Izkazalo se je tudi, da so pri učencih knjige v slovenščini bolj priljubljene kot tiste v italijanščini, vendar pa je opaziti, da učenci, ki slabše govorijo slovensko, raje posegajo po knjigah v italijanščini.

6 Sklep

Že ob branju učnega načrta se pokaže, da na učinkovitost in priljubljenosti pouka ter na priljubljenost jezika in slovenskih knjig pri učencih v obravnavanih šolah učni načrt zelo malo vpliva, skrb za vse naštetu pa je prepuščena predvsem učiteljem. Izsledki raziskave, ki prikazujejo dejansko stanje na področju pouka književnosti v osnovnih šolah s slovenskim učnim jezikom v italijanskem zamejstvu in tudi opozarjajo na nekatere dejavnike, ki učitelje ovirajo pri spodbujanju učencev k pozitivnemu vrednostnemu razmerju do književne ustvarjalnosti, pri temeljitem in učinkovitem podajanju književnega znanja oziroma pri spodbujanju učencev k dejavni komunikaciji z leposlovjem, so pokazali, da učitelji kljub mnogim (nepotrebnim) oviram svoje delo kar se da kakovostno opravljajo, kar se neposredno kaže tudi v navdušenju učencev nad slovenščino, nad slovenskimi knjigami in tudi v navdušenju učencev nad branjem nasploh.

Literatura

- BOGATEC, N., BUFON, M., 1996: *Slovenske šole v Tržaški in Goriški pokrajini. Vrtci in osnovne šole*. Trst: SLORI.
Didaktični načrti za osnovno šolo, 1992. Trst: ELLECTI.
KRAKAR VOGEL, B., 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.
STRAJN, P., 1999: *Slovensko prebivalstvo Furlanije - Julijske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi*. Trst: SLORI.
ŠPOLAD, N., 2005: *Pouk književnosti v osnovnih šolah s slovenskim učnim jezikom v Furlaniji - Julijski krajini. Magistrsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

---

10 Samo dva učenca (0,6 %) pa ne marata niti slovenščine niti italijanščine.

Jordi Magrinyà
Univerza v Barceloni
UDK 81'246.3(460-18)

Večjezičnost v Kataloniji

V Kataloniji dandanes zaradi migracijskih tokov obstaja večjezičnost. Le-ta je lahko razumljena kot bogat prispevek h katalonski družbi, saj omogoča pojmovno fleksibilnost, hkrati pa bi lahko pripomogla k revitalizaciji katalonskega jezika. V zvezi s tem obstajajo dejavnosti, ki želijo pripomoči k solidarnemu sobivanju tam živečih kultur v večjezičnem okviru.

Catalonia has become a multi-lingual environment because of immigration. Multi-lingualism has made a positive contribution to Catalan society, promoting the concept of flexibility and facilitating the revitalisation of the Catalan language. There are activities connected with this that promote the harmonious co-habitation of cultures in a multi-lingual environment.

0 Ozadje

V Kataloniji je večino 20. stoletja zaradi asimilacijske kulturne politike frankizma in migracij iz špansko govorečih delov Španije obstajala dvojezičnost: katalonščina in španščina (Baulenas 2004). Toda že na koncu istega stoletja smo priče začetkom kompleksnejših jezikovnih stikov, ki gredo dalj od dvojezičnosti. Svetovni migracijski tokovi so v Katalonijo usmerjali ljudi iz vedno bolj oddaljenih krajev in z vedno bolj eksotičnimi jeziki. Danes se katalonski jezikovni zemljevid še vedno spreminja in razvija na trdnem temelju jezikovne raznolikosti.

Pričujoči tekst poskuša na kratko predstaviti prednosti in slabe strani sedanje sociolingvistične situacije v Kataloniji.

1 Večjezičnost in večkulturnost

V trenutnem kulturnem in jezikovnem katalonskem prizorišču se srečujejo jeziki in kulture najrazličnejših izvorov. Po predvidevanjih GELA (Skupina za preučevanje ogroženih jezikov) naj bi jih v tem prostoru sobivalo okrog 300. V nadaljevanju kot primer naštejemo pet izmed 230 do sedaj lokaliziranih jezikov:

Jezik	Jezikovna skupina	Države, kjer se govori
slovenščina	indoevropska, slovanska	Slovenija, Italija, Madžarska, Avstrija
gvaraniščina	amerindijska, tupi-gvarani	Paragvaj, Argentina, Bolivija
finski znakovni jezik	znakovni jezik	Finska
mandinščina	nigerokordofanska, nigerokongolska, mande	Senegal, Gambija, Gvineja-Bissau
mongolščina	altajska, mongolska	Mongolija, Kirgizistan, Rusija, Kitajska

Vir: Grup d'Estudis de Llengües Amençades (GELA) 2005: 166-171.

Kot lahko vidimo, je jezikovna raznolikost glavni okvir sedanjega katalonskega jezikovnega zemljevida. V zvezi s tem lahko govorimo o večjezičnosti in z njo povezani večkulturnosti tega prostora. Ta večkulturna panorama je imela, ima in bo tudi v prihodnosti imela posledice najrazličnejših vrst in v različnih pogledih.

2 Prednosti sedanje situacije

2.1 Večja konceptualna fleksibilnost in več znanja

Vsak jezik že sam po sebi predstavlja neko vrednost. To potrjujeta Nettle in Romaine:

Kot izvirno človeški izum nam je jezik vse omogočil kot vrsti: naše kulture, tehnologijo, umetnost, glasbo in še veliko več. Naši jeziki predstavljajo zelo bogat izvir človeškega akumuliranega znanja. Medtem ko je naša tehnologija lahko nadomestljiva s kakšno drugo, to ne velja v primeru jezikov. Vsak jezik ima svoje lastno okno, odprto v svet. Vsak jezik je živ muzej, spomenik za vsako kulturo, za katero predstavlja tudi sredstvo. (Nettle, Romaine 2004: 28.)

Vsak jezik je dejansko bogat izvir znanja, saj si preko jezika organiziramo svet. »Svet je neizbežno organiziran s pomočjo jezika, ne glede na to, v katerem jeziku je ta svet realiziran.« (Tuson 2004: 93.) Z jezikom izražamo podobnosti in/ali razlike, ki so za našo kulturo pomembne. Lahko označimo razlike, na primer, pri spolu (konj – kobila), starosti (konj – žrebe), pasmi ali velikosti (konj – poni), kot tudi lahko označimo podobnosti (tako maček kot konj sta živali).

Po drugi strani ni dveh jezikov na svetu z enako količino besed ali ki bi izražala natanko iste razlike in podobnosti (Moreno 2000: 193). Vsak jezik ima svoje lastne edinstvenosti, ki ga delajo drugačnega od drugih, in nudi edinstven pogled na svet. Poglejmo nekaj jasnih primerov. Določena univerzalna resničnost, kot je na primer telo, je lahko razložena na različne načine. Zgornji ud človekovega telesa od rame do končnice prstov se v slovenščini imenuje »roka«. Za razliko od tega v katalonščini ta del telesa označujeta dve besedi: »braç« pomeni roka od rame do zapestja in »mà« od zapestja do konca prstov. Po drugi strani lahko slovenščina organizira svet v skupinah po dva z dvojino, katalonščina pa tega ne more.

Postane torej jasno, da so jeziki prenašalci posebnega pogleda na svet na osnovi raznorodnih pojmovanj in znanj in ravno ta aspekt jezikov podeli tolikšno vrednost jezikovni raznolikosti. Povedano z besedami Nettle in Romaine (2000: 25): »Jezikovna raznolikost nam daje edinstvene perspektive človekovega uma in nam razloži najrazličnejše možne ustvarjalne načine, na katere ljudje organizirajo in urejajo svoje izkušnje.« Glede na vse zgoraj povedano je skupek vseh jezikov sveta depozit za vse to človeško znanje. Z novimi priseljenci je v Katalonijo vsekakor prispelo veliko novega znanja. Dejstvo, da v tem prostoru sobiva toliko jezikovno posredovanega znanja in posredno toliko različnih pogledov na svet, nas brez dvoma obogati. Možnost, da lahko gledamo na svet iz različnih zornih kotov, mora biti vsekakor prednost, saj predstavlja možnost večje pojmovne fleksibilnosti in s tem tudi večje sposobnosti prilagoditve.

Gre za to, da se znanje prenaša iz enega jezika v drugega, iz ene kulture v drugo. Postopek, ki ga imajo jeziki na voljo za prenos znanja, je na primer posoja tujk ali jezikovnih struktur. Acedo in Gras (2005: 92) nam to jasno pokažeta z nekim tekstom, napisanem v sodobnem katalonskem jeziku, ki sestoji iz 101 besede (vključno s predlogi, vezniki in členi), od katerih jih je 26 tujega izvora.

Če se bo katalonski jezik normalno razvijal dovolj časa, se bo vsekakor obogatil s prispevki iz substrata več drugih jezikov, ki se križajo v Kataloniji. Teh prispevkov se ni treba bati, saj nove tujke vplivajo na jezik drugače kot masivno prihajajoče tujke iz španskega jezika. Slednjega govorijo vsi katalonski govorniki, zato iz njega prihajajoče tujke odpirajo pot možni jezikovni substituciji.

2.2 Revitalizacija katalonskega jezika

Zgodovina dokazuje, da so situacije družbene dvojezičnosti zelo nestabilne in da se vedno končajo z izgubo enega od dveh jezikov. V primeru Katalonije vse kaže na to, da bi se pri jezikovni dvojici katalonščina-španščina izgubil avtohtoni jezik, to je katalonščina. Za razliko od tega se zdijo večjezične situacije veliko bolj stabilne in se manj nagibajo k jezikovnemu izginotju. Dokaz za to so države kot Kamerun ali Papua Nova Gvineja.

Rešitev za katalonščino se najverjetneje nahaja v spoštovanju in poudarjanju družbene večjezičnosti. V tem smislu bi bilo treba preseči sodobno uradno dvojezičnost, ki ne predstavlja nič drugega kot predprostor za enojezičnost v španščini. V okviru jezikovnega spoštovanja in solidarnosti, ki ju predstavlja večjezičnost, bi imela katalonščina zagotovljeno prihodnost tako kot ostali jeziki. Katalonski jezik bi v tem kontekstu moral igrati vlogo skupnega jezika, odgovornega za izmenjavo med skupnostmi v Kataloniji, jezik koiné. V takšnem kontekstu nikomur ne bi bilo treba opustiti lastnega jezika ali identitete zaradi kakršnegakoli političnega ali družbenega pritiska, kakršen se na primer dandanes dogaja v španščini. Takšna situacija je popolnoma uresničljiva. Glede na besede Amina Maaloufa, ki v knjigi *Ubijajoče identitete* ugotavlja, da se identitete spreminjajo in razvijajo, se ni treba odreči lastni identiteti.

2.3 Tveganost sedanje situacije

Zgoraj opisani družbeni okvir predstavlja idealno jezikovno situacijo v Kataloniji. Toda stvar je zaradi sociolingvistične situacije v tem prostoru v resnici malo bolj zapletena. Po frankističnih prepovedih uporabe katalonščine je le-ta dandanes v procesu revitalizacije in zato v Kataloniji danes obstaja uradna dvojezičnost: katalonščina – španščina. Ker imata oba jezika legalno isti status, bi morale teoretično biti možno v Kataloniji enako delovati uporabljajoč katerega koli od obeh jezikov. Po besedah Carme Junyent (na konferenci »Ali je jezikovna raznolikost dobra za Katalonijo?« na Univerzi v Barceloni 26. aprila 2005) obstajajo podatki, ki jasno kažejo na nevarnost izginotja katalonskega jezika: po le-teh raba jezika hitro nazaduje v Valenciji, generacijski prenos je le 40 %, razen tega je v srednjih šolah nasprotno od osnovnih raba jezika zaskrbljujoče nizka. Poleg teh opazk v knjigi *El català: mirades al futur* (Junyent 2002: 133–150) pravi, da je splošna družbena raba katalonskega jezika kljub njegovi družbeni prestižnosti in obsežnejšemu znanju le-tega v Kataloniji vedno bolj omejena.

Španščina je v katalonskem prostoru neoznačeni jezik in jezik splošne družbene rabe. Je jezik, ki ga večina novih prišlekov prevzame za komuniciranje. To situacijo omogoča dejstvo, da se katalonski govorniki množično naslavlajo na nove priseljence najprej ali ekskluzivno v španskem jeziku. Novi prišleki to jezikovno situacijo razumejo na način, da katalonski jezik nima nikakršne družbene funkcije, kar pomeni, da je manj učinkovit. To pa je ravno tveganost sedanje situacije v Kataloniji.

Jasno je, da bo vloga novih imigrantov v Kataloniji ključnega pomena pri oblikovanju jezikovnega zemljevida v naslednjih 50 letih. Ta lahko pripomore k obstoju večjezičnosti ali pa k napredovanju enojezičnosti v španskem jeziku. Sedanje tendence na žalost kažejo na drugo možnost, saj se zaradi nezadostnega skupnega truda in obstoja opisane dinamike pri uporabi katalonščine neizogibno približujemo enojezičnosti.

3 Dobre prakse

Zaradi vsega do sedaj omenjenega se je v katalonski družbi pojavila potreba, da ustrezno odgovori novim družbenim komunikacijskim potrebam. V zvezi s tem je danes v Kataloniji precej dejavnosti namenjenih zadovoljivemu družbenemu delovanju v večjezični družbi. Cilji teh dejavnosti so predvsem:

- vzpodbuditi k vzajemnemu poznavanju, spoštovanju in sodelovanju med pripadniki katalonske kulture in pripadniki drugih kultur,
- pripomoči k temu, da se bodo katalonski govorniki znebili nepotrebne navade naslavljanja na svoje nove sosede v španskem jeziku,
- pokazati samim govorcem tujih jezikov, da so ti jeziki pomembni za katalonsko družbo.

4 Zaključek

V tem tekstu sem pokazal, kako se je katalonski jezikovni zemljevid po frankistični bilingvizaciji spremenil iz dvojezičnega v večjezičnega. Nato sem razložil, da je jezikovna raznolikost velika vrednost za katalonsko družbo, ker prinaša znanje in pojmovno fleksibilnost in ker bi lahko pripomogla k procesu revitalizacije katalonščine, ki tudi sodi v jezikovno raznolikost. Poskušal sem tudi pokazati, da je edina alternativa jezikovni raznolikosti enojezičnost v španščini. Na koncu sem omenil nekaj dobrih praks, ki se trudijo pripomoči k temu, da bi bila Katalonija dežela, v kateri nihče ne bi bil diskriminiran zaradi lastne kulture ali jezikovne pripadnosti.

Literatura

- ACEDO, Víctor, GRAS, Pedro, 2005: Les paraules viatgen. *Catàleg de l'exposició Les llengües a Catalunya. Quantes llengües s'hi parlen?*. Ur. GELA Barcelona: Universitat de Barcelona, Departament de Lingüística General de la UB, Octaedro.
- BAULENAS, Lluís-Anton, 2004: *El català no morirà*. Barcelona: Edicions 62.
- GELA, 2005: Annex. Llengües, localització i família. *Catàleg de l'exposició Les llengües a Catalunya. Quantes llengües s'hi parlen?*. Ur. GELA Barcelona: Universitat de Barcelona, Departament de Lingüística General de la UB, Octaedro.
- JUNYENT, Carme, 2002: El català: una llengua en perill d'extinció?. *El català: mirades al futur*. Ur. C. Junyent, V. Unamuno. Barcelona: EUB – Octaedro.
- MAALOUF, Amin, 1998: *Les identités meurtrières*. Paris: Grasset. (Prevod Kat. Les identitats que maten. Barcelona: La Campana)
- MORENO, Juan Carlos, 2000: *La dignidad e igualdad de las lenguas. Crítica de la discriminación lingüística*. Madrid: Alianza Editorial.
- NETTLE, Daniel, ROMAINE, Suzanne, 2000: *Vanishing voices. The extinction of the world's languages*. Oxford: Oxford University Press. (Prevod Kat. *Veus que s'apaguen. La mort de les llengües del món*. Girona: CCG Edicions.)
- TUSON, Jesús, 1997: *Los prejuicios lingüísticos*. Barcelona: Octaedro.
- TUSON, Jesús, 2004: *Patrimoni Natural. Elogi i defensa de la diversitat lingüística*. Barcelona: Empúries.

Maruša Mugerli

Nova Gorica

UDK 821.163.4(497.6).09–1 Osti J.

UDK 821.163.6.09–1 Osti J.

Pisanje med kulturama (Dvojezično pesništvo Josipa Ostija)

Prispevek se na primeru dvojezičnega pesništva priseljskega avtorja Josipa Ostija ukvarja s širšim vprašanjem t. i. književnosti priseljencev, ki jo zaznamuje prestopanje meja – jezikovnih, geografskih, etničnih, nacionalnih, kulturnih ... Ravno prestopanje meja, medsebojno vplivanje in prepletanje jezikov, spominov, tradicij in kultur navkljub pogosti marginalizaciji in izločanju te književnosti iz posameznih nacionalnih literatur obenem opozarja na neopredeljenost termina nacionalna književnost in kaže na njegovo nezadostnost. Književnost priseljskih avtorjev tako podobno kot prevodi skrbi za medsebojno oplajanje in bogatenje posameznih jezikov, literatur in kultur.

Focusing on the example of the bilingual poetry of the immigrant writer Josip Osti, wider questions will be addressed relating to immigrant writing in general, which is marked by the crossing of linguistic, geographical, ethnic, national, cultural and other borders. It is this crossing of borders, the mutual influence and mixing of languages, memories, traditions and cultures, in spite of frequent marginalisation and the exclusion of such writing from individual national literatures, that both draws attention to the term »national literature« and points to its inadequacy. Like translations, the writings of immigrant authors facilitate the cross-fertilisation and mutual enrichment of individual languages, literatures and cultures.

*Past is a country from which we have all emigrated ...
but the writer who is out-of-country and even out-of-language may
experience this loss in an intensified form.*

Salman Rushdie: *Imaginary Homelands*

Uvod

Nacionalnofilološki model preučevanja književnosti se danes zaradi polifonije in pluralnosti literarnih sistemov izkazuje kot nezadosten. Književna dela priseljencev sodijo v kulturo dveh narodov – izvirne in nove/druge – in so zato dvokulturna. Po drugi strani pa se velikokrat znajdejo »nekje vmes«, v vmesnem prostoru med kulturama in pravzaprav ne pripadajo ne eni ne drugi.

Pesnikova dvojezičnost

Književnost je zaradi svoje utemeljenosti v jeziku nedvomno najbolj specifičen in obenem najbolj težaven segment kulturnega ustvarjanja priseljencev. Podobe, nejezikovni segmenti kulture, ki ne potrebujejo jezikovnega pretvarjanja/prevajanja, lažje prehajajo kulturne in jezikovne meje (Grosman 2004: 27). Josip Osti je kot bralec, prevajalec in pisec o slovenski književnosti odlično obvladal slovenski jezik, ob tem pa je treba poudariti, da tako poznavanje jezika še zdaleč ne zadostuje za umetniško izražanje, še posebej ne za pisanje poezije.

Deleuze in Guattari manjšinsko književnost opredeljujeta kot književnost, ki jo ustvarja manjšina v večjem jeziku. Zanj je značilen jezik, prizadet z visoko stopnjo deteritorializacije (Deleuze, Guattari 1995: 24). Posledica deteritorializacije je nenavaden, odtujen jezik, v katerem so znaki organizirani – povezani na nov način. Svojska uporaba jezika se lahko kaže v osiromašenem bese-

dišču, napačni skladnji, novih podobah, prispodobah, metaforah ..., ki v neki književnosti učinkujejo tuje. Raziskovalci v delih nekaterih dvojezičnih priseljencev odkrivajo pravzaprav dobesedne – zrcalne prevode, ki v drugem jeziku delujejo odtujeno. Navkljub sorodnostim med slovenščino in bosanščino vladajo med jezikoma velike razlike. Nekatere besedne zveze, podobe in stavčne strukture v pesmih, ki jih je Osti napisal v slovenščini, slovenskemu bralcu ustvarjajo vtis tujosti, ki pa je ne moremo enoznačno razlagati s pisanjem v drugem jeziku oziroma dobesednim prenašanjem misli iz enega jezika v drugega.

Pri dvojezičnosti ne gre samo za obvladovanje dveh jezikov, temveč za dvojno oziroma podvojeno zavest o svetu. Vendar pa lahko razcepljenost po drugi strani razumemo v skorajda nasprotnem pomenu povezovalne vloge med dvema svetovoma – dvema jezikoma in kulturama. To funkcijo bi lahko vzporejali s funkcijo prevoda, ki nekega avtorja in/ali njegova besedila prenese v drugo kulturo in ga s tem povzdigne nad meje njegovega lastnega jezika in kulture. Prevod je pogosto opredeljen kot pisanje za drugo kulturo. Ob tem se poraja vprašanje, ali se kot pisanje za drugo kulturo kažejo tudi dela priseljenjskih avtorjev in ali morda poleg tega tu ne gre za pisanje »iz druge kulture« oz. za pisanje »iz dveh kultur«.

Literatura kot spomin

Pisanje ni samo ustvarjanje novih pomenov, ampak je obenem način spominjanja. Literatura je prostor kulturnega spomina. Branje besedil iz tujih kultur (prevodov in del v izvirnem jeziku) danes označujemo kot branje v medkulturnem položaju, saj ob bralčevem srečanju z besedilom iz tuje/ druge kulture in/ali jezika prihaja do stika med bralčevo izvorno kulturo in kulturo, iz katere prihaja (Grosman 2004: 43). Literarna dela priseljenjskih avtorjev obenem pripadajo in ne pripadajo določeni kulturi oziroma so del dveh kultur. Josip Osti zase pravi, da ne piše ne bosanske ne slovenske, temveč svojo poezijo (Osti 1999: 854). Migranti (izseljenci/priseljenci) tako gradijo nekakšno skupnost onkraj jezikov in kultur, njihovim literarnim delom pa v literarnih sistemih zaradi nje ne dvokulturnosti pripada posebno mesto, saj vase vpisujejo znake dvoje kulturnih spominov in s tem obenem (p)ostajajo del dveh kulturnih spominov oz. dveh kultur.

Besedila ob vstopu v kulturo (kulturi) vstopajo v tradicijo in jo (ju) obenem tudi nosijo s seboj. Povezava jezika in kulturnega spomina, ki ga lahko razumemo tudi v smislu tradicije, se v primeru Ostijevega pesništva kaže kot nekakšna ne-nujnost in nezadostnost, kajti njegove pesmi, napisane v bosanščini ne črpajo zgolj iz bosanske tradicije in tiste v slovenščini ne zgolj iz slovenske. Na tem mestu pa se znova postavlja vprašanje, ali je jezik res meja in določilo posamezne nacionalne književnosti in kolikšno vlogo igrata pri tem kulturni spomin in medbesedilnost kot sredstvo (pre)oblikovanja in (pre)interpretiranja (literarne) tradicije. Josip Osti se na slovensko tradicijo (medbesedilno in citatno) ne navezuje samo v zbirkah, ki jih je napisal v slovenščini, ampak tudi že v prejšnjih zbirkah, napisanih v materinščini. Vsako literarno besedilo seveda velja za odprto in nedokončano in je odvisno od različnih branj. Vsak bralec besedilo bere v skladu s svojimi pridobljenimi medbesedilnimi izkušnjami, kar vsekakor pogojuje razumevanje besedila. To velja tudi v primeru, ko bere tuje umetnostno besedilo. Bralec ga s svojim posebnim obzorjem pričakanj in medbesedilno izkušenostjo iz druge kulture opomenja drugače kot rojeni govorec, ki je umeščen v izvorno kulturo danega besedila (Grosman 2004: 37).

Pri literarnih delih priseljskih avtorjev gre, kot smo že nekajkrat omenili, za preplet dveh kultur. In če tu še enkrat potegnemo vzporednico s teorijo prevajanja in »prevajanjem kulturnega spomina in medbesedilnosti«, ki tudi prevajalcu povzroča velike težave, lahko enako trdimo za bralca priseljskega dela. Zaradi dvokulturnosti je razumevanje na nekaterih mestih oteženo, seveda odvisno od tega, v kolikšni meri bralec pozna priseljenčevo izvorno kulturo. Ostijeva poezija dokazuje, da kulturni spomin lahko prehaja jezikovne in kulturne meje. Tudi zato književnost priseljencev mnogi pojmujejo kot »književnost v tretjem, vmesnem prostoru«. Literarna dela priseljencev zaradi prestopanja meje/meja bralcu predstavljata obenem bližino in oddaljenost.

Prestopanje meja

Vsaka kultura prostor deli na »svoj« notranji prostor in »njihov« zunanji prostor (Lotman 2001: 131). Vse, kar prehaja od zunaj, z one strani meje, je pojmovano kot besedilo iz druge kulture in zato zahteva prevajanje (Lotman 2001: 140). Literarna dela priseljskih avtorjev torej ne glede na to, v katerem jeziku so napisana, zahtevajo prevod – ne (zgolj) v drug jezik, ampak predvsem v drugo kulturo. Bralec se mora ob branju zavedati dvojnosti, dialoščnosti besedila (na kar ga seveda besedilo tudi samo opozarja) in ga mora nato reteritorializirati – prevesti v svojo kulturo. Ves čas se mora zavedati, da obstaja možnost in verjetno tudi nujnost, da besedilo s seboj nosi kulturni spomin »drugega« in s tem zmoti in preoblikuje kulturni spomin, v katerega vstopa.

V primeru priseljencev lahko govorimo o dobesebnem in prenesenem prestopanju meja. Deteritorializacija je obenem premik iz starega v nov (geografski) prostor in premik iz izvorne v novo kulturo, iz materinščine v tuj jezik. Toda sedaj se stari in novi »prostor« pojavljajo skupaj. Dva glava in dva jezika v sebi zajemata stik med različnimi pogledi na svet. Mnoge Ostijeve pesmi se »dogajajo« v Sarajevu. Ta spomin pa se sedaj (v njegovih slovenskih pesmih) naseljuje v nov prostor, ki je v večini primerov Kras. Premik – prestopanje meja se tako ni zgodilo samo v jeziku in kulturi, ampak tudi v geografskem prostoru. In ko se gibljemo v prostoru, prečkamo njegove meje, potujemo iz enega prostora do drugega, nas nagovarja množstvo tekstov, obenem pa s seboj nosimo spomine in predstave drugih doživetih in zamišljenih prostorov, zaradi česar postajajo prostorske meje gibljive (Juvan 2004). Josip Osti je s svojo poezijo vstopil v slovenski jezik in slovensko poezijo. Vendar pa se le-ta pri tem obenem zliva z neko drugo kulturo in prav ta dvojnost – dialoškost jo postavlja izven meja ene same nacionalne kulture in ima podobno kot prevodi v tuje jezike vlogo povezovanja več kultur.

Literatura

- BHABHA, Homi K., 1994: *The Location of Culture*. London: Routledge.
- DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Félix, 1995: *Kafka: za manjšinsko književnost*. Prev. Vera Troha. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- GROSMAN, Meta, 2004: *Književnost v medkulturnem položaju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- HALBWACHS, Maurice, 2001: *Kolektivni spomin*. Prev. Drago B. Rotar. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- JUVAN, Marko, 2000: *Intertekstualnost*. Ljubljana: DZS.
- JUVAN, Marko, 2004: *Spaces of Intertextuality/The Intertextuality of space. Primerjalna književnost*, tematska številka »Literature and Space«.
- KOCIJANČIČ, Pokorn Nike (ur.), 2003: *Misliti prevod. Izbrana besedila iz teorije prevajanja od Cicerona do Derridaja*. Ljubljana: Študentska založba.

- LOTMAN, Yuri M., 2001: *Universe of the Mind. A Semiotic Theory of Culture*. Prev. Ann Shukman. London: I.B. Tauris & Co Ltd.
- NOVAK, Boris A., 1999: Dvojezični pesniški glas. *Sodobnost* 47/9–10. 839–847.
- OSTI, Josip, 1990: *Barbara in barbar*. Prev. Jure Potokar. Maribor: Založba Obzorja.
- OSTI, Josip, 1993: *Sarajevska knjiga mrtvih*. Prev. Jure Potokar. Ljubljana: DZS.
- OSTI, Josip, 1995: *Salomonov pečat*. Prev. Jure Potokar. Ljubljana: Mihelač, Društvo slovenskih pisateljev.
- OSTI, Josip, 1999: *Kraški narcis*. Ljubljana: Študentska založba.
- OSTI, Josip, 2002: *Veronikin prt*. Ljubljana: Študentska založba.
- OSTI, Josip, 1999: Pesmi iz besed, ki rastejo v tomajskem vrtu. *Sodobnost* 47/9–10. 852–854.
- Pogovor z Josipom Ostijem. *Naši razgledi*, 1998, št. 199–200. 142–160.
- RUSHDIE, Salman, 1991: *Imaginary Homelands. Essays and Criticism 1981–1991*. London: Granta Books.

Gašper Troha

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

UDK 821.163.6.09–2 Jovanovič D.

Večkulturnost in umetniška svoboda v SFRJ – primer drame *Karamazovi* Dušana Jovanoviča

V svojem predavanju se bom ukvarjal z dramo *Karamazovi* Dušana Jovanoviča, ki je nastala leta 1979 in je bila upriporjena v letih 1980 in 1981, ko je bila vsakršna kritika oblasti spričo Titove bolezni in smrti razumljena kot skrajno nedo-
moljubno dejanje. Z analizo njene usode v Srbiji in Sloveniji bom skušal pokazati, da je šlo v ozadju tega dogajanja za med-
nacionalna trenja in vprašanje centralizacije. Vloga dramatike v tej situaciji je bila odpiranje perečih vprašanj in iskanje
možnih odgovorov, v zameno pa jo je slovenska republiška oblast ščitila pred zahtevami po represivnih ukrepih iz drugih
republik.

In my talk I will deal with Dušan Jovanovič's play *Karamazovi*, written in 1979 and staged in 1980 and 1981, when any
criticism of the authorities, in the light of Tito's illness and death, was perceived as an extremely unpatriotic act. Through
an analysis of the play's fate in Serbia and Slovenia, I shall try to show that in the background were conflict among nation-
alities and the issue of centralisation. The role of the drama in this situation was to pose difficult questions and to look for
possible answers; in exchange the Slovene Republican authorities offered protection against the repressive measures
demanded by other republics.

Uvod

Na usodo Jovanovičeve drame je močno vplivala splošna politična situacija na začetku osemde-
setih let preteklega stoletja. Določala jo je ustava iz leta 1974, ki je skušala odgovoriti na dve vpra-
šanji: 1. »Kako preprečiti, da bi obračun z liberalizmom [koncem šestdesetih, op. G. T.] ne pome-
nil vrnitve sovjetskega modela in ortodoksnih komunistov?« in 2. »Kako ob spoznanju, da se življe-
nje legendarnega predsednika Tita izteka, nadomestiti legendo s takim sistemom vodenja države,
ki bo vzdržal pritiske njene heterogene nacionalne sestave?« (*Kulturna politika*, 1997: 64.) Nova
ustava je dokončno utrdila samoupravljanje in je temeljila na federativnem principu, ki je zagotav-
ljal vsakemu narodu pravico do samoodločbe in odcepitve. Tej stopnji federalizacije so ugovarjali
predvsem v Srbiji zaradi večjih pristojnosti obeh avtonomnih pokrajin in v JLA. Na ekonomskem
področju je bila uvedena t. i. dogovorna ekonomija, v kateri naj bi se podjetja med sabo dogovar-
jala, kar je povzročilo upad konkurenčnosti jugoslovanskega gospodarstva na tujih trgih in višanje
cen na domačem. Po vsej Jugoslaviji so spodbujali razvoj panog, ki so temeljile na nekvalificirani
delovni sili, kar je za Slovenijo pomenilo povečano priseljevanje iz drugih republik. V politiki je bil
uveden delegatski sistem, v katerem so delavci v podjetjih in občani v krajevnih skupnostih volili
predstaviška telesa, ki so nato iz svoje sestave volila širša telesa vse do republiške oz. zvezne
ravni. Sistem je bil nepregleden in ni deloval, tako da je večino odločitev sprejemal ozek krog ljudi
v oblastnem vrhu, krepila pa se je vloga uradnikov, ki so bili v nasprotju z delegati zaposleni za
daljše obdobje in so imeli boljši pregled nad dogajanjem. Kardeljev sistem pluralizma samo-
upravnih socialističnih interesov je bil še vedno nedemokratičen in enopartijski, a je prav zaradi
svoje nepreglednosti in posledičnega umanjkanja odgovornosti omogočal relativno svobodo in
odprtost (Nečak 2003: 302–304).

Spremenila se je tudi upravljavska struktura v kulturi, ki je po novem temeljila na delavskem zboru (vsi delavci) in delavskem svetu (predstavniki delavcev) ter svetu kulturne organizacije, ki so ga sestavljali predstavniki delavcev in predstavniki širše družbene skupnosti v enakem razmerju. Dvodomnost sveta je vodila v neskončna dogovarjanja, a si je ustanovitelj (republika, občina) pridržal pravico, da v nemogočih situacijah posreduje (*Kulturna politika*, 1997: 77).

Usoda drame Karamazovi

Karamazovi so razdeljeni na dva dela, ki ju ločuje časovni preskok dvajsetih let in ki obravnavata dve generaciji. »Prvi del se godi v času od 1946 do 1956, drugi leta 1968« (Jovanovič 1981: 324). Svetozar Mitić, ločeni novinar z dvema sinovoma, se poroči z Olgo in živi mirno družinsko življenje, dokler na partijskem sestanku ne podvomi v spremenjeni odnos do ZSSR po sporu z informbirom. Zaradi tega ga zaprejo in pošljejo na prevzgojo, kjer se uči pisati prorežimske govore in pesmi. Kljub svoji kasnejši družbeni rehabilitaciji Svetozar svoje travme ne razreši, zato se ta prenese na njegove tri sinove, katerih svet je uničen in brez perspektive. Dejan postane zdravnik in beži v konformizem ter socialni uspeh, Branko se v Londonu udinja četnikom in pravoslavni cerkvi ter na koncu naredi samomor, najmlajši Janez postane rock zvezdnik in beži v ekstazo popularnosti.

Karamazove je v Narodno pozorište v Beogradu iz Slovenije prinesel njegov upravnik Velimir Lukić in jih naknadno uvrstil v program za sezono 1979/80. Slednje je bilo možno »na osnovi splošne odobritve programskega sveta, da gledališče lahko brez njegovega soglasja uvrsti v že sprejeti repertoar vsako sodobno domače delo, če to izpolnjuje splošne programske opredelitve Narodnega gledališča« (Radovanović, Mrkšić 1990: 125). Premiera je bila napovedana za torek, 11. 3. 1980, v nedeljo, 9. 3. dopoldne pa je bila generalka za programski svet, ki bi moral po predstavi premiero odobriti.

Na sestanku po generalki so bili, kot je razvidno iz zapisnika, vsi zunanji člani mnenja, da je treba premiero odpovedati, notranji člani pa so predstavo večinoma podprli (Radovanović 1990: 127–131). Naslednji dan je bil formalno sprejet sklep, da premiere ne bo, čemur so botrovali tako »argumenti zunanjih članov sveta kot tudi popolna pasivnost večine notranjih članov« (Radovanović 1990: 131).

Neslavni začetek je za *Karamazove* pomenil le uvod v kasnejši jugoslovanski uspeh. Jovanovičeva drama je namreč še istega leta (12. 12. 1980) doživela svoj krst v SLG Celje. Naslednje leto so jo uprizorili v Sarajevu – Kamerni teatar 55, 12. 2. 1981, ki je *Karamazove* igral tudi na Sterijevelem pozorju in zemunski sceni Narodnega gledališča v Beogradu – in Zagrebu – KPGT, 8. 12. 1981, ki je predstavo igral od 12. 12. 1981 tudi na odru Študentskega kulturnega centra v Beogradu. Jovanovič je za svojo igro prejel nagrado Slavka Gruma leta 1979 in junija 1980 Gavellovo nagrado (najvišjo nagrado za dramsko delo na Hrvaškem).

Na Slovenskem je odmevala predvsem uprizoritev v Celju, okrog katere se je razvila polemika med slovenskimi kulturniki in beograjskim kritikom Milutinom Mišićem. Slednji je po premieri objavil celostransko kritiko v *Borbi*, v kateri je najprej ugotovil, da je »Jovanovič postavil trditev, da se je KPJ v času informbiroja in tudi v daljšem zgodovinskem obdobju vse do danes postavljala nad intimne opredelitve posameznika in celega naroda,« in zaključil, da »*Prevzgoja srca* [spremenjeni naslov drame, op. G. T.] ob večji dramski formi in scenski interpretaciji vendarle ostaja

izmišljeno izkrivljanje zgodovinske vloge KPJ v razvoju jugoslovanske skupnosti« (Mišić 1980). Če ob tem upoštevamo, da si urednik časnika NIN ni upal objaviti pozitivne kritike Dragana Klaića z iste premiere (informacija Dragana Klaića avtorju z dne 24. 3. 2004) in da so bili najbolj udarni deli Mišićevega članka že naslednji dan ponatisnjeni v *Večernjih novostih*, težko izključimo vlogo srbskih oblasti pri odpovedi premiere in kasnejši polemiki. Slednja se je razvila med Milošem Mikelnom, takrat direktorjem Cankarjeve založbe, in Mišićem. Mikeln in ostali slovenski kulturniki so se postavili na stališče, da v Sloveniji »obstaja absolutna pravica, da se ustvarjeno delo da v javnost. Javnost pa ima pravico, da do njega zavzame kritično stališče« (*Kritičari ili diverzanti*, 1981), zato so nasprotovali Mišiću, ki naj bi dramo napačno razumel. Mišić je v svojem zagovoru slovensko stran napadel kot nacionalistično in se branil s pozicij jugoslovanstva. Nasprotje med nacionalizmom in jugoslovanstvom je povzel tudi *Komunist*, ki je poudaril, »da je vsaka nacionalna kultura obenem tudi jugoslovanska in naša« in da moramo biti na te pojave partikularizma še posebej pozorni, saj spodbujajo nacionalizem (Zafirovski 1981).

Zaključek

Spor z informburojem in njegove posledice so bile mitična točka komunistične oblasti, na kateri je gradila t. i. tretjo pot, ki se je najbolj jasno izrazila z ustanovitvijo gibanja neuvršenih. Jovanovič je z dramo *Karamazovi* postavil na oder občutljivo temo in jo obdelal s stališča posameznika ter njegove svobode, kar je bilo leta 1980, ko je umiral Josip Broz, nedvomno provokativno. Na odkrito nasprotovanje je drama naletela v Beogradu, ki se je zavzemal za nastanek enotne jugoslovanske kulture, jezika in naroda, saj bi zaradi svoje številčne premoči v njem prevladovali prav Srbi. Temu so v Sloveniji vseskozi ostro nasprotovali zaradi specifičnih ekonomskih in kulturnih razmer.

Jovanoviču je v *Karamazovih* šlo za kritiko Komunistične partije in družbenega sistema, a se je debata ob krstni uprizoritvi prenesla na pereče vprašanje mednacionalnih odnosov in centralizacije. Srbska podpora centralističnim stališčem je na Slovenskem utrdila zavezništvo med kulturniki in oblastjo. Oblast je umetnike podprla v prizadevanjih po ohranitvi jezika in kulture ter uveljavljanju svobode govora, da bi s tem utrdila svojo povezanost s slovensko javnostjo in se obenem distancirala od Beograda. Dopustila je torej jugoslovansko premiero *Karamazovov* v Celju in ni po sredovala v polemiki Mikeln – Mišić. Še bolj jasno se je to zavezništvo pokazalo leta 1987 ob zapletih okrog 57. številke Nove revije in plakata Novega kolektivizma za dan mladosti, ko republiški javni tožilec kljub pritiskom zveznih oblasti in javnim pozivom k discipliniranju kulturnikov ni našel razlogov za tožbo (Gabrič 2000: 30–34).

Literatura

GABRIČ, Aleš, 2000: Cultural Activities as Political Action. V: Leopoldina Plut Pregelj: *The Repluralization of Slovenia in the 1980s: New Revelations from Archival Records*. Seattle: The Henry M. Jackson School of International Studies, University of Washington. 16–35.

JOVANOVIČ, Dušan, 1981: *Osvoboditev Skopja in druge gledališke igre*. Ljubljana: Mladinska knjiga. Kritičari ili diverzanti, 1981. *NIN*, 25. januar.

Kulturna politika v Sloveniji, 1997. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

MIŠIĆ, Milutin, 1980: Po »srcu«, a ne po istini. *Borba*, 16. december.

MIŠIĆ, Milutin, 1980: Po »srcu«, a ne po istini. *Večernje novosti*, 17. december.

- NEČAK, Dušan, 2003: *Oris sodobne obče in slovenske zgodovine: učbenik za študente 4. letnika*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete.
- RADOVANOVIĆ, Aleksandar, MRKŠIĆ, Ljiljana, 1990: Sudbina predstave »Karamazovi« u Narodnom Pozorištu u Beogradu. V: *Pozorište i vlast u Jugoslaviji (1944–1990): druga strana medalje – obračuni i zabrane. Scena 2/3*. 125–131.
- ZAFIROVSKI, Panče, 1981: Stranci i međe duha. *Komunist*, 23. januar.

Mateja Jemec

Zdravniška zbornica, Ljubljana

UDK 811.163.6'276.6:34:81'25

Koliko večkulturnosti prenesejo slovenska pravna besedila?

Prevajanje pravnega reda Evropskih skupnosti je zaradi velike količine besedil vplivalo tudi na slovenski jezik. Poleg terminologije, ki se je vzpostavljala skupaj s prevajanjem in je zbrana v Evrotermu, so se uveljavile tudi nekatere skladenske posebnosti. Prevodi so potrjeni in veljajo v vseh državah članicah, hkrati pa so osnova za prevajanje pravnih besedil v prihodnje.

The translation of the *acquis communautaire* has had an influence on the Slovene language because of the great volume of the texts involved. As well as the terminology that appeared as part of the translation process and that appears in the Euroterm corpus, a number of syntactic peculiarities arose. The translations have been approved and are valid in all the EU member countries; they also represent a foundation for the translation of legal texts in the future.

Slovenija je morala pred vstopom v Evropsko unijo prevesti vso veljavno zakonodajo Evropske unije. Namen prevajanja ni bil samo seznanjanje z vsebino besedila,¹ temveč so postali prevodi pravno zavezujoči v Sloveniji in od 1. maja 2004 naprej tudi na območju celotne Evropske unije. Prevajanje je potekalo predvsem iz angleščine, deloma tudi iz francoščine in nemščine. Številno prevodov je ocenjeno na skoraj 100.000 dokumentov. Časovna stiska, ker je bilo treba pred vstopom v EU končati obsežno delo, je povzročila tudi manj ustrezne rešitve, ki se zaradi zapletenega postopka le stežka spreminjajo. Služba Vlade RS za evropske zadeve je sprva sama prevajala dokumente, zatem pa so opravljali le še redakcijo prevodov in usklajevali delo.²

Nastanek uradnega prevoda

Namen prevoda naj bi določal tudi način prevajanja. Različne teorije³ v središče postavljajo tako izhodiščno kot ciljno besedilo, nekatere tudi prevajalca in končnega naslovnika (uporabnika).

- 1 Prevodi se lahko razlikujejo glede na namen prevajanja in stopnjo doslednosti (je besedilo samo primer nekega akta ali je to že veljavni dokument). Po Ožbot 1999 je besedilna koherenca deloma jezikovno- in kulturnospecifična, zato je pomembno, da je sprejemnik besedilo sposoben (ustrezno) interpretirati. Če gre za seznanjanje z nečim novim, so pri prevajanju nujna dodatna pojasnila, kot so geografski, časovni podatki in podobno. Nord (1993) to nadgrajuje s »pragmatičnimi prevajalskimi težavami«, kamor uvršča lastna imena, citate, tudi uporabo roditelja in določne ter nedoločne oblike.
- 2 Potek prevajanja je obsegal več faz (povzeto po Krstič Sedej 2004): a) prevod (največkrat zunanji, pogodbeni prevajalci), b) prevajalska redakcija (prevajalci Sveza), c) strokovna redakcija (strokovnjaki za posamezna področja, imenovala so jih ministrstva, vladne službe), č) pravna redakcija (pravniki v zakonodajni službi in ministrstvih), d) jezikovna redakcija (včasih pred pravno; mogoče je bilo izdati »jezikovni pridržek«, kadar prevod ni ustrezal), e) Komisija za pravno redakcijo je potrdila prevod kot slovensko različico (dokument se v tej fazi praktično ni spreminjal) in f) pravna redakcija pred objavo v *Uradnem listu Evropskih skupnosti*. Prevodi so ocenjeni z 1 do 5, kar označuje zanesljivost prevoda.
- 3 Stolze (³2001) opisuje različne teorije glede na jezikovni sistem, vrsto besedil, prevajanje kot samostojno znanost, dejanje prevajanja in prevajalca kot ključni dejavnik v procesu.

Samo prevajanje kot dejanje pretvarjanja izvirnika v novo besedilo⁴ pa mora upoštevati pravila izhodiščnega in ciljnega jezika, torej največkrat angleščine in slovenščine. Pravni jezik ima dva osnovna naslovnika (Stolze 1999: 47) – pravnika in uporabnika predpisa (državljana, komur so predpisi namenjeni). Pravni jezik vsebuje mnoge izraze, ki jih poznamo tudi v splošnem jeziku (predvsem je opazen proces determinologizacije, prehajanja strokovnih izrazov v splošni jezik preko medijev), poleg tega pa »mora biti pravni jezik prilagojen splošnemu, saj je povezan s konkretnimi življenjskimi stvarmi« (prav tam). Kljub temu pa so pravni izrazi iz splošnega besednjaka kot termini pomensko bolj natančno določeni ali bolj abstraktni (npr. država, finance, ribe).

Teoretična izhodišča R. Stolze (1999) v ospredje postavljajo strokovni izraz (njegovo ne/razumljivost, uporabnost, definicijo, prevodljivost/neprevodljivost), identičnost (stopnjo enakosti, primerjavo poimenovalnih sistemov, normiranje), razumevanje, besedotvorna pravila (uporabo predpon in pripon, kratice), morebitno metaforičnost (sopomenskost, večpomenskost) in vrsto besedila (uredba, določba, smernica, pogodba). Prevajalci naj bi se usposobili za prevajanje terminologije enega področja, čeprav je to zaradi narave dela skoraj nemogoče, vendar pa so prav temeljni akti Evropskih skupnosti (*Rimska, Maastrichtska, Amsterdamska, Pogodba iz Nice ter Enotni evropski akt*) primer združevanja več področij, četudi si je prevajanje enega besedila razdelilo več ljudi. Enakost je zagotavljala uporaba prevajalskih orodij. Obvezen vir terminologije so bili slovenski zakonski in podzakonski predpisi⁵ ter terminološka zbirka *Evroterm*.⁶ Poleg tega so morali prevajalci pri vsakem prevodu obvezno sestaviti glosar, kamor so vključili tudi podatke o težavah pri iskanju ustreznice, pogoste in stalne izraze, vse naslove pogodb, ustanov (torej stvarna lastna imena) ter izraze, ki so drugje drugače prevedeni.

Prevod pravnega akta ES /.../ mora biti **natančen** in **vsebinsko ustrezen**. /.../ Vsekakor je nujno, da ima slovensko besedilo enako število stavkov kot izvirniki, kar je pomembno zaradi morebitnega poznejšega sklicevanja na neki stavek. /.../ v idealnem primeru je treba zagotoviti dosledno in enotno rabo enakih prevedkov za enake izvirnike v celotnem pravnem korpusu primarne in sekundarne zakonodaje EU. /.../ vendar je prevajalec, ki prevaja predpise z nekega področja, že po temeljnem prevajalskem načelu »obvezan« uporabljati enake rešitve za iste pasuse v različnih dokumentih s tega področja. (Navodila, 2002: 7, poudarila M. J.)

Glosar je postal hkrati temelj za nove prevode in gradnjo *Evroterma*. Pri tem se je izkazalo, da kljub dokaj dolgemu postopku pregledovanja vse rešitve stilno niso najbolj primerne. Eden od primerov iz glosarja je prevod angleškega izraza **after obtaining the assent**, ki je preveden trikrat:

po privolitvi; Svet na predlog Komisije in po privolitvi Evropskega parlamenta odloča soglasno; **po pridobitvi privolitve**; Svet na predlog Komisije in po pridobitvi privolitve Evropskega parlamenta ter po posvetovanju z Ekonomsko-socialnim odborom in Odborom regij soglasno opredeli naloge; **po dani privolitvi**; Po dani privolitvi Evropskega parlamenta, ki ..., Svet soglasno sprejme določbe. (*Maastrichtska pogodba – glosar*.)

4 Prim. Newmark (2000). Nekatere teorije zagovarjajo nastanek novega »izvirnika«, kar pri prevajanju *acquisa* celo drži.

5 Navodila za prevajalce (15. februar 2002) in dopolnila (oktober 2002 in februar 2003).

6 *Evroterm*: <http://www.gov.si/evroterm/index.php>. Ocena zanesljivosti terminov je povprečno 4 (Krstič Sedej 2004: 159).

Nujnost enakega števila stavkov, istih končnih ločil in nenazadnje uporabe prevajalskih orodij ter skupne terminološke baze so prevajalce prisilili, da so upoštevali že uporabljene rešitve (npr. *prompten* in ne *hiter*, *takojšen*; *dati privolitev* in ne *privoliti* ...).

Terminologija

Prevajalci so imeli v obstoječih splošnih in terminoloških slovarjih le delno oporo, saj so izrazi zastareli in pomanjkljivi (Željko 2004), v novejših slovarjih pa terminologija še ni (bila) usklajena. Enopomenskost pravnih izrazov je kot ideal praktično nemogoče doseči.⁷ Svez je zato zgradil svojo terminološko bazo, Evroterm, zaradi potrebe po podatkih o natančnem mestu uporabljene rešitve je vzporedno nastajal še Evrokorporus, ki je z Evrotermom povezan. Ob iskanju je omogočena neposredna povezava med obema. Zaradi pomanjkljive označenosti Evrokorporus ni tako široko uporaben kot Fida. V letošnjem letu so na Inštitutu Jožef Stefan označili tudi Evrokorporus (predstavitev, 17. maj 2005).

Vzporedni korpus

O pravi gradnji vzporednega korpusa (prim. Vintar 1999) pri Evrokorporusu ne moremo govoriti, čeprav naj bi bil končni cilj prav vzporednost dokumentov, ki jih lahko najdemo preko spletnih strani EU.⁸ Težava je, da niso objavljene samo končne, potrjene različice, čeprav je to vsakokrat jasno napisano. Kljub temu Evrokorporus sestavljata slovenska in angleška različica, obseg sobesedila se da delno določiti pri izpopolnjenem iskanju.

Izstopajoče posebnosti

Evropsko ustavo⁹ v letu 2005 sprejemajo države članice, zato se besedilo ne spreminja. Najbolj izrazita je raba množine, kjer je to manj običajno (*politike*,¹⁰ *Schengenski sporazumi*). V primerjavi z nemškim izvornikom uporabljamo več internacionalizmov¹¹ (kohezija – *Zusammenhalt*, konvencija – *Abkommen*, direktiva – *Richtlinie*). Poleg tega ponekod razumljivost zmanjšuje neobičajen besedni red, predvsem neupoštevanje členitve po aktualnosti. Na primer:

člen II-40: Vsak državljan ali državljanica Unije ima pravico, da v državi članici, v kateri prebiva, pod enakimi pogoji kakor državljanji te države voli in je voljen na občinskih volitvah.

Glede na ime člena (**Pravica voliti in biti voljen na občinskih volitvah**) bi ga lahko spremenili v bolj jasen:

---

⁷ Najobsežnejše je bilo področje kmetijstva, kjer pri nekaterih izrazih tudi sami strokovnjaki niso bili usklajeni (npr. izdelek/proizvod; prevod an. *act* – odločati; ukrepati; delovati; ravnati; nastopati). Podatki ob obisku Sveza 15. 7. 2004. Še več, tudi če je angleški izvornik ponujal le en izraz, nemški in francoski pa več, ima tudi slovenščina več prevedkov.

⁸ [Http://europa.eu.int/eur-lex/lex/index.htm](http://europa.eu.int/eur-lex/lex/index.htm).

⁹ Razdeljena je na štiri dele, del I opredeljuje EU, njene vrednote, cilje, pristojnosti, postopke odločanja in institucije; del II govori o temeljnih človekovih pravicah; del III opisuje politike in delovanje Evropske unije; del IV končne določbe, postopke za sprejetje in spreminjanje Ustave.

¹⁰ Tudi v prejšnjih dokumentih.

¹¹ Prizadevanje za nemške izraze pri prevajanju strokovnih besedil je močno izraženo tudi v Stolze 1999: 21 in naprej.

Vsak državljan ali državljanica Unije ima pravico, da **voli in je voljen** na občinskih volitvah v državi članici, v kateri prebiva, pod enakimi pogoji kakor državljani te države.

Zaključek

Prevajanje ni zgolj iskanje ustreznice za tuje besede, temveč je hkrati prenašanje kulturnih elementov v ciljni jezik, kar na zanimiv način kažejo besedila temeljnih pogodb EU. Na besedni ravni se to takoj vidi v preambulah, kjer so navedeni uradni nazivi državnih voditeljev, kakršnih slovenski družbeni sistem nima (npr. *Njegova kraljeva visokost Veliki vojvoda Luksemburški*). »Evropski poslanci potrebujemo popoln prevod in ne interpretacijo,« je 27. aprila 2005 v Dnevniku na TVS dejal evropski poslanec Miha Brejc. Bruseljski tolmači naj bi po njegovem mnenju uporabljali netočne prevode. Prevodi pravnega reda Evropskih skupnosti so sicer veljavni, velikokrat pa zaradi zahtevane identičnosti okorni in mestoma manj razumljivi.

Viri in literatura

- KRSTIČ SEDEJ, Adriana, 2004: Slovenska terminologija prevodov pravnih aktov evropskih skupnosti. *Terminologija v času globalizacije/Terminology at the time of globalization*. Ur. M. Humar. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 151–161.
- Medinstitucionalni slogovni priručnik (zadnji popravki z dne 20. 10. 2004)*, 2004. Luksemburg: Urad za uradne publikacije Evropskih skupnosti.
- Navodila za prevajanje in lektoriranje prevodov pravnih aktov Evropskih skupnosti*, februar 2002. Ljubljana: Služba Vlade Republike Slovenije za evropske zadeve, Sektor za prevajanje.
- Priloga 1 k Navodilom za prevajanje in lektoriranje prevodov pravnih aktov Evropskih skupnosti*, oktober 2002. Ljubljana: Služba Vlade Republike Slovenije za evropske zadeve, Sektor za prevajanje.
- Priloga 2 k Navodilom za prevajanje in lektoriranje prevodov pravnih aktov Evropskih skupnosti*, februar 2003. Ljubljana: Služba Vlade Republike Slovenije za evropske zadeve, Sektor za prevajanje.
- NEWMARK, Peter, 2000: *Učbenik prevajanja*. Ljubljana: Krtina.
- NORD, Christiane, 1993: *Einführung in das funktionale Übersetzen*. Tübingen/Basel: Francke.
- OŽBOT, Martina, 1999: Besedilna koherenca in njena prevodoslovna relevantnost. *Uporabno jezikoslovje* 7–8. Tematska številka »Prevajanje in tolmačenje«. 56–70.
- PAVIČNIK, Marjan (ur.), 2003: *Pravo*. (Leksikon Cankarjeve založbe). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- STOLZE, Radegundis, 1999: *Die Fachübersetzung*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- STOLZE, Radegundis, 2001: *Übersetzungstheorien. Eine Einführung. 3. Auflage*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Ustava za Evropo*, 2004. Luksemburg: Urad za uradne publikacije Evropskih skupnosti.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2004: Vprašanje globalizmov ali meje naših svetov. *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem (Obdobja 22 – Metode in vrsti)*. Ur. E. Kržišnik. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.
- VINTAR, Špela, 1999: Računalniško podprto iskanje terminologije v slovensko-angleškem vzporednem korpusu. *Uporabno jezikoslovje* 7–8. Tematska številka »Prevajanje in tolmačenje«. 156–169.
- WEILER, Joseph H. H., 2002: *Ustava Evrope. »Ali nova oblačila imajo cesarja?« in druge razprave o evropski integraciji*. Ljubljana: Pravna fakulteta.
- ŽELJKO, Miran, 2004: Evroterm in Evrokorpus – terminološki slovar in korpus prevodov. *Terminologija v času globalizacije/Terminology at the time of globalization*. Ur. M. Humar. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 139–149.

Slovenščina kot drugi/tuji jezik

Jutranji tečaj bo priložnost za spoznavanje konkretnih pripomočkov za učenje in poučevanje slovenščine kot drugega/tujega jezika.

Sporazumevalni prag za slovenščino definira mejo, ki jo tuji govorec prestopi, ko se zna samostojno sporazumevati v slovenščini. Knjiga poleg situacij, vlog in tem, ki jih morajo obvladati govorce, prinaša tudi vprašanja o procesu učenja tujega jezika, poglavja iz praktične slovnice in sezname uporabnih besed.

Z dokumentom *Opisi ravni jezikovnega znanja* se je slovenščina pridružila številnim evropskim jezikom, v katerih lahko tuji govorce sami ocenjujejo svoje jezikovne zmožnosti. Pri tem si pomagajo s 450 trditvami, ki opisujejo ravni jezikovnega znanja na podlagi lestvic skupnega evropskega jezikovnega okvirja (CEF) in so razdeljene na več tematskih sklopov.

Kaj potrebujemo, da ne bomo ostali lačni in žejni, oziroma s čim dosegamo najnižjo raven jezikovnega znanja, pove *Preživetvena raven v slovenščini*. Priročnik temelji predvsem na naučenih vzorcih, ki se uporabljajo v predvidljivih situacijah.

Končno bomo na jutranjem tečaju klikali po zgoščenkah in spletnih virih, ki omogočajo elektronsko samoučenje slovenščine kot tujega jezika – od ljubiteljskih spletnih strani do virov, ki želijo razvijati celostno sporazumevalno zmožnost, ter se nato sprehodili še skozi učbenike, ki jih za krajše in daljše tečaje slovenščine izdaja Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.

The morning course represents an opportunity to get to know specific teaching and learning aids for Slovene as a second or foreign language.

Threshold Level Slovene defines the line a foreign speaker has to cross to be able to communicate independently in Slovene. In addition to situations, roles and themes that a speaker has to master, the book also deals with how a foreign language should be learnt, and offers sections on practical grammar as well as lists of useful words.

With the document *Levels of Language Knowledge*, Slovene is placed alongside a number of other European languages in which foreign speakers can assess their language abilities. This is done with the help of 450 statements describing levels of language knowledge based on the scale of the Common European Framework and divided into many different thematic areas.

What we require in order not to remain hungry and thirsty, or to achieve the lowest level of language knowledge is given in *Survival Level Slovene*. This handbook is based primarily on patterns that can be learnt for a range of predictable situations.

Finally, we will explore disc-based and online resources that enable self-learning of Slovene – from amateur web sites to sources designed to develop all the communication skills – as well as taking a look at coursebooks for both short and long courses published by the Centre for Slovene as a Second/Foreign Language.

Andreja Markovič
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Sporazumevalni prag za slovenščino – priročnik v rokah uporabnika

Priročnik *Sporazumevalni prag za slovenščino* je zdaj že eno leto na naših knjižnih policah¹ in zdi se primerno, da nanj pogledamo še s perspektive uporabnika ter se zamislimo, kako dobro ga izkoriščamo oziroma kdaj ga jemljemo v roke.

Na začetku le na kratko povzemimo glavna dejstva o tej publikaciji: priročniki *Sporazumevalni prag* so začeli nastajati sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja, ko se je začel uveljavljati komunikacijski pristop pri učenju jezika. Prvi tovrstni priročnik za angleščino z naslovom *Threshold level* sta sestavila avtorja J. Trim in J. A. van Ek, temu modelu opisa učenja jezika pa so sledi številni evropski narodi. Projekt je še vedno živ in cilj Sveta Evrope je, da bi takšni opisi obstajali za vse evropske jezike.² Kljub temu da se morda komu zdi, da bi utegnil biti koncept izpred tridesetih let zastarel, pa je v resnici model tega priročnika vsestranski in primeren za vse žive jezike, saj v izhodišče postavlja potrebo po sporazumevanju, ki je skupna vsem, ki se lotijo učenja tujega jezika; na drugem mestu je nato z različnih vidikov opisano, kako te komunikacijske cilje doseči. Za vsak jezik je seveda nujno poiskati specifične sestavine in temeljni model prilagoditi posebnostim jezika in kulture. Sam pojem *sporazumevalni prag* je povezan s sporazumevalno zmožnostjo. To je meja oz. prag, ki ga tujec – govorec prestopi, ko se zna samostojno sporazumevati v ciljnem jeziku. V priročniku so torej opisane situacije, v katerih bodo uporabniki najverjetneje rabili tuji jezik, vloge, ki jih bodo v teh situacijah igrali, in področja ter teme, ki jih bodo najverjetneje morali obvladati. Poleg tega so obravnavana še pomembna vprašanja o samem procesu učenja tujega jezika, dodani so praktični slovnični opis in sezname uporabnega besedišča.

Sporazumevalni prag je kot priročnik koristen vir informacij za učenje in poučevanje slovenščine in čeprav je prvenstveno namenjen učiteljem slovenščine kot drugega/tujega jezika ter načrtovalcem jezikovnih tečajev in učnih gradiv, ga gotovo lahko koristno uporabljajo tudi vsi drugi, ki se študijsko ali poklicno ukvarjajo z jeziki.

Priročnike ljudje navadno jemljemo v roke, kadar naletimo na težave ali iščemo odgovore, rešujemo svoje dvome, pa tudi takrat, ko želimo le potrdilo, da je naše vedenje o neki stvari pravilno. V sklopu predstavitve na jutranjem tečaju bomo izpostavili nekaj tipičnih situacij, v katerih nam priročnik lahko koristi.

¹ Lani sta I. Ferbežar in J. Zemljarič Miklavčič na tovrstnem srečanju pripravili predavanje z naslovom *Pred slovenskim (sporazumevalnim) pragom*, gl. Ferbežar, Zemljarič Miklavčič 2004: 202–203.

² Naslovi tovrstnih priročnikov, ki smo jih imeli na voljo avtorji *Sporazumevalnega praga za slovenščino: Kontaktschwelle Deutsch als Fremdsprache, Niveau seuil, Livello soglia, Porogovij uroven*.

Težave pri učenju jezika nastanejo, če tisti, ki se uči, ne doseže svojih pričakovanj – ne zna dovolj, da bi se sporazumel, ali je slabo ocenjen, kadar gre za obliko formalnega izobraževanja. Včasih se zgodi tudi, da je govorec kljub brezhibnemu znanju napačno razumljen. V priročniku si bomo torej ogledali, kako je definiran proces učenja jezika, nato pa analizirali, kateri dejavniki so v konkretnih primerih upoštevani in kateri ne. Osredotočili se bomo na svoje izkušnje učenja tuje-ga jezika in komentirali, kaj (glede na napotke v *Sporazumevalnem pragu*) navadno uresničujemo in čemu učitelji ali študentje posvečamo premalo pozornosti.

V delavniškem delu si bomo zastavili nekaj nalog in jih poskusili rešiti – s priročnikom v roki, seveda. Ugotavljali bomo, ali se naše pojmovanje o tem, kaj je *stopnja znanja sporazumevalni prag*, ujema s tistim v priročniku; soočili se bomo z rabo metajezika priročnika in preizkusili, kako lahko priročnik koristi učitelju ali študentu pri ustvarjanju učnih gradiv oz. tvorjenju lastnih besedil.

Viri in literatura

- FERBERŽAR, Ina et al., 2004: *Sporazumevalni prag za slovenščino*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete in Ministrstvo RS za šolstvo, znanost in šport.
- FERBERŽAR, Ina, ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 2004: Pred (slovenskim) sporazumevalnim pragom. *40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ur. M. Stabej. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 202–203.

Marjana Lavrič
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Kaj zmorem v drugem/tujem jeziku

Dr. Nataša Pirih Svetina, mag. Ina Ferbežar, Marjana Lavrič, Katja Arzenšek: *Opisi ravni jezikovnega znanja* (2004).

Lani je v okviru slovensko-poljskega projekta TIPS (*Testing in Polish and Slovene*), tj. projekta, ki je nastal v okviru evropskih projektov *Socrates Lingua 2*, izšla slovenska inačica dokumenta *Opisi ravni jezikovnega znanja*. Publikacija je izšla skupaj še s tremi dokumenti, in sicer s *Preživetveno ravni v slovenščini*, *Slovenskim pojmovnikom s področja jezikovnega testiranja*, *Kontrolnimi vprašalniki za evalvacijo testov in testnih nalog* ter z *Navodili za avtorje testnega gradiva*. Projekt je bil lani nagrajen z evropskim jezikovnim priznanjem, ki ga podeljujeta evropski komisar za izobraževanje, usposabljanje, kulturo in večjezičnost ter Ministrstvo RS za šolstvo, znanost in šport.

Opisi ravni jezikovnega znanja izhajajo iz mednarodnega projekta *The Alte Can Do Project* (1992–2002), ki je danes dostopen v 16 evropskih jezikih. Vsebuje lestvice za opis dejanske zmoglosti (performance) uporabnika tujega jezika. Na podlagi lestvic CEF (*Common European Framework of Reference* – Skupni evropski jezikovni okvir), ki prek približno 450 trditve opisujejo ravni jezikovnega znanja glede na tri sporazumevalne dejavnosti – poslušanje/govorjenje (predvsem neposredna interakcija), branje in pisanje –, je mogoče razbrati, kaj ciljna skupina ali posameznik v konkretnem tujem jeziku dejansko zmore: pove, razume in zapiše. Trditve so razdeljene na tri temeljna interesna področja, s katerimi se ponavadi uporabnik srečuje v vsakdanjem sporazumevanju:

- A Socialni stiki; turizem
- B Delo
- C Študij

Vsako od področij pa je še natančneje razčlenjeno na tematske sklope. Tako je na primer pod interesnim področjem A mogoče najti od potovanja, nastanitve, prehranjevanja in nakupovanja, ogleda znamenitosti, navezovanja osebnih stikov, bančnih in poštnih storitev idr. do sredstev javnega obveščanja, kulturnih in družabnih prireditev. Opisi so sestavljeni tako, da je v okviru enega od treh področij najprej predstavljen tematski sklop (npr. potovanje), sledijo dejavnosti, značilne za ta tematski sklop (npr. prihod v deželo, potovanje po deželi, usmerjanje, najem vozila), ter okolišče, kjer se ta dejavnost dogaja (npr. letališče, železniška/avtobusna postaja, ulica, potovalna agencija itd.), na koncu pa je sporazumevalna dejavnost (npr. poslušanje/govorjenje).

Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Sledi lestvica s stopenjskim opisom jezikovnega znanja, tako da višje stopnje vključujejo vse prejšnje. Za primer si oglejmo, kaj je pričakovati od uporabnika tujega jezika npr. na:

- A1 Razume preprosta navodila glede smeri, npr. Pri semaforju zavijte levo.
- B2 Znajde se v večini situacij, ko najema vozilo ipd.
- C2 Podrobno razume (zapletene) pogoje najema, povezane npr. z okvaro ali krajo najetega avtomobila.

Lestvice CEF vsebujejo šest ravni:

- A1 **preživetvena raven** – uporabnik zna izmenjati informacije na preprost način,
- A2 **vmesna raven** – uporabnik je sposoben razumeti in posredovati enostavne, enoumne informacije, pri tem je izražanje omejeno na znane kontekste,
- B1 **sporazumevalni prag** – uporabnik se je sposoben omejeno izražati v znanih situacijah in se zna odzivati v nepredvidljivih situacijah,
- B2 **višja raven** – uporabnik je sposoben doseči večino zastavljenih ciljev; lahko se izraža o različnih temah,
- C1 **raven učinkovitosti** – uporabnik se je sposoben kakovostno sporazumevati (ustrezno, občutljivo za podrobnosti) in soočati z neznanimi temami,
- C2 **raven mojstrstva** – uporabnik odlično in učinkovito obvlada jezik, tudi akademsko in spoznavno zahtevna gradiva; lahko je celo boljši od povprečnega domačega govorca.

Določeno raven jezikovnega znanja je seveda lažje doseči v stiku s tolerantnim govorcem, ki svoje besedišče, strukture ipd. prilagaja uporabniku tujega jezika, oziroma kadar je na voljo dovolj časa, še zlasti za uporabnike na nižjih ravneh.

Slovenska različica dokumenta izhaja predvsem iz angleškega originala, vendar ga dopolnjuje tako, da upošteva tudi slovenski sociokulturni kontekst. Dokument je poleg uvoda razdeljen na dva dela. Prvi del vsebuje tabelarni povzema prikaz ravni jezikovnega znanja po posameznih področjih človekovega delovanja, vsebini, dejavnosti in jezikovni spretnosti, drugi pa predstavi opise ravni jezikovnega znanja po posameznih interesnih področjih človekovega delovanja.

In ne nazadnje, komu je dokument namenjen? Namenjen je širokemu spektru ciljne skupine, ki je pri učenju tujega jezika bodisi ponudnik bodisi uporabnik. Je koristno gradivo za uporabnike tujega jezika za opis in samoevalvacijo jezikovnega znanja; za udeležence jezikovnega tečaja, za določitev ravni, vsebine in ciljev tečaja; za lektorje, izpitne izpraševalce pri določanju ocenjevalne lestvice, s pomočjo katere je mogoče oceniti, na kateri stopnji znanja so posamezniki, ter za ocenjevalce testnih nalog za interpretacijo rezultatov izpitov. Uporaben je tudi za šole in centre za drugi/tuji jezik za razvoj diagnostičnih testov, na podlagi dokumenta lahko načrtujejo učne programe in učna gradiva, pripomočke in različne tipe evalvacij, s pomočjo dokumenta pa lahko tudi primerjajo cilje tečajev in učna gradiva za različne jezike, vendar enake namene.

Nataša Pirih Svetina
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Lačni in žejni ne bomo ostali (Predstavitev dokumenta *Preživetvena raven v slovenščini*)

Lani ob tem času in na tem mestu smo bili *Pred slovenskim (sporazumevalnim) pragom* (Ferbežar, Zemljarič Miklavčič 2004), letos pa se, kot vse kaže, nekoliko paradoksalno spuščamo po lestvici jezikovnega znanja čisto na dno, k *Preživetveni ravni v slovenščini*.

Naj pojasnimo. V okviru lanskega jutranjega tečaja je bil med drugim predstavljen priročnik *Sporazumevalni prag za slovenščino* (2004). Ta opisuje raven B1 jezikovnega znanja,³ letos pa v okviru jutranjega tečaja predstavljamo še priročnik *Preživetvena raven v slovenščini* (2004), ki na isti lestvici skupnega evropskega referenčnega okvira za jezike (CEFR) opisuje najnižjo, to je A1 raven jezikovnega znanja.

Preživetvena raven je do sedaj najnižja opisana stopnja jezikovnega znanja. Tako kot sporazumevalni prag pa izhaja iz zamisli o univerzalnem opisu ravni sporazumevalne zmožnosti za različne jezike, ki bi bil v pomoč pri učenju in poučevanju tujih jezikov (Ferbežar, Zemljarič Miklavčič 2004). Opis preživetvene ravni je rezultat postopne redukcije opisov višjih ravni – predvsem omejenega sporazumevalnega praga, ki je bila sploh prva v priročniku opisana stopnja jezikovnega znanja (v angleščini *Threshold level*, 1975) in ki predvideva govorčevu samostojno sporazumevanje v ciljnem jeziku.

Jezikovno znanje na ravni A1 je ustrezno manjše. Govorec na preživetveni ravni se v ciljnem jeziku ni sposoben popolnoma samostojno sporazumevati – preživeti z jezikom in v jeziku bi na nek način lahko pomenilo zgolj ne ostati lačen in žejen v določenem jezikovnem okolju. Uporabniku na tej stopnji znanja je v ciljnem jeziku omogočena preprosta izmenjava informacij v vsakdanjih, nadvse predvidljivih in ponovljivih situacijah in govornih položajih.

Dokument *Preživetvena raven v slovenščini* je nastal v okviru evropskega projekta Socrates, Lingua 2 – **TiPS (Testing in Polish and Slovene)**.⁴ Končna verzija dokumenta *Preživetvena raven v slovenščini* je po vsebini predvsem redukcija in priredba dokumenta *Sporazumevalni prag v slovenščini*, po obliki povzema strukturo dokumenta *Preživetvena raven* v projektu FINGS,⁵ prinaša pa za slovenščino specifične vsebine.

³ Na šeststopenjski lestvici skupnega evropskega referenčnega okvira za jezike (CEFR) je to tretja stopnja; preostale stopnje so: A1 preživetvena raven, A2 vmesna raven, B2 višja raven, C1 raven učinkovitosti, C2 raven mojstrstva.

⁴ Poleg *Preživetvene ravni za slovenščino* so v okviru projekta nastali in izšli tudi *Večjezični* (angleški, poljski slovenski) *pojmovnik testnega izrazja*, *Opisi ravni jezikovnega znanja* (CAN DO statements), *Kontrolni vprašalniki za evalvacijo testov in testnih nalog* ter *Navodila za avtorje testnega gradiva*.

⁵ Projekt FINGS v okviru programa Socrates je bil sprejet leta 1996. V okviru tega projekta so poleg opisa preživetvene ravni za finski, irski, norveški, grški in švedski jezik nastali enaki dokumenti kot v projektu TiPS (našteti v opombi 4).

6. tema: ODNOSI Z DRUGIMI LJUDMI

PRS-govorci SO SE SPOSOBNI sporazumevati z drugimi ljudmi v običajnih, predvidljivih vsakodnevnih sporazumevalnih položajih.

FUNKCIJA	VZORCI
GOVORJENJE	
PRS-govorci SO SPOSOBNI	
POZDRAVITI (nevtravno, pogovorno).	Dober dan. Živjo.
NAVEZATI stik s sogovorncem.	Kako ste?
PREDSTAVITI druge osebe.	To je moja mama. Imam tri otroke.
ODZIVATI SE na predstavitev druge osebe.	Me veseli.
ODZIVATI SE na običajna vprašanja, npr. o počutju.	Hvala, dobro.
POVABITI.	A greva na kavo?
SPREJETI ali ZAVRNITI ponudbo ali povabilo.	Ja, prosim. Ne, hvala.
OPRAVIČITI SE.	Oprostite.
NAZDRAVITI.	Na zdravje.
ČESTITATI, VOŠČITI.	Vse najboljše.
ODZVATI SE na čestitke, voščila.	Hvala.
POSLOVITI SE.	Na svidenje. Adijo.
POSLUŠANJE	
PRS-govorci SO SPOSOBNI	
RAZUMETI ponudbo/povabilo.	Bi kaj spili? Imaš kaj časa?
RAZUMETI druge pri izmenjavi podobnih informacij.	
BRANJE	
PRS-govorci SO SPOSOBNI	
PREPOZNATI in RAZUMETI preprosto napisano razglednico, čestitko, vabilo.	Dragi Peter, sem na morju in te lepo pozdravljam. Nataša
PISANJE	
PRS-govorci SO SPOSOBNI	
NAPISATI razglednico, čestitko s preprosto vsebino.	Lep pozdrav z morja. Vse najboljše za rojstni dan.

Slika 1: *Preživetvena raven v slovenščini*, 2004, str. 23

Dokument je razdeljen na **14 tematsko ločenih poglavij**, ki naj bi po vsebini pokrivala večino predvidljivih in ponovljivih **vsakodnevnih situacij**, v katerih se bo znašel uporabnik slovenščine kot tujega jezika, ter minimalen, zgolj na preživetje **omejen nabor jezikovnih sredstev**, ki naj bi jih v teh situacijah uporabnik obvladal. Sporazumevalna zmožnost na najnižji, preživetveni ravni je zelo omejena in v pretežni meri temelji na memoriziranih izrekih – **vzorcih**, ki so (seveda zgolj z vidika govorcev na tej stopnji jezikovnega znanja) nedeljivi deli jezika in se jih ne da analizirati na posamezne komponente. Poglavja si v dokumentu sledijo v naslednjem vrstnem redu: 1. Osebna identiteta, 2. Stanovanje in bivanje, 3. Vsakdanje življenje, 4. Prosti čas, 5. Promet in potovanje, 6. Odnosi z drugimi ljudmi, 7. Telo in zdravje, 8. Izobraževanje, 9. Nakupovanje, 10. Hrana in pijača, 11. Storitve, 12. Usmerjanje, 13. Delo in poklic, 14. Oblikovanje diskurza.

Navedene teme predstavljajo nekakšno izhodišče opisa *Preživetvene ravni*. V okviru posamezne teme je pričakovana raven jezikovnega znanja opisana s pomočjo **jezikovnih funkcij** in štirih sporazumevalnih dejavnosti: govorjenja, poslušanja, branja in pisanja (*Govorec je sposoben izraziti voščilo; Govorec razume preprosto vprašanje; Govorec razume preproste informacije npr. v programu; Govorec zna napisati razglednico*). Večina funkcij je za lažjo predstavbo ponazorjena s konkretnim primerom uresničitve (*Vse najboljše za rojstni dan.; Kdaj je jutri predavanje?; Tečaj slovenščine, soba 116; Lep pozdrav iz Izole.*). Posamezne teme so tako predstavljene v obliki niza konkretnih izrekov na določeno temo v konkretni situaciji. Prednost uporabe posameznih tem kot izhodišča za opis preživetvene ravni je tudi v tem, da vsaka tema prinaša nekaj sociokulturnih vsebin, tesno povezanih s temo. V posameznih poglavjih je bilo mogoče navesti zelo konkretne tovrstne podatke (kot npr. odpiralne čase trgovin v Sloveniji ipd.), kar celotni dokument dodatno aktualizira in mu daje večjo mero avtentičnosti.

Slovnici v slovenski inačici opisa preživetvene ravni nismo namenili posebnega poglavja, saj je slovnica v veliki meri stvar analitičnega pristopa pri obravnavi besednega sporazumevanja, ki pa mu, s poudarjanjem v pretežni meri nekreativne, torej formulaične rabe jezika na tej ravni odreka pomembnejše mesto.

Končni naslovnik priročnika je heterogena skupina uporabnikov, med katerimi bi lahko izpostavili npr. udeležence krajših preživetvenih oz. začetnih tečajev slovenščine kot tujega jezika, študente v različnih izmenjavnih programih, ki prihajajo na študijsko izmenjavo v Slovenijo in se želijo naučiti vsaj malo slovenščine za vsakdanjo uporabo, vendar njihov študij ne poteka v slovenščini, ljudi, ki začasno živijo (ali bodo živeli) v Sloveniji, vendar tukaj ne nameravajo ostati in slovenščine v glavnem tudi ne potrebujejo pri svojem vsakdanjem delu, npr. zaposleni v mednarodnih (tudi tujih) podjetjih, veleposlaništvih, popotniki ipd.

Dokument *Preživetvena raven v slovenščini* ni učbenik (ne vsebuje vaj, navodil za vaje, didaktičnega instrumentarija, razlag slovničnih pravil itd.). Je **priročnik**, njegovi **uporabniki** pa naj bi bili vsi tisti, ki pripravljajo tečaje slovenščine na preživetveni ravni, načrtujejo programe najrazličnejših tečajev slovenščine za začetnike, sestavljajo učna gradiva in učne pripomočke. V manjši meri je, tudi zaradi tega, ker je pisan v ciljnem jeziku, torej v slovenščini, namenjen učečim se na preživetveni ravni, da bi na njegovi podlagi npr. lahko sklepali o ciljih jezikovnega tečaja ali samoceniili svoje trenutno znanje jezika. Uporabili pa ga bodo lahko tudi sestavljalci testov pri sestavljanju testov na preživetveni ravni slovenščine.

Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

V okviru jutranjega tečaja bomo v delavnici dokument *Preživetvena raven v slovenščini* poskusili predstaviti z vidika njegovega neposrednega uporabnika. Naše naloge bodo: iskanje ustreznih jezikovnih sredstev in ubeseditvenih možnosti za posamezne v dokumentu opisane jezikovne funkcije, poskus didaktizacije enote iz dokumenta *Preživetvena raven v slovenščini* in iskanje primernih »preživetvenih« gradiv v učbenikih in priročnikih za učenje slovenščine.

Viri in literatura

- Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment*, 2001. Cambridge: Cambridge University Press.
- FERBEŽAR, Ina et al., 2004: *Sporazumevalni prag za slovenščino 2004*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete in Ministrstvo RS za šolstvo, znanost in šport.
- FERBEŽAR, Ina, ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 2004: Pred (slovenskim) sporazumevalnim pragom, *40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ur. M. Stabej. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 202–203.
- PIRIH SVETINA, Nataša et al., 2004: *Preživetvena raven v slovenščini (Breakthrough level Slovene)*. Krakow: Universitas.

Mojca Stritar
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Jezik na klik: Elektronski viri za učenje slovenščine

V dobi interneta, mobilne tehnologije in globalizacije smo postali vsemogočni – česa ne moremo narediti z nekaj kliki izza domačega računalnika? Komuniciranje, iskanje informacij, rezerviranje kart ali opravljanje bančnih storitev so le nekatere izmed uslug, ki jih uporabniki informacijske tehnologije izkoriščamo vsak dan znova, ker je udobno, hitro in poceni. Podobno je z jezikovnimi tečaji – ker vsi nimamo vedno časovnih, finančnih ali praktičnih možnosti, da bi se udeleževali organiziranih izobraževanj, se vedno intenzivneje razvija sodobna oblika samoučenja, t. i. elektronsko izobraževanje, učenje na daljavo oziroma učenje prek interneta. Slovenščina ni pri tem nobena izjema.

Računalniško učenje ni priljubljeno le zaradi svoje praktičnosti, ampak tudi zaradi lastnosti, ki so specifičnost samega medija. Učna gradiva namreč niso samo na zaslon preneseni učbeniki z obilico teksta ter nekaj skromnimi ilustracijami, temveč jih sodobno usmerjeni sestavljalci opremijo s pestrim naborom besedil in slik, ki jim monotonijo pomagajo razbijati zvočni in vizualni posnetki, tako da je splošni vtis zanimiv, privlačen in kratkočasen – manjkajo samo še hudobni vesoljci z ogenj bruhaajočimi raketami. Toda interaktivni tečaji so več kot zgolj računalniška igrca, saj primerno zmogljivi programi prevzamejo vlogo učitelja in učečega se vodijo od naloge do naloge, mu razlagajo snov ter dajejo aktualne povratne informacije o pravilnosti reševanja, hkrati pa brez milosti in brez možnosti, da bi uporabnik »na skrivaj« poškilil v drobno natisnjene rešitve na koncu knjige, beležijo dosežene rezultate. Tega ne zmore noben učbenik.

Da pričujoči prispevek ne bo slepa hvalnica računalniškega učenja, je treba omeniti tudi njegove slabosti. Brez primerne strojne in programske opreme seveda ne gre, a še tako napreden računalnik zaenkrat ne omogoča enostavnega preverjanja govornih in tudi pisnih zmožnosti. Problematiko zapisa posebnih slovenskih znakov, ki jih tujejezični uporabniki pogosto zaman iščejo na tipkovnici, rešujejo programi vsak po svoje. Virtualni učitelj je kljub svoji multifunktionalnosti samo tog, čustveno popolnoma indiferenten program, ki ga zmede vsak kreativen, a ne nujno napačen odmik učečega se od predvidene poti. In ne nazadnje – računalnik le težko vzamemo s seboj na udoben kavč ali v posteljo pred spanjem ...

Ne glede na omejitve je učenje s pomočjo elektronskih virov oblika izobraževanja, ki je v današnji hitri družbi vedno bolj zanimiva in aktualna. V članku, še bolj pa na delavnici si bomo ogledali nekaj možnosti za računalniško učenje slovenščine kot tujega jezika ter spoznali njihovo uporabnost.

Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Ime	Vir	Leto	Stopnja	Metajezik	Število lekcij	Kaj ponuja
First Class	internet	2004-	začetna, nadaljevalna, izpopolnjevalna	norveški		celovita jezikovna zmožnost, prevajanje
First Click to Slovene	CD		začetna	angleški	6	besedišče, fraze, slovnica
La Slovénie	http://slovenie.free.fr	2000	začetna	francoski	1	besedišče
Learn Slovenian (Talk Now)	CD	2003	začetna	več jezikov	9	besedišče, fraze, slikovni slovar
Ond Viking Güeb Site	http://viking_kung.tripod.com.co/idiomas.html	2003	začetna	španski	1	besedišče
Slavic Networking	http://slavic-net.upol.cz/	2004-	začetna	slovenski, bolgarski, češki, slovaški, poljski	2-	besedišče, dialogi, literarna besedila
Slovenian for Travelers	CD in http://www.ff.uni-lj.si/sft	2001	začetna	angleški	pribl. 9	besedišče, fraze, kulturne in turistične informacije
Slovenianlinx	http://www.thezaurus.com/slovenianlinx/	1998-2004		angleški	15	naloge za učitelje
Slovenian On-Line	http://www.slovenian.com	1999	začetna, nadaljevalna, izpopolnjevalna	angleški	14	besedišče, fraze, slovnica
Slovenščina na daljavo	http://www.e-slovenscina.si	2005-	začetna, nadaljevalna, izpopolnjevalna	slovenski, angleški	2-	besedišče, fraze, dialogi
Tako je!	CD	1999		nemški, slovenski	8	besedišče, slovnica, metajezikovno znanje

1 Eksotična slovenščina

Na internetu lahko najdemo ljubiteljske ali osebne strani, ki slovenščino predstavljajo kot enega od zanimivih in nekoliko zabavnih jezikov, vendar se vanjo ne poglobljajo – torej kot bi od daleč opazovali eksotično žival v živalskem vrtu. Informacije so omejene na zapis nekaj deset pogostih besed. Španska spletna stran **Ond Viking Güeb Site** Federica Angela Valleja ima kratke, neinteraktivne predstavitve več jezikov, med njimi slovenščine. Poleg uvoda in razlage izgovora glasov, prilagojene specifičnostim špansko govorečih, je glavnina strani seznam besed in fraz, kot so »dober dan«, »mama«, »lepo, da sva se spoznala« ali nekoliko pomanjkljiva »Vesele Bozicne!«. Podobna je francoska stran **La Slovénie**, ki poleg drugih informacij o slovenščini francosko govorečim ponuja izgovorjavo in nekaj besed, med katerimi sta se znašli tudi »balada« in »barka«.

Bistveno resneje jemlje slovenščino britanski CD **Learn Slovenian (Talk Now)** iz zbirke EuroTalk. Besedišče za začetnike, ki ga ponuja, je obsežno in obogateno z zvočnimi posnetki, največja prednost pa so raznolike, duhovite in vizualno privlačne vaje za preverjanje usvojitve novih besed in nekaj osnovnih sporazumevalnih vzorcev. Pomembnost pravilnega izgovora je zelo poudarjena z možnostjo, da se uporabnik posname in posluša. Virtualni učitelj je skoraj človeški, saj reševanje ves čas spremlja simpatičen interaktiven par, ki izgovarja besede in komentira rešitve. Sistem beleži napredovanje, za pomoč pa si lahko učeči se natisne slikovni slovar. Le redko kateri uporabnik ne bo našel sebi ustreznega metajezika, v katerem so navodila in prevodi besed, saj so možnosti praktično neomejene – od slovenščine, angleščine, nemščine in španščine do najrazličnejših afriških in azijskih jezikov.

2 »Oprostite, kje je banka?«

Bolj zainteresirani obiskovalci živalskega vrta si žival natančneje ogledajo in preberejo tudi poučno tablo o njenih živalskih in prehrabnih navadah – tako kot bolj poglobljeni elektronski viri predstavljajo osnovne sporazumevalne vzorce. Njihov cilj ni, da bi se uporabnik, predvsem turist ali popotnik, res naučil slovensko, temveč da bi bil sposoben jezikovno preživeti v slovenskem okolju. V tiskani obliki taki priročniki kot dodatki turističnim vodnikom nudijo konverzacijske vzorce za situacije, s katerimi se bodo tujci v Sloveniji najverjetneje srečali. Tipične fraze so recimo »Oprostite, kje je ...?«, »Ne razumem dobro slovensko«, »Prihajam iz ...«.

Za popotnike v Slovenijo je vsekakor priporočljivo delo **Slovenian for Travelers** Mirana Hladnika in Toussainta Hočevarja, ki je z angleščino kot jezikom navodil in razlag namenjeno predvsem Američanom. Ker je delo računalniška verzija tiskane knjige, množica fraz, ki jih s klikom lahko sicer tudi slišimo, ni opremljena z vajami za preverjanje usvajanja. Zato pa so za obiskovalce zelo koristne osnovne kulturne informacije in navodila, ki se pomagajo znajti v Sloveniji: kaj jesti, kako potovati in kje kaj kupiti. V dodatku so predlogi za izlete ter turistične ogleda, nasveti za lov in ribolov, recepti za tipične slovenske jedi, navodila za pisanje pisem, napotki za iskanje slovenskih prednikov in celo nekaj narodnih pesmi. Slovnica je omejena na osebne zaimke v imenovalniku in spregatev glagolov biti in imeti. Ker so ponujeni sporazumevalni vzorci številni in včasih precej kompleksni, je *Slovenian for Travelers* verjetno uporabnejši v konkretnih situacijah, kjer se je treba sporazumeti s slovensko govorečimi. A to omejitev gotovo odtehta dejstvo, da je *Slovenian for Travelers* dosegljiv tako na zgoščenci kot brezplačno na internetu.

Nastajajoči mednarodni projekt **Slavic Networking** je namenjen predvsem Slovanom in na internetu brezplačno predstavlja lekcije v poljščini, češčini, slovaščini, bolgarščini in slovenščini. Uporabnik primerja dialoge, sezname besed in fraz ter celo odlomke iz literature v različnih jezikih ter se tako uči predvsem z iskanjem podobnosti in razlik med njimi. Projekt zaenkrat ni interaktiven, saj razen možnosti izbire jezikov, ki ju učeči se primerja, nima nikakršne dinamičnosti. Dokončna uporabnost se bo zato pokazala šele ob zaključku projekta.

3 Razvijanje celostne sporazumevalne zmožnosti

Najintenzivneje se slovenščini posvečajo viri, ki razvijajo več zmožnosti, torej branje, pisanje, poslušanje in govorjenje, to pa kombinirajo s slovnično razlago in vajami – našo eksotično žival secirajo in natančno analizirajo.

CD **First Click to Slovene** skupine avtorjev začetnikom s pestrimi vajami, bogatimi interaktivnimi ilustracijami ter zvočnimi in vizualnimi posnetki pomaga pri usvajanju osnovnega besedišča in sporazumevalnih vzorcev. Zagreti si lahko preberejo slovnične razlage v angleščini, pri razumevanju pa si lahko kadar koli pomagajo s slovarjem. Sistem beleži uporabnikove rezultate. Gradivo ni javno dostopno.

Brezplačna spletna stran **Slovenian On-Line** Metke Čuk je usmerjena na avstralske uporabnike in kot metajezik uporablja izključno angleščino. Namenjena je vsem trem stopnjam jezikovne zmožnosti, čeprav je največ lekcij za začetnike. Nekaj tem je skupnih: sezname besed in vzorcev z angleškimi prevodi, prevedeni dialogi in zgodbe, teksti za branje in naloge na petih zahtevnostnih ravneh, slovnica od najosnovnejših pa do kompleksnih vprašanj, forum za komunikacijo med študenti in slovar. Lekcije so sicer jasno opredeljene, vendar nekoliko skromne in nepregledne, saj moramo vaje iskati v posebnem razdelku. Sama tehnična izvedba je enostavna, zato bi bila celota kljub bogatemu gradivu enako učinkovita v tiskani obliki.

Projekt skupine slovenskih avtorjev **Slovenščina na daljavo**, ki bo z brezplačno registracijo dostopen na internetu, želi razvijati vse štiri sporazumevalne spretnosti, čeprav govorjenja še ne more preverjati. Začetnikom je namenjenih le nekaj vaj, sicer pa so naloge primerne predvsem za nadaljevalce in izpopolnjevalce. Gradivo nima razlag in ne obravnava slovničnih vprašanj, ampak uvodnemu seznamu besed z angleškimi prevodi, ki temelji na Sporazumevalnem pragu za slovenščino, v vsaki lekciji sledijo dialogi, ki nudijo osnovne sporazumevalne vzorce, ter kompleksnejša in zahtevnejša besedila. Slovenščina na daljavo izkorišča vse prednosti medija: ilustracije, zvočne in vizualne posnetke, beleženje uporabnikovega napredka, komunikacijo z ostalimi učečimi se prek foruma in možnost komunikacije s »človeškim« učiteljem prek elektronske pošte. Projekt je v fazi implementacije na internet, trenutno sta postavljeni dve lekciji od predvidenih več kot desetih, zato je še prezgodaj ocenjevati njegovo učinkovitost.

Zadnji trije elektronski viri nekoliko izstopajo od ostalih. CD **Tako je!** skupine avtorjev z avstrijske Koroške je pravzaprav delovno gradivo, ki spremlja natisnjeni material za otroke, ki jim je slovenščina drugi jezik. Zaradi nerelevantne tematike, preverja npr. besede, kot so »tesar« ali »škropilnica«, ali poznavanje vrst odvisnikov, pa tudi zaradi nerodnih računalniških rešitev za učenje slovenščine kot tujega jezika ni resnično uporaben.

Morgan Nilsson je na osnovi platforme **First Class** razvil zaenkrat edinstven sistem, ki norveškimi študentom z univerze v Göteborgu omogoča univerzitetni študij slovenščine na daljavo. Do nekoliko zapletene spletne strani, ki nudi najrazličnejša gradiva od učbeniških ali leposlovnih besedil, posnetih pesmi, slovenskih filmov, vaj za preverjanje besedišča in razumevanja ter predvsem nalog za prevajanje v norveščino, lahko dostopajo samo uradno vpisani na ustrezno študijsko smer. Povratne informacije dobijo z mentorjevo elektronsko pošto, na podoben način pa opravljajo tudi izpite.

Avstralska spletna stran **Slovenianlinx** Aleksandre Čeferin vsebuje bogate informacije o slovenščini, veliko koristnih povezav in živahen forum. Spletna učilnica (webclassroom) ponuja lekcije, ki so sestavljene iz povezav na izvorna besedila od pesmi do slik in člankov ter iz nalog in predlogov za obravnavo različnih slovničnih vprašanj ob njih. Lekcije so tematsko pestre, učenci pa naj bi ob njih aktivno raziskovali slovenski jezik in kulturo. Po sami izvedbi je spletna stran bolj namenjena učiteljem, ki naloge nato aplicirajo v pedagoški praksi. Zanimivo je, da prav noben del strani ni v slovenščini.

Ponudba za tiste, ki prisegajo na računalniško učenje tujih jezikov, je torej dovolj pestra, da dobijo vsaj nekaj uporabnih informacij. Predvsem začetniki lahko razvijajo svojo sporazumevalno zmožnost s ponujenimi, didaktično in strokovno ustreznimi elektronskimi viri, medtem ko morajo učenja željni nadaljevalci in izpopolnjevalci še počakati na zaključek kakovostno primerljivih projektov. Ob tem lahko obžalujemo, da vsi od omenjenih virov niso javno dostopni, in upamo, da bodo uporabniki znali dobro izkoristiti en klik oddaljene možnosti za učenje jezika.

Literatura

- FERBEŽAR, Ina et al., 2004. *Sporazumevalni prag za slovenščino*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, Ministrstvo RS za šolstvo, znanost in šport.
- JERMAN, Tanja, 2004. Slovenščina na daljavo. *40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ur. M. Stabej. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.
- LAVRIČ, Andreja, 1997: Individualno učenje s pomočjo multimedijskih računalniških programov. *Sodobna pedagogika* 1–2. 84–91.
- STABEJ, Marko, 2000: Centrova informacijska banka učnih gradiv za slovenščino kot drugi/tuji jezika (CIBUGS). *Skripta* 4. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 25–29.
- WAKONUIG, Vladimir, 2000: Učenje z novimi mediji – perspektive vzgoje in pouka. *Sodobna pedagogika* 51 (117)/3. 10–21.
- ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 2004. »Ali se učite slovenski? Kako Vam dopade slovenščina?« *40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ur. M. Stabej. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.

Mihaela Knez
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Katere učbenike pa imate? **(Predstavitve učbenikov Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik)**

Vsak lektor se na začetku šolskega leta ali tečaja znajde pred dilemo, kateri učbenik naj izbere, da bodo študentje najbolje napredovali. Izbere ga glede na to, kakšno je njihovo predznanje – ali so začetniki, nadaljevalci oz. izpopolnjevalci – in glede na količino ur, ki jih ima na razpolago. Če imamo za poučevanje več časa, izbiramo med učbeniki za daljše tečaje (200–240 ur). V teh je vsebina obširnejša, snov je podana podrobneje, posamezni deli učbenika (besedilni del, slovnična poglavja, vaje) so uravnoteženi. V primerih, kadar gre za krajši tečaj, pa posežemo po učbenikih za kratke tečaje (40–80 ur). Teme so podobne kot pri učbenikih za daljše tečaje, snov pa je skrčena na najnujnejše, saj za podrobnejšo obdelavo ni časa. Seveda se lahko tudi v primeru krajšega tečaja odločimo za obsežnejši učbenik, vendar moramo narediti načrt, katere vsebine bomo pri pouku izpustili oz. jih bodo udeleženci predelali doma, katere vsebine je nujno obravnavati, da bomo snov uspešno nadgrajevali, in kaj lahko brez težav preskočimo. Tudi učbenike za krajše tečaje je možno uporabljati na daljših. To ustreza predvsem tistim lektorjem, ki vsebine raje dodajajo, kot pa izbirajo in imajo pri načrtovanju pouka radi bolj proste roke.

Vsi učbeniku, nastali v okviru Centra za slovenščino, so narejeni po komunikacijski metodi. Ob besedilih, slovničnih vsebinah, sistematičnem nadgrajevanju besedišča in slovničnih vajah vsebujejo tudi veliko vaj za govorjenje, pisanje, bralno in slušno razumevanje. Ker je vsaka skupina študentov specifična, saj prihajajo iz različnih jezikovnih področij, ki so bližja ali pa bolj oddaljena slovenščini, pa tudi predznanje so dobili na različen način (bodisi pri organiziranem učenju bodisi kot samouki ali pa so potomci Slovencev in so se slovenščine naučili doma), je nujno, da lektor tudi sam pripravi učne lističe/dejavnosti, ki upoštevajo specifično prav njegovih študentov.

Med katerimi učbeniki lahko izbiramo?

Učbeniki za kratke tečaje

A, B, C ... 1,2,3 gremo (N. Pirih Svetina, A. Ponikvar)

Učbenik je namenjen začetnikom, glede na to so izbrane tudi teme. Učeče se postopoma uvede v svet slovenščine, hkrati pa jim ponudi lepo število sporazumevalnih vzorcev, kar omogoča, da se v razmeroma kratkem času dobro znajdejo v vsakdanjih situacijah, ki so jih spoznali pri pouku. Čeprav gre za začetniški učbenik, ponuja tudi nekaj avtentičnega gradiva, največkrat v povezavi s fotografijami, posebnost učbenika pa so vaje za pravilno zapisovanje in izgovarjanje slovenskih glasov, zbrane v rubriki Črke in glasovi, ki zaključujejo posamezno enoto. Je zelo komunikacijsko

zasnovan, slovnična zmožnost je postavljena v ozadje. Bogato ilustrativno gradivo lektorju omogoča oblikovanje različnih dejavnosti s slikami, učečim se pa most med njihovim jezikom in slovenščino.

Navodila za reševanje nalog so v angleščini, kar je v veliko pomoč tistim, ki se učenja slovenščine lotevajo sami.

V kratkem bo lektorjem na voljo tudi priročnik.

S slovenščino nimam težav (A. Markovič, V. Halužan, M. Pezdirc Bartol, D. Škapin, G. Vuga)

Učbenik je primerno gradivo za nadaljevalce, predvsem tiste, ki želijo osvežiti svoje znanje, in začetnike, ki že imajo nekaj predznanja oziroma pri katerih zaradi sorodnosti jezikov ali drugih okoliščin predvidevamo hitro napredovanje. Težišče vsake enote je besedilo, ki je prilagojeno, ob njem pa so vaje za razumevanje, govorjenje in pisanje ter besedišče, sporazumevalni in slovnični vzorci, ki se navezujejo na temo enote. Vsako enoto zaokroža rubrika Slovenija, v kateri so predstavljene stvari, tipične za Slovenijo. Učbeniku so dodani delovni listi, na katerih so raznovrstne slovnične vaje in zgoščenska za govorjenimi besedili.

Jezikovod (I. Ferbežar, N. Domadenik)

To je učbenik za izpopolnjevalno stopnjo. Primeren je za govorce z odličnim znanjem slovenščine, ki želijo dopolniti besedni zaklad in se seznaniti z nekaterimi težjimi poglavji slovenske slovnice. Teme so aktualne in problemsko naravnane. Skušajo prikazati življenje v Sloveniji, slovenskega duha, kulturo ter probleme, s katerimi se ljudje srečujejo po celem svetu: učenje jezika, stereotipi, izseljevanje, slovenščina, ekologija, sodobne družine, subkultura, genetika, slovenski film. Besedila so izvirna in žanrsko raznolika, tako lahko v učbeniku najdemo najrazličnejše besedilne vrste od časopisnih člankov, odlomkov iz strokovnih besedil, leposlovja, do zakona, v katerem se udeleženci srečajo tudi s pravniškim jezikom. Ambicioznejšim študentom je namenjena rubrika Za radovedne, ki prinaša posebej težka besedila oz. naloge. Slovnične vsebine so razložene s preprosto razlago oziroma ponazorjene s primeri, tako da lahko udeleženci sami izpeljejo pravila, splošnejši del slovničnih vsebin pa je na koncu učbenika v Slovničnem dodatku, ki vsebuje nekaj pomembnejših preglednic.

Učbeniki za dolge tečaje

Slovenska beseda v živo (A. Markovič, D. Škapin, K. Rigler Šilc, Š. Kajič Kmetič)

Učbenik je namenjen začetnikom, ki želijo počasi in sistematično nadgrajevati znanje slovenščine. Prve štiri lekcije seznanjajo učečega se s slovensko abecedo, izgovarjavo in zapisovanjem besed in nekaj osnovnimi sporazumevalnimi vzorci. V naslednjih enotah udeleženci ob raznovrstnih temah spoznajo različne vsakdanje govorne položaje in osvojijo osnovne slovnične vsebine. V vsaki enoti je nekaj kratkih, lahko pomnjljivih dialoških in nedialoških besedil, v katerih lahko udeleženci opazujejo različne sporazumevalne in slovnične vzorce. Dialoška besedila so večinoma predstavljena tudi v obliki stripa, saj želijo avtorice upoštevati čim več načinov pomnjenja. Besedilom sledijo slovnična razlaga in vaje. Zadnja, dvajseta enota, je namenjena ponavljanju nauče-

nega. K učbeniku sodi tudi priročnik (*Priročnik za učitelje k učbeniku Slovenska beseda v živo*), ki lektorju ponuja napotke, kako učbenik čim bolje izrabiti.

Slovenska beseda v živo 2 (A. Markovič, D. Škapin, M. Knez, N. Šoba)

To je učbenik za nadaljevalno stopnjo. Navezuje se na začetniški učbenik *Slovenska beseda v živo*. Zaradi obsežnosti in večje preglednosti je razdeljen na učbenik in delovni zvezek, h kompletu pa sodi tudi zgoščanka z govornimi besedili. Obsega 10 enot, prva je uvodna in je namenjena predvsem ponavljanju snovi, ki so se je udeleženci naučili na začetni stopnji, v naslednjih enotah pa je obravnavanih osem tem: potovanje in storitve, družina, prosti čas, izobraževanje, služba, zdravje, ožje okolje in promet ter ekologija in narava. Zadnja, deseta enota, je ponavljalna. V njej lahko udeleženci v podobnih vajah, kot so na izpitu za srednjo raven, preverijo svoje znanje. Poleg raznovrstnih besedil, ki pa so vsa prilagojena, in različnih dejavnosti za govorjenje in pisanje, ponuja učbenik rubriko Besedni zaklad, v kateri so zbrani ključno besedišče in sporazumevalni vzorci, sledijo slovnične vsebine, vsako enoto pa zaključuje literarna stran z odlomkom iz slovenskega leposlovja. V učbeniku se udeleženci srečajo tudi z nekaterimi pogostejšimi frazemi, ki so predstavljeni v rubriki Preoblečene besede. Učbenik pripravlja govorce na izpit iz slovenskega jezika na osnovni in srednji ravni. V pripravi je tudi priročnik.

Učbenik za izpopolnjevalno stopnjo, **Slovenska beseda v živo 3**, je v fazi priprave, izšel bo predvidoma leta 2006.

Okrogla miza

Vitez

Ekskurzija

Pirih Svetina

Predstavitev avtoric in avtorjev

Primož Vitez
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
 UDK 81'255.4

Prevod: ustvarjanje novega smisla

Prevajanje umetnostnih besedil je ambiciozna jezikovna dejavnost, ki od prevajalca zahteva ustrezne intelektualne in intuitivne kompetence. Prevod je najprej rezultat branja izvornika in potem ustvarjalnega jezikovnega postopka, skozi katerega se izvorno besedilo preoblikuje v novo izrazno podobo. Prevajalska ambicija ni le nujni prenos sporočila iz enega jezikovnega koda v drugega, niti obvezno presajanje določene vsebine iz izvornega kulturnega konteksta v ciljnega, temveč predvsem izdelava avtonomnega besedila, ki se bo s prevajalčevo intervencijo odprlo v povsem novo življenje. Kljub jasnim kreativnim merilom pa vseeno obstajajo dobri in slabi prevodi. V besedilu, ki sledi, bo govora predvsem o dispoziciji dobrega prevoda.

The translation of literary texts is an ambitious linguistic activity that demands of the translator the necessary intellectual and intuitive competence. A translation is firstly the result of a reading of the original followed by a creative linguistic procedure through which the source text takes on a new expressive form. The aim of translation is not merely transfer from one language to another, nor the relocation of specific content from the source to the target culture, but rather the creation of an autonomous text that the translator's intervention will provide with a completely new life. In spite of clear creative criteria there appear good and bad translations. The following text addresses primarily what form a good translation takes.

Sorodnost med jeziki se potrjuje veliko globlje in bolj odločno v prevodu kot pa v površinski in nedoločni podobnosti dveh literarnih del. Če hočemo doumeti avtentičen odnos med izvornikom in prevodom, je treba pristopiti k tistemu sklepanju, s pomočjo katerega kritika spoznanja dokazuje nemožnost teorije odseva. Kakor se tam dokazuje, da v spoznanju, kolikor je spoznanje odsev resničnosti, ni ne objektivnosti ne nikakršne težnje k objektivnosti, lahko tu zatrdimo, da prevod ne bi bil mogoč, če bi bil njegov bistveni namen ta, da bo podoben izvorniku. V času svojega preživetja, ki si ne bi zaslužilo svojega imena, če ne bi bilo spreminjanje in prenavljanje živega, se izvornik spreminja. Celo natančno opredeljene besede neprenehoma zorijo. Kar je v času določenega avtorja utegnilo biti težnja v njegovem literarnem jeziku, se je lahko pozneje izčrpalo; imanentne težnje lahko na novo vzbrstijo iz ustvarjene forme. Kar je zvenelo mladostno, se lahko pozneje zazdi obrabljeno, kar je bilo v vsakdanji rabi, lahko zazveni arhaično. Če bi iskali bistvo teh sprememb (kakor tudi nenehnega spreminjanja pomenov) v subjektivnosti poznejših generacij in ne v samem življenju jezikovnega izraza in njegovih del, bi s tem (tudi če dopuščamo najsurrovejše psihologiziranje) pomešali vzrok in bistvo stvari. To bi, strogo vzeto, pomenilo, da iz same miselne nemoči zanikavamo enega najmočnejših in najplodnejših zgodovinskih procesov. /.../ Kakor se s stoletji temeljito spreminjata zven in pomen velikih literarnih del, tako se spreminja tudi prevajalčev materni jezik. Pojdimo še naprej: medtem ko pisateljeva beseda preživi v lastnem jeziku, je tudi največjim prevodom usojeno, da se umestijo v svojega in da preminejo, ko se jezik prenove. Prevod je tako zelo daleč od jalove enačbe med dvema mrtvima jezikoma, da mu med vsemi formami pripada prav tista, v kateri pozorno prisluškuje posmrtnemu zorenju tuje besede in porodnim bolečinam svoje.

(Walter Benjamin, *Oeuvres I*, Gallimard, str. 249–250, prev. iz francoščine P. V.)

Uvod

Načelne razprave, za katere si prevajalci vzamejo dragoceni čas in na različnih simpozijih in okroglih mizah med sabo premlevajo prevajalske tegobe in radosti, včasih izzvenijo kot soočenje individualnih frustracij, ki vzniknejo iz občutljivih vprašanj avtorstva in ustvarjalnosti. Pogledov na grozo prevajanja je, grobo rečeno, toliko, kolikor je prevajalcev. Je pa vseeno mogoče reči, da so strnjeni v nekaj glavnih kritičnih tokov in parcialnih, bolj ali manj kompleksnih in zadovoljivih stališč: 1) prevajanje je prenašanje (transpozicija) jezikovnih sporočil iz izvornega jezikovnega sistema v ciljnega; 2) prevajanje je presajanje (transplantacija) jezikovno izraženih vsebin in oblik, pri čemer se prevajalec bolj ali manj osredotoča na eno ali drugo kvaliteto teksta; 3) prevajanje je prečrpavanje ali osveževanje (transfuzija) izvirnega besedila v ciljni jezik oziroma v ciljnem jeziku; 4) prevajanje je poustvarjalno delo, novo zapisovanje izvornika, ki ga je ustvaril nekdo drug; 5) prevajanje ni poustvarjanje, temveč ustvarjalno avtorsko delo; 6) prevajanje je racionalen postopek; 7) prevod je intuitivno jezikovno dejanje; 8) prevajanje je odgovorno in zahtevno delo; 9) prevajanje je mukotržno, ne dovolj plačano delo; 10) itd.

Analitični pristop: branje izvornika

Če povemo naravnost, je prevajanje postopek, v katerem izbrano izvorno besedilo s prevajalčevim posegom v snovnem smislu doživi preobrazbo (metamorfozo), v duhovnem pa prerodenje (renesansa) ali vnovično utelešenje (reinkarnacijo), kar pač kdo verjame. Naj zadevo obrnemo tako ali drugače, rezultat prevajalskega procesa je zmeraj nov tekst, tak, kakršnega še ni bilo, in je v takšni ali drugačni zvezi z izvornikom in prevajalcem. Če sprejmemo, da je tako, potem dilema o avtorstvu prevajalca odpade: prevajanje je kreativno delo. A vprašanja o bistvu prevajanja so velikokrat napačno zastavljena in jih je v strogem jezikoslovnem terminološkem aparatu tudi težko zastaviti. Nemara res ne gre toliko za sam postopek pretakanja, prelivanja, presnavljanja ali kakor že slikovito metaforiramo prevajanje. Z vso resnostjo se tu zastavlja problem izhodišča in spočetnega smisla prevajalskega početja: temeljita analiza izvornega besedila, ki prevajalca zanima.

Ključna vprašanja analize

Če rečemo, naj bo analiza *temeljita*, pomeni ponavadi in med drugim, da smo vsaj malo rekli, naj bo tudi *objektivna*. Odtod do spoznanja, da pri tem ciljamo v nemogočo tarčo, niti ni treba prehoditi bogve kako dolge filozofske poti. Obstajajo pa teoretske sheme v proučevanju jezika in komunikacije, ki omogočajo vzpostavitev kriterijev, po katerih je za določeno spoznanje mogoče reči, da je »objektivno« po presoji množice jezikovnih uporabnikov, združenih v »intersubjektivno« skupnost. V okviru takšnih skupnosti je možen dogovor. In kjer je možen dogovor, tam lahko obvelja, da kakšna stvar drži.

Prevajalska intervencija je torej smiselna edinole, če prevajalec najprej in predvsem opravi najzahtevnejšo delovno fazo analitičnega branja besedila. Ugotoviti mora, kakšne so značilnosti in okoliščine besedila, o katerih se je mogoče strinjati tudi z morebitnimi drugimi bralci. Kakšen je tekst in kakšen je njegov kontekst. Katere so v besedilu in okrog njega stvari, o katerih je mogoče reči: to drži. Ob tem mora razmisliti (če tega ni storil že kdaj, recimo zdavnaj, prej) o nadvse splošnih naravnofilozofskih stvareh, ki se tičejo ne le vseh besedil, temveč vseh stvari: A) kaj je to,

B) kaj je zdaj to, C) čemu je to namenjeno? Na preprosta vprašanja je sicer težko odgovoriti, a pretehtan razmislek bo v odgovoru zmeraj postregel s spoznanji, o katerih je mogoče reči, da držijo.

A) Besedilo je jezikovni objekt, ima svoj čas in prostor

Fizične okoliščine nastajanja tekstov (izvirnih ali prevodnih, vseeno) narekujejo ugotovitev, da je v času svojega nastanka vsako besedilo novo, moderno, absolutno sodobno. Ugotovitev nedvomno drži. Ne glede na izrazne težnje avtorja je tekst nujno proizvod svoje aktualnosti in sinhronije: tekst (izvirnik ali prevod) ne nastane ne prej ne pozneje, temveč v svoji sedanosti. Vsaka doba je v svojem času moderna. Tudi če želi avtor s slogovnimi prijemi »postarati«¹ svoj tekst, njegovi bistveni modernosti ne ubeži, kar spet velja za obe vrsti besedil: izvirna in prevodna. Takšno je izhodišče za odgovor na pogosto vprašanje: ali naj prevajalec upošteva zgodovinski čas izvirnika in prevod skuša prilagoditi izvirnikovi jezikovni sinhroniji? Oziroma: ali naj bo prevod starejšega besedila umetno postaran? Odgovor: vsako besedilo je plod sodobnosti – prevoda torej ni treba arhaizirati; brez skrbi, v premenah jezika, v katerem je nastal, bo še prehitro sam od sebe postal arhaičen.

B) Besedilo preživi svoj čas ali: njegov čas še ni minil

Zakaj je to besedilo zdaj tu? Ne glede na njihovo nujno časovno zaznamovanost, obstajajo izvirna besedila, ki postanejo univerzalna. Veliki literarni teksti so veliki zato, ker je njihova izrazna forma tako inventivna, tako nova in tako bistveno moderna, da je postala živi spomenik literature in jezika, v katerem je nastala. Jezikovne umetnine imajo v sebi vgrajene formalne (univerzalne) prvine prevedljivosti in neposnemljivo duhovno komponento. V tem so enkratne, izvirne, večno mlade in neponovljive. Njihov čas ne mine, temveč postajajo one tisto, kar čas oblikuje: zato so še vedno tu. Izvirnik je lahko samo eden. Prevod ni replika izvirnika, ni njegov posnetek, temveč njegov potomec. Starša prevoda sta izvirnik in prevajalec. Izvirnik in prevajalec sta zmeraj pred prevodom. Izvirnik in prevod sta torej v sorodu, vendar si nista nujno podobna. Prevod je avtonomen, vendar bistveno drugačen od svojega neponovljivega, enkratnega izvora. Ljudje imajo otroke in otroci v sebi nosijo gene obeh staršev, kakor ima prevod v sebi značilnosti izvirnika in prevajalca, vključno z njegovim jezikom. Človek lahko spočne in rodi več otrok z istim ali pa z različnimi partnerji. Če pogledamo še malo drugače: med obema staršema prevodnega teksta je prevajalec najbrž tisti, ki mu je prevod bolj, izvirnik pa tisti, ki mu je manj podoben. Ne v ontološkem statusu torej, temveč v svojem odnosu do izvirnika (matičnega teksta) je prevod bistveno ponovljiv: obstajajo ne le različni prevodi izvirnika v različne jezike, temveč tudi različni prevodi izvirnika v enem jeziku.

C) Besedilo ima motiv in namen

Literarna umetnina preživi svoj zgodovinski čas v obliki, v kakršni je nastala. V svoji obrtnosti vase in v raziskovanje jezika ostane nespremenljiva. To pa ne pomeni, da je navzven v vsakršni poznejši dobi enako učinkovita. V stoletjih spreminjanja jezika lahko pride do nuje, da zaradi potreb širokega bralstva doživi »synchronizacijo«² v sodobnejši jezikovni izraz. Današnji francoski bralci (recimo dijaki in študentje) srednjeveške viteške romane najpogosteje berejo v prozih

priredbah, Rabelaisa in Montaigna pa v posodobljeni francoščini, prilagojeni bralcu, ki ni izveden v branju vseh razvojnih etap francoskega jezika. Tudi pesmi Franceta Prešerna sodobni »odjemalec« slovenske romantične poezije skorajda ne pozna več v jezikovni obliki avtorjevega rokopisa in prvih objav. Vendar zunanje, javne motivacije izvirnika prevajalec v analizi teksta nikdar ne more postaviti v ospredje. Ukvarjati se mora z notranjim, intimnim motivom ustvarjalca, ki se je skozi pisanje aktualiziral kot kreativni subjekt. Za analitično spoznavanje izbranega izvirnika je še bolj bistveno dejstvo, da se vsakršna literarna umetnina v prvi vrsti ukvarja z raziskovanjem jezika, v katerem nastaja. Da je, drugače povedano, jezik sam poglavitna »tema« literarnega dela. Še drugače rečeno to pomeni, da za literaturo jezik v resnici ni sredstvo (orodje, instrument), temveč predmet in cilj umetniškega dejanja. Odtod izvira enkratni slog, jezikovno bistvo besedila. Umetnostno besedilo je torej najprej usmerjeno navznoter, v jezik (in s tem vase), je introvertirano; šele pozneje se lahko ekstrovertira k bralstvu. Nasprotno je za prevajanje mogoče reči, da je že v analitični fazi ekstrovertirano k izvirniku, nakar se introvertira v raziskovanje in iskanje prevodnih rešitev, nato pa se rezultat te raziskave (prevod) spet pozunanji na poti k uporabniku.

Razkrivanje izvirnika in nastajanje prevoda

Med stalnimi temami razmišljanja o prevajanju je tudi načelno vprašanje prevodne zvestobe. So prevajalci, ki se v zvezi s tem bolj ali manj pavšalno sprašujejo o legitimnosti svojega posega v odnosu do domnevnih splošnih jezikovnih značilnosti izvirnika. Poglavitne prvine tega samospraševanja se v glavnem nanašajo na odločanje, ali naj bo prevod »zvest« vsebini izvirnega besedila ali raje njegovi obliki. Problem se ponavadi še posebej ostro zastavi pri prevajanju poezije. Vprašanje je nesmiselno z najrazličnejših vidikov prevajalskega početja. V analizi strukture teksta je nemogoče ločevati med tako imenovano vsebino in njeno formo. Oblikovanje vsakršnega jezikovnega izraza (pogojno rečeno: forme) je vselej že oblikovanje globalnega smisla, ki zraste iz horizontalnega in obenem asociativno organiziranega vrstenja pomenov. To še posebej velja za umetnostna besedila. Proces nastajanja smisla v različnih jezikih pač poteka na različne načine. Že sama odločitev, da bo prevod nastal, je gesta »zvestobe« izvirniku. Če že, potem mora biti prevajalec »zvest«, spreten in natančen analitik izvirnika in uporabnik ciljnega jezika. Pri tem niti ni pomembno ugotavljati primitivnih motivacij za pisanje: o tem tudi avtor nasploh težko pove kaj objektivnega. Bistveno je, da prevajalec v izbranem tekstu izslediti tisto, kar je izsledljivo. Najprej tisto, kar je mogoče poimenovati zvrst besedila, potem pa še tisto, čemur bi lahko rekli avtorski slog, stil, avtorjev subjektivni pečat ali kar na kratko (in karseda široko vzeto): poezija.¹ Iz sestave tkiva te poezije so namreč eventualno razvidne vse poglavitne plasti notranjih (jezikovni eksperiment) in zunanjih motivacij besedila (njegova namembnost). Prevajalec v svojem jeziku zapisuje zlasti to: poetično tkivo in intence izvirnega teksta.

---

¹ Poezija je po nekaterih mnenjih preostanek prevajanja; je tisto, kar se v prevodu zgubi (Robert Frost). V resnici se mora prevajalec ukvarjati prav s poezijo. Prevajati, prerajati neposnemljivo.

Vzemimo primer

Roman je med oblikami pisanja med tistimi, ki so navznoter najbolj obrnjene k raziskovanju pisave in zapisa, navzven pa k sugestiji branja, torej k tistemu, kar bo kasneje *prebrano*. O gledališki igri bi težko trdili isto. Njena temeljna zunanja in hkrati notranja motivacija je zapisovanje tistega, kar bo kasneje *izgovorjeno*. Izvor in rezultat gledališkega teksta torej ni sugestija branja, temveč pisna sugestija govora. To pomeni, da se gledališki avtor ukvarja z zapisovanjem takšnega jezikovnega izraza, za katerega si predstavlja, da bo vseboval bistvene elemente govornosti in govorljivosti. Naloga je skorajda paradokсна, specifična in zahtevna, če vemo, da govor in pisanje nastajata in bivata v zelo različnih strukturah in da sta umeščena v temeljno različne časovno-prostorske okoliščine.² Predvidena govornost (glasovnost) zapisa je res lahko samo predvidena, ker jo uporabniki (režiser, igralec) v uprizoritvi nujno oblikujejo v skladu z lastnimi intencami in komunikacijskimi strategijami. Če ga namenja govoru, si tvorec besedila predvsem prizadeva, da bi bilo njegovo besedilo govorljivo, da bi iz ust dramskega lika in njegovega interpreta zazvenelo govorno »možno«. V notranjih mehanizmih besedila se govorljivost in govorna možnost ustvarja predvsem s prepletanjem skladijskih tvorb in ritmičnih struktur. Zapis gledališkega govora je uspešen, kadar igralec meni, da izgovorjeno ne »zveni papirnato«, in kadar gledalec v odrskem govoru začuti spontanost.

SCAPIN. – Mais pour plaider il vous faudra de l'argent. Il vous en faudra pour l'exploit ; il vous en faudra pour le contrôle ; il vous en faudra pour la procuration, pour la présentation, conseil, productions, et journées du procureur; il vous en faudra pour les consultations et plaidoiries des avocats, pour le droit de retirer le sac, et pour les grosses d'écritures; il vous en faudra pour le rapport des substitués, pour les épices de conclusion, pour l'enregistrement du greffier, façon d'appointement, sentences et arrêts, contrôles, signatures, et expéditions de leurs clerks, sans parler de tous les présents qu'il vous faudra faire. Donnez cet argent-là à cet homme-ci, vous voilà hors d'affaire.

ARGANTE . – Comment ! deux cent pistoles !

(Molière, *Les Fourberies de Scapin*, izvirnik, 1671)

Scapin. Toda za tožbo vam bo treba denarja. Potreben vam bo za pozive, potreben vam bo za poročila, potreben vam bo za prokuro, za prezentacije, za konzultacije, za pristojbine in za določanje rokov. Potreben vam bo za posvete in za zagovore advokatov, za pravico zahtevati vpogled v uradne spise in za prepise. Potreben vam bo za izjave substitutov, za protokole, za registriranje, za pisarniška dela vsake vrste, za sleherno informacijo, za mnenja in sodbe, za kontroliranje in podpise in za dostavljanje, da o darilih, ki jih boste morali razsipati, sploh ne govorim. Dajte ta denar temu možaku in rešeni boste vsega. *Argant*. Kaj! Dvesto pištol?

(Molière, *Skapinove zvijače*, prev. Josip Vidmar, 1970)

SCAPIN – Ampak če greste na sodišče, rabite denar: plačate uvedbo postopka, plačate nadzor, plačate ovadbo, tožbo, spis, nasvete, dnevnice tožilca; plačate konzultacije, posredovanje advokatov, pravico vpogleda v dosje in kopije; plačate koncept, redakcijo, prepis ovadbe; plačate pomožna poročila, sklep-

---

² *Verba volant, scripta manent* – et vice versa.

Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

ne takse, plačate notarja, izvedenska mnenja, odločbo, pravni izrek, pa določila, overovljene podpise in stroške za poštnino, da ne govorim o podkupninah. Dajte ta denar rajši tistemu človeku, pa boste ven iz hudega.

ARGANTE – Kaj? Dva tisoč funtov?

(Molière, *Scapinove zvijače*, prev. Primož Vitez, 2005)

Sklep

Prevajanje umetnostnih besedil je najbolj utemeljeno takrat, ko prevajalec čuti duhovno motiviran interes in simpatijo ne le do izvirnika, temveč tudi do poglobljenega raziskovanja lastnega jezikovnega izraza. Prevod je torej kot suvereno avtorsko dejanje možen le, če ga spremlja užitek ob pogledu na izvirni vzgib in ob oblikovanju nove jezikovne formulacije. Za prevajalčevo jezikovno okolje je izvirnik nemi nosilec nerazumljivega pomena, ki z njegovo intervencijo dobi nov glas in smisel. Za prevajalca pa izvorni tekst uteleša željo, ki jo v prokreativno razpoloženi stvarnosti lahko poteši samo prevod, plod njenega odnosa.

Nataša Pirih Svetina
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
UDK 908(497.4-14)

Več morja, več sonca, več kultur (Ekskurzija v slovensko Istro)

Ko razmišljamo o večkulturnosti v slovenskem prostoru, se ob zemljevidu Slovenije lahko večkrat ustavimo. Zgolj na prvi pogled enotni kulturni prostor je v resnici tako kot pokrajina sama precej pester in raznolik: etnično, jezikovno, narečno, v tradiciji, navadah in običajih prebivalcev, njihovih načinih življenja in bivanja. Izbrali smo slovensko Istro. Iz več razlogov – na izredno majhnem geografskem prostoru se bomo srečali z zlivanjem in sobivanjem kultur na najrazličnejše možne načine, tako v diahronem kot sinhronem smislu. Na sobotni ekskurziji se bomo na poti proti morju najprej ustavili na Socerbu, nato bomo obiskali dve obalni mesti, Koper in Izolo, se naužili morja in sonca, na povratku pa pokukali tudi v notranjost slovenske Istre, kjer bomo v Kubedu ekskurzijo tudi zaključili.

With regard to multi-culturality in Slovene areas the map of Slovenia can make us pause for thought a number of times. What at first sight seems to be a unified cultural space is in reality, like the countryside, quite rich and varied – ethnically, linguistically, dialectally, and in terms of the traditions, habits and customs of the inhabitants, and their way of life. We have chosen Slovene Istria for a number of reasons: in an extremely small geographical area we shall encounter the mingling and cohabiting of cultures in many different ways, both diachronic and synchronic. On the Saturday excursion, we shall stop on our way to the coast at Socerb before visiting the two coastal towns of Koper and Izola to enjoy the sea and sun, while on the way back we shall take a brief look at inland Istria, ending our trip in Kubed.

Sobotno celodnevno seminarsko ekskurzijo smo želeli začiniti s krovno temo letošnjega seminarja. Čeprav bi se zaradi geografske in zgodovinske pestrosti in raznolikosti, ki v veliki meri pogojuje in narekuje tudi vrsto raznolikosti v življenju in bivanju prebivalcev Slovenije, najbrž lahko odpeljali kamorkoli po Sloveniji, smo izbrali slovensko Istro. Iz več razlogov – na izredno majhnem geografskem prostoru, kot se bomo lahko prepričali tudi sami, skoraj v celoti obvladljivem s prostim očesom z ene same točke, se bomo srečali z večkulturnostjo na najrazličnejše možne načine, tako v diahronem kot sinhronem smislu.

Z geografskega stališča je Istra najsevernejši polotok v Jadranskem morju. Glede na svoje naravne značilnosti se deli na belo, sivo in rdečo Istro: severni in severovzhodni del Istre predstavlja gorat kraški svet, v Slovenijo sega Podgorski Kras in Čičarija, to je Bela Istra; jugozahodni del Istre je kamnit, imenujemo jo Siva Istra, obala in nizek svet, ki sega v notranjost, pa je zaradi rdeče prsti poimenovan Rdeča Istra.

Enega od vidikov večkulturnosti tega prostora gotovo predstavlja njegova večetnična poselitev – pretekla in sedanja. Prvotni naseljenci Histri so se postopno romanizirali, v primorje pa so okoli leta 600 začeli vpadati Slovani. Romansko prebivalstvo se je večinoma ustalilo ob obali in poselilo tudi mesta na zahodni istrski obali: Trst (Tergestum), Koper (Aegida, Insula Capraria, Justinopolis), Izolo (Haliaetum) in Piran (Pyrrhanum). Mesta so živela od ribištva, pomorstva, solinarstva. Slovanski naseljenci so ostajali pretežno v zaledju, kot poljedelci so mestno prebivalstvo oskrbo-

vali z živežem. V 16. stoletju je bilo največje istrsko mesto Koper, ki je imelo okoli 10.000 prebivalcev. Etnična podoba mest se je spremenila z razvojem industrije v 19. in 20. stoletju, ko se je prebivalstvo iz podeželja začelo seliti v mesta. Še hitreje kot prebivalci so se na tem prostoru menjali oblastniki in države. V sedanosti je Istra politično razdeljena med dve sosednji državi, skrajni severni in severozahodni del pripada Sloveniji, večina Istre pa je hrvaška. Najsevernejši Tržaški zaliv z mestom Trst in njegovim zaledjem je v Italiji. V preteklosti se je na tem območju zvrstilo precej gospodarjev. Močne sledove so pustili Rimljani, potem Bizantinci, Franki, najmočnejše zagotovo Benetke, ki so Istri vladale najdlje – od 13. stoletja pa vse do svojega propada 1797. V zadnjih treh stoletjih so bile menjave oblasti še pogostejše: Avstrijo je zamenjala Italija, to Napoleonove Ilirske province, pa spet Avstrija, po prvi svetovni vojni je bila Istra italijanska, po drugi vojni je bilo ozemlje postopno razdeljeno med Italijo in SFR Jugoslavijo.

Za razumevanje današnje multietnične podobe istrskega prostora si je treba vsaj na kratko ogledati dogajanje po drugi svetovni vojni. Primorsko in Istro, ki sta bili v obdobju med obema svetovnjima vojnama del Italije, so po drugi svetovni vojni najprej razdelili na cono A pod poveljstvom zavezniških sil in na cono B pod poveljstvom jugoslovanske vojske. Po pariški mirovni konferenci 1947 so ustanovili tako imenovano Svobodno tržaško območje (STO), nekakšno tamponsko državico na ozemlju, kjer ni bilo mogoče določiti za vse vpletene strani sprejemljive meje. Ozemlje v coni A STO je po letu 1954 pripadlo Italiji, ozemlje v coni B STO pa Jugoslaviji. Mesta Koper, Izola in Piran z zaledjem so bila priključena Jugoslaviji, Trst z zaledjem pa Italiji. Politične in etnične meje se niso prekrile – nasprotno, prišlo je do svojevrstne zamenjave: Jugoslavija je dobila obmorska mesta Koper, Izola in Piran, v katerih je bilo po predvojnih (še preditalijanskih) štetjih skoraj 90 % prebivalcev Italijanov, v Italiji pa je ostal Trst z zaledjem. V tržaškem zaledju med Barkovljami, Opčinami in Štivanom je bilo 90 % prebivalcev Slovencev (12.590 od 14.152). Zaradi različnih razlogov, predvsem pa preteče železne zavese, se je večina italijanskih prebivalcev iz slovenskih obmorskih mest v petdesetih letih izselila. Po podatkih zadnjega popisa prebivalstva iz leta 2002 se je število Italijanov v Sloveniji zmanjšalo na 2258, kar predstavlja manj kot 10 % glede na popis prebivalstva iz leta 1910.¹ Skoraj izpraznjena obmorska mesta so naselili Istrani s podeželja, priseljenci iz notranjosti Slovenije, predvsem v sedemdesetih letih pa je bil zaradi hitro razvijajoče se industrije v primorskih mestih zelo močan tudi priliv delovne sile iz ostalih jugoslovanskih republik. Poleg ekonomskih razlogov je priseljevanje spodbujala tudi politika – in to na obeh straneh meje. Z naseljevanjem prebivalcev, ki so prihajali iz zelo oddaljenih krajev (z juga Italije in juga Jugoslavije), iz zelo različnih kulturnih okolij, z drugačnimi navadami, predvsem pa prebivalcev, ki niso bili stoletja vajeni živeti v sožitju, naj bi utrdili sicer politično ostro postavljeno mejo med vzhodom in zahodom, ki pa se je zaradi močnih človeških vezi in zabrisanosti etnične meje vseskozi zelo rahljala.

Iz zgodovine v sedanost, iz sedanosti pa na pot ...

---

¹ V treh obalnih občinah Koper, Izola in Piran je bilo ob zadnjem popisu prebivalstva leta 2002 1840 prebivalcev italijanske narodnosti, 2853 prebivalcev teh občin pa je kot svoj materni jezik navedlo italijanščino. (Vir: www.stat.si/popis 2002.)

Iz Ljubljane se bomo na pot podali po primorski avtocesti, ki je obalo spektakularno z viaduktom čez Črni Kal in dvema precej dolgima, v skalo vklesanima predoroma dosegla šele leta 2004 (iz Ljubljane je krenila že v zgodnjih sedemdesetih letih prejšnjega stoletja). Pot ob ugodnih cestno prometnih razmerah ne traja več niti eno uro.

Prva naša postaja bo na gradu **Socerb**. To je točka, s katere smo obljubili enkratni pogled na večkulturni, večetnični prostor, ki smo si ga izbrali za cilj naše ekskurzije. Grad Socerb stoji na robu 300-metrške stene na skrajnem severu Kraškega roba. Zaradi svoje strateške lege so bile na tem mestu že ilirske in rimske utrdbe, srednjeveški grad pa izvira iz 13. stoletja. Z dvorišča gradu se ponuja razgled na Tržaški in Koprski zaliv ter slovensko obalo vse do Pirana.

Pod gradom, v daljavi na skrajni desni bomo zagledali Trst. Trst je danes sicer precej veliko pristaniško in trgovsko mesto (z zaledjem ima okoli 400.000 prebivalcev, samo mesto več kot 200.000). Kljub univerzi z 12 fakultetami in 27.000 študenti pa je danes to dokaj staro mesto, v katerem življenje precej zamre z vsakodnevnim zaprtjem trgovin. Svoj največji razcvet je Trst doživljal v času avstrijskega imperija, potem ko je mesto leta 1857 dosegla južna železnica. Generacije Slovencev poznajo Trst predvsem kot nakupovalno središče, kamor se je v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja v dolgih kolonah romalo po prve kavbojke, mehke usnjene čevlje po zadnji modi, barbike in avtomobilčke, kavo in pralni prašek, česar se v Jugoslaviji takrat ni dalo dobiti. Je pa bil Trst po številu prebivalcev nekoč tudi največje slovensko mesto (leta 1911 je v njem živelo 48.000 Slovencev), čeprav že od nekdaj večetničen in večkulturn – ob kratkem sprehodu bi nalleteli na grško in srbsko pravoslavno cerkev, židovsko sinagogo in židovsko četrt, najbolj živahni trgovci v Trstu pa so v zadnjem času seveda Kitajci. Sprehodili bi se lahko tudi po slovenskem Trstu, ki ga predstavljajo številne slovenske organizacije in društva, Narodna in študijska knjižnica, Stalno slovensko gledališče, predvsem pa razvejen sistem šol s slovenskim učnim jezikom. Danes je v Trstu okoli 10 do 15 % prebivalcev Slovencev, precej več jih živi v njegovem zaledju.

Socerbu najbližja, čeprav globoko pod njim, je Dolina, eden izmed krajev v tržaškem zaledju, od koder prihaja tudi Boris Pangerc, naš gostitelj na Socerbu. Boris Pangerc je slavist in romanist, pesnik in pisatelj, bil je župan občine Dolina, zdaj pa je profesor slovenščine na tamkajšnji srednji šoli. Natančneje nam bo predstavil kraje v Tržaškem zalivu in življenje Slovencev v Italiji.

Meja med Italijo in Slovenijo poteka nekaj časa pod kraškim robom, na katerem je grad Socerb, nato pa zavije na greben milskega polotoka, ki ga bomo videli pred seboj. Na slovenski strani meje sta ob obali turistična kraja Debeli rtič in Ankaran, v zaledju so največji Hrvatini. **Koper**, ki bo druga postaja na naši poti, je največje mesto v slovenskem Primorju in ima okoli 50.000 prebivalcev. Zaradi svoje strateške lege je bil v preteklosti pomembno mesto, vse do 19. stoletja, ko ga je zaradi omenjene železniške povezave z Dunajem Trst prehitel. Do 19. stoletja je bil Koper tudi mesto na otoku. Največji pečat so mestu in njegovi podobi zapustili Benečani. Danes je Koper gospodarsko, upravno, univerzitetno in kulturno središče južne Primorske. Sestava njegovega prebivalstva je zaradi omenjenih turbulentnih dogajanj v preteklosti multietnična in multikulturna (Gomezel Mikolič 2001).

S svojim spoznavanjem Kopra bomo začeli v baročni palači Belgramoni Tacco iz 17. stoletja, v kateri je sedež Pokrajinskega muzeja Koper. Tam nas bodo sprejeli predstavniki Fakultete za

humanistične študije Koper, ki je ena od fakultet v okviru Univerze na Primorskem. Tretja, najmlajša slovenska univerza je bila ustanovljena leta 2003. Združuje tri fakultete, poleg Fakultete za humanistične študije še Pedagoško fakulteto in Fakulteto za management, dve visoki šoli in dva raziskovalna zavoda.

Sprehod po Kopru bomo nadaljevali z ogledom Titovega trga. Njegova podoba je tipično beneška in izvira iz 15. stoletja. Trg obkrožajo Pretorska palača, v kateri je sedež občine, zraven nje sta palači Foresteria in Armeria. Nasproti Pretorske palače je Loža, nekdanje zbirališče meščanov in prostor, v katerem so se sklepale kupčije. Na vzhodni strani trga je stolnica Marijinega vnebovzeta. Prostor, na katerem je danes stolnica, je bil pozidan že v antiki, v 12. stoletju je bila na tem mestu romanska triladijska bazilika. Cerkev je bila povečana v 15. stoletju, od takrat je tudi njena gotsko-renesančna fasada, in še enkrat v 18. stoletju. Koprška stolnica je največja cerkev v Sloveniji in sedež ene od treh slovenskih škofij. Ob stolnici je mestni zvonik in krstilnica, rotunda Janeza Krstnika iz 12. stoletja. V Kopru pa je še ena rotunda sv. Elija, ki je ena od najstarejših sakralnih stavb v Sloveniji. Za stolnico je baročni trg Brolo s Fonticom, zgradbo gotskega izgleda za shranjevanje žita, in baročnima palačama Brutti in Gravisi Barbabianca. Po Čevljarski ulici, najbolj živahni in pisani mestni ulici, se bomo spustili do Prešernovega trga, na katerem je vodnjak Da Ponte iz 17. stoletja v obliki mostu. Staro mestno jedro bomo zapustili skozi vrata Muda, nekdanja južna vrata (iz leta 1516) v mestnem obzidju. Na sprehodu skozi mesto nas bo poleg gotske, renesančne in baročne arhitekture vseskozi spremljala tudi sodobna podoba mesta – na nekaterih mestih tudi ne preveč posrečena arhitektura iz obdobja socializma, ki kazi skladnost in urejenost sredozemskega mesta.

Dvojezični napisi vsepovsod pričajo o tem, da je urbano področje slovenske Istre, ki je narodnostno in jezikovno mešano in kjer poleg velikega števila različnih priseljencev iz obdobja po drugi svetovni vojni živita sicer maloštevilni avtohtoni narodni skupnosti Slovencev in Italijanov, dvojezično. Področje ima dva uradna jezika, slovenščino, s statusom državnega jezika, in italijanščino. Dva uradna jezika seveda pomenita tudi dvojezičnost vsega javnega življenja, skupaj s šolskim sistemom. Na obali imamo tako osnovne in srednje šole s slovenskim učnim jezikom in italijanščino kot obveznim učnim predmetom ter osnovne in srednje šole z italijanskim učnim jezikom in slovenščino kot obveznim šolskim predmetom (Gomezal Mikolič 2001).

V nadaljevanju ekskurzije bomo obiskali **Izolo**. Najprej se bomo ustavili v Simonovem zalivu, kamor segajo tudi začetki Izole. V rimskem obdobju (1. st. n. št.) je bila tam bogata vila rustika s pristaniščem, katerega ostanki so ob močni oseki še vidni. Današnja Izola, katere ime govori, da gre za nekdanji otok, je mesto z okrog 10.000 prebivalci. Nekdaj predvsem ribiško in kasneje industrijsko naselje se danes uveljavlja predvsem kot turistični kraj.

Naša gostitelja v Izoli bosta njena županja Breda Pečan in podžupan Silvano Sau, ki je v mestnem svetu eden od predstavnikov italijanske narodnostne skupnosti, bil pa je tudi novinar in direktor TV Koper – Capodistria. Na kratko nam bo predstavil življenje Italijanov na slovenski obali ter delovanje in organiziranost italijanske skupnosti v slovenski državi; današnjo situacijo bo poskušal razložiti s pomočjo pogleda v preteklost.

Na ogledu mesta se bomo ustavili ob mandraču, starem izolskem pristanišču, za katerim sta Veliki in Manziolijev trg z najstarejšo izolsko cerkvijo sv. Marije Aljetske in hišo Manziol. Na najvišji točki mesta je kompleks župnijske cerkve sv. Mavra iz 16. stoletja s fasado iz 19. stoletja. Lokalni svetnik, ki mu je cerkev posvečena, naj bi leta 1380 s pomočjo golobice z oljčno vejico, upodobljene tudi v mestnem grbu, Izolo rešil pred obleganjem Genovežanov. Pod cerkvijo je najlepša izolska stavba – poznobaročna palača Besenghi degli Ughi s konca 18. stoletja, v kateri ima svoj sedež tudi Italijanska narodnostna skupnost. Sprehod po ozkih izolskih ulicah naj bi pričaral vzdušje srednjeveškega mesta.

Potem pa nam ostane samo še skok v notranjost, na istrsko podeželje. Obalno sredozemsko, tisočletja staro urbano kulturo bodo zamenjala doživetja vaške, podeželske kulture. V vaseh na Primorskem domačini večkrat na leto pripravljajo osmice, takrat odprejo vrata svojih domačij in obiskovalcem ponudijo dobrote z domačih vrtov, njiv, vinogradov, kleti in kuhinj. Ob tem je najbrž treba povedati, da tradicionalna in sodobna kulinarika obalno-kraške regije pomeni v slovenskem prostoru to, kar pomeni v svetovnem italijanska kulinarika. Ob glasbi in plesu pa se na Primorskem zabavajo ob šagrah, tipičnih vaških veselicah. Obe, osmico in šagro, naj bi mi doživeli v Kubedu.

Kubed je vas ob cesti, ki mimo Hrastovelj vodi proti meji s Hrvaško in naprej v notranjost Istre. Na vzpetini vas obvladujejo ostanki protiturškega tabora s cerkvijo sv. Florijana in z zvonikom – nekdanjim obrambnim stolpom. Vas je pomembna za zgodovino slovenske Istre: sredi 18. stoletja je bila tam ustanovljena slovenska šola, 1870 je bil tam tabor, 1884 so ustanovili čitalnico, iz kraja prihaja tudi Alojz Kocjančič (1913–1991), prvi pesnik slovenske Istre.

In tu nekje naj bi našo zgodbo o slovenski Istri, večkulturni, večetnični in večjezikovni, mestni in podeželski, tradicionalni in moderni, pestri v preteklosti in pisani v sedanjosti tudi zaključili.

Literatura

DAROVEC, Darko, 1992: *Pregled zgodovine Istre*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

DAROVEC, Darko, 2001: *Pregled zgodovina Istre*. [Http://www.slo-istra.com](http://www.slo-istra.com).

Dežela skritih zakladov. Po poteh dediščine Slovenske Istre in občine Dolina, 2004. Ur. L. Kunst. Koper: Regionalni razvojni center.

GOMEZEL MIKOLIČ, Vesna, 2001: Slovenska Istra kot odprta vrata Slovenije. 37. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ur. I. Orel. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 349–364.

PUCER, Alberto, 2005: *Popotovanje po Slovenski Istri*. Koper: Libris.

Slovenija. Turistični vodnik, 1995. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Nekaj spletnih naslovov

www.slo-istra.com – spletni portal Slovenska Istra

www.koper.si – občina Koper

www.izola.si – občina Izola

www.upr.si – Univerza na Primorskem

www.fhs.si – Fakulteta za humanistične študije Koper

www.can-is.si – italijanska narodnostna skupnost v Sloveniji

www.slovinci.it – spletni portal Slovencev v Italiji

Predstavitev avtoric in avtorjev

Kozma Ahačić (1976) je asistent – mladi raziskovalec na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, v Ljubljani. Leta 2002 je na ljubljanski Filozofski fakulteti diplomiral iz slovenistike in latinščine. Njegovo raziskovalno področje obsega problematiko misli o jeziku in književnosti slovenskega 16. stoletja, slovničarsko izročilo v antiki in srednjem veku, pesništvo 19. stoletja (Jovan Vesel Koseski) ter koncepcije umetnega jezika (na primeru zamisli Stanislava Škrabca). Trenutno se ukvarja z zgodovino evropskega slovničarstva v letih 1500–1700.

kozma.ahacic@guest.arnes.si

Tatjana Balazić Bulc je diplomirala leta 2000 na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, A – hrvaški, srbski in makedonski jezik s književnostmi, B – slovenski jezik in književnost, s kontrastivno diplomsko nalogo *Negativni jezikovni prenos pri učenju tujih jezikov*. Od 2001. je zaposlena na Filozofski fakulteti v Ljubljani kot lektorica za hrvaški in srbski knjižni jezik. Ukvarja se s preučevanjem slovenščine in hrvaščine v stiku ter z didaktiko slovenščine in hrvaščine kot tujih jezikov. Vodi seminarje in izpite iz znanja hrvaščine kot tujega jezika. Trenutno pripravlja doktorsko disertacijo o rabi konektorjev v akademskem diskurzu.

tatjana.balazic-bulc@guest.arnes.si

Dr. Milena Mileva Blažić je po študiju (1985) na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, na Oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo, nadaljevala magistrski (1997) in doktorski študij (2001). Leta 1992 je izdala knjigo *Kreativno pisanje* in delovne zvezke (1995, 1996 in 1997). Objavila je knjigo *Skrivni bralni zakladi* (2000, 2001), piše članke, izvaja seminarje ter sodeluje na mednarodnih srečanjih v Sloveniji in tujini. Imela je številne pedagoške seminarje doma, v Italiji in Avstriji, za učitelje razrednega pouka, profesorje slovenščine, mentorje literarnih krožkov, knjižničarje, predvsem za osnovne šole. Je soavtorica nagrajenih (Bologna 2003, Frankfurt 2003) beril *Svet iz besed* (2002–2005). Znanstvenoraziskovalno, strokovno in pedagoško se ukvarja z didaktiko književnosti, mladinsko književnostjo, ustvarjalnim pisanjem, večkulturno mladinsko književnostjo ter poučevanjem književnosti in multimedijo. Je članica znanstvenega združenja *Nordic Network for Children's literature* (2002).

milena.blazic@pef.uni-lj.si

Dr. Vojko Gorjanc je na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani diplomiral leta 1993 iz slovenskega jezika in književnosti. Po diplomi se je izobraževal na dunajski in praški univerzi ter v Toskanskem korpusnem centru (Toscan Word Center). Na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani je magistriral leta 1998 in doktoriral leta 2002. Od študijskega leta 2004/05 je vodja katedre za slovenski

Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

jezik na Oddelku za prevajalstvo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Področji njegovega strokovnega dela sta korpusno jezikoslovje in besediloslovje. V lanskem študijskem letu je bil gostujoči profesor na Filozofski fakulteti Univerze v Zagrebu in v okviru programa Socrates/ Erasmus na Humboldtovi univerzi v Berlinu, v letošnjem poletnem semestru pa na Univerzi v Celovcu.

vojko.gorjanc@guest.arnes.si

Dr. Miran Hladnik (19. 12. 1954), redni profesor za slovensko književnost (1999) na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Knjige: *Trivialna literatura* (1983), *Slovenska kmečka povest* (1990), *Povest* (1991), *Slovene for Travelers* (1988, 1994, 2001 tudi na cedejki in na <http://www.ff.uni-lj.si/sft/>), visokošolski učbenik *Praktični spisovnik*, 1990 (1. izdaja), 2002 (6. izdaja). Uredil *Zbrano delo* Alojza Gradnika, 1–4 (1983–2002), 28. in 29. zbornik Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, *Slodnjakov zbornik* (2000), *Slovenski roman* (724 str., 2002), zbirko kmečke povesti in zgodovinskega romana (<http://www.ff.uni-lj.si/slovjez/mh/zgrom>, <http://www.ff.uni-lj.si/slovjez/mh/kmpov>). Urednik spletnega portala za slovensko književnost (1994) <http://www.ijs.si/lit/literat.html>-2 in leposlovje <http://www.ijs.si/lit/leposl.html>-2. Ukvarja se s preštevnimi analizami in interpretacijami slovenskega literarnega sistema, zlasti pripovednoproznih žanrov.

miran.hladnik@guest.arnes.si

Mateja Jemec je na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani študirala slovenski jezik in nemški jezik s književnostjo. Po diplomu 2002 je odšla kot lektorica slovenščine v Nemčijo (Ludwig-Maximilians-Universität München), kjer je ostala dve leti, sedaj pa poučuje slovenščino na tečajih Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Filozofski fakulteti. Na podiplomskem študiju se ukvarja s področjem prevajanja terminologije in stalnih besednih zvez v pravnih besedilih. V Nemčiji je izpraševalka za slovenski jezik na Amt für Lehrerausbildung, Staatliche Prüfungen für Übersetzerinnen und Übersetzer, Dolmetscherinnen und Dolmetscher, Darmstadt.

mateja.jemec@guest.arnes.si

Mihaela Knez, profesorica slovenskega in nemškega jezika, je zaposlena na Centru za slovenščino kot drugi/tuji jezik. Poučuje v Celoletni šoli in sodeluje pri pripravi izobraževalnih seminarjev za učitelje, ki poučujejo slovenščino otroke slovenskega rodu v zamejstvu, zdomstvu in izseljeništvu. Je soavtorica priročnika *Sporazumevalni prag* in učbenika *Slovenska beseda v živo 2*.

mihaela.knez@guest.arnes.si

Polonca Kocjančič je na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani leta 1998 diplomirala iz angleškega in španskega jezika. Po tem je več let delala v založništvu kot urednica za slovarje ter obiskovala krajša izobraževanja (Tuscan Word Centre in ZDA) in konference (Complex, EACL, Euralex). Sedaj deluje kot samostojna leksikografka in urednica, v okviru doktorskega študija na Oddelku za romanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Ljubljani pa raziskuje dvojezično leksikografijo in uporabo iz korpusa pridobljenih podatkov v slovaropisne namene. Med drugim sodeluje pri projektu *Veliki angleško-slovenski slovar Oxford*.

polonca.kocjancic@guest.arnes.si

Dr. **Janez Krek** je doktorat z naslovom *Pojem tolerance v novoveški etični in politični filozofiji* pod mentorstvom red. prof. dr. Slavoj Žižka zagovarjal maja 2000. Je docent za področje filozofije in poučuje na Pedagoški fakulteti in Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani ter na Pedagoški fakulteti Koper Univerze na Primorskem. Raziskovalno deluje in objavlja predvsem na področju vzgoje in izobraževanja s poudarkom na vprašanih filozofije vzgoje, vrednotnih in strukturnih vidikov šolskih sistemov.

janez.krek@guest.arnes.si

Simon Krek je zaposlen kot raziskovalec na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, kjer se ukvarja s korpusnim jezikoslovjem in slovaropisjem. Cilj raziskovalnega projekta na Filozofski fakulteti, pri katerem sodeluje kot koordinator, je 300-milijonski referenčni korpus slovenskega jezika FidaPLUS. Pred tem je bil deset let zaposlen kot urednik za slovarje in je v tem času urejal novi *Veliki angleško-slovenski slovar Oxford*, katerega prvi del je izšel leta 2005. V letih 1997–2000 je bil koordinator projekta FIDA, katerega rezultat je bil prvi referenčni besedilni korpus slovenskega jezika.

simon.krek@guest.arnes.si

Dr. **Erika Kržišnik** je izredna profesorica na katedri za slovenski knjižni jezik in stilistiko Oddelka za slovenistiko na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Osrednje področje njenega jezikoslovnega dela je frazeologija, posebej slovenska frazeologija. Kot gostujoči profesor je predavala na Univerzi v Celovcu (zimski semester 1996/97 in v poletnem semestru 2002/03), na Filozofski fakulteti Univerze v Zagrebu (poletni semester 2001/02) in v okviru programa Socrates/Erasmus na katedri za slovansko filologijo univerze v Würzburgu (Bayerische Julius Maximilians Universität, Philosophie I) (poletni semester 2000/01).

erika.krzisnik@guest.arnes.si

Marjana Lavrič, profesorica slovenščine in diplomirana literarna komparativistka, je bila v letih 2000–2002 lektorica na slovenističnem lektoratu na univerzi v Gentu (Kraljevina Belgija), trenutno pa je zaposlena na Centru za slovenščino kot drugi/tuji jezik kot strokovna sodelavka za področje integracije tujcev v Sloveniji. Sodeluje pri mednarodnem projektu GRUDTVIG 1, ki proučuje medkulturno sporazumevanje. Je lektorica na jezikovnih tečajih Centra in izpitna izpraševalka na Izpitnem centru. Je soavtorica publikacij *Opisi ravni jezikovnega znanja* in *Preživetvena raven v slovenščini*, ki sta izšli v okviru mednarodnega projekta Tips – Lingua 2. Od leta 2004 je tajnica Slavističnega društva Slovenije.

marjana_lavric@hotmail.com

Jordi Magrinyà Domingo, rojen v Barceloni (Katalonija) leta 1978, je leta 2001 diplomiral iz slovanske filologije na Univerzi v Barceloni. Študent celoletne šole slovenščine kot drugega/tujege jezika 2001–2002 v Ljubljani. Trenutno mladi raziskovalec na oddelku za splošno jezikoslovje na Univerzi v Barceloni in sodelavec GELA, skupine za preučevanje ogroženih jezikov s sedežem v Barceloni.

djordjemagri@hotmail.com

Andreja Markovič, profesorica slovenščine in francoščine, je stalna honorarna sodelavka Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik. Od leta 1989 je lektorica na jezikovnih tečajih Centra. Ukvarja se s pisanjem učbenikov za slovenščino kot tuji jezik ter priročnikov za učitelje, med drugim je tudi soavtorica publikacije *Sporazumevalni prag za slovenščino* (2004).

andreja.markovic@moj.net

Maruša Mugerli je diplomirana nemcistka in literarna komparativistka. Podiplomski študij nadaljuje na Politehniko Nova Gorica in Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani. Ukvarja se z vprašanji priseljenke in izseljenke književnosti, dvojezičnosti in literarnega prevoda. Tudi sama prevaja – predvsem dela iz avstrijske, nemške in švicarske književnosti.

marusamugerli@yahoo.com

Dr. **Irena Novak Popov** je izredna profesorica na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Področje njenega strokovnega interesa je slovenska književnost, zlasti sodobna poezija: njena kompleksna jezikovna oblikovanost in pomensko bogastvo v metaforiki, odmevnost skozi prevode, vprašanja periodizacije, ustvarjalnost slovenskih pesnic. Objavlja v strokovnih revijah, zbornikih z znanstvenih simpozijev in konferenc, piše gesla za leksikone, srednješolske učbenike za pouk književnosti *Branja 3* in *Branja 4* in sestavlja pesniške antologije: *Antologija slovenskih pesnic*, Ljubljana, 2004. Razprave je zbrala v knjigi *Sprehodi po slovenski književnosti*, Maribor, 2003. Na SSJLK je bila več let lektorica v izpopolnjevalni literarni skupini, vodila je jutranje tečaje in predavala.

irena.novak2@guest.arnes.si

Dr. **Tomaž Pavlin** je bil rojen 20. 9. 1961 v Ljubljani. Po gimnaziji je vpisal študij zgodovine in sociologije kulture na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, ki ga je zaključil leta 1995. Isto leto je nadaljeval s podiplomskim študijem novejšje zgodovine. Leta 2001 je zagovarjal doktorsko disertacijo z naslovom *Razvoj sokolstva v Sloveniji med leti 1929–1941* in bil februarja 2003 izvoljen v naziv docent (za področje novejšje zgodovine športa). V času študija je bil tudi vrhunski športnik, in sicer hokejist ljubljanske Olimpije ter tudi državni reprezentant nekdanje SFRJ, po zaključenem študiju pa se je zaposlil na Fakulteti za šport, kjer predava o zgodovini športa.

tomaz.pavlin@sp.uni-lj.si

Dr. **Nataša Pirih Svetina** je strokovna sodelavka na Centru za slovenščino kot drugi/tuji jezik. Slovenščina kot tuji jezik jo zanima na najrazličnejše možne načine, zato se z njo ukvarja znanstveno, strokovno, teoretično in tudi povsem uporabno. Slovenščino poučuje in druge uči poučevati jo, testira, piše učbenike in priročnike.

n.pirih@ff.uni-lj.si

Dr. **Vesna Požgaj Hadži** je izredna profesorica za hrvaški in srbski knjižni jezik na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Na Filozofski fakulteti v Zagrebu je 1995. doktorirala s temo *Sistem i korekcija govornih grešaka studenata hrvatskog jezika kojima je slovenski materinski*. Od 1980. do

1981. je bila lektorica hrvaškosrbskega jezika v Pekingu (Kitajska), od 1982. do 1996. pa na Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ukvarja se s hrvaškim knjižnim jezikom in stilistiko, zlasti s kontrastivnim preučevanjem hrvaščine in slovenščine. Predava še zgodovino in dialektologijo hrvaškega in srbskega jezika ter vodi vaje iz prevajanja iz slovenščine v hrvaščino. Drugo področje njenega dela je didaktika hrvaščine kot tujega jezika ter strokovno delo pri uvajanju hrvaščine kot izbirnega predmeta v tretjem triletju slovenskih osnovnih šol.

vesna.hadzi@guest.arnes.si

Mojca Stritar (1979) je leta 2002 diplomirala iz slovenščine in primerjalne književnosti na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Od tega leta poučuje na različnih tečajih slovenščine za tujce. Trenutno je zaposlena kot strokovna sodelavka Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik, sicer pa se s slovenščino kot tujim jezikom ukvarja tudi teoretično v okviru podiplomskega študija.

mojca.stritar@ff.uni-lj.si

Dr. **Đurđa Strsoglavac** je docentka za hrvaško in srbsko književnost na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Predmet njenega pedagoškega in znanstvenega interesa so južnoslovanske književnosti, s katerih jeziki se ukvarja tudi kot prevajalka.

durda.strsoglavac@guest.arnes.si

Dr. **Peter Svetina** (1970) je študiral slovensko književnost in jezik v Ljubljani, po diplomi tudi teorijo verza v Pragi, doktoriral je iz starejše slovenske lirike. Zaposlen je bil na ljubljanski filozofski fakulteti, v Pionirski knjižnici v Ljubljani, zdaj predava slovensko književnost na Univerzi v Celovcu. Kdo ga pozna tudi kot pesnika, avtorja knjig za otroke ali kot prevajalca. Zelo rad poseđa in pije kavo. Velik luksuz je, pravi, biti zadovoljen.

peter.svetina@uni-klu.ac.at

Matej Šekli, rojen leta 1976, je leta 2001 diplomiral iz primerjalnega slovanskega jezikoslovja in slovenskega jezika in književnosti na tedanjem Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Od leta 2003 je mladi raziskovalec in asistent na Katedri za primerjalno slovansko jezikoslovje Oddelka za slavistiko na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Njegovo raziskovalno področje obsega slovensko imenoslovje ter zgodovinsko naglasoslovje slovenskega jezika.

matej.sekli@guest.arnes.si

Dr. **Jožica Škofic** je višja znanstvena sodelavka na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani in od leta 2004 vodja njegove dialektološke sekcije. Njeno znanstveno in strokovno delo je usmerjeno v raziskovanje slovenskih narečij, posebej gorenjskega, narečnega strokovnega izrazja, nenaselbinskih zemljepisnih lastnih imen, hišnih imen in vzdevkov ter z njimi povezanih besedil narečne slovstvene folklore. Pomemben del njenega raziskovalnega dela zajema geolingvistika – objavlja leksične karte po gradivu za *Slovenski lingvistični atlas* (SLA) s komentarji in je dejavna članica slovenske nacionalne komisije pri *Evropskem lingvističnem atlasu* (ALE).

Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Kot gostujoča predavateljica je predavala na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in na Pedagoški fakulteti v Mariboru.

guzej@zrc-sazu.si

Nataša Špolad je bila rojena 28. 4. 1978 v Šempetru pri Gorici in živi v Kobaridu. Junija 2001 je na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani zaključila dodiplomski študij z diplomskima naloga *Sociolingvistični položaj slovenske manjšine v Beneški Sloveniji* in *Pouk književnosti v dvojezični osnovni šoli v Beneški Sloveniji*. Raziskovanje pouka književnosti je v okviru podiplomskega študija razširila na celotno Furlanijo - Julijsko krajino; naslov njenega magistrskega dela, ki ga je uspešno zagovarjala januarja 2005 na Filozofski fakulteti v Ljubljani, je *Pouk književnosti v osnovnih šolah s slovenskim učnim jezikom v Furlaniji - Julijski krajini*. Trenutno poučuje slovenščino in italijanščino, sodeluje pa tudi s Slovenskim raziskovalnim inštitutom v Trstu pri eni od njegovih raziskav. maja.spolad@guest.arnes.si

Gašper Troha je diplomiral na ljubljanski Akademiji za glasbo in na Oddelku za primerjalno književnost Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Zaposlen je na Oddelku za primerjalno književnost in literarno teorijo Filozofske fakultete, kjer pripravlja doktorsko disertacijo z naslovom *Artikulacija odnosa do oblasti v slovenski drami 1943–1990*. V času študija se je začel ukvarjati z literarno kritiko in publicistiko. Njegovi članki so bili objavljeni v revijah *Dialogi*, *Literatura*, *Primerjalna književnost* in časopisih *Razgledi*, *Delo*, *Dnevnik*, *Večer* ter na *Radio Slovenija*. Napisal je spremna eseja k romanu Lojzeta Kovačiča *Otroške stvari* in zbirki kratke proze Andreja E. Skubica *Norišnica*.

gasper.troha@guest.arnes.si

Dr. **Primož Vitez** je docent za francoski jezik na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. V svojih jezikoslovnih raziskavah se ukvarja predvsem s problematiko govora. Zadnjih nekaj let se teoretsko – še bolj pa praktično – posveča prevajanju, zlasti gledaliških besedil. Prevaja v glavnem iz francoščine, včasih iz srbsčine, najredkeje iz angleščine. Kot dramaturg občasno sodeluje pri gledaliških produkcijah.

primoz.vitez@ff.uni-lj.si

Matjaž Zaplotnik (1978) je 2003 diplomiral iz slovenščine in primerjalne književnosti. Od januarja 2004 opravlja delo tehničnega urednika revije *Jezik in slovstvo*, od oktobra 2004 je na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani zaposlen kot mladi raziskovalec in asistent za slovensko književnost. Raziskuje slovensko pripovedno pesništvo 19. in prve polovice 20. stoletja.

matjaz.zaplotnik@siol.net

Ana Zwitter Vitez se kot mlada raziskovalka na Oddelku za romanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani ukvarja z raziskovanjem strategij in strukture spontanega govora ter na tem področju pripravlja doktorat na Univerzi v Ljubljani in na univerzi Sorbonne Nouvelle – Paris III.

ana.zwitter@guest.arnes.si